

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МУЗЕЙ ГРУЗИИ ИМ. С. П. ДЖАНАШИА

Л. А. ЧИЛАНВИЛИ

Г О Р О Д И Щ Е У Р Б Н И С И

(ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ)

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ТБИЛИСИ—1964

ლევან ჭილაშვილი

ნ ა ქ ა ლ ა ქ ა რ ი უ რ ბ ნ ი ს ი

(ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევა)

902.6(C 4:1)
902.6(47.922)
3 (461)

წინამდებარე ნაშრომი ისტორიულ-არქეოლოგიური ხასიათის გამოკვლევაა, რომლის ძირითად ნაწილს შეადგენს ურბნისის — ექველეის ქართული ქალაქის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური ექსპედიციის, ნაპალაქარის რაზმის მიერ მოპოვებული მასალის გაშლივა. ავტორის მიერ არქეოლოგიური ძეგლები გადმოცემულია პერიოდების მიხედვით ადოლბრიწყაოს ხანიდან დაწყებული ახ. წ. VIII საუკუნით გათავებული (ურბნისი, როგორც ქალაქი არსებობას სწყუვეტს VIII საუკუნის შობიან წლებში, არაბების შემოსევის შედეგად) განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ურბნისის ქალაქის დროის მასალის (ელენისტური, ასევე ახ. წ. IV -VIII სს.) ცალკე სახეებად გამოყოფა და დათარიღება.

წიგნის დასკვნით თავში განხილულია ურბნისის ცხოვრების ცალკეული ეტაპები (ძველი ნამოსახლარების საკითხი, მისი გაქალაქება, გზები, დაცემა და ქართული ფეოდალური ქალაქების წარმოშობის მნიშვნელოვანი საკითხები).

შ ე ს ა ჟ ა ლ ი

ურბნისი წერილობით წყაროებში ძველი ქართული ქალაქების ჩამოთვლისას იხსენიება. იგი ერთ-ერთი პირველი ქართული ქალაქია. ქალაქობის წინა პერიოდში აქ მძლავრი სამოსახლო კერა ყოფილა, რომლის ათვისებაც აღრებრინჯაოს ხანადან დაწყებულია. ურბნისი როგორც ქალაქი არსებობას სწყვეტს VIII საუკუნეში არაბებმა შემოსევის შედეგად.

ურბნისი დღეს ქართლის ტიპიური სოფელია, მტკვრის მარცხენა ნაპირს შემალეულ ზეკანზე, გაშენებული ძველი ნაქალაქარის ტერიტორიაზე, რომელიც გარემოსაგან რელიეფურად არის გამოყოფილი მტკვრით და ძველი ქალაქის ციხე-გალავნის მიწაყრილობით. სიძველის ეს საინტერესო ძეგლი მდებარეობს ქალაქ გორის დასავლეთით 12 კილომეტრზე.

ურბნისთან მიახლოებებისას პირველყოფილისა თვალში გვეცმათ უზარმაზარი შენობა, რომელიც ამაყად გადასცქერის მიდამოებს. ეს არის მთელს ნაქალაქარზე შემორჩენილი ერთადერთი მიწისზედა ძეგლი V—VI სს. ურბნისის ბაზილიკა. მრავალჯერ დაქცეული და განადგურებული და მრავალჯერვე განახლებული. ურბნისის ბაზილიკის კედლები თლილი ქვით ნაგები, ამჟამად დაკერებული-გადაკეთებული და საფუძვლიანად გაშენებული ურბნისის და მთელი ჩვენი ერის ჭირ-ვარამის გამომსახველია: „უფალო იესო ქრისტე კონსტანტი (და) მამა მრქელ შერიწყალენ ამის სიონისა მაშენებელნი“... „უფალო ღმერთო, შეიწყალე თეოდორე ებესკობოზი... მაშენებელი ამის სიონისაჲ“; ანდა „აღუაშენეთ ძირითურთ ამოფხვრული ტაძარი“... გვაშენებენ ეკლესიის ქვები.

ურბნისის ტაძარი მანიშნებელ ორიენტირად იქცა, მოგზაურნი თუ მეცნიერ-სწავლულნი მას ყურადღების გარეშე არ სტოვებენ: „მე ყოველ მხრივ ვხედავდი კარგ სოფლებს, დამუშავებულ მიწებს, და ნაყოფიერ ადგილებს ვიდრე ავიდოდი მთაზე. ხელმარჯვნივ ჩანს ქალაქი თითქმის მთლიანად დანგრეული. სადაც ახლა არის მხოლოდ 500 სახლი. წინათ კი, როგორც ამბობენ, ყოფილა 12.000. არის ეპისკოპოსი და დიდი ეკლესია, აშენებული ქართველთა დამოუკიდებლობის დროს“¹. ასე წერდა შარდენი, იმერეთიდან გორისაკენ მიმავალი გზის აღწერისას. შარდენის ამ ცნობას დიუბუაე იმეროებს, ოღონდ დასძენს, რომ ურბნისის ეკლესია ძველი უნდა იყოს, რადგან აქ ახლო-მახლო ძველი მონეტებია დადასტურებული². ურბნისში მონეტების აღმოჩენების შესახებ პლ. იოსელიანსაც აქვს აღნიშნული. შარდენისა და დიუბუაესაგან განსხვავებით იგი

¹ Chardin. Voyages, I, გვ. 157, 158.

² Dubois de Montpereux, Voyage autour du Caucase. III, გვ. 183.

განსაკუთრებით ამხვილებს ყურადღებას ურბნისის ეკლესიის აშენებისა და იქ გორგასალის მიერ საეპისკოპოსო ცენტრის შექმნის ფაქტზე³. საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ ურბნისის ტაძარი იმთავითვე სპეციალისტ მეკლევართა ღიდი ყურადღების ქვეშ მოექცა. მისი მეცნიერული ღირსების შესახებ შეიძლება ცნობების მონახვა დ. ბაქრაძის, ნ. კონდაკოვის, ე. თაყაიშვილის, გ. ჩუბინაშვილის, შ. ამირანაშვილის და სხვ. ნაშრომებში⁴.

ურბნისის შესწავლისადმი პრაქტიკული ნაბიჯი იყო გადაღმული, როდესაც აჭ უეპროვამ მცირე გათხრები ჩაატარა. სამწუხაროდ ეტყობა ძეგლმა მაინც და მაინც ვერ მიიზიდა გამთხრელი და საკვლევი სამუშაოები მხოლოდ სასინჯი თხრილებით შემოიფარგლა. ა. უეპროვას მიერ ურბნისში მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში. აქვე შემოსულა ურბნისში აღმოჩენილი ორი სხვა ნივთიც (პ. ი. შჩუკინის კოლექცია). უეპროვას, ნაწილი ურბნისში აღმოჩენილი ნივთებისა გამოქვეყნებული აქვს⁵. უნდა ითქვას, რომ უეპროვასა და შჩუკინის კოლექციების ნივთები, ორი-სამის გარდა, სრულიად ეთანხმება ურბნისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ მონაპოვარ მასალას.

აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა ურბნისში გეგმაზომიერი არქეოლოგიური გათხრები დაიწყო 1953 წლიდან პროფ. ნ. ბერძენიშვილის თაოსნობით. ათი წლის სეზონური მუშაობის შედეგად დიდძალი არქეოლოგიური მასალა დაგროვდა, რომლის შესახებაც არაერთი მეცნიერული თუ პოპულარული ნაშრომი და წერილი გამოქვეყნდა. ექსპედიციის მუშაობასა და ასევე ურბნისის შესახებ არსებულ ლიტერატურას მკითხველი შეიძლება გაეცნოს ურბნისის არქეოლოგიური ექსპედიციის ორ კრებულში „ურბნისი I და II“, რომელთა შესავალ ნაწილებშიც მოცემულია ექსპედიციის საქმიანობის ყველა დეტალი და ურბნისის არქეოლოგიის სრული ბიბლიოგრაფია.

ურბნისში არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი ობიექტები იყო უშუალოდ ნაქალაქარი, თავდაცვითი ნაგებობანი, ანტიკური სამაროვანი და ურბნისის პირველსაფარი — ხიზანანთ გორა. წინამდებარე ნაშრომში ჩვენი შესწავლის საგანს წარმოადგენს ნაქალაქარის უბნებიდან მომდინარე არქეოლოგიური მასალა. ურბნისის სხვა დანარჩენი ობიექტების შესახებ მასალის დამუშავების შემდეგ, უახლოეს მომავალში, გამოვა ცალკე მონოგრაფიები სათანადო უბნების სელმძღვანელთა ავტორობით.

არქეოლოგიური მასალის დამუშავებისას ბევრი სიძნელის გადალახვა მოგვიხდა. თუ ქალაქობამდელი და გვიანანტიკური ხანის პარალელებზე ზღლი მიგვიწვდებოდა და შესაძარებელი მასალის ნაკლებობას თითქმის არ განვიცდიდით, ელინისტური და განსაკუთრებით ადრეული შუასაუკუნეების ძეგლების შესწავლისას (უმთავრესად კერამიკის) ამ მხრივ ძლიერ შეზღუდული ვიყავით.

³ П. Иоселиани, Города существовавшие и существующие в Грузии, Тифлис, 1850, гл. 66-67.

⁴ Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства. Записки общества любителей кавказской археологии, I, Тифлис, 1875, гл. 151-152; Н. Кондаков, Русские древности, вып. IV, гл. 73; ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური მოგზაურობანი, I, 1907, გვ. 48-52; გ. ჩუბინაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, I, თბილისი, 1926, გვ. 49; შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბილისი, 1961 წ., გვ. 110.

⁵ Материалы по археологии Кавказа, IV, Москва, 1894, гл. 141-142.

სხვადასხვა, ნართაული თუ პირდაპირი მანიშნებელი ფაქტობრივი მასალის მეშვეობით ვცადეთ ცალკე გამოგვეყო ძვ. წ. IV—III სს. კერამიკული ნაწარმის რამდენიმე სახე, ასევე ახ. წ. IV-ს. სამარხეული არქეოლოგიური მასალა, VI—VIII სს. კერამიკული ნაწარმი და სხვა. თვით ძეგლთა განაწილების ხასიათმა და სტრატиграფიულმა კრილმა გვიკარნახა გამოგვეყო IV ს. სამარხები IV—V სს. სამარხებისაგან, ასევე IV—V სს. მასალა VI—VIII სს.-საგან. პარალელური მასალის არარებობით თუ უკმარობით გამოწვეული ხარვეზი ვფიქრობთ შევსებულა ძეგლთა დათარიღებისათვის საჭირო საბუთიანობით.

ჩვენ მხოლოდ არქეოლოგიური მასალით არ შემოვფარგლდევართ და ურბნისის შესახებ გათვალისწინებული გვაქვს ყველა ის ცნობა, რომლებიც წერილობით წყაროებშია დაცული. არქეოლოგიური მონაცემებისა და წყაროების ცნობების შეჯერებამ და შესწავლამ საშუალება მოგვცა დასკვნების სახით გავმოგვეცა ქალაქის ცხოვრების ძირითადი, მნიშვნელოვანი ეტაპები, რამაც განსაზღვრა თვით ნაშრომის ისტორიულ-არქეოლოგიური ხასიათი. წიგნის ბეჭდვისას შეზღუდული ვიყავით და მთელ რიგ საკითხებზე, რომლებიც ნაშრომში მოკლედ არის განხილული მომავალში ვაპირებთ ყურადღების გამახვილებას.

წიგნში განხილული არქეოლოგიური მასალა მთლიანად დაცულია აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის ისტორიის განყოფილების ფონდებში.

ნახატები ტექსტში ძირითადად, მათ შორის ფერადი, შესრულებულია მხატვარ ვ. მირიანაშვილის მიერ (მხატვარ ნ. თოფურიძეს ეკუთვნის სურ. 3, 8, 9, 44; გ. ერისთავს სურ. 47, 48, 49, 50, 55; კ. კვესს სურ. 26). I ტაბულის ნახაზი შესრულა არქიტექტორმა ფ. ქუფარაშვილმა. ტექსტში მოთავსებული ნახაზები ვ. ცუხიშვილმა (სურ. 17, 21, 24, 37, 43). ტაბულების განათხარი ობიექტების ფოტოები გადაღებულია პ. ზაქარაიას და ჩვენს მიერ. პირველი ტაბულის I სურათი (აეროფოტო) ამოღებულია ფილმიდან „ურბნისი“ (ოპერატორი ი. პინაევი), მეორე ვერტმფრენიდან გადაიღო ი. კიკვიძემ. სხვა დანარჩენი ფოტომასალა დამზადებულია მუზეუმის ფოტო-ლაბორატორიაში ი. პინაევის მიერ.

ნაქალაქარ ურბნისის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები

I. აღრებრინჯაოს ხანის სამარხები

ურბნისის ნაქალაქარზე ყველაზე ჭველი ფენები აღრებრინჯაოს ხანას მიეკუთვნება. არქეოლოგიური მასალა წარმოდგენილია სამაროვნიდან და კულტურული ფენებიდან. თუ თვალს გადავაულებთ ამ პერიოდის ძეგლების აღმოჩენების ტოპოგრაფიას, ვნახავთ, რომ ძირითადად ეს ფენები გავრცელებული ყოფილა ნაქალაქარის დასავლეთ ნაწილში და ხიზანანთ გორაზე. ნივთიერი კულტურა წარმომავლობით სხვადასხვა ხასიათის ძეგლებს უკავშირდება. ასე, მაგალითად, ხიზანანთ გორაზე (უბ. X, ტაბ. 1) აღრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი მდებარეობდა, ნაქალაქარის დასავლეთ ნაწილში კი ამ დროს სამაროვანი ყოფილა, საიდანაც მომდინარეობს მასალის დიდი უმრავლესობა (უბ. 36-ე). საეარაუდოა, რომ ნასახლარებიდან, ასევე დაზიანებული სამარხებიდან კერამიკული ნატეხები გავრცელდა ნაქალაქარის ტერიტორიაზე (უმთავრესად მის ცენტრალურ და დას. ნაწილებში), რაც, რა თქმა უნდა, სრულიად შემთხვევით გარემოებას უნდა მიეწეროს. აღრებრინჯაოს ხანის ძეგლების ტერიტორიული შემოსაზღვრა შემთხვევითი აღმოჩენების მიხედვით ვერ ხერხდება, და როგორც ვთქვით, ის ძირითადად ორ ადგილს უნდა დაეუკავშიროთ.

აღრებრინჯაოს ხანის არც თუ ისე მკირერიცხოვან ინვენტარში ყველაზე უკეთ გამოიყურება სამარხებიდან მომდინარე მასალა, რომლის განხილვაც ბევრ საინტერესო მხარეს გავაცნობს.

ექსპედიციის მუშაობით დადასტურდა. რომ ნაქალაქარის დასავლეთი ნაწილი. სადაც ახ. წ. IV საუკუნის სამარხებია გათხრილი, გაცილებით აღრე, ბრინჯაოს ხანის აღრეულ პერიოდშიც, სამაროვანს წარმოადგენდა (უბ. 36-ე). ძველი სამარხები ერთ რიგზე იყვნენ განლაგებულნი დასავლეთ-აღმოსავლეთის ხაზზე და სამაროვნის სამხრეთის ტერიტორია ეკავათ. სამარხთა ერთი ნაწილი შემდგომი ფენებით არის დაზიანებული. მასალა სამაროვნის მთელ ტერიტორიაზე იყო გაფანტული. ნაქალაქარის სხვა უბნებზე აღმოჩენილი ზოგი. ფრაგმენტიც აქედან უნდა მოდიოდეს.

ექსპედიციამ აქ აღრებრინჯაოს ხანის შვიდი სამარხი გათხარა. სამარხთა ამ ჯგუფს მხარს უბამს 1957 წ. XX-2 უბანზე გათხრილი ბავშვის სამარხიც, რომელიც სამარხეული ინვენტარით სინქრონულია „შვიდეულისა“.

ქვემოთ მოყვანილ ადგილებზე საშარხებსა და საშარხეულ ინვენტარს, შემდეგ კი ცალკე განვიხილავთ საშარხებში აღმოჩენილ არქეოლოგიურ მასალას.

1. XX-2 უბანზე 1957 წელს გათხრილი სამარხი. სამარხი გამოჩნდა აბანოს დას-ით მდებარე მარნის და ბელის ფენების ადების შემდეგ. ზედა ფენებით თვით.სამარხიც იყო დაზიანებული, ამდენადვე სამარხეული ინვენტარის გარკვეული ნაწილი ნაკლულია. სამარხი ორმოსამარხის ტიპისაა. მას ირგვლივ და ზემოდანაც რიყის ქვები ჰქონდა შემოწყობილი. მოცვალებული ძლიერ მოკრუნჩხული, მარჯვენა გვერდზე ყოფილა დასვენებული, სამარხი დამხრობილი იყო ჩრდ.—სამ-ით (ტაბ. III, 1).

ინვენტარი:

1. ბაღია (1836)¹ წითლად გამომწვარი თიხისა, შავი სარჩულ-ით, პირგაშლილი. ყურჩიანი, წაყვლილია, პირის დ=25 სმ.

2. ბაღია (1835, ტაბ. VI, 4) ვარდ-სფერსარჩულიანი. შავი ზედაპირით. გაღმულია. პირი აქვს. მუცელი მკვეთრი ხაზით არის გამოყოფილი. ჭურჭელი ძირისაკენ საგრძნობლად შევიწროებულია. ძირი ოდნავ შედრეკილია. სიმაღლე — 21,5 სმ.

3. ტოლია (1834) რუს ფერად გამომწვარი თიხისა, ვიწროძირიანი. ცალ-ყურა; სიმაღლე — 6,5 სმ.

4. ტოლია (1833, ტაბ. VIII, 8) ვარდისფერსარჩულიანი, შავი ზედაპირით. ცალყურჩიანი. მუცელი გამოყოფილია მკვეთრად. ძირისაკენ ვიწროვდება. ძირი მრგვალია და ოდნავ შეგნით შეწეული. სიმაღლე—8,3 სმ.

5. სამყურა ჭურჭელი (1837, ტაბ. VIII, 1) მოწითალო გამომწვარი თიხისა, ფართეპირიანი, ვიწრო ყელით და განიერი მუცლით, რომელზედაც სამი ყურაა განლაგებული. ძირი შევიწროებულია. სიმაღლე—16 სმ.

6. სამყურა ჭურჭელი (2126 ტაბ. VIII, 2) არათანაბრად გამომწვარი თიხისა. მოწითალო-მონაცრისფრო იგიო დაჰყარავს. პირი გაღმულია, ყელი განიერი აქვს, მუცელზე წიბო შემოუყვება. რომელზედაც სამი ყურაა განლაგებული. სიმაღლე — 18 სმ.

7. ბაღია (2127) ვარდისფერსარჩულიანი, შეკრიალა ზედაპირით, ეტყობა წითლად შეღებვის ნიშნები. პირგადაშლილია. ოდნავ გამოყოფილი ბრტყელი ძირით. ჭურჭელი წაყვლილია. სიმაღლე—12,5 სმ.

8. სპილენძის მძივები (1832, სურ. 3), წარმოდგენილია რგოლხეობის სახით, ორი ცალი ორმაგია. სულ თორმეტი მძივია.

II. სამარხი № 5. გათხარა 1960 წ. 36-ე უბანზე (ტაბ. III, 2) იგი ორმოსამარხის ტიპისაა. მიწის ზედაპირიდან დაცობებულია 2 მ-ით. დამხრობილია სამხ. დას.—ჩრდ. აღმ-ით, თავით სამხ. დას-ით. მოცვალებულის ჩონჩხი ცუდადაა შენახული. შემორჩენილია მხოლოდ ბარძაყის და წვივის ძვლები. ასევე ნეკნების უმნიშვნელო ნაშთები. ჩონჩხის დადასტურებული ნაწილების მიხედვით ირკვევა, რომ მოცვალებული დაკრძალული ყოფილა მოკრუნჩხული. მარჯვენა გვერდზე.

ინვენტარი:

1. ქოთანა (3101, ტაბ. VI, 2) არათანაბრად გამომწვარი. გარედან ჭურჭლის

¹ ფრჩხილებში ჩასმული ციფრი აღნიშნავს ნივთის საინვენტარო ნომერს.

დიდი ნაწილი შევპრიალა, ალაგ-ალაგ მოწაბლისფრო გადაჰყავს. ზედა ნაწილი ვარდისფერია. სარჩულიც მთლიანად ვარდისფერია. ჭურჭელი ვიწრო ძირზე დგას, ორყურაა, პირი ოდნავ გადაშლილი აქვს. სიმაღლე—23 სმ.

2. ორყურა ბადია (3102, ტაბ. VII, 2), ვარდისფერი სარჩული აქვს. გარედან კი ქვედა ნაწილი შევპრიალა. ყელ-პირის შიდა და გარეთა მხარე ერთფერადაა გამომწვარი. ჭურჭელი შიგნით ძირიდანვე იშლება და ჭურჭელს ერთგვარად გაშლილი იერი ეძლევა, მიუხედავად იმისა, რომ კედლის სისქის არათანაბრად გამოყვანის გამო ჭურჭელს გარედან მუცელი მკვეთრად აქვს გამოყოფილი. სიმაღლე—13 სმ.

III. სამარხი № 16. გათხარა 1960 წ. 36-ე უბანზე. დარღვეული ორმოსამარხია. შემორჩენილია მიცვალებულის ძვლების უსახური ნაშთები. რის მიხედვითაც არც დაკრძალვის პოზის და არც მიმართულების დადგენა არ შეიძლება. იგი მდებარეობდა № 5 სამარხის სამხ.-აღმოსავლეთით სუთიოდე მეტრზე. სამარხი მიწის ზედაპირიდან 1 მეტრით არის დაცობილი. სამარხის ორმო ყამირზე დგას.

ინვენტარი:

1. ბადია (3125, ტაბ. VI, 3) ცალყურიანი, წაბლისფრად გამომწვარი და გაპრიალბული. სარჩული ვარდისფერი აქვს, პირი ოდნავ გადაშლილი. დგას ვიწრო ძირზე. სიმაღლე—21 სმ.

2. ბადია პატარა ზომის (3124, ტაბ. VII, 4). გამომწვარი წაბლისფრად, ცალყურაა, ვიწროძირიანი და პირგაშლილი. სარჩული ვარდისფერი აქვს. ეტყობა წითლად შეღებვის კვალიც. სიმაღლე—11 სმ.

3. სასმისი (3127, ტაბ. VIII, 6) წაბლისფრად გამომწვარი თიხისა, არათანაბრად გამომწვარი, ცალყურა. იმეორებს სხვა დიდი ჭურჭლების ფორმებს. პირი ოდნავ გადაშლილი აქვს. სიმაღლე—9 სმ.

4. პატარა სასმისი (3126, სურ. 2) ნაცრისფრად გამომწვარი თიხისა. შიგადაშიგ მონაცრისფრო იერი დაჰყავს. წარმოადგენს ძირბრტყელ ჭურჭელს, რომელიც ზევით და ზევით ფართოვდება. გადმობრუნებული წაკვეთილი კონუსის ფორმა აქვს. სიმაღლე—9 სმ.

IV. სამარხი № 17. გათხარა 1960 წ. 36-ე უბანზე. ორმოსამარხია დაზიანებული. ძვლების მცირე ნაშთებია შემორჩენილი, ამიტომ სამარხის დაკრძალვის ხერხების შესახებ ვერაფერს ვიტყვით. იგი № 5 და № 6 სამარხებს შორის მდებარეობს. სამარხი მიწის ზედაპირიდან 1 მ. მდებარეობდა.

ინვენტარი:

1. ბადია (3179) წაბლისფრად გამომწვარი, ვარდისფერსარჩულიანი, ორყურიანია. პირი ოდნავ გადაშლილი აქვს, არათანაბრად გამომწვარი, სიმაღლე—20 სმ.

2. სასმისი (3128, ტაბ. VIII, 7) წაბლისფრად გამომწვარი. შიგადაშიგ მთავო ტონი გადაჰყავს. ჭურჭელი ცალყურა ყოფილა (ყური მოტეხილი აქვს); სასმისს ვიწრო, ბრტყელი ძირი აქვს. ყელ-პირი თითქმის ვერტიკალურია, რომელიც ეყრდნობა ნახევარსფერულ ქვედა ნახევარს. სიმაღლე—11 სმ.

V. სამარხი № 28. გათხარა 1960 წ. 36-ე უბანზე. ორმოსამარხია. მიცვალებულის ძვლები არ ყოფილა დადასტურებული. მხოლოდ ძლიერ უსა-

ტური ნაშთები ჩანდა. ამდენად ვერაფერს ვ-ტყვიტ სამარხის რაობის შესახებ სამარხი ნაწილობრივ დაზიანებული იყო № 27 სამარხისთვის ორმის გაქრის ღროს (ტაბ. IV, 1).

ინვენტარი:

1. ბაღია (3151) შავპრიალა თიხისა, ვარდისფერსარჩულიანი. ჭურჭელი ნაკ-
ლულია; შემორჩენილია ცალი ყური. ერთ ადგილზე ხის პატარა ფოთლის ასა-
ბეჭდი ემჩნევა. სიმაღლე—24 სმ.

2. ქოთანა (3151') პატარა, შავპრიალა თიხისა, ვარდისფერსარჩულიანი, ნაკ-
ლულია. სიმაღლე—14 სმ.

3. სასმისი (3150, ტაბ. VIII, 4) პატარა, ცალყურა. თახა წაბლისფრადაა გა-
მომწვარი, ვიწრო ძირი აქვს, პირი გადაშლილი, სიმაღლე—7 სმ.

VI. სამარხი № 29. გაითხარა 1960 წ. 36-ე უბანზე. ჩონჩხის მხოლოდ
კვალი შეიმჩნეოდა. დამხრობა და პოზა მიცვალებულისა ვერ დგინდება. მღე-
ბარეობდა 1 მ-ზე მიწის ზედაპირიდან (ტაბ. IV, 2).

ინვენტარი:

1. ბაღია დიდი ზომის (3153, ტაბ. VI, 1), შავად გამომწვარი, ვარდისფერი
სარჩულით, ჭურჭლის შიდა ზედა ნახევარს ემჩნევა წითლად შეღებვის კვალი.
ბაღია ორყურაა გადაშლილი პირით, სქელკედლიანია. მუცელი გამოწეული აქვს
და ზედ დაბალი წიბო გასდევს. სიმაღლე—30 სმ.

2. ქვაბ-ქოთანა (3152) წაბლისფრად გამომწვარი. სარჩული ვარდისფერი
აქვს, ეტყობა წითლად შეღებვის კვალი. ჭურჭელი ცალყურაა, განიერი, პირიც
ოდნავ აქვს გამოწეული. ყურზე შუაში წიბო გასდევს. სიმაღლე—15 სმ.

VII. სამარხი № 44. გაითხარა 1961 წ. 36-ე უბანზე. ორმოსამარხია,
მიწის ზედაპირიდან მდებარეობს 1 მეტრზე. დამხრობილია ჩრდ.—სამხრ.—ით.
მცვალებულს თავი უდევს სამხრეთით, წევს ძლიერ მოკრუნჩხული, მარჯვენა
გვერდზე. ხელის მტევნები უწყვია სახის წინ. ფეხები ძლიერ აქვს მოკეცილი
მუხლებში (ტაბ. V, 1).

ინვენტარი:

1. ბაღია (3620) შავპრიალა ზედაპირიანი, ვარდისფერსარჩულიანი. პირი
გარედანაც ვარდისფერია. ჭურჭელი ცალყურაა, მუცელზე წიბო შემოუყვება.
ძირი ვიწრო აქვს, პირი გადაშლილი. სიმაღლე—21.5 სმ. იღო სამარხის სამხრ.
აღმ. კუთხეში მცვალებულის სახის წინ (ნაკლულია).

2. ბაღია (3621) შავპრიალა თიხისა, ვარდისფერი სარჩულით. დაბალტანი-
ანი, ვიწრო ძირით. პირი ოდნავ გადაშლილი აქვს. შემორჩენილია ერთი ყური.
მეორე ყურის ადგილი ჭურჭელს აკლია, საერთოდ ჭურჭლის მხოლოდ ნახევარია
შემორჩენილი. სიმაღლე—9.5 სმ. იღო მცვალებულის სახის წინ.

3. სასმისი (3622, ტაბ. VIII, 5) წაბლისფრად გამომწვარი თიხისა. ცალყუ-
რიანი. ვარდისფერსარჩულიანია. მუცელზე წიბო შემოუყვება. ძირი ვიწრო აქვს
პირი ოდნავ გაშლილი. სიმაღლე — 8,3 სმ, იღო ბაღიაში: (3620).

4. სპილენძის მძივები (3623, სურ. 4) 8 ც. უბრალო რგოლზევებია ერთი-
მეორეზე გადასული პოლოვებით; 1 ც. ვერცხლის რგოლზევია, ერთიც სამსახს-
როვანი სპილენძის ჩამოსხმული მძივია.

5. სპილენძის ქინძისთავი (3625, სურ. 4) წარმოადგენს მოგრძო ღეროს,

რომლის ერთი ბოლო გაწვრილებულია და მახვილი ბოლოთი მთავრდება. საკინძის თავი წარმოადგენს ორმხრივ მიმართულ ერთ სიბრტყეში დახვეულ სპირალებს, სიგრძე—18,5 სმ. იდო მიცვალებულის ზურგთან.

6. სამაჯური (3627, სურ. 4) სპილენძის, წარმოადგენს ორმაგ ბრტყელ ხეიას, რომლის ბოლოებიც ვიწროვდება და გათხელებულია. სამაჯურის დიამეტრია 6 სმ. ეკეთა მიცვალებულს მარცხენა ხელზე.

7. საკიდი (3626, სურ. 4) ბრტყელი, ისრისპირის მოყვანილობისაა. საკიდს ხერგელი აქვს ზონარისათვის. საკიდზე ამოღარულია ერთიმეორეში ჩამჯდარი ორი კუთხე, შემდეგ კი ღრმა წერტილია გამოსახული. სიგრძე—3 სმ. აღმოჩნდა მიცვალებულის ყელის არეში.

8. მძივები პასტის (3624). ერთი ცალი მომწვანო პასტისაა, უფორმო, მეორე ოთხკუთხედიანი მძივია მოთეთრო ფერის პასტისა.

VIII. სამარხი № 45. გათხარა 1961 წ. 36-ე უბანზე, მდებარეობს № 44 სამარხთან ახლოს. მისგან აღნოსავლეთით 2 მ. მანძილზე. მიცვალებულის ძვლები ცუდადაა შემორჩენილი. დამხრობილია ჩრდ.—სამხრ.—ით, თავით სამხრ.—ით. წევს მოკრუნხული, მარჯვენა გვერდზე (ტაბ. V, 2).

ინვენტარი:

1. ბაღია 3628, ტაბ. VII, 3) თიხისა. ვარდისფერსარჩულიანი, გარედან ქვედა ნაწილი შევპრიალაა. ყელ-პირი კი ვარდისფერი. ჭურჭელს აქვს დბალი ტანი, ვიწრო ძირი, ოდნავ გადაშლილი პირი და წიბოვანი მუცელი. ბაღია ცალყურაა. სიმაღლე—10,3 სმ. იდო მიცვალებულის სახის წინ.

2. ბაღია ვარდისფერსარჩულიანი (3629), ვიწრო სიბრინი, მუცელგანიერა და წიბოვანი, პირგადაშლილი. შემორჩენილი აქვს ყურის ნაწილი. სიმაღლე 19,5 სმ. ნაკლულია. იდო მიცვალებულის სახის წინ.

3. სასმისი (3630, ტაბ. VIII, 3) ვარდისფერსარჩულიანი, ცალყურა. გარედან ჭურჭლის ქვედა წელი შევპრიალაა, ზედა—ვარდისფერი. ჭურჭელი დგას ვიწრო ძირზე. პირი გადაშლილი აქვს. სიმაღლე 7,7 სმ, იდო ბაღიაში (3628).

როგორც ვნახეთ, ექსპედიციის მიერ გათხრილი რვავე სამარხი ორმოსამარხის ტიპისაა. თითო მიცვალებულით. სამარხთა უმეტესობა დაზიანებულია, ზედა ფენების მიერ. ძვლებიც ცუდადაა შენახული. დაკრძალვის წესი ირკვევა ოთხი სამარხის მიხედვით. ჩანს, რომ დაკრძალვისთვის იყენებდნენ სპეციალურად გაკრულ ორმოებს, რომელთა ფსკერზედაც ასვენებდნენ მიცვალებულს, ძლიერ მოკრუნხულს. ხელის მტევნებს სახის წინ უწყობდნენ. ოთხივე სამარხში, რომელთა მიხედვითაც დაკრძალვის პოზის დადგენა გახდა შესაძლებელი, ჩონჩხი მარჯვენა გვერდზე ასვენია. მხოლოდ ერთი სამარხია დამხრობილი ჩრდ. დას.—სამხრ. აღმოსავლეთით (თავით სამხრ. აღმ.—ით), სხვა ყველა დამხრობილი იყო სამხრ.— ჩრდილოეთით, თავით სამხრეთით.

ყველა სამარხი ინვენტარიანია. სამარხებში დადასტურებულია ორი სახის მასალა — კერამიკა და ლითონის ნაწარმი. თიხის ჭურჭელი ყველა სამარხში გვხვდება. ლითონი კი მხოლოდ ორ სამარხშია დადასტურებული. ორივე ეს სამარხი აშკარად გამოიყოფა სხვებისაგან. ჯერ-ერთი იმით, რომ აქ ლითონს ვხვდებით, და მეორეც, ერთ მათგანში (1957 წ. გათხრილ სამარხში) შედარებით ბევრია კერამიკა. ზოგი სამარხის თავზე რამდენიმე დიდი ზომის რიყის ქვა ეწყობა, რაც, ალბათ, სამარხის მოწყობის ერთ-ერთი თავისებურება უნდა ყოფილიყო.

სამარხების დამხრობის და მოწყობის წესში სიახლე თითქმის არ შეიმჩნევა,

ყურადღება გვინდა მივაქციოთ მხოლოდ იმ გარემოებას, რომ ყველა მიცვალებული მარჯვენა გვერდზეა დასვენებული. თუ გადავხედავთ სხვა სინქრონულ ძეგლებს, ვნახავთ, რომ სამარხთა უდიდეს უმრავლესობაში მიცვალებულნი მსგავსადღე. მარჯვენა გვერდზე მოკრუნხული უსაფლავებიათ. ასეთი სურათი ჩანს „ქვ. ცეცხლების“ სამარხების მიხედვით, რომლებშიც თითო მიცვალებულია დასვენებული². მიცვალებულებს მოკუნტულს მარჯვენა გვერდზე ასაფლავებენ ბალიას სამაროვანზე³. უპირატესად მარჯვენა გვერდზე ცარცის გორაზე⁴ და ნაჩერქეზე⁵. ასეთივე წესი ჩანს თრიალეთში, ბარმაქსიზის გზაზე გათხრილი სამარხის მიხედვითაც⁶.

მარჯვენა გვერდზე დაკრძალვა დამახასიათებელია მინგეჩაურის ენეოლითის ხანის სამარხებისათვისაც⁷. ჩვენ ამ გარემოების სპეციალური აღნიშვნა მიზანშეწონილად მიგვაჩნია. რადგან მასზე მომავალში ყურადღების გამახვილება იქნება საჭირო. არ არის გამორიცხული, რომ ცალკეული სამაროვნების მიხედვით საქმე გვექონდეს რამდენიმე ლოკალურ ვარიანტებთან. თუმცა ჩვენს ბიერ განსჯილული წესი ძლიერ გაერცელებული ჩანს და მასალის შემდგომი შეგროვებით და დაკვირვებით შესაძლებელია მას სწორი რეტერპრეტაცია მოეძებნოს.

სამარხეული მასალის დიდი ნაწილი კერამიკაა. თიხის ნაწარმის მრავალსახიანობამ საშუალება მოგვცა მასალა რამდენიმე ჯგუფად გამოგვეყო. წინასწარვე უნდა შევნიშნოთ, რომ სამარხეული თიხის ნაწარმი მთლიანად, თვალს ერთი გადავლებით, თუ მხედველობაში არ მოვიღებთ რამდენიმე ნიმუშს, ერთი საერთო იერით ხასიათდება. ეს თიხის გამოწვასა და დამუშავების მხოლოდ ტექნოლოგიურ ხერხებს არ შეეხება; არანაკლები ყურადღება უნდა მიექცეს გარეგან ფორმებსაც; ძნელი არ არის საერთო ნიშნების მონახვა რომელიმე დიდ ზადიასა და სულ პატარა ტოლჩებს შორის. მიუხედავად ბევრი სხვადასხვა საერთო ნიშნებისა, სამარხეული კერამიკული მასალა გარეგანი ფორმების, რანჟონული-პისა და თიხის დამუშავების ხერხების მიხედვით შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად განვიხილოთ.

პირველი ჯგუფის კერამიკული მასალა სხეულებზე უფრო გავრცელებული ჩანს. ამ ჯგუფში ვათავსებთ სხვადასხვა ზომის ბადიებს, რომლებიც ხასიათდებიან ვადაშლილი პირით, ვიწრო ძირით და გამოწეული, თითქმის კუთხოვანი მუცლით. პროფილში მუცელი და ჰურკლის პირი ერთ ვერტიკალზე მდებარეობენ (სურ. 1, 1). ეს ფაქტორი თითქმის ბიოითადია პირველი ჯგუფის კერამიკისათვის. თიხა შავად, უფრო ხშირად კი მუქწაბლისფერადაა გამოწმვარი. ჰურკლის შიდა პირი ვარდისფერია. ზოგ ბადიას (3129, 3620, ტაბ. VII, 1) პირიც კი გარედან ვარდისფერად აქვს გამოწმვარი. ზოგ მათგანზე შეიმჩნევა შიდა პირის წითლად მოხატვა (3125, 3129, 3152, ტაბ. VI, 3). მოხატული ნაწილი ზოგჯერ გადმოდის პირზედაც. ერთ შემთხვევაში დამოწმებულია ხის პატარა ფოთლის ანაბეჭდი (3151).

² ალ. ქავთარიძე, ლ. დონტი, ქვ. ცეცხლების (ტელეპოლისის) ნაშთი (ახლარზე 1954—1961 წწ. ჩატარებული გათხრები. ურბნისი, 1, 1962 წ., გვ. 22).

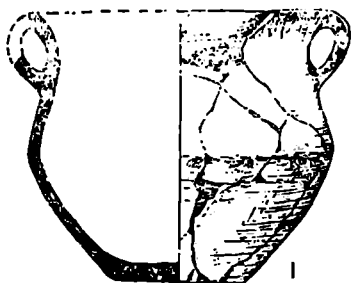
³ ალ. ქავთარიძე, პირველი ტომების ინტორიისათვის ლიონის წარმოება აქრელსა და სურსაზე. თბ., 1961, გვ. 204.

⁴ იქვე, გვ. 131.

⁵ იქვე, გვ. 123, 124.

⁶ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Трიაleti, с. 1, 7, ил. 25.

⁷ Г. М. Асланов, Р. М. Вандор, Г. И. Ионс, Древний Мингечаур. Баку, 1959, გვ. 26-27.

სურ. 1. ადრებრინჯაოს ხანის სამარხეული კერამიკული ნაწარმის ძირითადი ფორმები.

პირველ ჯგუფში შემავალი ათი ჭურჭლიდან ოთხი ორყურიანია, სამი ცალყურა. ორ ბადიაზე შემორჩენილია თითო ყური, მოპირდაპირე ნაწილები, სადაც მეორე ყური შეიძლებოდა ყოფილიყო, მოტეხილია. ყურიანი ჭურჭლების ყურის პირთან მიერთების ადგილი სამკუთხოვან არეს ქმნის. პირ-ყურის შეერთების ადგილი ზოგ ჭურჭელს დაბრტყელებული აქვს (ტაბ. VI, 3). ხშირად იგი სამკუთხოვანი წიბოთი იკვრება. ზოგ ბადიაზე პირი რკალურად გადადის ყურში ყველა შემთხვევაში ყურს ვერტიკალური, დაბალი რელიეფური წიბო დაუყვება. ბადიების სიმაღლე სხვადასხვაა, მერყეობს 14—30 სმ. შორის.

მეორე ჯგუფის კერამიკისათვის დამახასიათებელია დაბალი და განიერი კორპუსი (სურ. 1, II). განსხვავებით პირველი ჯგუფის მასალისაგან, ჭურჭელს მუცელი დაბალი აქვს. ცალყურიანია. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ იგი ცალ ხელში დასაქვებლად გამოიყენებოდა. ხმარობდნენ სითხის თუ მარცვლეულის ამოსაღებად. ჭურჭელი ვარდისფერსარჩულიანია, გარედან კი გამომწვარია შავად ან წაბლისფერად. გამონაკლისია ერთი, რომელიც პირიქით, გარედან მოვარდისფროა, სარჩული კი შავი აქვს (1836). ამ ჯგუფში სულ ექვსი ჭურჭელია წარმოდგენილი. სამი მათგანი ნაკლულია. ზოგს წითლად შეღების კვალი აქვს შემორჩენილი, ზოგს კეცის შოფხეკა-მოსუფთაეების ნიშნები ეტყობა. ყური ისევე როგორც I ჯგუფის კერამიკას, პირზე აქვს მიძერწილი, გამონაკლისია ერთი (2127), რომელსაც ყური მხარზე აქვს მიბმული. ამ ჯგუფის ჭურჭლების სიმაღლე მერყეობს 10—15 სმ. შორის.

მესამე ჯგუფში მხოლოდ ერთ ჭურჭელს განვიხილავთ (სურ. 1, III). იგი გარეგანი იერიით ქვაბ-ქოთანას მიემსგავსება (3102. ტაბ. VII, 2). გარედან თხსა შავადაა გამომწვარი, სარჩული ვარდისფერია. პირი გარედანაც სარჩულის ფერია. ჭურჭელი პირგადაშლილია, ვიწროძირიანი, დაბალი კორპუსი აქვს (სიმაღლე 13 სმ.). ჭურჭლის კეცი სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა სისქისაა, ამიტომ მისი გარეთა და შიდა ფორმები არ შეესაბამება ერთმანეთს. ქვაბ-ქოთანა ორყურიანია. ყურები მიძერწილი აქვს მხარზე.

მეოთხე ჯგუფის ორი ჭურჭელი სრულიად თავისებურად გამოიყურება. ჩვენ მიერ განსახილველ მასალაში. საქმე ეხება ქილის მსგავს ჭურჭელს, რომელიც განიერმუცლიანია, ვიწროძირიანი, გადაშლილი პირით (სურ. 1, IV). მუცელზე სამი ყური აქვს მიძერწილი, მათ შორის კი წიბო გასდევს. ორივე ჭურჭლის კეცი განსხვავდება სხვა ნაწარმისაგან, ერთისა მაინც გაცილებით უხეშია (ტაბ. VIII, 1, 2).

მეხუთე ჯგუფში მხოლოდ ერთი ჭურჭელია წარმოდგენილი (ტაბ. VIII, 7). იგი არათანაბრად არის გამომწვარი, დაჰკრავს მოწითალო-მოყავისფრო იერი. ტოლჩის ქვედა ნაწილი თითქმის ნახევარსფერულია, რომელიც ვიწრო ძირზე დგას. ჭურჭელი ცალყურა ყოფილა. იგი ალბათ სასმისად გამოიყენებოდა. ჭურჭლის სიმაღლეა 11 სმ.

მექექსე: ურბნისის სამარხეულ კერამიკულ ნაწარმში სამი ტიპის სასმისებია წარმოდგენილი. წინა და მომდევნო ჯგუფის სასმისები თითო ცალადაა წარმოდგენილი. ამ ჯგუფში კი რამდენიმე ცალია, რომლებიც ერთი საერთო მყარი ფორმით ხასიათდებიან. დანიშნულებითაც ერთი და იგივეა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ამ ჯგუფის ტოლჩები უფრო დამახასიათებელია და გავრცელებული, ვიდრე დანარჩენი ორი ჯგუფისა. სასმისების ფორმა საკმაოდ დახვეწილია და ჩამოყალიბებული. გარეგნულად ძლიერ მიემსგავსება ბადიებს. ძირითადი ნიშნებია: გადაშლილი პირი, მაღალი წიბოვანი მუცელი, ვიწრო ძირი და ცალი ყუ-

რი. ცალყურიანობა ექვს გარეშეა ქურჭლის დანიშნულებით არის გამოწვეული. ტოლჩების კეცი არათანაბრად არის გამოშვარი. ამ ჭგუფში შემავალი ექვსი ტოლჩიდან ოთხი ვარდისფერსარჩულიანია. გარედან კი ქვედა ნახევარი შავპირა-ალა ან მოწაბლ-სფროდ გამოშვარი. ამ ჭგუფში შემავალი ექვსი ტოლჩიდან ოთხი ვარდისფერსარჩულიანია, გარედან კი ქვედა ნახევარი შავპირაალა ან მოწაბლისფროდ გამოშვარი. პირის ნაწილი გარედანაც მოვარდისფროა. ერთი ტოლჩა მთლიანად წაბლისფრადაა გამოშვარი. ერთი ცალი სხვებთან შედარებით უხეში ნამუშევარია, არათანაბრად გამოშვარი თიხისა, თანაც ნაკლულია (1834). ტოლჩები თითქმის თანაბარი ზომისანი არიან, მათი სიმაღლე მერყეობს. 7—8,5 სმ. შორის.

მეშვიდე ჭგუფშიაც ერთი სასმისია განსახილველი. იგი თავისი ორგინალური ფორმით იქცევს ყურადღებას (სურ. 1, VII, სურ. 2), თანაც როგორც ენახატე ბევრ საინტერესო მხარეს მოაქვს. სასმისი მონაცრისფროდ გამოშვარი თიხისაა, ბრტყელძირიანია, გვერდები ზევით და ზევით იშლება. თითქმის წაკვეთილი კონუსის ფორმა აქვს. სიმაღლე—9 სმ.

ზემოთ განხილული კერამიკული მასალა გარეგანი ფორმებითა და ტექნოლოგიური მხარეებით ახლო ხათესაობას ამჟღავნებს ენეოლითისა და ბრინჯაოს ადრეული საფეხურის კერამიკასთან. კერძოდ, თიხა მსგავსადევა გამოშვარი და დამუშავებული, იგივე ტრადიციას კეცის ორფერ-ანობის მისაღებად გარეთა და შიდა პირისათვის. ქურჭელი კვლავ ვიწროძირიანია და სწვ. ამასთანავე ურბნულ კერამიკას ბევრი სხვა ნიშანიცა აქვს, რომელთა მიხედვითაც აშკარაა, რომ საქმე უნდა გვექონდეს შემდგომ განვითარებასთან; ბევრი საერთო ნიშნის მიუხედავად ზოგი ქურჭლის კეცი აშკარად განსხვავდება ენეოლითურისაგან. ეს განსაკუთრებით ითქმის სამყურა ქურჭლების თიხაზე, რომელიც ძლიერ განსხვავებულია.

ასევე იშვიათად გვხვდება ნახევარსფერული ყურებიც. განხილული თიხის ნაწარმისათვის არ არის დამახასიათებელი ვერტიკალური გვერდები. არა თუ დამახასიათებელი, არამედ საერთოდ ვერ ვხვდებით მას. ეს იმ დროს, როდესაც ვერტიკალური გვერდები ზედ პიძერწილი ყურებით, უმთავრესად ნახევარსფერულით. თითქმის ძირითადი ატრიბუტია კერამიკული მასალის ერთი ჭგუფისათვის (დიდუბე, კიკეთი)⁸. განსხვავებით. ურბნისის სამარცხებიდან მომდინარე თიხის ნაწარმისათვის (გარდა ორი სასმისისა) დამახასიათებელი ნიშანია განიერი. დაბალწიბოვანი მუცელი. გაშლილი პირი და ვიწრო ყური. ყური პირსა და გვერდზეა მიძერწილი. ამ ნიშნებით იგი ძლიერ ახლო დგას ჩაჩხერის⁹, ძალინას¹⁰ და ქვაცხელების ადრეპრინჯაოს ხანის მასალებთან. ეს სიახლოვე ძირითადად ბადიებს და ტოლჩებს შეეხება, სამყურა ქურჭელი და სასმისები ცოტა სხვაგვარად გამოიყურება.

⁸ Б. А. Кухтин, Урартский „колумбарий“ у подношья Арапата и Куро-Аракский энсели, საქ. სახ. ზეზუზნის მოამბე, XIII-IV; დ. ქორიძე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი, 1933, ტ. 1.

⁹ Б. А. Кухтин, К вопросу о ранних стадиях бронзової культуры на территории Грузии, КСИИМК, VIII, გვ. 8; ი. ჯაფარიძე, ქართული ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საუეურზე, გვ. 122—142, სურ. 21, 22, 28, ტაბ. X, XVII, XXI.

¹⁰ იქვე, ტაბ. XXIII.

¹¹ ი. ჯაფარიძე, ლ. ლოცოტი, ქვაცხელების (ტელეპია-ქოხის) ნაშასლარზე 1954—1961 წწ. ჩატარებული გათხრები, ურბნისი 1.

სამყურა ქურჭლებისათვის პირდაპირი ანალოგიები ჩვენთვის ჯერჯერობით უცნობია. ყველაზე მახლობელ სინქრონულ პარალელულ მიგვაჩნია ქვაცხელების სამარხებში ნასახლარის C₁ ფენაში აღმოჩენილი სამყურა ქურჭლები¹¹. როგორც აღვნიშნეთ, უფრო სიახლოვე შეიძლება შევნიშნოთ. სამყურა ქურჭლების აღმოჩენის სხვა ძეგლებიდან აღსანიშნავია: ოზნი¹², დიდუბე¹³ ქულები¹⁴. კიდევ შევნიშნავთ, რომ მათთან მხოლოდ ზოგი გარეგანი მსგავსება შეიძლება დავინახოთ, კერძოდ, საერთო გარეგანი იერი, ნახევარსფერული ყუთება და ყურებს შორის არსებული წიბოვანი, თითქმის ტალღური ხაზები. ისეთი მსგავსება, როგორც არსებობს, მავალითად, ბადიებსა და პატარა ტოლჩებს შორის, აქ ვერ შევნიშნება. ურბნული სამყურა ქურჭლები თიხის დამუშავებითაც განსხვავებულია; ცუდად არის გამოშვარი და თხელკედლიანია (ერთი მაიხც განსაკუთრებით).

სამარხეული კერამიკული მასალისათვის პარალელურს შევხვდებით საკმაოდ ბევრ პუნქტში. სადაც კი ენეოლითური კულტურის ძეგლები გამოვლენილა. შესაძლებელია ტეოშინი „ენეოლითური“ მრავალ, ერთი შეხედვით მსგავსი მასალის შინაარსს ერთნაირად ვერ გადმოსცემს და სათანადო მასალის დაგროვების შედეგად სპილენძ-ქვის და ბრინჯაოს მეტალურგიის ადრეული სადგურების, იგივე ადრეული ბრინჯაოს ხანის უფრო დიფერენცირებულ წარმოდგენას მოითხოვდეს, მაგრამ მისი დასახელება როგორც პარალელური მასალია. მიზანშეწონილად მიგვაჩნია. ამდენად, როდესაც ურბნული კერამიკის სინქრონულ ძეგლებს ვეძებთ, ვფიქრობთ უფრო მართებული იქნება თუ დავეყრდნობით ისეთ არქეოლოგიურ ძეგლს, სადაც კულტურულ ფენათა სტრატეგრაფიული კრილი თანამიმდევრულ სურათს იძლევა. არჩევანი ჩვენ ქვაცხელებზე (ტულეპია-ქოხზე) შევაჩერეთ და ვფიქრობთ ორი გარემოების გამო სამართლიანად. ჯერ-ერთი, ქვაცხელების ნამოსახლარი უშუალოდ ეკერის ურბნისის ნაქალაქარს (მისი მნიშვნელობა განსაკუთრებით დიდია სანამ სოზანანთ გორის ძველი ფენები არ არის შესწავლილი) და მეორეც, იგი მრავალფენოვანი ძეგლია, კარგად ფიქსირებული, ერთიმეორეზე მონაცვლე ექვსი ნასახლარი ფენით და სამარხებით. ჩვენ მიერ განხილულ სამარხეული კერამიკის I, II და III ჯგუფის ანალოგიებს ვხვდებით ქვაცხელების ნასახლარის სულ ქვედა C₁ და C₂ ფენებში, ასევე საშარხეულ მასალებში. სამყურიან ქურჭლებს ვხვდებით ქვაცხელების სამარხებზე. ასევე C₁ ფენაში, რამდენადმე სახეცელინს R₁, B₂, B₃ ფენებში. მრავალრიცხოვანი ცალყურა ტოლჩები, მსგავსი ჩვენ მიერ V ჯგუფში განხილული მასალისა, გვხვდება ქვაცხელების C₁ ფენაში. VI და VII ჯგუფში წარმოდგენილი თითო-თითო ქურჭლისათვის პარალელური ქვაცხელებზე არა გვხვდება. ეს არც შეიძლება გასაკვირი იყოს, რადგან თვით ქვაცხელებზე ზოგ დენაში წარმოდგენილია ამა თუ იმ ფორმის ქურჭელი, რომელიც ერთადერთია არა მხოლოდ ამ ფენაში, არამედ მთელს ნასახლარზე.

სამარხეულ კერამიკაში ფორმით, ასევე თიხის დამუშავების მხრივ სრულიად განცალკევებულია სასმისი, რომელიც ჩვენ VII ჯგუფში მოვითავსეთ.

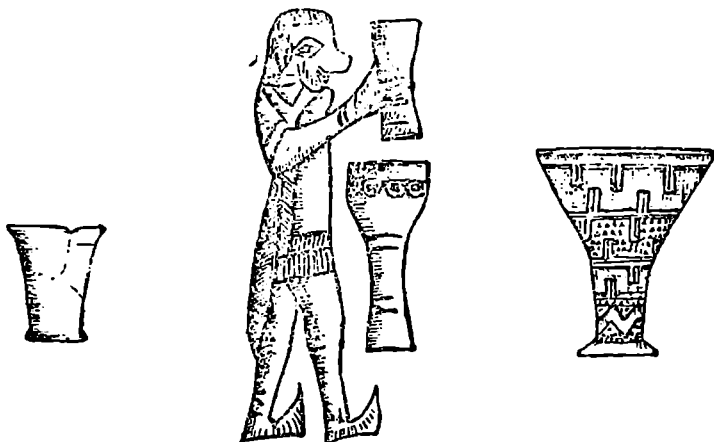
¹¹ Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. IV, XXXVI.

¹² Б. А. К у ф т и н, Археологические раскопки 1947 года в Цаплинском районе, Тбилиси, 1948, გვ. 37.

¹³ დ. ქორიძე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, I. ტაბ. XIII.

¹⁴ ი. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 45.

რეი არც ერთი დეტალით ახლოს არ უდგება სხვა დანარჩენს და ამიტომაც არის, რომ მსგავს ნაწარმს ჩვენ ჭერჭერობით ვერსად ვერ მივაკვლიეთ, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ზოგიერთ მიახლოებით მსგავს ფორმებს წინა აზოურის ყოპლექსებიდან¹⁶. აქედან გამომდინარე ალბათ არ შეეცდებით. თუ ვიტყვიო.

სურ. 2. 1. სასმისი ურბნისის ადრებრინჯაოს ხანის სამარხიდან (სამარხი № 16, 36-ე უბანი, 1960 წ.); 2. დეტალი შუაბრინჯაოს ხანის თრიალეთური ვერცხლის სარწყულის სარიტუალო სცენიდან; 3. გვიანბრინჯაოს ხანის სასმისი (თასი) თრიალეთიდან.

რ.ი.მ ასეთი სასმისები ამ ღროისათვის დამახასიათებელ სახეს არ იძლევიან. მიუხედავად ამისა ფეიქრობთ, მსგავსი ფორმის განვითარებისათვის თვალის გადავინება შესაძლებელი უნდა იყოს, სადაც ურბნული სასმისი ჩვენში ჭერჭერობით ყველაზე ძველია ამ სახეობის კურკელში. მისი განვითარება უნდა იყოს სასმისების ერთი სახე, რომელთა გამოსახვასაც ვხვდებით შუაბრინჯაოს ხანის თრიალეთურ ვერცხლის სარწყულზე. სარწყულის გამოსახულებათა ზედა ფრიზზე მოცემულია რიტუალური სცენა — ტაბტზე მჭდომ ღვთაებას უახლოვდება პროცესია, შემდგარი ოცდაროი ცხოველისთავიანი და გრძელკუდიანი არსე-

¹⁶ მეტნაყლებად მსგავსი ფორმებიდან დავასახელებთ რამდენიმეს: ქემდეთ ნასრი (IV ათასწლეული), F. Mackay, Report on Excavations at Jemdet Nasr, Iraq, Chicago, 1931, გვ. 247, ტაბ. LCVI; კიშის სამაროვანი „A“ (ძვ. წ. 3000 წ.), E. Mackay, A Sumerian Palace and the „A“ Cometary at Kish, Mesopotamia, II, Chicago, 1929, (Anthropology Memoirs, I, № 2), გვ. 102 ტაბ. LIV; ალიშარ ჰეიუკი (გ. წ. ჩალკოლითის ხანა). Von der Osten, The Alishar Hüyük, I. (1930—1933), Chicago, სურ. 70, C577; მერსინი, (XI ფენა, მოდის XIIA-სპილენძის ხანისადმი კუთვნილი ფენის შემდეგ, რომელსაც მიაკუთვნებენ ბრინჯაოს ხანას, ძვ. წ. 2700—1500 წწ.), John Garstang, Prehistoric Mersin (Yilmük Tepe in Southern Turkey), Oxford, 1953, სურ. 147, 148, და ტექსტის შესაბამისი ადგილები, იხ. ასევე A. Stein, An Archeological Tour in the Ancient Persis, Iraq, III, 1936, ტაბ. XIX.

ბისაგან. მათ მარჯვენა ხელში მოგრობო სასმისი უკავიათ¹⁷. თრიალეთურ სარწყულზე გამოსახული სასმისები ფიჭვრით ურბნული სამარხეული სასმისის ფორმის გაგრძელებას უნდა წარმოადგენდეს. ეს ტრადიცია შემდეგშიაც გრძელდება. რაზედაც უნდა მიუთითებდეს თრალეთსა და სამთავროში აღმოჩენილი გვიანბრინჯაოს ხანის თიხის თასები, უმთავრესად შემკული გეომეტრიული და ცხოველური გამოსახულებებით¹⁸ (სურ. 2).

ლითონის ნაწარმი დადასტურებული იყო მხოლოდ ორ სამარხში. სამწუხაროდ არ გვინახავს საბრძოლო და სამეურნეო დანიშნულების არცერთი ნივთი. ერთი ცალი საკინძია და დანარჩენი საქაულები. ლითონის ნივთების შემცველ ერთ-ერთ სამარხში (XX უბანზე გათხრილი სამარხი) აღმოჩნდა 11 ცალი რგოლხვია მძვი (სურ. 3). მეორეში კი სპილენძის ქინძისთავი ორსპირალურთავიანი, სპილენძისავე სამაჯური, რომელიც ფორმის საყიდი, 7 ცალი მძივი და ერთი ვერცხლის რგოლხვია (სურ. 4). მძივების უმეტესობა წარმოადგენს უბრალო რგოლებს, რომელთა ბოლოებიც შეკრთებულია; გვაქვს სამი ხევისაგან შედგენილი სპირალი. მარჩილული ორი რგოლი და ჩამოსხმული სამრგოლიანი მძივი.

სურ. 3. სპილენძის რგოლხვია მძივები და სპიოალი XX-2 უბანზე 1957 წ. გათხრილი ბაეშვის სამარხიდან.

პარალელური მასალა სპილენძის რგოლხვიებისათვის და საერთოდ მძივებისათვის ცნობილია საჩხერიდან და აფხაზეთის დოლმენებიდან¹⁹. განსაკუთრებით ყურადღება უნდა მიექცეს ლითონის მსგავს ნაწარმს, რომელიც ქვაცხელეზის სამაროვანზე გათხრილ სამარხებში აღმოჩნდა. ჩვენ მიერ უკვე მოხსენიებული ურბნული სამარხეული კერამიკის ანალოგიური მასალის შემცველ სამარ-

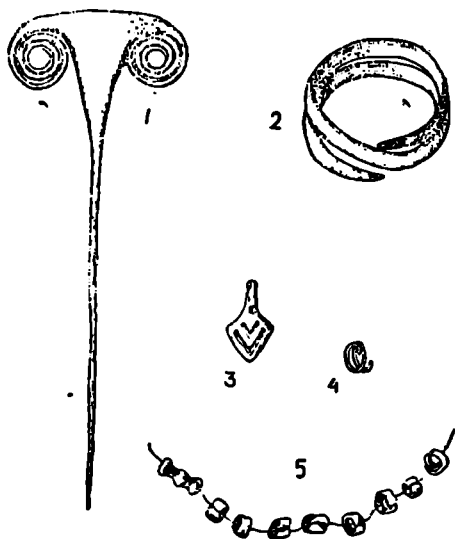
¹⁷ Б. А. К у ф т и н, Археологические раскопки в Триалети, т. 1, გამოსახულებათა ინტერპრეტაციისათვის იხ. შ. ა მ ი რ ა ნ ა შ ე ი ლ ი, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბილისი, 1961 წ. გვ. 19; В. В. Бардацелиძე, Древнейшие религиозные изображения и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тб., 1957, გვ. 99.

¹⁸ სხვათა შორის ბ. კუფტინის მიერ 1950 წ. გათხრილ ქულბაქების მასალებში დატულია ერთი ცალი ნატრისფრად გამოშვარი სასმისი, დახლოებით მსგავსი ურბნული სასმისისა-სამწუხაროდ მისი ზუსტი კოორდინატები უცნობია. თითქმის აღმოჩენილი უნდა იყოს გვიანბრინჯაოს სამარხში, რომელიც ენეოლითური ფენების ზეით მდებარეობდა.

¹⁹ ი. ქ ა ლ ა რ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი.

ტებში დადასტურებულია მსგავსივე მძივები, სამაჯური და ვოლუტებიანი საკინძი²⁰.

სამარხეულ ლითონის ნაწარმში ანცალექვებით დგას საკინძი, რომლის ზედა ნაწილიც შეშეულია ორი სპირალით. ჩვენში მიახლოებით მსგავსი ნივთები აღმოჩენილია ქორეთში 1955 წ.²¹, ქვასათალის სამაროვანზე²², ნაჩერქეზეზე²³, გუდაუთასთან²⁴ და ჭვაცხელებზე.

სურ. 4. ადრებრინჯაოს ხანის № 44 სამარხის ლითონის ნივთები: 1. საკინძი სპირალებით შეშეული თავით; 2. სამაჯური; 3. მთლიანადსხმული საკინძი; 4. საკინძი-სპირალი; 5. სამწილადი ჩამოსხმული მძივი და ოვოლბურა მძივები.

ვოლუტებიანი ჭინძისთავები საერთოდ ძლიერ ყოფილა გავრცელებული. თანაც საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე. ასე, მაგალითად, ორსპირალიანი თავით შეშეული საკინძები დამახასიათებელი ყოფილა ჰისარ II (II B)-ის ძირითადი პერიოდისათვის²⁵. ასეთსავე საკინძებს ვხვდებით ტრაა II-ზე, ანაუ II-ზე, დამგამში, ჩანჭულდაროში, სინდში იუკარის ეპიქაში (დაახლ. ემთხვევა აქადურ პერი-

²⁰ ალ. ჭავჭავიძე, ლ. დლონტი, დასახ. ნაშრ., ტაბ. XXXVI.

²¹ ო. ჭავჭავიძე, ქართველი ტომების ისტორიისათვის... გვ. 138.

²² იქვე, ტაბ. XXIV.

²³ იქვე, ტაბ. XIII.

²⁴ Б. А. Куптун, Материалы по археологии Колхиды, I, Тбилиси, 1949 წ., გვ. 38, სურ. 9.

²⁵ E. Schmidt, Excavation at Teyo Hissar Damghan, Philadelphia, 1937 წ., გვ. 119, ტაბ. XXIX.

ოღს)²² და სხვ. ასეთი საკინძები განსაკუთრებით ბევრია დადასტურებული პისარში. ე. შმიდტი ვარაუდობს, რომ მათ აშზადებდნენ ბოლოში ორად გაყოფილი სპილენძის ღეროს ბოლოების სპირალური დახვევით²³. პისარში მსგავსი საკინძები უმთავრესად სამარხებშია დადასტურებული. ერთ სამარხში, მაგალითად, სამი ცალი ყოფილა აქოჩენილი (ერთი მიცვალბულის თავს უკან, მეორე მეკრდთან, მესამე სახის წინ). სამარხი პისარ II B ფენას განეკუთვნება²⁴.

სპირალურთავიანი ქინძისთავები უცხო არა ყოფილა ჩრდ. კავკასიისათვისაც²⁵. მას ვხვდებით უფრო ჩრდილოეთითაც²⁶. საყურადღებოდ გვეჩვენება მოსაზრება, რომ „ქინძისთავი ცხერის რქისებრი“ დახვეული თავით ჩრდ. კავკასიაში აკავასიიდან შედის T-მაგვარ ქინძისთავთან ერთად შუაბრძოლის ხანაში და შემდეგ, ამ პერიოდის ბოლოსათვის თავისებურ განვითარებას განიცდის²⁷.

ჩამოთვლილ პუნქტებში აღმოჩენილ საკინძებს ძირითადად საერთო იერი დაკრავს და ამდენად ერთი შეხედვით თითქოს იდენტულები უნდა იყვნენ. მიუხედავად ამისა, ძნელი არ არის მათ შორის ორი ტიპოლოგიური ჯგუფი განვასხვავოთ. პირველში შევა საკინძების ის წყება, რომლებიც ე. შმიდტის დაკვირვებით, აღრეც აღენიშნეთ, დამზადებულია ორად გაყოფილი ღეროს თავების სპირალური დახვევით. ეს არის ძირითადი მომენტი ნივთის დამზადების ტექნიკაში, რაც ახასიათებს წინა აღმოსავლეთში გავრცელებულ ნიმუშებს.

უბრუნული საკინძი მეორე ტიპს განეკუთვნება. მისი დამზადების ხერხები სულ სხვანაირია: საკინძის სპირალბესა და ღეროს შორის დაბრტყელებული სამკუთხოვანი არეა შექმნილი. მისი დამზადება უფრო რთულია. ამდენად, ნივთების დამზადების სხვადასხვა ხერხები, რაც საკინძების სხვადასხვა გარეგან ფორმებს შეესატყვისება. არ გვაძლევს საშუალებას, რომ წინააზიური მასალები ურბნული ქინძისთავის პარალელებად გამოვიყენოთ. მისი ყველაზე მახლობელი ანალოგიაა ქვაცხელების ერთ-ერთ სამარხში დადასტურებული საკინძი, დამზადებული მსგავსივე ტექნიკით. თითქმის ასეთნაირადგვა დამუშავებული ქორეთის და ქვასათალის საკინძებიც. საყურადღებოდ გარემოებაა, რომ ასეთი ტექნიკით დამუშავებული საკინძები ძირითადად საქართველოს ტერიტორიაზე დადასტურებული. გამოჩნდისა ბეშთაშენის ციხეზე აღმოჩენილი საკინძის სპირალის ნაწილი, რომელიც პროფ. ბ. კუფტინისეული რესტავრაციით (?), ვფიქრობთ, პირველ ტიპს უნდა მკეკუთვნებოდეს²⁸. ჩვენ მიერ ზემოთ მოცემული საკინძების ორი ტიპი, რასაც საფუძვლად ნივთის დამზადების ტექნიკა დავუდეთ. მტკიცდება სხვა ნივთების მიხედვითაც. მაგალითად, სპირალურთავიანი სა-

²² E. Herzfeld, Iran in the Ancient East, London, New-York, 1941, გვ. 154, სურ. 273.

²³ E. Schmidt, დასახ. ნაშრ.

²⁴ E. Schmidt, იქვე, გვ. 137, სურ. 80.

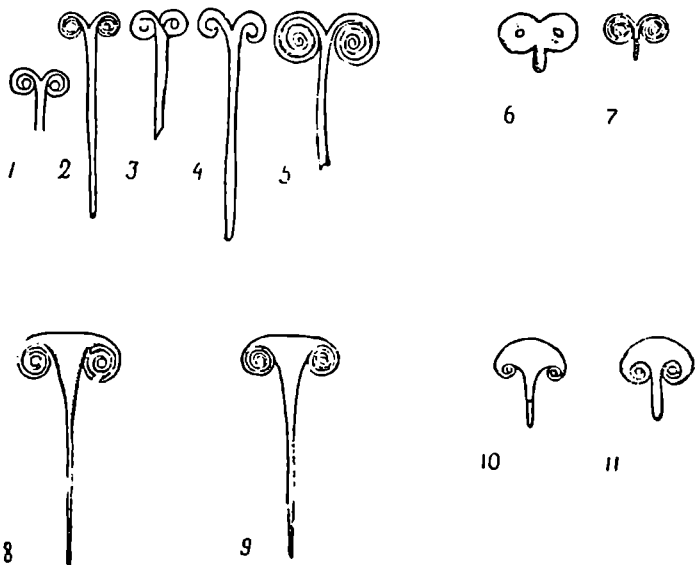
²⁵ Е. И. Крупнов, Древняя история и культура Кабарды, გვ. 76.

²⁶ П. Д. Степанов, Следы южной культуры эпохи бронзы в бассейне реки Мокши, КСИИМК, 79, 1955, გვ. 53.

²⁷ ი. ჭაფარიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 175.

²⁸ შემოჩენილია მხოლოდ სპირალის ნაწილი, ამიტომ მისი აღდგენა პისარის, აღშარის და სხვ. მიხედვით არა მგონია დამაჯერებელი იყოს იბ. Б. А. Куптин, Урартский «колумбарий» у подношья Арарата и Куро-Аракский энеолит, საქ. საბ. მუზეუმის მოამბე, XIII-B, გვ. 117.

კინძების გვერდით ვხვდებით სპირალურთავიან პატარა საკიდებსაც³³, რომლებიც დამზადების ტექნიკით შეესაბამებიან საკინძებს; ჩვენში „ცხვრის თავის“ გამოსახულებიანი საკიდები საკინძების მსგავსად კეთდება, ისევე, როგორც მსგავსივე საკიდები თეფე ჰისარზე (ოქროსა და ვერცხლისაც) დამზადებულია „მსგავსადვე, სწორკუთხედის განივკვეთიანი მავთულისაგან“³⁴. სპირალებშორისი ლითონის ბრტყელი არის გარეშე (შდრ. სურ. 5).

სურ. 5. პირველი ტიპის სპირალურთავიანი საკინძები და საკიდები, აღმოჩენის ადგილების მიხედვით: 1. ტრია II; 2. ჩანჭუდარო; 3. ანაუ II; 4. ყობანი; 5. დამლანი (ე. ჰერცფელდის მიხედვით), 6, 7. ჰისარ II (ე. შმიდტის მიხედვით).

მეორე ტიპის საკინძები და საკიდები: 8. ქვაცხელები (აღ. ჯავახიშვილის და ლ. ლონტის მიხედვით); 9. ურბნისის ნაქალაქაოი; 10. ძალინა; 11. კორეთი (ო. ჯაფარიძის მიხედვით).

არ არის გამორიცხული, რომ ჩვენში ამგვარი მოტივის გავრცელება (ორსპირალიანი საკინძები, ორ-ორი სპირალი კერამიკაზე) დაკავშირებული იყო მესაქონლეობაში ცხვრის როლის დაწინაურებაზე. ურბნულსა და ქვაცხელებს საკინძებზე შეიძლება ამოვიკითხოთ ამ ცხოველის სახეც; სპირალები ცხვრის რქებია, მათ შორის სამკუთხოვანი არე კი ცხვრის სახე, ამიტომაც, რომ ჩვენში აღნიშნული „ცხვრის თავებით“ შემკული საკინძები და საკიდები განცალკე-

³³ Б. А. Куфтин, Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, Тбилиси, 1949, таб. LXVIII: о. ჯაფარიძე, დასახ. ნაშრომი, სურ. 44, ტაბ. XVIII.

³⁴ E. Schmidt, დასახ. ნაშრომი, გვ. 207, ტაბ. LIV.

ეებით დგას და დამუშავების ერთი სტილი ახასიათებს. სტილ-სტური მოტივებ-
ბ-თაც, რაც ერთგვარი ორნამენტის სახით წარმოგვიდგება, ადგილობრივი საკინ-
ძები სულ სხვა კულტურულ წრეს უნდა ეკუთვნოდეს. რომელიც საერთო მსგავ-
სების, უფრო სწორად, საერთო იერის მიუხედავად ვერ დაუკავშირდება წინა
აზიურს. ასე ძლიერ გავრცელებულს ღიდ ტერიტორიაზე.

სამარხებში დადასტურებულ ლითონის ნივთებზე ჩატარებულმა მეტალო-
გრაფიულმა გამოკვლევებმა დაგვანახა, რომ ნივთებისათვის სასურველი ფორ-
მას მიცემამდე ლითონს დამუშავების პროცესების მთელი რიგი უნდა შესრუ-
ლებულიყო. განხილული ლითონის საგნები ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან
ჯეოგრაფიული კიბიური შედგენილობით, და მეორე, ლითონის წარმოების ტექნოლო-
გიური მხარეებით. ერთი რგოლსთვის გამოკლებით, რომელიც სპილენძის მინარე-
ლიანი ვერცხლისგანაა დამზადებული. ყველანი სპილენძისაა, დარიშხანის სხვადა-
სხვა პროცენტისა მინარევით. XX უბანზე გათხრილი სამარხის თერთმეტი მძი-
ვი დამზადებულია წინასწარ გამოქვდილი დარიშხანიანი სპილენძისაგან. დარიშ-
ხანი წარმოდგენილია როგორც მადნის ბუნებრივი მინარევი 1,9%-ით³⁶. სპილენ-
ძი ასეთი რაოდენობის დარიშხანის მინარევით კარგად ყოფილა ცნობილი სპი-
ლენძ-ბრინჯაოს ხანის კომპლექსებში³⁶. ცნობილია, რომ ლითონის წარმოების
ადრეულ საფეხურებზე (საქართველოში აღმოჩენილი მასალების მიხედვით) ძი-
რითადად ისეთი სახის სპილენძის მადანი გამოიყენებოდა, რომელიც შეიცავდა
დარიშხანიან მინარევებს. როგორც ვარაუდობენ, ძველი მეტალურგები საგან-
გებოდა ირჩევდნენ ასეთი სახის მადანს, მათ იცოდნენ, რომ მისგან გამომდნარი
ლითონი მაღალი მექანიკური და ფიზიკური თვისებებით ხასიათდება. დარიშხა-
ნიანი სპილენძი დიდი სისალით და პლასტიურობით გამოირჩევა. ამავე დროს
იგი მეტად თხევადია და კარგი საჩამოსხმო თვისებების მატარებელი³⁷. თითქმის
ასეთივე მინარევიანი სპილენძისგან არის დამზადებული საკინძი და სამაჯური
(დარიშხანის მინარევი შესაბამისად 1,5% და 1,7%). ზემოთ ჩამოთვლილი ნივ-
თების, ასევე სხვა დანარჩენი რგოლსების მიხედვით ხელოსანს რამდენიმე სა-
ხის სამუშაო უნდა ეწარმოებინა. აღნიშნულ ნივთებზე დაკვირვება გვიჩვენებს,
რამ ამ დროის ხელოსანი პრიმიტიული მკეთებელი კი არ არის, არამედ მისი
კოდნის არსენალი საკმაოდ გამდიდრებულია; იცის მადნისაგან ლითონის გამო-
დნობა, ქედვა, მირჩილვა, ნივთისათვის სასურველი ფორმის მიცემა. ამ უკანას-
კნელის ძიებაში იგი ლითონის ჩამოსხმამდე მიიყვანა. სამარხეული ლითონის ნი-
ვთების ერთი წყება. თუმცა მკირე რაოდენობისა, ჩამოსხმით არის მიღებული.
ასეთი ხერხით დაუშვადებიათ მძივი სამრგოლიანი, ასევე რომბული ფორმის სა-
კ.ო.ი. საყურადღებოა, რომ ორივე მათგანში სპილენძის უფრო მეტი მინარევი
აქვს, მძივში დარიშხანი 3,16%-ით არის წარმოდგენილი. საკიდი უფრო მეტ მი-
ნარევის შეიცავს.

³⁶ სამარხეული ლითონის ნივთებზე კიმიური ანალიზი ჩატარებულია რამდენიმეჯისი. XX
უბნის სამარხის ლითონის ნივთებზე ანალიზი ჩატარებულია მუზეუმის კიმიურ ლაბორატორია-
ში თ. დვალის მიერ. ამავე ლაბორატორიაში, რ. ბახტაძემ მეტალოგრაფიულად შეისწავლა სამი
ნეთი (ვოლუტებიანი საკინძი, სამაჯური და სამრგოლიანი მძივი). № 44 სამარხში აღმოჩენილი
ლითონის ნივთების სპექტრული ანალიზი ეკუთვნის მეტალურგიის ინსტიტუტის სპექტრული
ლაბორატორიის გამგეს მ. ბენდიანიშვილს.

³⁶ ც. აბესაძე, ბახტაძე, თ. დვალი, ო. ჭაფარიძე, სპილენძ-ბრინ-
ჯაოს მეტალურგიის ისტორიისათვის საქართველოში, თბილისი, 1958, წ., გვ. 8.

³⁷ იქვე.

ზემოჩამოთვლილი ნივთების დამზადება, როგორც ვთქვით. სცილდება ლითონის დამუშავების პრიმიტიულ წესს. ყველა ნიშნებით ჩანს, რომ საქმე უნდა გვექონდეს ლითონის წარმოების განვითარებულ საფეხურთან. ურბნული ლითონის ნაკეთების მკითხველნი მეტალურგები არიან.

საზოგადოების ამ ერთ-ერთი მწარმოებელი ფენის გამოყოფა სხვა მხრე-ვაც არის საინტერესო, კერძოდ ძველის თარიღის გარკვევის თვალსაზრისით. ლითონის ნაწარმის ასევე კერამიკული მასალების მიხედვით სამარხები უნდა მიეკუთვნოს ჩვენში ბრინჯაოს მეტალურგიის ადრეულ საფეხურებს.

სამარხები, რომლებიც ჩვენ განვიხილეთ, მხოლოდ მცირე ნაწილია იმ სამაროვნისა, რომელიც დროთა განმავლობაში დაზიანდა და მოისპო შემდგომი ფენების მიერ. ვფიქრობთ, ეს ტერატორია ხიზანაანთ გორის მცხოვრებლების მიერ გამოყენებული იყო სამაროვნად, ისე რომ იგი ამ უძველეს ნამოსახლართან ერთად ერთ კომპლექსს შეადგენდა. ტრადიციულად შემდგომი ნაქალაქარის ეს ადგილები მეტნაკლებად ადგილმონაცვლეობით კვლავ სამაროვნებად ყოფილა გამოყენებული, ისე რომ აქ ვხვდებით სამარხებს გვიანბრინჯაოს ხანისას, ადრე და გვიანანტიკურს და IV—V საუკუნეებისას, სანამ ქალაქს ვრცელ ტერიტორიაზე ალაზის გაღრმავება შემოარტყამდნენ.

როგორც აღნიშნული გვექონდა, სამარხების თანადროული არქეოლოგიური მასალა მთელს ნაქალაქარზეა გაფანტული და რამდენადაც შესაძლებლობა გვექონდა. უფრო ხელშესახებ მასალას გავცნობოდით, შემთხვევით მონაპოვარ ნატეხებს აღარ მიმოვიხილავთ, მით უმეტეს, რომ ისინი ახალს თითქმის არაფერს იძლევიან. მხოლოდ რამდენიმე მათგანზე შევჩერდებით. ყურადღების გამახვილება იმდენად არის საჭირო, რომ რამდენიმე კერამიკული ნაწარმის ნატეხი, აღმოჩენის ადგილის მიხედვით, საშუალებას გვაძლევს აქ, თუნდაც მეტალსუსტი, ძველი სამაროვანი ვიგულისხმოთ. საქმე ეხება I უბანზე აღმოჩენილ თიხის ჭურჭლის ნატეხებს. აღდგენილი ნიმუშებით ჭურჭლის ორი ერთმანეთს მსგავსი ფორმა შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომლებიც გარეგანი იერით სამარხებში დადასტურებულ სამყურა ჭურჭლებს მიემსგავსებიან. ერთი ჭურჭლის ზედა ნაწილია, და მეორე პირის ნატეხი. აქ აღრებრინჯაოს ხანის სხვა კერამიკული ნატეხებიც არის აღმოჩენილი, თუმცა არც ისეთი დიდი რაოდენობით და არც თუ მნიშვნელოვან ნაწარმს განეკუთვნებიან.

II. გვიანბრინჯაოს და ადრეკინის ხანის არქეოლოგიური მასალები

ურბნისის ქალაქობამდელი პერიოდის არქეოლოგიურ ძეგლებში სხვებთან შედარებით ადრებრინჯაოს ხანის მასალაა უკეთესად წარმოდგენილი; მასი მომდევნო პერიოდი დღევანდელი მონაცემების მიხედვით არა ჩანს. ექვს იწვევდა ნაქალაქარის I უბანზე დადასტურებული ზოგიერთი კერამიკული ნაწარმი, მაგრამ მასალას გადასინჯვამ და შედარებამ სხვა ძეგლებთან დაგვანახა, რომ კერამიკის ეს ნიმუშები უფრო მართებულია მიეკუთვნოს ადრებრინჯაოს ხანას. ამდენად. ურბნისის არქეოლოგიური მასალის განაწილების შკალაზე სარგებზე გაჩნდა, რომელიც შუაბრინჯაოს ხანას ემთხვევა.

რაც შეეხება მომდევნო, გვიანბრინჯაოს, და ადრეული რკინის ხანას, ეს პერიოდი ნაქალაქარზე წარმოდგენილია კულტურული ფენებიდან მომდინარე მასალით. რამდენიმე სამარხით, რომლებიც XXV უბნის სამაროვანზეა გათხრა-

ლი. დ. ნაქალაქარის XII და XVI უბნებზე დადასტურებული სამარხთა ნაშთებით.

XXV უბნის სამაროვანზე გვიანბრინჯაოს ხანის 10 სამარხი გაითხარა. სამარხები კერამიკის, ლითონის, ძვლის და სხვა საყურადღებო მასალებს შეიცავენ¹⁵. მრავალრიცხოვანია სამარხეული კერამიკული ნაწარმი. მაგალითად, 1957 წ. გათხრილ ერთ-ერთ სამარხში, 11 თიხის ჭურჭელი იყო დადასტურებული: ყველა მათგანი საუკეთესოდ გამომწვარ და დამუწავებულ თიხის ნაწარმს წარმოადგენს. რომლებიც ყურადღებას იქცევენ ფორმათა დახვეწილობით და სისადავით¹⁶. კერამიკის გარდა სამარხებში ვხვდებით იარაღებსაც, შუბისპირებს, სატევარს და სხვ., ე. ი. მთლიანად XXV უბანზე გათხრილი სამარხების ინვენტარი მრავალფეროვან მასალას მოიცავს, რაც ბევრ საინტერესო საკითხს მოჰყვანს სინათლეს. აქ ვხვდებით ზოგიერთ სოციალური მომენტების შემცველ მასალასაც. 1957 წ. გათხრილ ერთ სამარხში, მაგალითად, სხვა ინვენტართან ერთად, დადასტურებულია ქვის ლანტის თავი, რის მიხედვითაც სამარხს დ. ქორიძე მიაკუთვნებს გვარის ბელადს თუ წარჩინებულს¹⁷. 1960 წ. გათხრილ № 219 სამარხში თიხის ჭურჭელთან ერთად აღმოჩნდა შუბისპირი, სპილენძის ზოდები და სეგმენტური იარაღი. ვარაუდობენ, რომ სამარხი ლითონის მღწობელისა უნდა იყოს¹⁸.

მიუხედავად იმისა, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის მცირერიცხოვანი სამარხებია. გათხრილი, მაინც ირკვევა, რომ ნაქალაქარის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარე სამაროვანზე უფრო მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური მასალა გამოვლენილი. მეორე სამაროვნის ნაწილზე, რომელიც ნაქალაქარის XII და XVI უბნების ქვედა ფენას წარმოადგენდა, უპირატესად ჩნდებოდა დარღვეული სამარხები და სამარხთა ნაშთები. ფენები არეულია და ძეგლის ხელუხლებლად მკვლელობა თითქმის გამორიცხებულია, მაგრამ ფენიდან მომდინარე არქეოლოგიური მასალის მეშვეობით ხსენებული პერიოდის შესახებ მსჯელობა შესაძლებელია. არქეოლოგიური მასალის დიდი უმრავლესობა სამარხეული უნდა იყოს. ხსენებულ ფენაში, ვერ ვხვდებით ნაგებობებს ან ნაშოსახლარებთან დაკავშირებულ სხვა ნაშთებს. საქმე გვაქვს სამარხებთან. უფრო ხშირად კი სამარხთა ნაშთებთან, რომელნიც ზედა ფენების გამო დარღვეულან და დაუპირგაჯი. პირვანდელი მდგომარეობა. ხსენებულ ფენაში, 1957 წელს XVI—III უბანზე ოთხჯერ იყო დამოწმებული სამარხის კვალი. ჩანდა, რომ მიცვალებულები მოკრუნულად ყოფილან დაკრძალულნი. სამარხები დადასტურებულია XII უბანზე და. აქაც უკვე აღნიშნული გარემოების გამო სამარხები აშლილია და მხოლოდ ჩონჩხის ცალკეული ძვლები ჩნდებოდა.

ხსენებული პერიოდის არქეოლოგიური მასალა ძირითადად წარმოდგენილია კერამიკის სახით. გვხვდება ასევე ლითონის, ქვისა და სხვა ნივთები. კერამიკული ნაწარმი დამუწავების მიხედვით წარმოდგენილია ოთქმის ერთი სახით. კეცი შავად, მონაცრისფროდ ან წაბლისფრად გამომწვარი. კარგად დამუწავე-

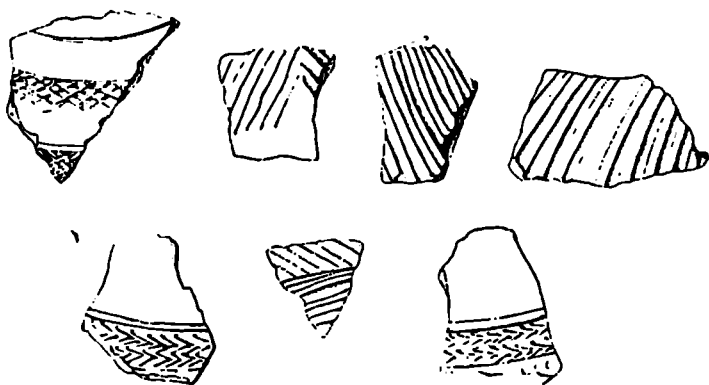
¹⁵ დ. ქორიძე. XXV უბანზე 1956—1959 წწ. ჩატარებულ მუშაობის მოკლე ახეშ. ში, ურბნისი, II (იბეჭდება).

¹⁶ დ. ქორიძე. იქვე.

¹⁷ იქვე.

¹⁸ იქვე.

შულია და ხშირად შემკული სხვადასხვა ორნამენტით. ორნამენტული სახე-
ებიდან ძლიერ გავრცელებულია წვეტიანი იარაღით ჭერ კიდევ სველ თიხაზე უბ-
რალოდ ზაზების გამოსახვა. გვხვდება ასევე რამდენიმე წყებად განლაგებული

სურ. 6. გვიანბრინჯაოს ხანის კერამიკის დამახასიათებელი ორნამენტული სახეები.

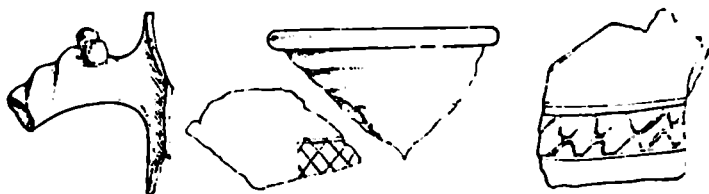
ურთიერთ გადაშლეთი პარალელური ზაზები, რომელი ბადეები, ასევე „წიწ-
ვის“ ორნამენტი (სურ. 6). ერთ შემთხვევაში ჭურჭლის სახელური გრებილი ორ-
სამენცს გადმოსცემს, რომელიც ცხოველის ყურების გამოსახულებით მთავრდე-
ბა (სურ. 7). გვხვდება, თუმცა კი იშვიათად, რელიეფური კლასიკური სახეებით
შემკული ჭურჭლის ნატეხებიც. როგორც წესი, ასეთი შემთხვევებისას ჭურჭლის
კიცი კარგადაა გამოშვარი. ზემოხსენებული ფრაგმენტები სხვა კარგად ცნო-
ბრილი პარალელური მასალის მიხედვით⁴² შეიძლება მივაკუთვნოთ გვიანბრინჯაო-
სა და აღრეკინის ხანის სხვადასხვა ზომის და დანიშნულების ჭურჭელს — ჭო-
თნებს, ბადიებს, კოჭობებს და სხვ. აქვე შეიძლება მოვიხსენიოთ ლეგაფრად გა-
მომშვარი ერთი ნატეხიც, რომელიც მაღალყელიანი ჭურჭლის ყელის ნაწილს
წარმოადგენს. მას ყელი გოფირებული აქვს პორიზონტალურად, პირი გად-
პოკეცილი (სურ. 7). ოგ ძლიერ ემსგავსება პროფ. ბ. კუფტინის მიერ ბეშთაშე-
ნის მარჯვენა ნაპირის სამაროვანზე აღმოჩენილ ჭურჭელს, რომელსაც ძუცელზე
რელიეფურად გველები აქვს გამოსახული. ბ. კუფტინი მას ათარილებს გვიან-
ბრინჯაოსა და რკინის პირველი გამოჩენის ეპოქით⁴³.

უფრო მარტივი ორნამენტი ახასიათებს ლანგრებს. ეს უკანასკნელნი შედა-
რებით უკეთ შემორჩნენ. ისინი მცირეოდენი გამოჩენისგან გარდა, ერთი და
იმავე ფორმით ხასიათდებიან. ლანგრების პირი ჩვეულებრივ ვერტიკალურია ან

⁴² Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Ираклети. Тбилиси, 1941; გ. გოზეჯიშვილი, სტალინის ნაქარგორა, მიმომხილველი, II, თბ. 1951; დ. კორიძე; თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, II, თბ. 1955; ტ. ჩუბინიშვილი, მცხეთის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, თბ. 1957, და სხვ.

⁴³ Б. А. Куфтин, დასახ. ნაშრ., გვ. 74, სურ. 82. ამ ბოლო დროს გამოითქვა მოსაზ-
რება ხსენებული ჭურჭლის სამედიცინო დანიშნულების შესახებ (პ. ფირფილაშვილი, თბილისში და სამთავროში აღმოჩენილი გველისგამოსახულებიანი ჭურჭლების დანიშნულება
შესახებ, საქ. სსრ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. XVIII, № 3, 1957, გვ. 379—380).

ოდნავ გადაშლილი. ძირი ბრტყელი აქვთ ან ქუსლამოღარული და გვერდებისაგან გამოყოფილი (ტაბ. IX). ანალოგიური ლანგებუკარგადაა ცნობილი ისეთი ცეკლებიდან, როგორიცაა თრიალეთი, სამთავრო, თბილისი და სხვ.⁴¹

სურ. 7. გვიანბრინჯაოა ხანის კერამიკის ორნამენტის ნიმუშები.

საყარაუდოა, რომ ჭერ კიდევე სველ თიხაზე ორნამენტების გამოსაყენად ისმარებოდა ძვლის პატარა დაკბილული ნივთი, რომელიც XVI უბანზე აღმოჩნდა 1957 წელს (ტაბ. X, 4).

ცალკე უნდა მოვიხსენიოთ ცხენის ბრინჯაოს ლავგის ნაწილები, აღმოჩენილი ცხენის თავის ქალის ძვლებთან ერთად 1959 წ. 34-ე უბანზე (ტაბ. X, 1). ცხენის დაკრძალვის შემთხვევები ურბნისში უფრო გვიან ცნობილია, ამდენად გამოიკეხული არ არის, რომ აქაც ასეთ ვითარებასთან გვექონოდა საქმე. ცხენის სამარხი ზედა ფენებს დაუზიანებია. ბრინჯაოს ლავგის ნაწილი ზღმიწევნით მსგავსებას ამჟღავნებს თრიალეთური ცხენის აკაზმულობასთან, რომელსაც ბ. კუფტინი გვიანბრინჯაოს ხანით ათარილებს⁴². რ. აბრამიშვილი მას სასირეთსა და ნათლულში აღმოჩენილ ლავგებთან განიხილავს და XIII—XII სს. არქეოლოგიურ მასალასთან ერთად ათავსებს⁴³. ურბნისში აღმოჩენილი ცხენ-ს აკაზმულობის ნაწილები ნაყლულად გამოიყურება, ლავგის ძირითადი ნაწილი ალბათ სამარხის დაზიანების დროს დაიკარგა⁴⁴.

ცალკე უნდა განვიხილოთ ერთი სამარხის ნაშთი, რომელიც XVI—V უბან-სე გაითხარა 1957 წ. იგი მოქცეული იყო გვიანი ხანის კედლებისა და მარნის ქვეშ. მიცვალებულის მხოლოდ რამდენიმე ძვალი იყო შემორჩენილი. სამარხში დადასტურებულია საშუალო ზომის ჭოთანია. რომელშიაც ცხოველის ძვლები ეყარა და საშუალო ზომისავე ლანგარი ოდნავ პირგადაშლილი, ქუსლამოღარული ძირით (ტაბ. IX, 5). თიხა კარგადაა გამომწვარი. აქვე აღმოჩნდა, სპილენძის წვერმოღუნული. მოკლე, თავგახვრეტილი ღერო და შავი ფერის ქვისაგან გამოთლილი საკიდი გაპრიალებულ-დამუშავებული (ტაბ. X, 5). სპარხთან ატლოსავეა ნანახი სარდიონის პატარა მძივი და ბრინჯაოს ორი ცალი რგოლი ბოლოებით ერთი მეორეზე გადასული (ტაბ. X, 2). მათ კარგად ეტყობა ქედ-ვის კვალი. განსაკუთრებით აღსანიშნავია სამარხში რკინის მოზრდილი ნივთის

⁴¹ Б. А. К у ф т и н, დაახ. ნაშრომი, ტაბ. XVI.

⁴² იქვე, ტაბ. XVI.

⁴³ რ. აბრამიშვილი, სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი გვიანბრინჯაოს ხანის და რკინის ფართო ათვისების ხანის ძვლების დათარიღებისათვის, საქ. სახ. მეზეუმის მოამბე, XIX, XX, ტაბ. I.

⁴⁴ ცხენის აკაზმულობას არქეოლოგიური მასალების მიხედვით სწავლობს ნ. ოკროპი-რიძე, მისი აზრით ურბნული ნივთები ლავგის დასავრძელებელია.

აღმოჩენა. სამწუხაროდ, იგი ისე ძლიერ იყო დაზიანებული, რომ მისი აღება ვერ შეეძლო. როგორც ჩანს სამარხში ჩაუტანებიათ რომელიღაც ცივი იარაღი, შეიძლება სატევარი, რომლის სატარე ნაწილზედაც ორი სამანკვალე რგოლი იყო შემორჩენილი ჩაქანგული მანკვლებითურთ (ნივთის სიგრძეა 42 სმ. სტაჟე ნაწილის სიგრძე—11 სმ.). სამარხთან ახლოსავე აღმოჩნდა სპილენძის ბაჯსვია საკინძი და სარდიონის მრგვალ-ბრტყელი მძივები.

ე. ი., როგორც ნაქალაქარის გვიანბრინჯაოსა და ადრეული რკინის ხანის ძეგლების განაწილებიდან ირკვევა. ამ დროს სამარხები ორ სამაროვანზეა თავმოყრილი. ნაქალაქარის დასავლეთ ნაწილში და მის უკიდურეს აღმოსავლეთ მხარეს. სავარაუდოა, რომ სამაროვნები შეიძლება დაეუკავშიროთ შესაბამის სხვადასხვა სამოსახლოებს, რომლებიც ნაქალაქარის ტერიტორიაზე, ან მის მახლობლად მდებარეობდნენ.

VI-I სს. არქეოლოგიური ძეგლები

I. VI-V სს. სამარხი

პირველი ათასწლეულის მეორე ნახევარი ურბნისისათვის შეიძლება ითქვას ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო და მნიშვნელოვანი ხანაა. ამ დროს სოციალურ ცხოვრებაში დიდი გადატრიალება მოხდა. ძლიერდება და ვითარდება ქართლის ახლადშობილი სახელმწიფოებრივი ერთეული, რომლის შემადგენლობაშიც ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით ქალაქების მთელი რიგია დასახელებული. ურბნისიც ამ პერიოდიდან უკვე ქალაქად მოიხსენიება. შესაბამის არქეოლოგიური მასალა თითქმის მთელს ნაქალაქარზე გვხვდება, საიდანაც VI—I სს. ძეგლების სამი ძირითადი ნაწილი შეიძლება გამოვარჩიოთ: VI—V სს. სამარხი, რომელიც XVI უბანზე გაითხარა, IV—III სს. ნამოსახლარები. (I. XXXVI. XXXIX უბნები) და ძვ. წ. მიწურულის არქეოლოგიური მასალა. ჩვენ ღია თანმიმდევრობით განვიხილავთ.

ადრეული ანტიკური ხანის არქეოლოგიურ მასალაში განცალკევებით დგას ერთადერთი სამარხი. რომელიც ექსპედიციამ გათხარა 1956 წელს, XVI უბანზე.

სამარხს, რომელშიც ერთი მიცვალებული ყოფილა დაკრძალული, ჩვენამდე ჩვეულებლად არ მოუღწევია, ისე რომ მსჯელობა, როგორც სამარხის აღნაგობაზე, ისე დაკრძალვის სხვა მხარეებზე ძნელდება. სამარხთან ერთად საკმაოდ დიდი ქვაყრილის დადასტურებამ, ექსპედიციის წევრთა შორის სამართლიანად ეჭვი გამოიწვია, რომ იგი შეიძლება ყორღანული სამარხი იყო, რომლის მიწა-ყრილი ქვა-ლორღთან ერთად მოგვიანო ფენებზე დაზიანდა. დაზიანებული იყო ასევე სამარხის ინვენტარის ნაწილიც. მიცვალებულის ჩონჩხი არეული იყო, ამდენად მისი ფიქსაცია შეუძლებელი შეიქნა¹. სამარხში დადასტურებულია კერძო, მკაცრ და ოქროს ნივთები. სულ სამი ჭურჭელია აღმოჩენილი: ლანგარი ნაკლული (1220, სურ. 8); იგი შეპრიალაა, აქვს ვერტიკალური პირი და ბრტყელი სირი. პირზე ირგვლივ გარედან ორი დაბალი რელიეფური ზოლი შემოუყვება. ჭურჭლის გვერდებზე, დაწოლით ხაზოვანი ორნამენტია გამოსახული, რომელიც ლანგარის გარეთ, ძირიდან სხივურად ვრცელდება. აღსანიშნავია, რომ მსგავსივე სხივური ორნამენტია გამოსახული სამარხში დადასტურებულ მეორე ჭურჭელზედაც, პატარა ზომის ცალყურა ქილაზე, რომელსაც მხარზე ჩაღარულ-

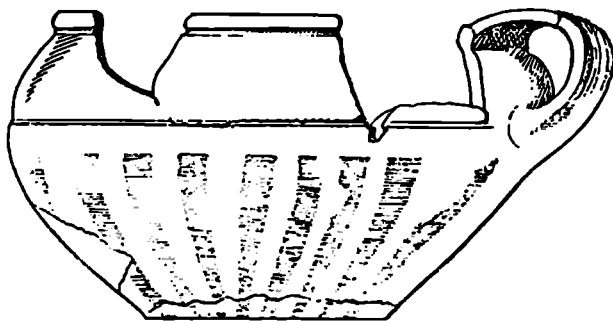
¹ სამარხი სავსეა დავთარში გატარებულია, როგორც სამარხი № 3, 1956 წ.

ბოლი შემოუყვება (1221, სურ. 9). კურკელს ყურზე. ოთხი ვერტიკალური, ღრმა ხაზი დაუყვება. ამავე სამარხშია აღმოჩენილი პატარა ზომის წაბლისფრად გაშიშვარა ძირბრტყელი ფიალა (1219, ტაბ. XI, 2).

სურ. 8. შავპირი ლანგარი ნახის ორნამენტის სიმბოლური გამოსახულებით (VI-V სს. სამარხიდან).

ვანსაკუთრებით საყურადღებოა სამარხში ოქროს ორი ნივთის აღმოჩენა. ერთია საკინძის ნაწილი დაბალი ნახევარსფერული თავით (1215, ტაბ. XI, 3). თავზე გამოსახულია ექვსკიმიანი ვარსკვლავი, შედგენილი წვრილი ბურთულების გეგმაზომიერი განაწილებით. საკინძის ღერო შიგნიდან ტყვიისაა, რომელზედაც დაბალი ხარისხის ოქროს ფურცელია გადაკრული. ღერო შემკულია ორწახედ განლაგებული, ერთმანეთში ჩამჭდარი კუთხოვანი სახეებით, რომელთა განლაგებაა ე. წ. „თევზიფხურ“ შთაბეჭდილებას ახდენს მნახველზე. ხსენებული ერთსახოვანი ორნამენტის ბოლოს ღეროს აქეთ-იქიდან თვალბუდებზე უხის. შემდეგ კი რამდენიმე წყებად სარტყლები მიუყვება. ღეროს ქვედა ნაწილი აქ

სურ. 9. შავპირი კურკელი VI-V სს. სამარხიდან.

მეორე ოქროს ნივთი წარმოადგენს ორი ნახევარსფეროსაგან შედგენილ მძივს, რომელნიც ურთიერთ არიან დაკავშირებული კვირული, ნახევარწრეზედ შეკრული ოქროს მავთულებით (1216, ტაბ. XI, 4). როგორც ჩანს, იგი საკინძის თავია, თვით ღერო კი აკლია.

ზემოხსენებული ოქროს ნივთები მეტად საინტერესოდ გამოიყურება არა მარტო მხატვრული გაფორმების წყალობით, არამედ უშუალოდ გენეტიკურა კავშირით სხვა სინქრონულ ძეგლებთან. მათი სახით კიდევ ერთი პუნქტი გამოჩნ-

და იმ საერთო კულტურულ წრეში, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზეა წარმოდგენილი.

პირდაპირი ანალოგიები ურბნისის ოქროს ნივთებს არ მოეპოვება, მხატვრული შემკობის ხერხებითა და ორნამენტული მოტივებით კი იგი ძლიერ ახლოა იგას ცნობილ ძეგლებთან. თრიალეთის შუაბრინჯაოს ხანის მდიდრული მასალის განხილვის დროს ბ. კუფტინი მართებულად სვამდა საკითხს სხეულებული ხანის ძვირფასი ნივთების მემკვიდრეობის შესახებ, იყო თუ არა ხარვეზი გვიანბრინჯაოს და შემდეგ კი აღრეკინის პერიოდზე გადასვლის დროს². იგი სავსებით სამართლიანად ყაზბეგის განძის ძვირფას ნივთებს, ასევე ნოსირასა და ფარცხანაყანევის კომპლექსებს მიიჩნევდა შუაბრინჯაოს ხანის შესანიშნავი ოქრომკვდლური ხელოვნების მემკვიდრეებად. ამასთანავე, მისი აზრით, საზოგადოებრივი და კულტურული პირობები აყენებდა მოთხოვნილებას ძვირფასი ლითონების ფაქიზ ნაწარმზე, ბრინჯაოდან რკინაზე გარდამავალ ეპოქაშიც³. მისი დასკვნით. ყოველივე ამან კი, მხატვრულმა გრანულაციამ და ფიგურულ მაკლეჯამ მოუშვადა ნადაგი. შემდგომ სტილისტურ ახალ აყვავებას, იბერიის სამეფოს წარმოშობის საფეხურზე.

მხატვრული შემკობის სახეებით თუ სტილისტური მოტივებით ურბნისის ოქროს ნივთები ახლოს დგას ფარცხანაყანევის, ყაზბეგის და ახალგორის ძეგლებთან. ზემოხსენებულ ძეგლებს, ასევე ურბნისის ნივთებს ერთ საერთო მხატვრული სტილი ახასიათებს. კერძოდ, შემკობა რელიეფური პატარა ბურთულებით, რომელთა მწყობრი განლაგება გეომეტრიულ სახეებს იძლევა. უფრო გავრცელებული სახეა სამკუთხედები. ასეთი სამკუთხედებითაა შემკული ურბნისის საყინდის თავი, ასევე ფარცხანაყანევის ოქროს სფერული მძივი. ახალგორის განძის ნივთები და სხვ. განსაკუთრებით აღსანიშნავია დიდი ზომის სფერული მიყვანილობის მძივი ფარცხანაყანევიდან⁴. ამ უკანასკნელსა და ურბნულ საყინდს ზევრი საერთო დეტალი ახასიათებს; ორივე ნივთი დამალი ხარისხის ოქროსაგანაა ნაკეთები. ფარცხანაყანევის ნივთს შუაში მოთავსებული აქვს ოქროს თხელფურცელგადაკრული ტყვიის ღერო. ასევეა დამზადებული ურბნისის საყინდის ღეროც. რაც მთავარია, ორივეს ორნამენტულ სახეს სხივოსანი სხეულის გამოსახულება ამთავრებს. ერთ შემთხვევაში სხივების (ურბნისის საყინდზე) და მეორე შემთხვევაში სხივებშორისი არის (ფარცხანაყანევის ნივთზე) გამოსაცემად ბურთულებით შედგენილი სამკუთხედებია გამოყენებული.

რაც შეეხება ურბნისის სამარხის თარიღს, მისი განხილვა შესაძლებელია ზემოხსენებული პარალელების, ასევე მისივე სამარხეული მასალის გათვალისწინებით. ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი ძეგლის თარიღი თითქმის ერთი პერიოდით განისაზღვრება და იგი მეტნაკლებად ძვ. წ. I ათასეულის შუახანებზე მოდის⁵. აქვე მოვიხსენიებთ ოლეიაში აღმოჩენილ ოქროს საყურეებს. რომელნიც დაბალ ნახევარსფეროებს წარმოადგენენ. ზედ რელიეფურად ლომის თავებზეა გამოსახული, შემკული ბურთულებით შედგენილი სამკუთხედებით. საყურეები.

² Б. А. Куфтин. Археологические раскопки в Трнаети, გვ. 131.

³ იქვე. გვ. 135.

⁴ იქვე.

⁵ Я. Смирнов. Ахалгоринский клад. Тифлис. 1934, გვ. XIV; Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Трнаети; გვ. 133; შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, 1, 1944, გვ. 74.

დათარიღებულია ძვ. წ. VI ს. შეახანებით. სტილისტური თავისებურებებით სა-
ჩვენებს მიიჩნევენ ადგილობრივ ნაწარმად და უკავშირებენ აღმოსავლურ ხე-
ლოვნებას¹. ამასთანავე ფიქრობენ, რომ ლომის თავების გამოსახვა ურარტული
ხელოვნების გავლენის ნაყოფი უნდა იყოს². ამ მხრივ საყურადღებოა ბურთუ-
ლებიო შემკული ოქროს საყურეების აღმოჩენა თვით ურარტულ სამყაროში.
მხედველობაში გვაქვს 1946 წ. კარმირ-ბლურზე აღმოჩენილი ოქროს საყურე-
ბი. ისინი სამკეთებელბად დალაგებული ბურთულების განწილებით ძლიერ
გვანან ჩვენ მიერ ზემოთ მოხსენიებულ ნივთებს. საყურეები ნახეს ასირიულ ფი-
ალასთან ერთად. ბ. პოტროვსკის აზრით ასეთი ბურთულებით შემკული საყუ-
რეები, უფრო მოგვიანო ხანებში, გავრცელებული ყოფილა დიდ ტერიტორიაზე,
ადრე კი VIII—VII სს. ასეთი საყურეები გვხვდება ხმელთაშუაზღვეთში. აქე-
დან იგი ვრცელდება წინა აზიაში და აღწევს ასირიას და ირანს³.

ზემოხსენებული ორნამენტული მოტივების გამოყენება უცხო არ ყოფილა
ასევე ძველბერძნული საიუველირო ნაწარმისათვის. მხედველობაში გვაქვს ოქ-
როს წყვილი საყურე და სხვა ნივთები, რომელთაც ფ. მარშალი VI—IV სს. ათა-
რილებს⁴.

ჩამოთვლილი პარალელური მასალის მიხედვით, ურბნისის სამარხის დათარი-
ღება შესაძლებელი გახდა. ვფიქრობთ იგი ძვ. წ. VI—V სს. შეიძლება დათარიღ-
დეს. ასეთი დათარიღებისათვის ძირითადად, რა თქმა უნდა, ძვირფასი ნივთები-
დან გამოვდიოდით, მაგრამ სამარხში აღმოჩენილია კერამიკაც. მისი პროტო-
ტიპები გვიანბრინჯაოსა და ადრეკინის ხანაშია ცნობილი, მაგრამ მიუხედავად
ამისა, იგი უფრო განვითარებულ სახეს გვაძლევს. სამარხეულ კერამიკას აშკა-
რად დაჰკრავს ანტიკური იერიც, რაც განსაუფრებით კეცის დამუშავების რაგ-
ვარობაში შელავნდება. ე. ი. საქმე გვაქვს რაღაც საშუალოსთან, რომელშიაც
ჩველი ტრადიციების გვერდით ახალი ელემენტებიც ქარბადაა წარმოდგენილი
კერამიკისა და ოქროს ნივთების ერთ ასპექტში გადასინჯვამ მყარი საფუძველი
მოგვცა ასეთი დათარიღებისათვის.

სხვათა შორის ასეთი სამარხეული ინვენტარის ანალიზის შედეგად შეუ-
ძლებელია არ დავინახოთ ზოგი საერთო ხაზიც, რაც ახასიათებს სამარხეულ ოქ-
როს ნივთებსა და თიხის ჭურჭელს. კერძოდ: უნდა შევჩერდეთ გამოსახულების
ერთ სახეზე; ოქროს საკინძის თავზე, როგორც აღნიშნული გვქონდა, გამოსახუ-
ლია სხივოსანი სხეული, რომელიც ექვსკიმიანი ვარსკვლავის სახითაა წარმო-
დგენილი. სხივები სფეროსებრი სხეულიდან ვრცელდება, რომელიც, ვფიქრობთ,
მსეს უნდა გადმოსცემდეს. ასეთივე ორნამენტულ სახეს ვხედავთ სამარხში აღ-

¹ Б. В. Фармаковский. Арханчешский период в России. МАР, № 34, 1914, ტაბ. IX. მისი ვარაუდით იგი შემოტანილია იონიიდან, როგორც საიმპორტო საქონელი. მისივე აზრით ლომის თავის გამოსახვას რელიგიურ-სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა (გვ. 25).

² С. Капошпина, О скифских элементах в культуре Ольвии, МИА, 1956, № 50.

³ იქვე, გვ. 183.

⁴ Б. Б. Пиотровский, Кармир-Блур, Результаты раскопок 1939—1949 гг. I, Ереван, 1950, გვ. 83, სურ. 53.

⁵ Б. Б. Пиотровский, დასახ. ნაშრომი, გვ. 83.

⁶ F. H. Marshall. Catalogue of the jewellery Greek, Etruscan and Roman in the Department of Antiquities British Museum, London, 1911, ტაბ. XXVI, XXX, გვ. 165, 166, 178.

მოქნილ ჭურჭელზედაც, სადაც ჭურჭლის ძირიდან გვერდებისაკენ სხივები ვრცელდება. (სურ. 8, 9).

ორივე ჭურჭლის კედლებზე სხივური ორნამენტის გამოსახულება ძინაარ-სით ისეთივეა, როგორიც ოქროს საკინძზე, განსხვავება მხოლოდ მხატვრული გაფორმების სერებშია. ერთ შემთხვევაში მოტივის პატარა ბურთულებით გად-მოცემა, მეორე შემთხვევაში პრიალით მიღებული ორნამენტით იცვლება. მატ-ვრული სერების მონაცვლეობა დასამუშავებელი მასალის სხვადასხვაობააა გა-მიწვეული.

მსგავსე მოტივების გადმოცემა ლითონისა და თიხის ნაწარმზე, რომელნიც ერთ სამარხშია დადასტურებული, მიუთითებს, ჯერ-ერთი, ნაწარმის ადგილობ-რივობაზე, როცა მეთუნე და ოქრომკედელი საერთო ტრადიციებს მიჰყვებიან და. მეორეც, მსგავსი ორნამენტები რაღაც საერთო სახეს ჰქმნის, რომელიც სა-ზოგადოების ერთ რომელიმე მხარეს აშუქებს. სავარაუდოა, სხენებული ორნა-მენტით საქმე გვექონდეს რომელიმე წარმართული ღვთაების ნიშანდობლივ ასა-ხულობასთან. სხივური ორნამენტი, გამოსახული სამარხში აღმოჩენილ ჭურჭლებ-ზე და ოქროს ნივთზე, ფიქრობთ მზის ღვთაებას უნდა უკავშირდებოდეს. სრუ-ლიად დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ ასეთივე თვალსაზრისით მივუდგეთ ფარცხა-ნაყანევის ოქროს ნივთსაც, იგი თავისი ფორმით მზის სხეულს გადმოსცემს, რომელზედაც გამოსახული სხივების სახით საქმე გვაქვს მზის ამქვეყნიური შეგ-არძნების ასახვასთან. სხვათა შორის ფარცხანაყანევის განძის მომდინარეობის აღ-ნიშვნისას ბ. კუფტინი სავსებით სამართლიანად დაექვედა და ფარცხანაყანევის განძის. როგორც აქვე აღმოჩენილი კოლხური მონეტების შემცველ ქვევრსამარ-ხებზე უფრო ძველი ნეკროპოლის შესახებ, აღნიშნა „не кургашного-ли?“ ეტყობა მას ეკვი ჰქონდა ასეთ შესაძლებლობაზე. ურბნისის სამარხიც, რომე-ლიც ქვე-ლორღნი იყო არეული, შესაძლებელია, ყორღანულ სამარხს წარმოად-გენდა. როგორც ეტყობა, საზოგადოებაში გამორჩეული პირი (ეს კარგად ჩანს სამარხეული მასალით) განსხვავებულ სამარხშიაც მოუთავსებიათ.

როგორც აღნიშნული გვექონდა, სამარხში დადასტურებული კერამიკული ნაწარმი ხასიათდება გარდამავალი ელემენტებით გვიანბრინჯაოს პერიოდთან ანტიკურზე. სამარხეული თიხის ჭურჭლის სინქროზულ მასალას ნაჭალაქარზე ბევრს ვხვდებით, თუმცა სამწუხაროდ, მათი უმრავლესობა პატარა-პატარა ნატე-ხებითაა წარმოდგენილი. არის ზოგი ნაცლებად დაზიანებული ჭურჭელიც, რომელიც ამ პერიოდის კერამიკის საუკეთესო ნიმუშს უნდა მიეკუთვნებოდეს. 1959 წ. ურბნისის ბაზილიკის ეზოს გათხრების დროს ტაძრის დასავლეთის კედ-ლის გვერდითვე აღმოჩნდა შავპრიალა ჭურჭლების ნატეხები. პატარა შავპრია-ლა ჯამები, და თხელკედლიანი, მაღალძირიანი ჭურჭელი, რომლის გვერდებიც საზოგადო ორნამენტებითაა შემკული (2954 ტაბ. XI, 1). ზედაპირი პრიალაა, თიხა კარგად დამუშავებული. თიხის დამუშავების და გარეგანი ფორმის მიხედ-ვით გვიანბრინჯაოს ტრადიცია ადვილი შესანიშნავია. სამთავროს სამაროვანზე ვხვდებით რამდენიმე ჭურჭელს (სამარხი № 216, 963)¹², რომლებიც ურბნულის პროტოტიპებად შეიძლება მივიჩნიოთ. საერთოდ სამთავრული მასალების მი-ხედვით ზემოხსენებული ჭურჭლის ფორმის განვითარება კარგად შეინიშნება; უფრო ძველ ფორმებს ძირი არა აქვს გამოყოფილი, შემდეგში კი ძლიერ გამოკ-

¹² რ. ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი. დასახ. ნაშრომი. ტაბ. II.

გეოლია. სამთავროული ნაწარმი გვიანბრინჯაოსა და ადრეული რკინის პერიოდის მიეკუთვნება. თიხა მონაცრისფროდ ან მოშავოდ არის გამოშვარი, სქელკედლიანია. თიხის დამუშავების მხრე მათი შედარება ურბნულთან შეუძლებელია. ეს უკანასკნელი თხელკედლიანი და შავპირილა კერამიკის საუკეთესო ნიმუშია, რომლის დამუშავების ტექნოლოგიური ხერხებიც ვარაუდით ბრინჯაოდან ანტიკურზე გარდამავალი ხანიდან და უფრო კი ადრე ანტიკური დროიდან წარმეტბო იქნა ათვისებული.

II IV-III სს. ნასახლარები

ქრონოლოგიურად მოზღვენო მასალა წარმოდგენილია I უბანზე გათხრილი ნასახლარებიდან, რომლის ანალოგიური ძეგლები დადასტურებულია ხიზნანთ გორაზე, და ნაქალაქარის სხვა უბნებზე (XXXVI, XXXIX).

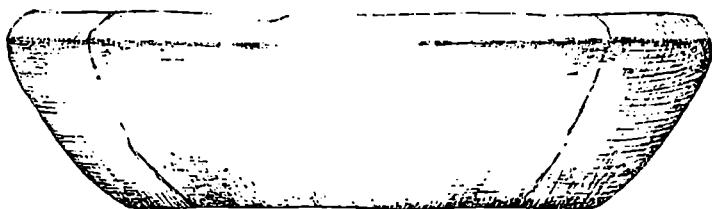
ნამოსახლარები პირველ უბანზე გაითხარა 1953, 1954, 1959 წწ. ეს ადგილი ფეოდალური ქალაქის კედლების გარეთ მოხვდა, თუმცა იგი ანტიკური ქალაქის ერთ-ერთი შემადგენელი უბანი უნდა ყოფილიყო. ნამოსახლარები, რომლებიც ერთ პატარა ბორცვზე მდებარეობენ. დასახლების სურათს ვერ აღადგენენ და მხოლოდ ფრაგმენტების სახითაა შემორჩენენ. ჩვენამდე მოაღწია კედლების ცალკეულმა ნაწილებმა, რომლებიც თითქმის რამდენიმე სათავსოსაც ჰქმნიან და იატაკის ზოგმა ფრაგმენტმა. ნასახლარების ერთი მხარე სამხრეთიდან, რომელიც ალბათ მტკვრისპირის კონცხზე მდებარეობდა, ჩამორეცხილია და ამ ადგილას დღეს მტკვრის ნაპირზე მაღალი ციცაბო კედელია აღმართული. მიუხედავად იმისა, რომ ნასახლართა მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილებია შემორჩენილი, რომლის მიხედვითაც სრულ სურათს ვერ აღვადგენთ, რამდენიმე დეტალის აღწერა მაინც შეიძლება, როგორც პშენებლობის ტექნიკის, ისე თარღის შესახებაც.

როგორც ირკვევა, სამშენებლო მასალად გამოუყენებიათ რიყის ქვები და ალიზი. რიყის ქვებით აწყობდნენ ერთ ან ორ რიგს და შემდეგ კი ალიზით აგარდებდნენ. კედლის სიგანე ყველგან ერთნაირი არ არის. იგი მერყეობს 0,6—1,2 მ შორის. ოთახების იატაკი თიხატყეპნილი ყოფილა. სათავსოთა კედლებიც ილესებოდა ბზენარევი ალიზით. ნაგებობები დანგრეულია რაღაც უცარი კატასტროფის შედეგად. თხრისას ჩნდებოდა დამწვარ-დანახშირებული ხის ნაშთები, სანახევროდ გამოშვარი ალიზის ნატეხები და შეზოლილი ქვები. ზოგჯერ დანგრეული კედლების ნაშთებიც ჩნდებოდა. იატაკის ღონე, რაც კარგად არის დადასტურებული. თიხატყეპნილია, მიწის ზედაპირიდან 0,8 მ მღებარებოდა. ძირითადში სათავსოთა იატაკი ყამირზე დევს. ზოგ ადგილას კი კედლები 0,2 მ. სიმაღლის კულტურულ ფენაზე გადადის. ეს გარემოება განსაზღვრავს ძეგლის თარიღის სავარაუდო დიაპაზონსაც.

არქეოლოგიური მასალის ხასიათი გვაჩვენებს, რომ ნასახლარები საცხარეებელი დანიშნულებისა უნდა ყოფილიყო. ზემოხსენებული მიზეზების გამო ცალკეული სათავსოების თუ კომპლექსის გამოყოფა დანიშნულების მიხედვით შეუძლებელია. სავარაუდოა, რომ ნაგებობები დახურული იკნებოდა კრამიტით. წითლად შეღებილი გვერდებაკეილი კრამიტების ნატეხები ჩნდებოდა ხოლმე გათხრების დროს. სამწუხაროდ კრამიტებს მთელი სახით ჩვენამდე არ მოუღწევია და ამდენად შედარებითი მეთოდის გამოყენება არ შეგვიძლია, ნასახლარები-

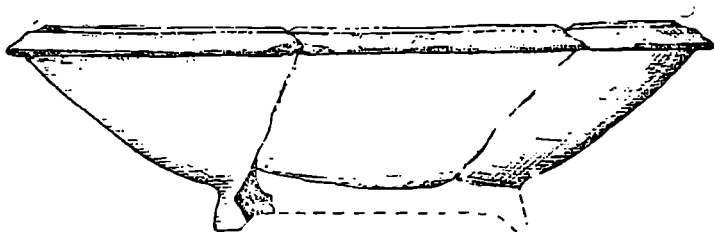
დან მომდინარე გადარჩენილი მთელი კრამიტები. მსგავსად სიზანანთ გორის კრამიტებისა. შემდგომშიც გამოუყენებიათ და ამიტომ თითქმის მთელ ნაქალაქარზე ვხვდებით მათ ნატეხებს მოგვიანო ფენებში.

სხვა მრავალრიცხოვან ნაწარმთან ერთად ნასახლარების საცხოვრებელ ხასიათზე მიუთითებს სათავსოებში დადასტურებული ხელსაფქვავეის ქვებო. გამოთლილი მაგარი ჯიშის ბაზალტისაგან. ხელსაფქვავეები ფორმით ე. წ. „არქაულია“. სახეხი ქვედა და ზედა ნაწილებით (14, 15, 119, 120).

სურ. 10. წითლად გამომწვარი თიხის ჯამი ელინისტური ხანის ნაშთსახლარიდან (I ებანი).

არქეოლოგიური მასალის სხვა დანარჩენი ნაწილი კერამიკითაა წარმოდგენილი. კერამიკული ნატეხები ნასახლარების მთელ ფართობზე გვხვდებოდა, განსაკუთრებით იატაკის ღონეზე და ნაგებობების ნანგრევებში. რამდენიმე ადგილზე იატაკი ჩაჭრილი იყო და ორმოსებრ ჩაღრმავებული ყამირ მიწაში. ეს ადგილები დერგების თუ ქვევრების ორმოები იყო, სადაც წითლად გამომწვარი ღირი ქურჭლის ნატეხები იყო დადასტურებული. განსაკუთრებით საყურადღებოა ერთი ორმო. რომელიც მიწის ზედაპირიდან 1.6 მ ჩაღრმავდა. შიგ წითლად გამომწვარი თიხის ჯამი აღმოჩნდა (146, სურ. 10). რომ ორმოებში დადასტურებული მასალა ეთანხმება და სინქრონულია იატაკზე აღმოჩენილისა, ჩანს აქედანვე, რომ ხსენებულ ჯამთან ერთად აღმოჩნდა შავპირი ჯამის ნატეხი (148). ჯამის დანარჩენი ორი ნატეხი კი იატაკზე იყო (სურ. 11). ნასახლარების გათხრებით

სურ. 11. ლეგაპირი ჯამი I ებანის ელინისტური ხანის ნაშთსახლარიდან.

დას მოპოვებული მასალა მთლიანად ერთ ფენაში ექცევა, ისევე როგორც წაგებობანი, მხოლოდ რამდენიმე ნიმუშია უფრო ძველი და, მიუხედავად იმისა, რომ

რისი უშუალოდ ნასახლარების იატაკის დონეზე არიან აღმოჩენილნი, უფრო ძველი, დარღვეული ფენებიდან მომდინარეობენ და, როგორც აღნიშნული გვქონდა I თავში, მიეკუთვნებიან ადრებრინჯაოს ხანას.

ნაგებობებს: ზემოთ მოხსენიებული მასალის გარდა, თიხის ნაწარმი უმთავრესად მომცრო ზომის ჭურჭლითაა წარმოდგენილი. არის ასევე რამდენიმე იმ-მუში საოჯახო ჭურჭლისა (ქოთნები, ქილები, 114). კერამიკის დიდი ნაწილი შევპრიალა, მცირე რაოდენობით გვხვდება წითელკეციანი ნაწარმი. წითელკეციანი უმთავრესად ქვევრები და დერგებია, წითელპრიალა და წითლად შეღებილი კი პატარა დოქების ნატეხები.

ნასახლარზე აღმოჩენილი შევპრიალა ჭურჭლის ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშია ცხენის ფიგურა, აღმოჩენილი 1945 წ., რომელიც შიგნიდან ღრუა (153, ტაბ. XII, 1). ცხენის აკანზულობანი თიხაზე ჩხვლეტილებით არის აღბეჭდილი. თავი გახვრეტილია ვერტიკალურად კისრის გასწვრივ, როგორც არკვევა ნივთი დაზიანების შემდეგ კვლავ გამოუყენებიათ: ტანის ქვედა, დაზიანებულ ნაწილზე, ზიგზაგები ამოუჭრიათ. საფიქრებელია, ნივთი რაიმე სარიტუალო დანიშნულებისათვის გამოიყენებოდა. ამაზე ვერტიკალური ნახვრეტიც მიუთითებს. რაზედაც ალბათ ცხენის თავი იქნებოდა წამოცმული. „გამოსახლება საკმაოდ დახვეწილია, პლასტიური, მაგრამ აშკარად არქაული სიძლიერით ხასიათდება“¹⁵. სხვათა შორის თიხისაგან ნაკეთები ცხენის თავ-კისრის გამოსახულება ურბნისიდან სხვადასა ცნობილი, თუმცა იგი მოგვიანო ხანას მიეკუთვნება (გვიანანტიკური ხანის ბოლო და ადრეშუასაუკუნეები). ადრეული გამოსახულების ჩხვლეტილები, რითაც ცხენის მოსართავებია გადმოცემული, აქ შეცვლილია დამატებით მრგვალ-ბრტყელი მექეჭებით. იგი შედარებით უხეში ნამუშევარია. საყარაუდოა, რომ ცხენის გამოსახულება—დამზადებული სპეციალურად საკრალური მნიშვნელობით, შეიძლება დაუკავშირდეს მზის ღვთაებას. ჩვენ, ადრე, მდიდრული სამარხის მასალის განხილვისას, სხივური ორნამენტი მზის ღვთაებას დაუკავშირეთ. მზის ღვთაება კი, როგორც ვარაუდობენ გადმოცემულია ცხენის გამოსახულებით, ცხენი — ღვთაება, ტოტემი, მზის ღვთაების განსახიერებაა¹⁶. ლეონტი მროველის ცნობის მიხედვით ურბნისის წარმართულ პანთეონში ცეცხლთაყვანისცემლობას გარკვეული ადგილი უჭირავს. მართალია, წყაროს ცნობა ახ. წ. IV ს. შეეხება, მაგრამ, როგორც ურბნული არქეოლოგიური მასალა გვიჩვენებს, იგი ძვ. წ. VI საუკუნიდან დანამდვილებით არსებობს. ამასთან დაკავშირებითვე გვერდს ვერ ავუვლით ბორისა და არმაზის ცხენის გამოსახულებიან ვერცხლის ლანგრებს, სადაც მითრას კულტის ამოკითხვა ძნელი არ არის. ამასთანავე ერთად ერთგვარი თანამიმდევრობაც დგინდება და გარკვეულ საკულტო წარმოდგენის განვითარების ჯაჭვს ვიღებთ. ეს უფრო საინტერესოდ გამოიყურება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ურბნისი ტერიტორიულად საშუალო რგოლს წარმოადგენდა იბერიის ცენტრსა და შემდგომი ბორის საპიტიახშოს შორის მტკვრის ხეობაში¹⁷.

ცხენის ფიგურული გამოსახულება ნასახლარზე აღმოჩენილი შევპრიალა

¹⁵ ალ. ჯაფახიშვილი, გათხრები ნაქალაქარ ურბნისში (ხელნაწერი).

¹⁶ შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, I, გვ. 114.

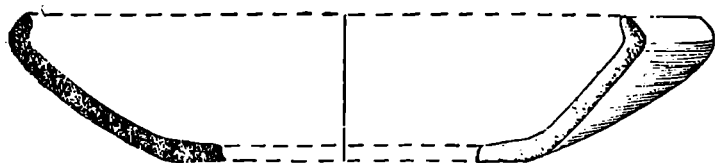
¹⁷ ბორის საპიტიახშოს შესახებ იხ. გ. ცქიტიშვილი, იბერიის საპიტიახშოს საკითხისათვის ლხთ-იმერეთში, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, I, 1955 წ.

ჭურჭლის ერთ-ერთი საუკეთესო წარმომადგენელია. რაც შეეხება თიხის ნაწარმის სხვა ნიმუშებს, უფრო გავრცელებული ჩანს ჯამები. ჯამის რამდენიმე სახე შეიძლება გავარჩიოთ:

სურ. 12. წითლად გამოწვარი ძირბრტყელი ჯამის ნაწილი და აღდგენილი პროფილი
(I უბნის ელინისტური ხანის ნამოსახლარი).

1. ბრტყელიძირიანი ჭურჭლები გაწლილი გვერდებით. პირი შიგნით აქვო გადაკეცილი. ასეთი ჯამები უმთავრესად შავად არის გამოწვარი (166, სურ. 12). თუმცა გვხვდება წითელპირიანაც (121, სურ. 13). მათ ერთი ფორმა აქვთ.

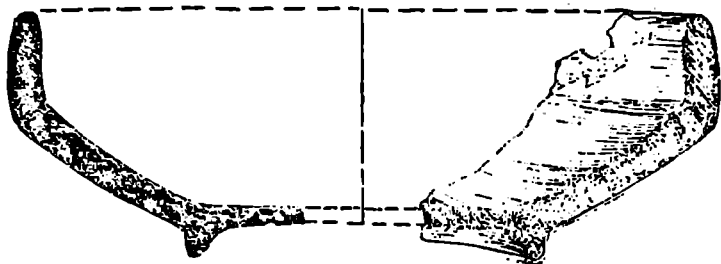
სურ. 13. შავპირიანა ძირბრტყელი ჯამის ნაწილი და აღდგენილი პროფილი.

2. პატარა ქუსლიანი ჯამები, ვერტიკალური. ან შიგნით გადაწეული პირით. ასეთი ჯამები ყველა შავპირიანა ან ლეგა. გაპრიალებულია უმთავრესად შიდა პირი. ხშირად ძირზე. ასევე შიდა პირზე უფრო გაპრიალებული არეებით გეომეტრიული, უმთავრესად კი სხიფური ორნამენტებია გამოყვანილი. კეცი ასეთი ჯამებისათვის ჭურჭლის ზომასთან შედარებით სქელია. ასეთი ჭურჭლების პირის და ძირის ნატეხები ნაქალაქარის სხვა უბნებზედაც არის აღმოჩენილი (137, 177, 205, სურ. 14, 15).

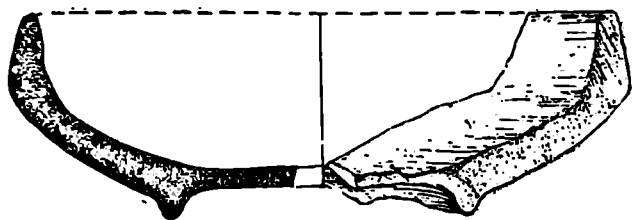
3. ქუსლიანი ჯამები გაწლილი კორპუსით და დაბრტყელებული პირით (სურ. 161). პირი ზოგ ჯამს დაბრტყელებული აქვს (165). ზოგს კი ზედ დაბალი წიბო შემოუყვება (სურ. 162, 11). ასეთი ჯამები ყველაზე უფრო გავრცელებული ჩანს: თანა კარგადაა დამუშავებული, ზოგი მათგანის ზედაპირი გულმოდგინედაა გაპრიალებული.

პარალელური მასალა ჯამების ზემოთ აღწერილი ნიმუშებისათვის ძალიან ცოტაა. ტექნოლოგიური მხარეებით აშკარად ჩანს გვიანი ბრინჯაოს ხანის ეკონომიკის ტრადიციები. ფორმების განვითარებაც აშკარად შეიმჩნევა. ეს განსაკუთრებით ითქმის მეორე ჯგუფის ჯამების პირ-გვერდის პროფილების მიხედვით. რომლებიც ლანგრების პროფილებს მოგვაგონებენ (სურ. 161, 14, 15). ასე-

რი ნატეხები ბევრია დადასტურებული ხოვლეგორის ნასახლარის II ფენაში. რომელიც VI ს. თარიღდება¹⁶. მაგრამ სოელური ნაწარმა უფრო ძველი უნდა იყოს, ვიდრე ურბნული. ურბნული ნაწარმი განვითარების შემდგომ ეტაპია. ქუ-სლი ღიკვე გამოყოფილი ტანისაგან, პროფილები უფრო მრავალსახიან ნიმუ-ზებს გვაძლევს.

სურ. 14. შეპირილა პარაბა ზომის ქუსლიანი ჯაში (I უბნის ელინისტური ბანის ნამოსახლარი).

სურ. 15. შეპირილა ქუსლიანი ჯაშის ნიმუში (I უბნის ელინისტური ნასახლარი).

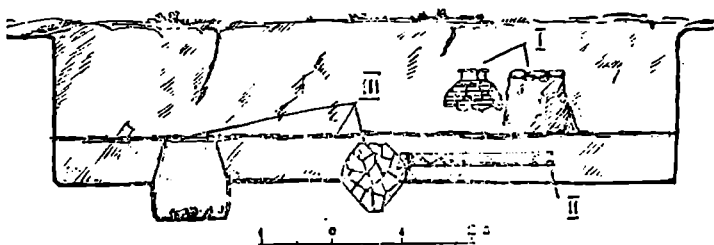
სურ. 16. IV-III სს. ლეგა და შეპირილა კერძების პროფილები.

¹⁶ დ. მუსხელიშვილი, ხოვლეგორის ნამოსახლარის გათხრები (ხელნაწერი).

დაახლოებით მსგავს ნაწარმს ვხვდებით თბილისის არქეოლოგიური მასალების ერთ ჯგუფში, რომელიც პირველი ათასწლეულის მეორე ნახევრით არის დათარიღებული¹⁷.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ურბნისის ზემოთ აღწერილი მასალისათვის აქვს თრიალეთში. სოფ. სანთასთან პროფ. ბ. კუფტინის მიერ გათხრილ კერამიკულ ნიმუშებს, რომლებიც ბევრ საერთოს ამჟღავნებენ ურბნულ ნაწარმთან, როგორც გარეგანი ფორმებით, ისე ტექნოლოგიური მხარეებით. ბ. კუფტინი ძეგლს ათარიღებს ელენისტური ან გვიანი აქემენიდური ხანით¹⁸. თარიღის დადგენისათვის უთუოდ მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ მსგავს ნაწარმს ვერ ვხვდებით სამთავროს სამაროვნის ორმო-სამარხებში, ვერ ვხვდებით მას ვერც ქვევრსამარხთა კომპლექსებში (III—I სს). ჩვენთვის საინტერესო მონაცემითი (I—III) სამთავროს სამაროვანზე არა ჩანს. შეიძლება აქ ეს პერიოდი ხარვეზიან იყოს, ან ლარიზულ სამარხებთან გვეკონდეს საქმე. ფაქტია, რომ ურბნულს მსგავსი კერამიკა სამთავროში არც VI, V და არც III—I საუკუნეების მასალებში არ არის წარმოდგენილი. ეს გარემოება, ასევე თრიალეთური პარალელები საშუალებას გვაძლევს, რომ ზემოხსენებული კერამიკა ძირითადად IV საუკუნეში მოვაქციოთ.

დამატებით კიდევ ერთი საყურადღებო ფაქტი უნდა შევნიშნოთ, რაც ვფიქრობთ, უფრო დააზუსტებს თარიღს. როგორც ვთქვით, ნასახლარის ერთ-ერთი სთავსოს ორმოში აღმოჩნდა წითელი თიხის ჯამი. ჩვენ იგი ნასახლარის სხვა კერამიკის თანადროულად მივიჩნიეთ, რადგან მასთან ერთადვე დადასტურებულია შეპირილა თიხის ჯამის ნატეხი. ჯამის დანარჩენი ნაწილი კი იატაკზე იყო აღმოჩენილი. ასეთი ჯამი შეიძლება ითქვას ერთაღ-ერთია მთელს ნასახლარზე. მსგავსი თიხის ჯამი დადასტურებულია სამთავროს სამაროვანზე, 1939 წ. გათხრილ № 23 ქვევრსამარხში. სამარხის თარიღია III—II სს.¹⁹ ურბნული ჯამი შედარებით უხეში ნამუშევარია. ყოველივე ეს საშუალებას გვაძლევს ნასახლარების თარიღი ძირითადად IV და ნაწილობრივ III საუკუნეებით შემოვფარგლოთ.

სურ. 17. 36-ე უბნის აღმოსავლეთის თხრილის სიგრძივი კრილი; I. VI—VIII საუკუნეების ნამოსახლარის ნაშთები (კედლის წყობა და ქვევრი. ნაქალაქარის ზედა ფენა); II. ან წ. IV ს. სამარხი; III. ელენისტური ხანის ნამოსახლარის ნაშთები (ნატირანი იატაკი, ქვევრი და მარცვლეულის შესანახი ორმო, რომელშიც ღვება და შეპირილა ჭურჭელია დადასტურებული).

¹⁷ დ. კორძე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, II, თბ. 1958. ტაბ. X.

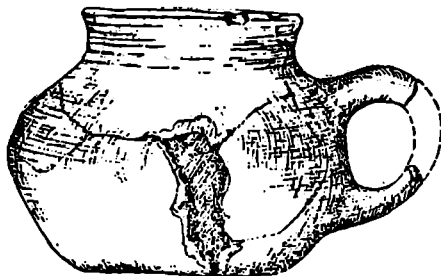
¹⁸ Б. А. К у ф т и н, Археологические раскопки в Триалети. გვ. 31, ტაბ. IV.

¹⁹ ვ. თოლორდავა, მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის ძვ. წ. I ათასწლეულის მიწურულისათვის (ქვევრსამარხები აღმ. საქართველოში), მასალები საქართველოში და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, III.

I უბნის ნასახლარების სინქრონული ნამოსახლარის ნაშთი ნაქალაქარზე სხვაც არის შესწავლილი. ამ მხრივ საყურადღებოა 1961 წ. XXXVI უბნის ერთი მონაკვეთი. რომლის პატარა ფართობზე სამი კულტურული ფენა იყო წარმოდგენილი: I--ქვევარი და ნასახლარის ნაწილი VI—VIII სს.. II--საქარბო IV საუკუნისა, რომელიც მოქცეულია პირველი ფენის ქვევარის ქვეშ. და III ფენა ნასახლარის ნატირანი იატაკი, ქვევრების ნამტვრევები და მარცვლეულის ხარო (სურ. 17). ქვევარი განსხვავდება ურბნისის ნაქალაქარზე გათხრილი აღრეფეოდალური ხანის ქვევრებისაგან; ზედაპირი გლუვი აქვს, ყელზე ჩხვლეტილი ორნამენტი შემოუყვება მსგავსად ბიზანთანთ გორაზე და I უბანზე გათხრილი ქვევრებისა. ხაროში და იატაკზე ეყარა შავი და ლეგაპრილა ქურჭლის ნატეხები. რომელთაგანაც აღდგა მეტნაკლები სისრულით სამი ყურიანი ქურჭელი (სურ. 18, 19) და ერთი ჯამი (3645, სურ. 20).

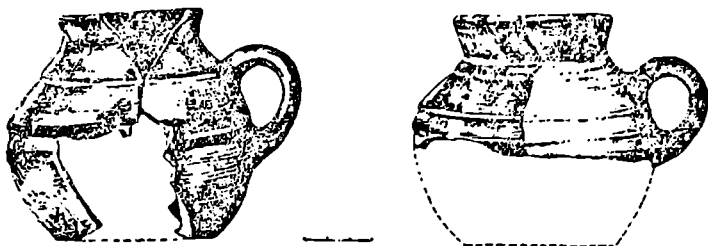
სურ. 18. ლეგაპრილა ქეულიანი ჯამი 36-ე უბნის ელნიტური ნამოსახლარიდან.

სურ. 19. ლეგაპრილა ქურჭელი 36-ე უბნის ელნიტური ნამოსახლარიდან (ოპოდან).

აქვეა დადასტურებული შეგპრილა ჯამის ნატეხი, დაბრტყელებული პარტი (3648), მსგავსი მესამე ჯგუფში განხილული ჯამებისა. ცალყურა ქურჭლების მსგავსი ნატეხები დადასტურებულია I უბანზედაც. ცალყურა ღოჭები და ჯამები ერთნაირი ტექნოლოგიური ხერხებით არიან დამუშავებული. არ შეიძლება არ აღინიშნოს ერთი საინტერესო დეტალიც: ორივე ცალყურა ღოჭს მუცელზე შემოუყვება ღარები, ისევე როგორც ბ. კუფტუნის მიერ სანთაში აღმო-

ჩენილ წავპრიალა დოქს. ე. ი. მათი დათარიღება შეიძლება არა მხოლოდ შავ-
პრიალა ჯამებით, არამედ ზოგი გარეგანი ნიშნითაც. საყურადღებოა, რომ თრია-
ლეთური შავპრიალა დოქის და ურბნული ცალყურა ჭურჭლების მსგავსი ლა-
რებიანი პროფილი აქვს ურბნისში აღმოჩენილ ერთ-ერთ ჭურჭელსაც (სურ-
16c). რომელიც XVI უბანზეა აღმოჩენილი.

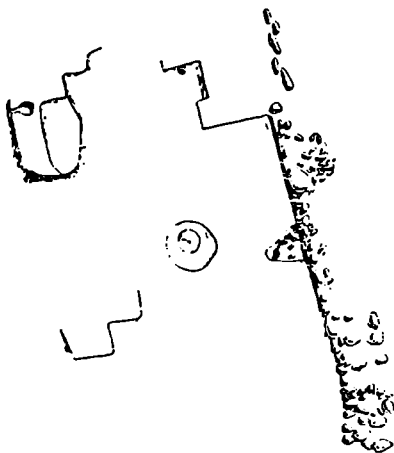
სურ. 20. შავპრიალა ცალყურა ჭურჭლები პნ-ე უბნის ელინისტური ნასახლარიდან
(აღმოჩენილია მარცვლელის შესახებ ორმოში).

ნასახლარების თანადროული მასალა, ძირითადად ეკოამიკული ნაწარმი, ნა-
ქალაქარის სხვა უბნებზედაც არის დადასტურებული. იმის შემდეგ, რაც ცხენის
წავპრიალა ქანდაკება განვიხილეთ, მის პარალელურადვე უნდა შევეხოთ მსგავ-
სივე სტილით დამუშავებული ცხოველის მცირე რელიეფურ გამოსახულებასაც,
რომელიც რომელიცა ჭურჭლ-ს ყურზე ყოფილა მიძერწილი. სამწუხაროდ მი-
სი დათარიღება ვერ ხერხდება. კულტურული ფენის მიხედვით, ასევე ზოგიერ-
თი სტილისტური მოტივის ერთიანობით ცხენის გამოსახულებასთან უკეთეს მარ-
თებულად მიგვაჩნია იგი აქ განვიხილოთ. ნივთი აღმოჩნდა 1956 წ. XVI უბანზე
(1147, ტაბ. XII, 4); თხია შავპრიალაა, ზედაპირი დაზიანებულია ნიადაგის მა-
რიცხვების ზემოქმედებით და ამიტომ თხის ზედაპირის ისეთი ეფექტი აღარა
აქვს. ცხოველის ზედა ნაწილი ზედმიწევნით მიაგავს ბეჭემოთის თავს, ქვედა კი
ბაყაყის ტანი უნდა იყოს. ტანზე ჭერ კიდევ სველ თხისაზე. დაბალრელიეფური
წინწკლები აქვს გამოსახული. იგი გაწაფული ხელის ოსტატის შექმნილია. ზო-
გი წვრილმანი დეტალიც კი ზედმიწევნით რეალისტურადაა შექმნილი; ასეა გა-
მოყვანილი. მაგალითად, წამოკარკლული დიდი თვალები, ცხვირი და დაღებუ-
ლი ხახა. გამოსახულება ტექნიკური თუ მხატვრული მხარეებით; ბევრ საკითხს
ამჟღავნებს ცხენის გამოსახულებასთან

III. ელინისტური ხანის საწარმოს ნაშთები

როგორც გათხრებმა გამოავლინა, ელინისტური ხანის არქეოლოგიკში მა-
სალები ნაქალაქარზე წარმოდგენილია არა მხოლოდ ნასახლარებიდან, რომელ-
თა ნაშთებიც ხიზნაანთ გორაზე; I და პნ-ე უბანზეა წარმოდგენილი. არანაკლი-
ბი მნიშვნელობისაა კერამიკული მასალის ერთი ჯგუფი. რომელიც XXXIX-2
უბნიდან მომდინარეობს. აქ გათხრები წარმოებდა 1960 წ. ზედა ფენები წარ-
მოდგენილი იყო აღრეფეოდალური ხანის მასალით, რომელიც ნახსენებოდა
იყო გამოყოფილი. სულ ქვედა ფენის მიწის ზედაპირიდან 2 მ. მდებარეობდა.

აქ წარმოდგენილი იყო ქურების ნაშთები, არეული კერამიკულ ნაწარმთან ერთად. ქურებს საზე იძენად ჰქონდათ დაკარგული, რომ სურათის აღდგენა შეუძლებელი გახდა (სურ. 21). შემორჩენილი იყო მხოლოდ ქურის იატაკი—თიხატყეპნილი და გამომწვარი. ასევე კედლის მცირეოდენი ფრაგმენტები. მთელი ეს ადგილი ნაცარ-ნახშირის სქელი ფენით იყო დაფარული. ვფიქრობთ, საქმე უნდა გქონდეს კერამიკული საწარმოს ნაშთებთან. დასაბუთებულია, რომ აქ მხოლოდ მცირე თარობის გათხრა გახდა შესაძლებელი (სხვა ნაწილი დასახლებულია და ვერ გამოვლინდა საწარმოსთან დაკავშირებული სხვა მასალა).

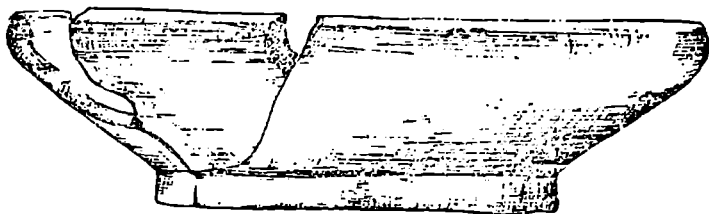

სურ. 21. ელინისტური ხანის საწარმოს ნაშთების გეგმა (XXIX-2 უბანი).

ქურების ფენიდან თიხის ნაწარმი წარმოდგენილი იყო ძირითადად პრაქტიკულად ზედაპირიანი ქურკლების ნატეხებით, რაც საწარმოს ნაშთების თარიღის განმსაზღვრელად გამოგვადგება. შემთხვევითობას უნდა მიეწეროს აქვე რამდენიმე „ენეოლითური“ ქურკლის ნატეხის აღმოჩენა.

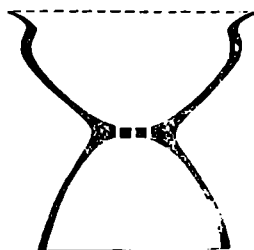
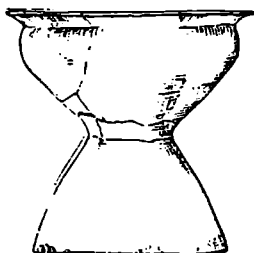
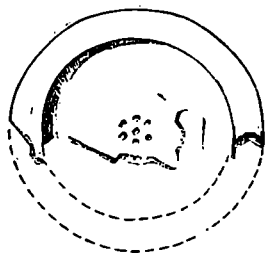
ვფიქრობთ თიხის ქურკლების გამოსაწვავი ქურები და აქ დაცული მასალის ძირითადი ნაწილი ზემოთ აღწერილი ნამოსახლარების თანადროული უნდა იყოს. სინქრონიზმის უტყუარ საბუთს იძლევა ქურებთან დადასტურებული კერამიკული ნაწარმი. დადასტურებულია შავად და ნაცრისფრად გამომწვარი პატარა-პატარა ჯამების ნატეხები, მსგავსი ნასახლარებზე აღმოჩენილი პრიალა ზედაპირიანი ჯამებისა (3219). ერთი თითქმის მთელია (3194, სურ. 22). აღსანიშნავია ამავე დროს 36-ე უბნის ნამოსახლარზე აღმოჩენილი ცალყურა ქოთნების მსგავსი რამდენიმე ფრაგმენტიც. აქვეა დადასტურებული შავად და ლევად გამომწვარი დოქის და ქოთნების ნატეხებიც, რომელთა ზედაპირიც დაბალრელიეფური ორნამენტით არის შემკული.

ცალკე უნდა მოვიხსენიოთ ერთი ცალი ნაკლები ჭურჭელი, რომელიც ერთდერთია ნაქალაქარის მთელ მასალაში (3195, სურ. 23). ჭურჭელი ორი ნაწი-

სურ. 22. ლეგაპრიალა ქუსლიანი ჯამიჭელინისტური ხანის საწარმოს ჭურჭელიდან.

ლისაგან შედგება: ზედა, რომელიც პირგადაშლილ ჯამს მიაგავს, და ქვედა, რომელიც ზედა ნაწილისაგან შეიძებრელიანი საწური ძვიდით გამოიყოფა. თიხა კარგად არის დამუშავებული და გამომწვარი შევლევად. ზედაპირი პრიალაა. სწორიანი ჭურჭელი საერთოდ კარგადაა ცნობილი. ასეთი ფორმის კი ჯერჯერობით ჩვენთვის სხვა უცნობია. ჭურჭლის დანიშნულება გაურკვეველია. ააფუო მოწყობილობის, სევე საერთო ფორმის მიხედვით, ვფიქრობთ იგი შეიძლება იყოს ობასთან დაკავშირებული ნივთი შეიძლება იყოს (ყველის ამოსაყვანი ჯამი?).

სურ. 23. შეპრიალა თიხის საწურიანი, ჭურჭელიწელინისტური ხანის საწარმოს ტერიტორიიდან.

აქვე ჭურჭების მახლობლად დადასტურებულია რამდენიმე ცალი სფერული

ქვაც, სხვადასხვა სიდიდისა (ტაბ. XII. 3). ყველაზე დიდს დიამეტრია 15 სმ. (3211). ერთი ცალი ცეცხლში მოხვედრილა და დამსკდარა. სატყორცხი ქვები კერამიკული საწარმოს ტერიტორიაზე შესაძლებელია მოხვდა მტრების თავდასხმის დროს, როდესაც დანგრეულა და განადგურებულა თვით საწარმოც. მტრის ხელი კარგად ჩანს ნაცარ-ნახშირის სქელი ფენით. რომელშიც იყო გახვეული მთელი ეს უბანი.

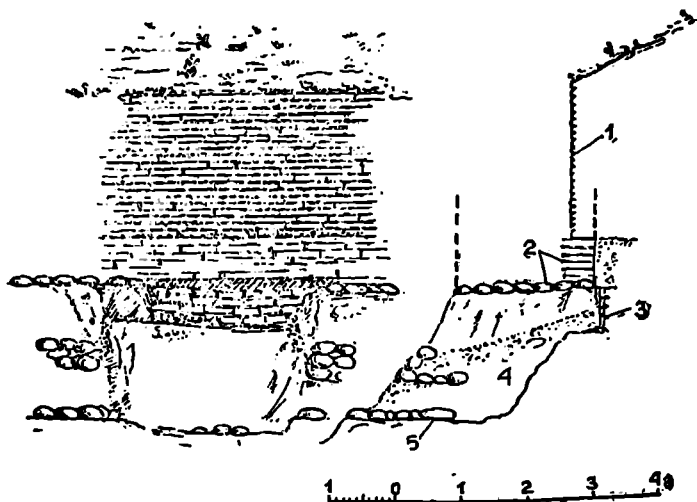
როგორც ზემოთ აღნიშნულიდან ირკვევა, ელონისტური ხანის არქეოლოგიური მასალა ნაქალაქარის ტერიტორიაზე საკმაოდ არის დადასტურებული, თანაც არა ერთეული შემთხვევითი მონაპოვრით, არამედ რამდენიმე ნამოსახლარის და ერთი საწარმოს ნაშთების სახით. ამ დროის საყურადღებო მასალის შემცველი სამარხები ექსპედიციამ გათხარა ნაქალაქარის აღმოსავლეთ ნაწილში XXV უბანზე. ხსენებული პერიოდის დაკრძალვის ერთ-ერთი ძირითადი სახე ყოფილა დაკრძალვა თიხის ურნებში²⁰. საყურადღებოა, რომ სწორედ ასეთივე ურნაა გათხრილი პრ-ე უბანზედაც 1962 წ. ზღუდის ქვეშ. ურნა ლეგაფრად გამომწვარი თიხისაა. მაღალმუცლიანი, ორყურა (ტაბ. XII. 2). დადასტურებული იყო მოზარდის რამდენიმე ძვალი. სამარხეული მასალა არ აღმოჩენილა.

თუ თვალს გადავაგვლებთ IV—III სს. არქეოლოგიური მასალის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე განაწილების სქემას, ვნახავთ, რომ ამ პერიოდში ურნისი მაინცდამაინც თხლად დასახლებული არა ჩანს. ერთი კია, რომ დასახლება ამ დროს შეიმჩნევა ძირითადად ხიზანანთ გორაზე და ზოლად პირველი უბნიდან პრ-ე უბნის გავლით ვიდრე საწარმოს ნაშთებამდე. მისი გაგრძელება არქეოლოგიურად არ არის შესწავლილი. მსგავსივე მასალა აღმოჩენილია ნაქალაქარის აღმოსავლეთ ნაწილშიაც. ყოველივე ეს გვაძლევს უფლებას ქალაქის დასახლების ზემოთ აღნიშნული კვალიფიკაციისათვის.

უკვე განხილული სამარხისა და ნასახლარების არქეოლოგიური მასალის, ასევე კულტურული ფენებიდან მომდინარე სინქრონული ძეგლების გადასინჯვისას, სადაც უდიდესი უმრავლესობა კერამიკითაა წარმოდგენილი, არ შეიძლება არ დავინახოთ ზოგი რამ. რაც დამახასიათებლად გვევლინება აღნიშნული ეპოქისათვის. პირველი თვალშისაცემი გარემოებაა, რომ ძლიერ ვითარდება შავ-პრილა კერამიკის წარმოება. საგულდაგულოდ გაპრიალება და უფრო გლუვი ზედაპირის მიღება ამ დროის მეთუნეთა დიდი წარმატებაა. ჭურჭლის გაპრიალების მეთოდი უფრო ადრეც იყო ცნობილი, მაგრამ ადრეანტიკური ხანიდან მოკიდებული. განსაკუთრებით კი ელონისტურ ხანაში ის დიდ განვითარებას აღწევს. ეს გარე სამყაროსთან მჭიდრო გაცნობის ნაყოფი ხომ არ იყო? არ არის გამორიცხული. რომ ეს ასე ყოფილიყო, მით უმეტეს. რომ ამ დროს სავაჭრო გზები უკვე მოქმედებდნენ. ერთ გარემოებას გვინდა მივაქციოთ ყურადღება. ცნობილია თუ რა დიდ განვითარებას აღწევს ბერძნული ლაკიანი კერამიკის წარმოება. მას ბერძნულ სამყაროში, უფრო სწორად იქ, სადაც ბერძნებს ხელოვნურობა ღირსეულობათ. დიდი რაოდენობით ნახულობენ, რადგან იგი ექსპორტის ერთ-ერთ მნიშვნელოვანი საგანი იყო, რომელიც იმდროინდელ მსოფლიოს ბაზარზე პრეფერენსიისგან საქონელს წარმოადგენდა. ამავე დროს საყურადღებოა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ბერძნულ ლაკიან ჭურჭელს ცერა ვხვდებით. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ორიოდ გამოჩაყლის შემთხვევას.

²⁰ ს. კერძაშვილი, ლ. ჭიჭინაძე, ხელნაწერი ანგარიშით.

ცქვი, რომ აქ ბერძნულ მხატვრულ კერამიკას არ ჰყოლოდა მომხმარებელი, უსაფუძვლოა. ასევე მიუღებელია აზრი, რომ აქ არ იცნობდნენ მას. დას. საქართველოში ხომ იგი ძლიერ იყო გავრცელებული. საქმე ის არის, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში ამ დროს, არ არის გამოჩენილი ბერძნული კერამიკის გავლენა.

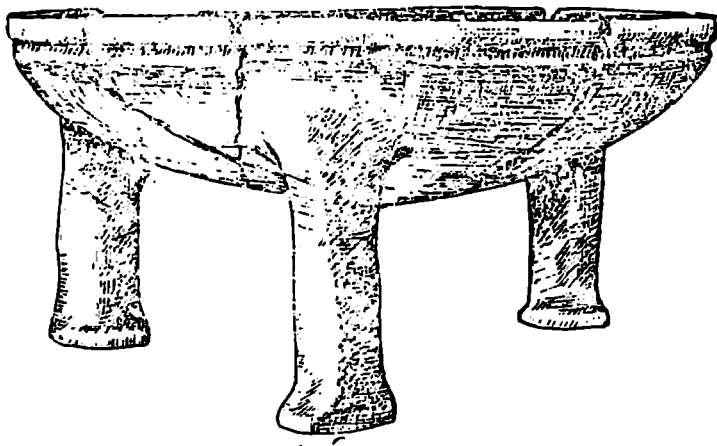

სურ. 24. 36-ე უბნის სტრატოგრაფიული კოილა: 1. VI-VII სს. ალიზის ზღუდე; 2. V-VI სს. თიჯმაზე დანგოვული ქალაქის ალიზის გალავნის ხაზით; 3. აბ. წ. IV ს. ალიზის აგურებით ნაგები სათავი; 4. აბ. წ. პირველი საუკუნეების საფორტიფიკაციო ნაგებობის ნაშთი; 5. ძვ. წ. ბოლო საუკუნეების ზღუდის ოიყის ქვის ფენილი.

ნით, იღებენ ახალ ტექნოლოგიურ ხერხებს, რითაც თიხის ნაწარმის შედარებითი დამუშავების ისეთ დონეს აღწევენ, რომ აღარ საჭიროებენ მაღალი ხარისხის ლაცების გამოყენებას. მათ კურკლის ზედაპირის დამუშავების მაღალ ხარისხს სწვა ტექნოლოგიური ხერხებით მიაღწიეს და შედეგად უდავოდ მაღალი ჰქონდათ. ადგილობრივ, იაფ კერამიკას, იმპორტული ძვირადღირებული ლაქიანი კურკელი კონკურენციას ვერ გაუწევდა. მაგრამ ისმება კითხვა: ადგილობრივი თიხის ნაწარმი აკმაყოფილებდა კი მაღალი გემოვნების მოთხოვნები? სხვა-ზე რომ არაფერი ვთქვათ, ურბნისის არქეოლოგიურ მასალებში დაცულია არაერთი კერამიკული კურკლის ნატეხი, რომელიც სანიმუშოდ უნდა ჩაითვალოს, ზედაპირული დამუშავებით კი მაღალხარისხივანად. ასეთ კურკელს შეეძლო ნეტოქეობა გაეწია ლაქიანი კურკლისათვის. სამწუხაროა, რომ ასეთი ნაწარმი მხოლოდ და მხოლოდ პატარა-პატარა ნატეხებით არის წარმოდგენილი, რითაც ფოტოლოკუმენტაციის წარმოდგენა შეუძლებელია. სავარაუდოა ასევე, რომ ურბნისის შავპირილა კურკლების საუკეთესო ნიმუშების მისაღებად ნაწარმის ზედაპირის მხოლოდ გულდასმითი გაპრიალება არ იქნებოდა საკმარისი. ერთ-ერთ ნატეხზე (167. სურ. 167) შემჩნევა შავი საღებავით მოხატვის ნიშნები, თვითონ კეცი ნაცრისფრად არის გამოწყვარი. კურკელი რელიეფურად ყოფილა დამუშავებული. პირზე გარედან შავი ზოლი შემოუყვება, ასეთივე ზო-

ლი ჩამოსდევს ქვევითაც. ამ გარემოებამ გვაფარაულებინა. რომ შევპირალა კურკლის ზედაპირის დამუშავებისას არ არის გამოჩენილი გამოყენებით შავი ფერის საღებავებიც.

ქურკლის ეს ნატეხი, რომელიც ფიალას ეკუთვნის, სხვა მხრივაც არის საყურადღებო; პირგაშლილი ფიალის გვერდები დაფარული ყოფილა ღრმულებით. რომელიც ქურკლის გარეთა პირზე ბურცობებით (ქნებოდა შემორიგებული. ამ მხრივ იგი მიემსგავსება ახალგორის განძისა და ალგეთის სამარხი: კერკლისა და მინის ქურკლებს²¹.

სურ. 25. სამფხა ქურკელი, XVI უბ. 1956 წ.

დასასრულს, ყურადღება გვინდა შევაჩეროთ ლეგა-მოწაბლისფროდ გამომწვარ სამფხა ქურკელზე (1254, სურ. 25), რომელიც ერთადერთია მთელს ნაქალაქარზე. თიხის ფაქტურით და ფორმით იგი ძლიერ სცილდება ჰერული (ალაზნის ველის) კულტურის სამფხა ქურკლებს. კულტურულ ფენაში მასთან ერთად დადასტურებული გვიანბრინჯაოსა და აღრეკინის ხანის შავკეციანი ლანგრიან ნატეხები თარიღის გარკვევისათვის არ არის საკმარისი. ქურკლის გამოქვეყნება ვფიქრობთ ხელს შეუწყობს მის სწორ დათარიღებასა და გააზრებას.

²¹ Б. А. Куфтин. Археологические раскопки в Триалети, таб. VII—VIII: Я. И. Смирнов, Ахалгорийский клад. Тифлис, 1934, таб. VIII—XII.

I—III საუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები

I სამარხები

ახალი წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეების არქეოლოგიური მასალები თითქმის მთელს ნაქალაქარზე გვხვდება. ამ დროის ძეგლებიდან სუსტად არის წარმოდგენილი ნაგებობის ნაშთები, უფრო უკეთესად კი სამარხები. განსაკუთრებით მდიდრული და მრავალრიცხოვანი სამარხებია დადასტურებული ურბნისის აღმოსავლეთ ნაწილში XXV უბანზე¹. რამდენიმე სამარხი და სამარხის ნაშთია წარმოდგენილი ნაქალაქარის დასავლეთ ნაწილშიაც. არქეოლოგიურ მასალის მცირე ჯგუფი მომდინარეობს კულტურული ფენებიდან. სამარხთა ასეთი ტერიტორიული განაწილება ნაქალაქარის ორ განაპირა რაიონში, შესაბამისად ცალკეულ უბნებად დასახლების გამო უნდა მომხდარიყო. ის რამდენიმე სამარხი, რომლებიც XVI უბანზეა გათხრილი, სრულიადაც ვერ წარმოგვადგენს ქალაქის მცირე სამაროვნის სურათს. ტერიტორიის დიდი ნაწილი, სადაც მოსალოდნელია სინკრონული სამარხების გამოჩენა, არ არის არქეოლოგიურად შესწავლილი. ამასთანავე სამარხთა გარკვეული რაოდენობა აქ დააზიანა ზედა ფენებმა. და სამარხეული მასალა თითქმის შემთხვევითი ხასიათისაა. მიუხედავად ამისა, ეს მცირერიცხოვანი მასალა ბევრ საინტერესო მხარეს მოიცავს, რაც საქალაქო მეურნეობის ზოგი დარგის გარკვევაში დაგვეხმარება.

ნაქალაქარის XVI უბანზე გვიანანტიკური ხანის რამდენიმე სამარხი გაითხარა. ჩვენ სამ მათგანს განვიხილავთ. ყველაზე ადრე, 1956 წელს, გაითხარა „წყვილადი სამარხი“. იგი ორმოსამარხის ტიპისაა, დაკრძალულია ორი მიცვალებული (სურ. 26). სამარხის ირგვლივ ხის ნაშთები იყო შემორჩენილი. დამხრობილი იყო დას.—აღმ.-ით; მიცვალებულნი წევანან ზურგზე. გაშობილნი, ხელები ულავაით მუცლის არეში. პირით დას.—ით არიან მიქცეულნი. სამარხეული მასალა შეიძლება ითქვას კარგადაა წარმოდგენილი. კერამიკული ნაწარმიდან სამი ჭურჭელია დადასტურებული: ერთი ქოთანის, დოჭი და ერთი კოჭობი. სამივე ჭურჭელი. კეცის მიხედვით, ფორმით თუ გამოწვის ტექნიკით სრულიად განსხ-

¹ XXV უბანზე მარტო გვიანანტიკური ხანის სამარხები არ არის გათხრილი. აქ ექსპლუაცია შეისწავლა უფრო ძველი სამარხებიც. გვიანპროტოპალეოლითური ხანისა და ელინისტური. მთლიანად სამაროვნის მასალებს გამოსაქვეყნებლად ამზადებს უბნის ხელმძღვანელი დ. ქორიძე. ანგარიში 1956—1959 წწ. გათხრების შესახებ ქვეყნდება კრებულში „ურბნისი“ II.

ვაკლებიან ერთმანეთისაგან. ჰოთანი ვიწროყელიანია, მუცელგანიერი, ორი ყურით (ტაბ. XIII, 3). მუცელზე ოთხრიგად კოპები შემოუყვება. თიხა აკურისფრადაა გამომწვარი. ჰურქელი წითლად ყოფილა შეღებილი. ასეთი სახის ჰურ-

სურ. 26. „წყვილადი სამარხი“, ზემოთ: შავკეციანი ლანგრების ნატეხები „წყვილადი სამარხის“ მიერ დარღვეული გვიანბრინჯაოსა და ადრერკინის ხანის სამარხიდან.

ქელი კარგადაა ცნობილი ზემო ავჭალაში 1923 წ. აღმოჩენილი სამარხიდან. თბილისის არქეოლოგიური მასალებიდან². სამთავროს კრამატი მარცხებიდან³. ურბნისის სამაროვნებიდან⁴ და სხვ. ზემოთ ჩამოთვლილი სამაროვნებიდან მომდინარე მასალა დათარიღებულია ახ. წ. I—II სს.-ით. ასევეა დათარიღებული „ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში“ აღ. კალანდაძის მიერაც. საიდანაც მსგავსივე მასალა წარმოდგენილი⁵. სამარხში აღმოჩენილი მეორე ჭურჭელი დოქი, შავადაა გამომწვარი, მუცელგანიერია, ბრტყელი ძირით. პირი სამუდროა ბალახის ფორმისა აქვს (ტაბ. XIII, 1). კოჭობი უხეშად დამუშავებულ თიხის პატარა ცალყურა ჭურჭელს წარმოადგენს, რომელსაც ცეცხლზე ხმარების კვალე ეტყობა.

სამარხში ერთი ყელმაღალი სანელსაცხებლევ ჩაუტანებიან (1234). ძლიერ იყო დამსხვრეული. აღდგენა ვერ მოხერხდა.

დადასტურებულია ასევე 79 მძივიც, უმთავრესად მინისა (პრიზმული, სფერული), გვევლება სარდიონის და პასტისაც. აღსანიშნავია ერთი მძივი, რომელსაც მინისავე პატარა თვლები უზის.

ზემოთ ჩამოთვლილ ნივთებთან ერთად სამარხში აღმოჩნდა სამი გემმაც. ერთი მათგანი, რომელიც რკინის ბეჭედში მჭდარა (შემორჩენილია ბეჭდის ნაწილი). წარმოადგენს სარდიონის ბეჭდის თვალს, რომელზედაც არწივის გამოსახულებაა ამოკვეთილი (ტაბ. XV, 4). ხელოვნების თვალსაზრისით, გამოსახულება ამოკვეთით ფიგურული გადმოცემის უდაოდ მაღალ დონეზე მიუთითებს. არწივს ბეჭდის თვლის ცენტრალური ადგილი უჭირავს. იგი ღვას სამსხვერპლოზე, მარცხნივ მოტრიალებული თავით. ფრთების ოდნავ განზე გაწეული გამოსახულება და გვერდით მოტრიალებული თავ-კისიერი არწივს უფრო ლალსა და ძლიერ იერს აძლევს. გამოსახულებას ეტყობა დეტალების უტყუარი და რეალისტური ასახვა. არწივის პირში გვირგვინი უჭირავს, აქეთ-იქიდან კი ორივე მხარეს რომაული ლეგიონის ნიშნებია გამოსახული. არწივის გამოსახულება, რომელი იარაღის ძლიერებას ნიშნავდა⁶. ზემოხსენებული არწივის გამოსახულების უახლოესი ანალოგიებიდან შეიძლება დავასახელოთ სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ორი გემმა მსგავსივე ხასიათის ამოკვეთილი სახით. მ. მაქსიმოვას, რომელსაც შესწავლილი აქვს სამთავროს ხსენებული გემმები მიაჩნია, რომ ამ საბეჭდავის პატრონები, ასე თუ ისე დაკავშირებულნი იყვნენ რომაულ ლაშქართან და შეიძლება მის შემადგენლობაშიც შედიოდნენ⁷. მაქსიმოვა სამთავროს არწივის გამოსახულებიან გემმებს ათარიღებს II—III სს.-ით⁸.

² ს. მაქალათია, 1920—1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის, საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, IV. გვ. 176, ტაბ. VIII.

³ დ. ქორიძე, თბილისის არქეოლოგიური ძეგლები, II, გვ. 79, ტაბ. XXII, 6.

⁴ Г. Ломтатидзе, Археологические раскопки в Мухета, Тбилиси, 1955, გვ. 64.

⁵ დ. ქორიძე, ურბნისის ნაქალაქარის XXV უბანზე 1956—1959 წწ. ჩატარებული გათხრების მოკლე ანგარიში, ურბნისი, II.

⁶ აღ. კალანდაძე, ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში. მიმოხილველი, I, 1949, გვ. 284.

⁷ მ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, II, 1958, გვ. 14.

⁸ М. Н. Максимова, Геммы из некрополя Мухета-Самтавро, საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, XVI-B, 1950, გვ. 230.

⁹ იქვე, გვ. 252, 254.

უნდა ითქვას, რომ სამთავროული არწივის გამოსახულებანი მხატვრული ღირებულებით ჩამორჩება ურბნულს. მსგავსივე არწივის გამოსახულებას ვხვდებით ალდეეთში აღმოჩენილ ვერცხლის ბალთაზე¹⁰. არწივის ერთ მხარეს რომაული ლეგიონის ნიშანია გამოსახული, მეორე მხარეს კი „გარდელსამოსიანი, ფრთებშეკეცილი ქალღმერთი (ჩანს, გამარჯვების ღვთაება ნიკა), რომელსაც მხოლოდ კოკებს ჰქვამთ უჩანს შიშველი ფეხი“. გ. ლომთათიძე იზიარებს მ. ლორთქიფანიძის მოსაზრებას. რომელიც სტილისტური თავისებურებებით კლდეეთის გემმას ათარიღებს ახ. წ. I ს-ის ბოლოთი და II ს-ის დასაწყისით¹¹. არწივის გამოსახულებებს ვხვდებით ს. ბარნაველის მიერ გამოქვეყნებულ ორ გემმაზე, რომელნიც ავტორის გადმოცემით საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში ინახება. ერთ გამოსახულებას პირში გვირგვინი უჭირავს. მეორეს კი მარჯვნივ და მარცხნივ მსგავსად ურბნულისა რომაული ლეგიონის დროშები აქვს გამოსახული¹².

სამარხში კიდევ ორი სხვა გემმაც არის აღმოჩენილი. ესენი ზომით შედარებით პატარები არიან. ერთ მათგანზე გამოსახულია ხელის ჩამორთმევა (ტაბ. XV, 3), მეორეზე ცხენის პროტომა (ტაბ. XV, 2). გამოსახულებების ახსლოვანი ანალოგიებიდან კვლავ სამთავროზე უნდა შევჩერდეთ. როგორც მ. ჭაქსიძეც აღნიშნავს, ხელის ჩამორთმევის გამოსახვა თანხმობის ნიშნად გვევლინება. იგი გვხვდება ჭერ კიდევ ძვ. წ. VI—V საუკუნეებიდან¹³. რომაული ხანისათვის მისი მნიშვნელობა ვიწროვდება და მხოლოდ საქორწინო ბეჭდებზე ხმარობენ. ასეთი ბეჭდების სახით იმავე ავტორის გადმოცემით ჩანს, რომ იბერიაშიც ვრცელდება ანალოგიური საქორწინო ნიშნები.

აღსანიშნავია, რომ ანალოგიური გემმებისა თუ კოპებიანი ჭურჭლების შემცველი სამარხები საკმაოდ კარგადაა დათარიღებული მონეტებით. ჩვენ მიერ განხილულ სამარხში მონეტებიც რომ არ აღმოჩენილიყო, ალბათ ძნელი არ იქნებოდა მისი დათარიღება. სამარხში აღმოჩენილი ორივე მონეტა ვერცხლისაა. გაუთენის ავგუსტის (ძვ. წ. 27—ახ. წ. 14). მონეტების, ასევე სამარხეული არქეოლოგიური მასალის მიხედვით სამარხი შეიძლება დაეთარიღოს I—II სს. სამარხი ყოველგვარი ეჭვის გარეშე უფრო ძველი ხანის სამაროვანზეა ჩაპრილი. სამარხის აღმ. მხარეს დადასტურებულია შეგპრიალა ლანგრის ნაწილი, დაზიანებული ანტიკური სამარხით (სურ. 26). ლანგარი გვიანბრინჯაოსა და ადრე-რკინის ხანისა უნდა იყოს. რომ იგი სამარხეულია, ისიც მიუთითებს, რომ იქვე ახლოს ძვლის ნაშთები იყო შემორჩენილი.

¹⁰ გ. ლომთათიძე, კლდეეთის სამაროვანი. თბილისი, 1957, გვ. 133.

¹¹ იქვე.

¹² ს. ბარნაველი, საქართველოს ანტიკური საბეჭდავების ისტორიიდან. საქ. სსრ მე-ჯ. აღდგომის მოამბე, 1957, № 2, გვ. 520.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ მსგავსივე არწივის გამოსახულება აქეთ-იქიდან სქემატურად გამოსახული რომელიც დროშებით გვხვდება მე-17 საუკუნის საბუთზედაც. საბუთზე მოცემულია სულხან ორბელიანის ბეჭდის ანაბეჭდი. როგორც ს. ბარნაველი შენიშნავს, ალბათ ორბელიანს გამოუყენებია ანტიკური გემმა, მასზე გამოსახული ორბის გამო. საბეჭდავის თარიღად ს. ბარნაველი ახ. წ. II ს. მიიჩნევს. ხსენებულ წერილში ავტორის, სხვადასხვა მაგალითების მოშველიებით საყურადღებო მოსაზრება აქვს გამოთქმული, რომ ლაიან ხშირად საქართველოშიც. გვიან შუასაუკუნეებში გვხვდება ანტიკური გემმების ხელახლა გამოყენება საბეჭდავად. მსგავსი გამოსახულებები იხ. Richter, Catalogue of Engraved Gems, Greek, Etruscan and Roman, Roma, 1956, ტაბ. LX, LXII; Choix de médailles antiques D'olbiopolis ou Olbia, Paris, 1822.

¹³ М. Максимова, დასახ. ნაშრომი, გვ. 130; Richter, დასახელებული კატალოგი, ტაბ. LXIV.

მეორე სამარხი 1960 წელს გაითხარა XVI—5 უბანზე¹⁴. სამარხი ძლიერ იყო დაზიანებული. დადასტურებული იყო მხოლოდ თავის ქალა (ქვედა ყბა ცალკე ეგდო) და ორიოდ ძვალი. საყარაუდოა. სამარხი დამსრობილი იქნებოდა დას. აღმოსავლეთით; თავით აღმოსავლეთით.

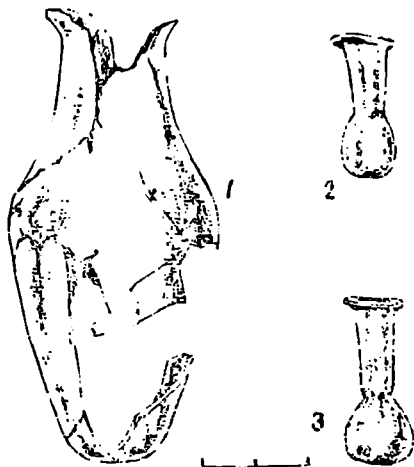
ინვენტარი:

1. სანელსაცხებლე (2993, სურ. 27.) ლურჯი მინისა. თხელკედლიანი. მინიატურული. მაღალი ყელი აქვს. მსხლისებრი ტანი და ბრტყელი პირი. პირი გ-დაკეცილი აქვს და გაშლილი პორიზონტულად. სიმაღლე—3,3 სმ.

2. მომწვანო ფერის მინის მსგავსივე ფორმის სანელსაცხებლე (2994, სურ. 27). პირველისაგან განსხვავებით მას პირი საკმაოდ დაუდევრად აქვს გადაყეცილი. სიმაღლე—2,6 სმ.

3. თეთრი მინის თხელკედლიანი ჭურჭელი (2495, სურ. 27). მეტად ფაქიზი ნამუშევარია. სანელსაცხებლე ტანმაღალია, დგას ვიწრო ძირზე.

4. ოქროს საყურეები (2989) წარმოადგენს წვრილი მავთულის თავაქსნილ რგოლს. რომლის ერთ ბოლოზედაც მიმაგრებულია ოთხი პატარა ბურთულა; ყურძნის მტეგნის გამოსახულებას წარმოადგენს. საშუალო დიამეტრია 1 სმ.

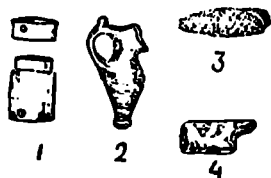
სურ. 27. მინის ჭურჭელი ახ. წ. I-II სს. სამარხიდან (სამარხი № 3, 1960 წ. XVI—5 უბანი); 1. თხელკედლიანი თეთრი მინის ჭურჭელი; 2. მომწვანო ფერის მინის მინიატურული ჭურჭელი; 3. ლურჯი მინის თხელკედლიანი სანელსაცხებლე.

5. ვერცხლის რგოლი (2990). დანიშნულება უცნობია, ღეროს დ=0,3 სმ. ნივთის დ=2,9 სმ.

¹⁴ დაეთარში გატარებულია როგორც სამარხი № 3.

6. ბრინჯაოს საკიდი (2991, სურ. 28). წარმოადგენს ცალყურა პატარა ამფორას. ტუჩი მოტეხილი აქვს. ძირზე და ყურზე თითო ბურთულა აზის. სიმაღლე—2,3 სმ.

7. ძვლის საავგაროზე (2996, სურ. 28). მეტად ფაქიზი ნამუშევარია. წარმოადგენს ძვლისაგან გათლილ ცილინდრული ფორმის ნივთს, მსგავსადვე გამოთლილ სახურავითურთ. ნივთს ძირზე და სახურავზე ზერელები აქვს, ალბათ

სურ. 28 ძვლის საავგაროზე (ა. და აბ. ფორის გამოსახულებითაა ბრინჯაოს საკიდი (ა) I-II სს. სამარხიდან (სამარხი № 3, XVI-5 უბ. 1960 წ.); 3, 4. მძივები გვიანანტიკური კულტურიდან.

ზონარის გასაყრელად (ნივთი ნაკლულია). როგორც ჩანს, საავგაროზე ჩამოკიდებული იქნებოდა ზონარზე. ზონარი ჰქეტავდა ასევე სახურავსაც. სიმაღლე სახურავიანად—1,5 სმ.

8. მძივები (2997) სარდიონის: მრავალწახნაგოვანი 13 ც., შინდის კურკის ფორმის 1 ც., გიშრის: ცილინდრული 5 ც., სფერული 2 ც., მთის ბროლის 2 ც., ქალცედონის 1 ც.

სამარხში დადასტურებული მინის კურკულების (განსაკუთრებით პატარების) ანალოგიები გვხვდება მცხეთაში¹⁵, ასევე XXV უბნის სამაროვანზე, I და II საუკუნეების სამარხებში. ერთ სამარხში, მაგალითად, 7 ცალი ზუსტად ასეთი სანელსაცხებლე იყო აღმოჩენილი¹⁶. მათი გავრცელების დრო ძირითადად I—II საუკუნეებზე მოდის. ამავე დროს ყოფილა გავრცელებული ამფორის მსგავსი საკიდებიც. ასეთი საკიდები დადასტურებულია XXV უბნის სამაროვანზე¹⁷.

სამარხეული არქეოლოგიური მასალა კარგად ათარიღებს სამარხის ხნოვანებას I—II საუკუნეებით. ვერცხლის მონეტა, რომელიც სამარხში აღმოჩნდა, ასეთი დათარიღების მტკიცე საფუძველს იძლევა. მონეტა გოტარზისაა (2992), ამ შემთხვევაში მისი დამათარიღებელი მნიშვნელობა ექვს არ იწვევს.

მესამე სამარხი გაითხარა 1959 წ. XVI—5 უბანზე. იგი ნაგებობების კედლის ქვეშ იყო მოქცეული. ორმოსამარხი, რომელშიც ბავშვის ჩონჩხი იყო დადასტურებული, დამხრობილია დას.—აღმ.—ით. თავით დასავლეთისაკენ. მიცვალებული დასვენებული იყო მოკრუნჩხული, მარცხენა გვერდზე. სამარხში დადასტურებულია სპილენძის პატარა ზარაყი და პასტის მძივი. სამარხთან ახლოსვე აღმოჩენილია მსგავსივე სპილენძის ზარაყი, რომელიც პირობითად სამარხეულად შეიძლება მივიჩნიოთ (ტაბ. XV, 6).

ლაკრძალვის წესის მიხედვით სამარხი შეიძლება წინაქრისტიანულ ხანას.

¹⁵ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, შინა ძველ საქართველოში, თბილისი, 1961, ტაბ. 11.

¹⁶ დ. კ ო რ ი ძ ე, დასახ. ანგარიში.

¹⁷ ი ჯ ე ვ ე.

მიეკუთვნოს. სპილენძის ზარაკების მიხედვით შეიძლება უფრო კონკრეტული თარიღი წარმოვადგინოთ. სპილენძის ზარაკების ყველაზე მასობრივი ანალოგიები გვევლინება ურბნისის სამაროვანზე, გვიანანტიკური ხანის სამარხეულ კომპლექსებში, რომლებიც ახ. წ. I—II სს. თარიღდება¹⁵. როგორც ირკვევა, პირველ საუკუნეებში სპილენძ-ბრინჯაოს ზარაკების გავრცელების არეალი იზრდება და საგნის ფორმაც უფრო დიფერენცირებული ხდება. არმაზისხევის ზარაკების მეტყველებად სინქრონულ ძეგლებს ვხვდებით კლდეეთში¹⁶, ბორში¹⁷, მანგლისში¹⁸ და სხვ¹⁹. არ შეიძლება არ შევნიშნოთ, რომ ზოგ მათგანს აშკარად ეტყობა ადრეული ტრადიციების გავლენა, რაც მხატვრული განვითარების თვალსაზრისით საკმაოდ გრძელ ჭაჭეს გვაძლევს. უმრავლესობა ზემოთ ჩამოთვლილი ზარაკებისა გვევლინება დიფერენცირებული და სხვა ნივთებთან ერთად რაღაც კომპოზიციასაც კქმნის. ასეთ სახეს გვაძლევს მაგალითად გარნისში აღმოჩენილი ზარაკები, რომლებიც ბ. არაქელიანის სიტყვებით მჭიდროდაა დაკავშირებული ბრინჯაოსა და რკინის ხანის მსგავსავე სამაგალითებთან²⁰. ზარაკები ძლიერ გავრცელებული ჩანს ჩრდ. კავკასიაში და შავიზღვისპირეთში.

განსაკუთრებით საყურადღებოა მსგავსივე ნივთების აღმოჩენა დურა-ევროპოს სამაროვანზე. აქ აღმოჩენილი ზარაკები კონუსური ფორმისაა; აღმოჩენილია ბავშვის სამარხში (№ 33). სამარხს ტოლი ათარიღებს ახ. წ. I ან II სს.-ით²¹. აღსანიშნავია ერთი სხვა სამარხიც (№ 41), სადაც ბრინჯაოს ორ კონუსისებრ ზარაკთან ერთად აღმოჩნდა ბრინჯაოს დისკოსებრი სარკე, მინის ქურქელი და მწვანედ მოჭიმული ორყურა ქილა. სამარხი დათარიღებულია I ს.-ის მიწურულთა და მეორის დასაწყისით²². გარეგანი ნიშნების მიხედვით დურა-ევროპოს სამარხეული ზარაკები პირდაპირ ანალოგიებად გამოგვადგება ურბნისის ნასახ-ლარზე ვათხრილი სამარხის დათარიღებისათვის. ურბნისის არქეოლოგიურ მასალებში არა ერთი ნივთი გვხვდება, რომელთა პარალელური მასალა საკმაოდ კარგადაა ცნობილი წინა აზიიდან. მისი გათვალისწინება ამდენად, აუცილებელი იქნება და სავსებით მიზანშეწონილიც ერთგვაროვანი არქეოლოგიური მასალის სინქრონული არეალის დასადგენად. რა თქმა უნდა, ასეთ მიზანს ჩვენ ჯერ არ ვისახავთ, და ამიტომ მხოლოდ გაკვრით მოვისხენიებთ და არ შეეხერხებით მათ წარმომავლობასა თუ სხვა საინტერესო საკითხებზე. ამავე დროს, როდესაც ადრე მთელი რიგი პუნქტებისა ჩამოვთვალეთ, სადაც ზარაკები გვხვდებოდა, ვიცოდით, რომ საქმე გვაქვს უფრო ძველ ნიმუშებთანაც, მაგრამ ეს მხოლოდ რამდენადმე ძველი ტრადიციების გახსენების თვალსაზრისით გადმოვეცით. თორემ მათ შორის, რომ ქრონოლოგიურად, თუნდაც პატარა ხარვეზებით სხვაობა იქნებოდა, ეს ჩვენთვის კარგადაა ცნობილი.

XVI—5 უბანზე ვათხრილი ბავშვის სამარხიც, ფიქრობთ, I—II სს. უნდა დათარიღდეს. საყურადღებოა, რომ ამდროის ბავშვის სამარხებისათვის თითქმის დადამახასიათებელია სპილენძის ზარაკების თუ სხვა რაღაც საკიდების ჩატა-

¹⁵ დ. ქოჩიძე, დასახ. ანგარიში.

¹⁶ გ. ლომთათიძე, კლდეეთის სამაროვანი, გვ. 78.

¹⁷ Б. Придик, Новые кавказские клады, гв. V-VI.

¹⁸ Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, гв. 27.

¹⁹ ურბნელის მსგავსი ზარაკებია აღმოჩენილი ხოვლეგორის ერთ-ერთ უბანზე. 1960 წ.ნობა მოგვაწოდა ჟ. გვასალიამ.

²⁰ Б. Аракелян, Гарни, I, გვ. 78. სურ. 5..

²¹ N. P. Toll, The Excavation at Dura-Europos, II, the Necropolis, London, 1946, გვ. 66. ტაბ.

²² იქვე, გვ. 137, ტაბ. IV.

ჩ.ა.ა. ზემოხსენებული სამარხის ცალკე განხილვა იმ მხრივაცაა საყურადღებო, რომ მას უშუალოდ ზედ ადევს ნაგებობის კედელი, რაც დაგვიხმარება ქალაქის ნაგებობათა ერთი წყების ძველი ფენების დათარიღებაში.

II. ნაგებობების ნაშთები

ახ. წ. პირველი საუკუნეების ძეგლთა შორის. ექსპედიციას რამდენიმე ადგილზე დადასტურებული აქვს ნაგებობათა ნაშთებიც. დასაწანია, რომ ქალაქის ნაგებობების შესახებ ელინისტური ხანის უკვე განხილული ნამოსახლარების შემდეგ, ექსპედიციის მიერ გათხრილ ობიექტებზე, ვიდრე ახ. წ. IV საუკუნის მიწურულამდე ნაგებობების მხოლოდ უმნიშვნელო ფრაგმენტებს ვხვდებით. ექსპედიციის მუშაობის ერთ-ერთ მთავარ ობიექტზე—XVI უბნებზე დასახლება IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან არის სავარაუდო. აქ მდებარეობდა პირველი საუკუნეების სამაროვანი, ასევე ნაწილი IV საუკუნის სამაროვანისა. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან აქ იწყებენ დასახლებას. სამაროვანი კი იწევს დასავლეთით. უფრო ადრე, აქ, არ არის გამოჩენილი რომ თვით სამაროვნის ტერიტორიაზე, ან მის მახლობლად ყოფილა პატარა ნაგებობაც, საიდანაც ჩვენამდე მოაღწია ალიზის სანახევროდ გამომწვარი აგურების ნამტვრევებმა და ქვევრების ნატეხებმა, უმთავრესად პატარა ზომისა, რომლებიც აშკარად განსხვავდებიან ადრეფეოდალური ხანის პარნებში დადასტურებული ქვევრებისაგან. ქვევრები თუ ღერგები გამომწვარი ყოფილა მოშავო-მონაცრისფროდ. ზოგ მათგანს მონაცრისფრო ტონი დაჰკრავს. როგორც ჩანს ქურკლებს ბრტყელი ძირი ჰქონია (1600), ერთ-ერთი მათგანის დიამეტრი 19 სმ-ია. ამავე ნატეხს გვერდზე, ძირთანვე ნახვრეტი აქვს დატანებული. აქვე აღმოჩნდა ასეთივე სხვა ქვევრის ძირ-გვერდის ნაწილიც, რომლის გვერდი დაეჯარულია მრავალხაზოვანი ურთიერთ გადაკვეთი ნაქაწრებით (1423). აღსანიშნავია ასეთივე ჩერხით დამუშავებული პატარა ზომის ქვევრის პირ-გვერდის ნაწილი, რომელსაც ვიწრო პირი აქვს და დაბალი ყელი. ქვევრი არათანაბრად ყოფილა გამომწვარი.

ნაგებობის ნაშთების ტერიტორიიდან მომდინარე არქეოლოგიური მასალიდან განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა პატარა ქვევრის პირ-გვერდის ნატეხი, რომლის პირზედაც ოთხი ასოსაგან შემდგარი წარწერაა ამოკაწრული. წარწერა

1713

არამეულია. ამოკვეთილია ქვევრის პირზე, ქურკლის გამოწვამდე (ტაბ. XIV, 4). წარწერის აზრი რელიგიურია, ნიშნავს: „სამსხვერპლოს“, „შესაწირს“²⁸. შეიძლება მასში ახსმებოდეს ზედაშეს სიტხე, შეწირული რომელიმე ღვთაებისადმი. აღნიშნული ქვევრის და საერთოდ ნაგებობის სახით საქმე უნდა გვკონდეს ურბნისის წარმართული ღვთაების სამლოცველოსთან. წარწერა ფენის მიხედვით 11—IV სს. თარიღდება. როგორც პროფ. გ. წერეთელი ვარაუდობს, წარწერის პალეოგრაფიული თავისებურებანიც ასეთ თარიღს ეთანხმება. ქვევრის პირზე

²⁸ წარწერა წაიკოხა პროფ. გ. წერეთელმა.

მოთავსებული წარწერა „არმაზული“ დამწერლობის ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშს წარმოადგენს, რომელიც არმაზის ბილინგვის ხელით არის შესრულებული.

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ანტიკური ნაგებობის მცირე ნაწილი გაითხარა 1958 წ. XXV უბნის სამაროვანზე. ნაგებობა ძლიერ ყოფილა დაზიანებული, ჩვენამდე მხოლოდ ერთი კედლის ნაწილმალა მოაღწია. კედელი თლილი ქვებით იყო ნაგები (ტაბ. XIV, 1). ამ ნაგებობიდან მომდინარე გათლილი დიდრონი ქვები მთელ სამაროვანზე იყო მიმოფანტული. სოფლელები მას თურმე სამშენებლო მასალად იყენებდნენ. ზოგ მათგანს გათლილი ზედაპირების მიხედვით ეტყობა, რომ შესაძლებელი იყო მათი გამოყენება თაღოვანი გადახურვისათვის. თლილი ქვებით ნაგები კედლის ნაწილი მოქცეული იყო I—II საუკუნეების სამარხების ქვეშ. არ უნდა მტკიცება, რომ აღნიშნული, თუმცა ჩვენამდე მეტად ფრაგმენტულად მოღწეული კედლის სახით, საქმე უნდა გვქონდეს ანტიკური ურბნისის რომელიღაც, საკმაოდ მნიშვნელოვან საერო თუ საკულტო ნაგებობასთან.

III. კულტურული ფენებიდან მომდინარე არქეოლოგიური მასალა

I—III სს. არქეოლოგიური მასალების გარკვეული ნაწილი მომდინარეობს კულტურული ფენებიდან, რომლებიც აჩაღაქარის დიდ ტერიტორიაზეა გავრცელებული. მასალის დათარიღება შესაძლებელია სხვა ცნობილი პარალელური ძეგლების მიხედვით.

კერამიკული ნაწარმი, უმთავრესად პატარა-პატარა ნატეხებით წარმოდგენილი, უმრავლეს შემთხვევებში წითელი ფერის კეცით ხასიათდება. გვხვდება პატარა ზომის ფიალების, ღოჭების და ქილების ნატეხები. ჭურჭელთა კედლები თელქეციანია. ზოგჯერ მოხატული წითელი საღებავებით, სშირად მთლიანად არის შეღებილი წერნაქით. მოხატულ ღოჭებზე უმთავრესად ვხვდებით ტალღურ ორნამენტს და ირგვლივ ზოლებს (641, 1728). ასეთნაირად მოხატული ერთი თითქმის მთელი ღოჭიც არის აღმოჩენილი (ტაბ. XIII, 2). გარდა ამ ნიმუშებისა, აღნიშნულ ფენებში გვხვდებოდა წითლად შეღებილი ბრტყელპირიანი ყელწიბოვანი ჭურჭლის ნატეხებიც (1668). აშკარად იგრძნობა ნათესაობა სამთავროს კრამიტსამარხთა მასალასთან, თუმცა არც ქვევრსამარხებში აღმოჩენილი კერამიკის ტრადიციებია დავიწყებული. ამ მიმართულებით დამახასიათებელი მომენტებია ყელზე წიბოს დატანება, ბრტყელი ძირი და საერთო გარეგანი ფორმა. აჩაღაქარზე ხშირად ვხვდებით წითელპირიალა თიხის ნაწარმსაც, უფრო იშვიათად კი შავპირიალს. ეს უკანასკნელი, განსაკუთრებით ღოჭების სახით I—II სს. სამარხებშიაც არის დადასტურებული. საგარაუდოა, რომ ახ. წ. პირველი საუკუნიდანვე შავპირილა ჭურჭლის წარმოება ძლიერ შემცირებულია და II ს. ბოლოსათვის წყდება კიდევაც.

ახ. წ. პირველ საუკუნეებში შემოდის თიხის ნაწარმის ერთი სახე — ორყურა ქილები გვერდების რელიეფური დამუშავებით. ასეთი ჭურჭლებისათვის თითქმის დამახასიათებელია მოყვითალო კეცი და თავისებური გარეგანი ფორმა. ასეთი ჭურჭლები უმთავრესად სამარხებშია ხოლმე დადასტურებული. საკუთრად ლეგობა, რომ ჭურჭლის ასეთი სახე მხოლოდ ამ დროს ჩანს გავრცელებული. (ტაბ. XIII, 3).

გვიანანტიკური ფენებიდან, გარდა კერამიკული ნაწარმისა, წარმოდგენილია

მინის ჭურჭელიც. რგი პირველისაგან განსხვავებით თითქმის ყოველთვის პატარა-პატარა ნამტვრევების სახით გვხვდება. მიუხედავად ამისა, ხშირ შემთხვევებში თვით ჭურჭლის ფორმის წარმოდგენა ცნობილი პარალელური მასალის შემწვობით შესაძლებელია. ახ. წ. პირველი საუკუნეების მინის ჭურჭელი ნაქალაქიდან ცნობილია როგორც სქელკედლიანი (ტაბ. XV, 8), ისე უმთავრესად იხელკედლიანი. ფაქიზად ნაკეთები და ძალიან ხშირად რელიეფურად დამუშავებული გვერდებით (ტაბ. XIV, 3). ასეთი ნაწარმი განსაკუთრებით ბევრია დადასტურებული XXV უბნის სამაროვანზე²⁷. ერთი ცალი ასეთი სანელსაცხებლე ურბნისში აღმოჩენილია უვაროვას მიერაც აქ ჩატარებული სადაზვერვო გათხრების დროს (ტაბ. XIV, 2, ნივთი ინახება მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში).

მსგავსი მინის ჭურჭელი საქართველოში და საერთოდ ამიერკავკასიაში, რომ არაფერი ვთქვათ მახლობელ აღმოსავლეთსა და ბერძნულ-რომაულ სამყაროზე, გვიანანტიკურ ხანაში ძლიერ ყოფილა გავრცელებული. სამთავრო²⁸, არამზის-ხევი²⁹ თუ „ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი“³⁰ შემოსხენებული სახის ბევრ მინის ჭურჭელს იცნობს. ო. ლორთქიფანიძე თავის ნაშრომში, რომელიც მიუძღვნა I—III საუკუნეების მცხეთის სახელოსნო წარმოებასა და ვაჭრობას. წინააზიის შესაბამისი არქეოლოგიური მასალის მოშველიებით, ვარაუდობს, რომ მცხეთაში ასეთი სახის მინის ნაწარმი ჩვენში შემოქმონდათ სირიიდან³¹. რგი შემოტანილად მიიჩნევენ არა მარტო პატარა ზომის თხელკედლიან სანელსაცხებლეებს, არამედ ყელმალალ მომწვანო ფერის მინის სანელსაცხებლეებსაც. ამ მიმართულებით საყურადღებოა სხვადასხვა პუნქტებში აღმოჩენილი მინის ნაწარმის განხილვა. ბ. არაქელიანი, იხილავს რა გარნისის და ვაღარშაპატის თითქმის ერთგვაროვან მინის ნაწარმს, კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს მათი წარმოშობის „რომაულობას“. ასეთი მოსაზრება კი ადრე იყო გამოთქმული და გამოდიოდნენ იქიდან, რომ ვაღარშაპატში რომაელთა გარნიზონი იდგა³². ბ. არაქელიანი სავსებით სამართლიანად არქეოლოგიური მასალის უდიდეს უმრავლესობას, რომელიც აღმოჩენილია ვაღარშაპატისა და გარნისის გათხრების დროს, ადვილობრავ ნაწარმად მიიჩნევს³³. თუმცა, არ გამოირიცხავს შემოტანილი საქონლის არსებობასაც. კერძოდ, მას გარნისის მინის ნაწარმის ერთი ნაწილი შემოტანილად მიიჩნია. ეს ეხება იისფერი მინის ამფორისებრ, ექვსწახანავოვან და სხვ. სანელსაცხებლეებს, რომელთა ფორმაც უფრო დამახასიათებელია სირიისა და მცირე აზიისათვის³⁴.

რაც შეეხება ურბნისის მინის ნაწარმს, საყურადღებო მოსაზრება აქვთ გამოთქმული ნ. უგრელიძეს და დ. ქორიძეს. სამაროვანზე აღმოჩენილ მრავალრიცხოვან მინის სანელსაცხებელთა შორის მათ დადასტურებული აქვთ წუნდებულა

²⁷ ა. კალანდაძე. ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში, მიმოხილველი, I, 1919.

²⁸ ა. კალანდაძე. სამთავროს სამაროვანი (ხელნაწერი). გვ. 60.

²⁹ ა. აფაქიძე. გ. ვოზეჩიშვილი... მცხეთა. I. ტაბ. I, XIII, CXXV.

³⁰ ა. კალანდაძე. ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში, მიმოხილველი, I, 1949.

³¹ О. Лордкипанидзе. Ремесленное производство и торговля в Микета I 1—III вв. н. э., თუ შრომები, № 65, თბ., 1957, გვ. 145, 146.

³² Б. Аракелян, Гарин, I, результаты раскопок 1949—1950 гг., Ереван, 1951 გვ. 56.

³³ ი. კვავ.

³⁴ Б. Аракелян, Гарин, II, результаты раскопок 1951—1953 гг., Ереван, 1957 გვ. 68.

ნაწარმი, რომელთა შემოტანაც ალბათ ზედმეტი იქნებოდა. ამდენად, მათ შესაძლებლად მიაჩნიათ, რომ ყელმალალი სანელსაცხებლები ადგილობრივ ურბნისშივე მზადდებოდა. რაც შეეხება თხელკედლიან მინის ჭურჭელს, რომელსაც რელიეფურად დამუშავებული კედლები ამკობს, შესაძლებელია სიმიპორტო საქონელს წარმოადგენდა⁵⁶. ასეც რომ არ იყოს, კონკრეტულ შემთხვევების აღნიშვნის გარეშე ალბათ სავარაუდო იქნებოდა გარკვეული ნაწარმის შემოტანა სავაჭრო გზაზე მდებარე ისეთი ქალაქისათვის. როგორც ურბნისი იყო: თუმცა ურბნისის საკუთარი მინის წარმოებაც ჰქონია. რის აშკარად დამამტკიცებელ საბუთად მიგვაჩნია ნაქალაქარის XVI უბანზე 1955 წელს გვერანტიკური ხანით დათარიღებულ ფენაში აღმოჩენილი მინის ზოდები, რომლებიც წარმომავლობით უნდა უკავშირდებოდეს ქალაქში მოქმედ რომელიმე საწარმოს.

ახ. წ. პირველი საუკუნეების ფენებიდან სამეურნეო იარაღებს თითქმის ვერ ვხვდებით, ამიტომ ზოგადად მანიშნებელი მონაპოვარეც კი ამ მხრივ კარგი შენაძენი იქნებოდა. სწორედ ამიტომ განვიხილავთ რკინის ცულს, რომლის აღმოჩენის მნიშვნელობასაც ვერ შეასუსტებს ის გარემოება, რომ იგი შემთხვევითი მონაპოვარია. ცულს მრგვალი სატარე ნახერტი აქვს და ყუიდან თანდათან დავიწროვებული პირი, რომელიც წამახვილებული ბოლოთი მთავრდება (ტაბ. XIII, 4). მას დაბრტყელებული ყუა აქვს. რაც მოწმობს, რომ ცულის ეს ნაწილი ჩაქუჩის როლს ასრულებდა. ამდენად ნოვთი ალბათ ცულ-ჩაქუჩის მნიშვნელობით იხმარებოდა. მსგავსივე ცული აღმოჩენილია არმაზისხევში. ერისთავთა თანამედროვე ღარიბული სამარხების მესამე კრამიტსამარხში⁵⁷. ავტორთა გადმოცემით „მცველებულს მარჯვენა თეძოზე, გარდიგარდმო. პირით ჩრდილოეთისაკენ ედო რკინის მოზრდილი ცული. რომელსაც ბრტყელი. თანდათან განიერებული პირი და ოვალური, დაბრტყელებული ყუა აქვს“⁵⁸. როგორც ცნობილია, ძვ. წ. II—I საუკუნეებიდან მცხეთის არამდიდრულ სამარხებში იარაღების თუ ზელსაწყობის ჩატანების წესი გადავარდნილი ჩანს. გამონაკლისს წარმოადგენს ერისთავთა სამარხები. სადაც იარაღი ინსიგნიებს წარმოადგენს⁵⁹. ზემოხსენებული კრამიტსამარხი ერთადერთი შემთხვევაა ჩერჩერობით, სადაც ცულია აღმოჩენილი. რადგან სამარხი ქალისაა, ავტორთა ვარაუდით სამარხში ჩატანებული ცულის სახით საქმე უნდა ექპონდეს რიტუალური დანიშნულების ნივთთან⁶⁰. სამარხი პირველ საუკუნეებს მიეკუთვნება.

მსგავსივე ცულია აღმოჩენილი კლდეეთში შემთხვევით. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იგი კლდეეთის ცნობილი სამაროვნის თანადროული უნდა იყოს⁶¹.

ურბნისში აღმოჩენილი ცული შემთხვევითი აღმოჩენის გამო კომპლექსში განხილვის საშუალებას არ იძლევა. პარალელური მასალების მიხედვით კი იგი მცხეთაში და კლდეეთში აღმოჩენილი ცულების სინქრონული უნდა იყოს.

⁵⁶ დ. ქორიძე, დასახ. ანგარიში.

⁵⁷ ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, კალანდაძე, გ. ლომთათიძე. მცხეთა, I, გვ. 130, ტაბ. VII.

⁵⁸ იქვე.

⁵⁹ იქვე, გვ. 132.

⁶⁰ იქვე.

⁶¹ გ. ლომთათიძე, კლდეეთის სამაროვანი, გვ. 18. რ. ფუფუჩიძე, გვერანტიკური ხანის დას. საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები (საქანდიდატო დიპლომატი).

97, ტაბ. V.

გათხრების დროს ჩნდებოდა ზოლმე სამკაულები და ფუფუნების სხვადასხვა ნივთები. 1957 წ. XX-2 უბანზე აღმოჩნდა სპილენძის საკინძის შესანიშნავი ნიმუში. რომლის თავიც მარჯვენა ხელის გამოსახულებას წარმოადგენს. ნეკთითზე ბეჭედი აქვს წამოცმული (ტაბ. XV, 1). ნივთი დამუშავებულია გულმოდგინედ. გამოჭედილია სპილენძის ლეროსაგან. შემდეგ კი მოოქრულია. ხელის გამოსახულება საკინძის ლეროსაგან გამოყოფილია რელიეფური რგოლებით. ჩვენში /ლითონის მსგავსი ლეროვანი ნივთები უცნობია, გარდა ერთისა, რომელიც ერმიტაჟშია დაცული. იგი გამოფენილია კავკასიის განყოფილებაში პირველი საუკუნეების მასალასთან ერთად. პასპორტში აღნიშნულია აღმოჩენის ადგილი — მცხეთა. სხვა ცნობები ნივთის შესახებ არ არსებობს. როგორც ფორმით, ასევე სიდიდით ძლიერ ემსგავსება ურბნულს, თუმცა უფრო მდარე ხარისხის ნამუშევარია; ხელის გამოსახვა უფრო სქემატურია და თითქმის დაუმუშავებელიც. ეს უფრო ნახევარფაბრიკატის შთაბეჭდილებას სტოვებს.

საკინძის ფენაში, იმავე უბანზე 1956 წელს აღმოჩნდა ასევე საყურადღებო ნივთი — ვერცხლის კოჭი (სურ. 29). მსგავსი ფორმის კოჭები დადასტურებულია ბორსა⁴¹ და ბაგინეთში⁴².

სურ. 29. ვერცხლის კოჭი. აღმოჩენილია XX-3 უბანზე, 1956 წ.

სამკაულებიდან შეიძლება განვიხილოთ რამდენიმე მძივი და სპილენძის სარკე. მძივები მინისაა. დამზადებულია სხვადასხვა ფერის მინის დაფენებით. ისე რომ ფერთა შენაცვლებით ტალღური მოტივია მიღებული (სურ. 28ა, 4). ასეთი მძივები კარგადაა ცნობილი ახ. წ. პირველი საუკუნეების სამაროვნებიდან (სამთავრო. ურბნისი, კლდეეთი და სხვ.)⁴³. სპილენძის სარკემ ჩვენამდე მთელი სახით ვერ მოაღწია, ამისდა მიუხედავად მისი ფორმის დადგენა შესაძლებელია. იგი წრიული ყოფილა, დამზადებული სპილენძის თხელი ფურცლისაგან. ძლიერ მოემსგავსება სამთავროს I—III სს. დათარიღებულ სარკეებს⁴⁴. მსგავსივე სარკეები ცნობილია გარნისიდანაც⁴⁵. საყურადღებოა, რომ სარკეების ასეთი ფორმა, როგორც ჩანს. ხანგრძლივი დროის განმავლობაში უცვლელი ყოფილა; ზემოაღნიშნული სარკეებისაგან არაფრით განსხვავდებიან ურბნისის IV საუკუნის სამარხებში აღმოჩენილი სარკეები.

ანტიკურ სამყაროსთან სიახლოვე ახ. წ. პირველ საუკუნეებში ურბნისის არქეოლოგიური მასალების მიხედვით ადვილი საცნაურია; უცხოურ ყაიდაზე დამზადებული გემები, თხელკედლიანი მინის ნაწარმი და სხვ. აშკარად მიუთით-

⁴¹ Е. Придик, დასახ. ნაშრომი. ტაბ. I-5.

⁴² ა. აფაქიძე, მასალები ძველი საქართველოს ქალაქებისა და საქალაქო ცხოვრების ისტორიისათვის, 1959 წ., ტაბ. XI-X.

⁴³ Г. Ломтатидзе, Археологические раскопки в Мцхета, თბ., 1955, გვ. 64. მისივე, კლდეეთის სამაროვანი, ტაბ. XI; დ. ქორიძე, დასახ. ანგარიში.

⁴⁴ Г. Ломтатидзе, დასახ. ნაშრომი, გვ. 64.

⁴⁵ Б. Аракелян, Гарни, II. გვ. 77.

თებს ურბნისის ურთიერთობაზე სხვა ქვეყნებთან. სხვადასხვა ნიშნების მიხედვით ირკვევა, რომ ურბნისშიც უმზადებიან მთელი რიგი ამ ნივთებისა, რომელნიც ახლო ნათესაობას ამჟღავნებენ უცხოურ ძეგლებთან. ისინი ადგილობრივ ლოკალურ ვარიანტებს წარმოადგენენ. ამ დროს ურბნისში ძლიერ ვრცელდება გემშიანი თვლებით შემკული ბეჭდების ხმარება. გემმების ერთი ჯგუფი უბრალოდ ჟუჟუნების საგნებს წარმოადგენდა, მნიშვნელოვანი ნაწილი კი იხმარებოდა როგორც საბეჭდავები. საბეჭდავები ქალაქის მოსახლეობის ძირითადი ფენის (ვაჭრები, ხელოსნები) ატრიბუტი უნდა ყოფილიყო. საყურადღებოა, რომ ნაქალაქარის გათხრებისას აღმოჩნდა გემშიანი საბეჭდავების თიხაზე ანაბეჭდებიც. ერთ-ერთი ასეთი ანაბეჭდი 1958 წ. აღმოჩნდა კოშკის მიწაყარულში (2151, ტაბ. XV, 7). ანაბეჭდი მიღებულია ჭერ კიდეც სველ თიხაზე საბეჭდავის დარტყმით. ბულის თითქმის ნახევარი დაკარგულია. მიუხედავად ამისა გამოსახულების აღდგენა შეიძლება. საბეჭდავი მჭდარა ოვალური ფორმის თვალბეჭდში (საბეჭდავის სიგანეა—1,9 სმ). გამოსახულია ეტლში შემხული მამლები. მამლების გამოსახულება საკმაოდ დახვეწილია, და რამდენადაც თიხა იძლეოდა საშუალებას — დეტალურიც. ჩანს ეტლის მარცხენა ექვსსოლიანი ბორბალიც. ანაბეჭდებს გამოსახულებათა კომპოზიციის ერთი ნაწილი აკლია. თუ ანალოგიურ გამოსახულებებს შევადარებთ, ვნახავთ, რომ უფრო გავრცელებულია ასევე ნაირად მამლებშემხული ეტლი, რომელზედაც ზის თავი მათრახით ხელში. არ არის გამორიცხული, რომ ურბნულ ბულაზედაც ასეთი მხატვრული კომპოზიცია ყოფილიყოს. ანალოგიური საბეჭდავები ანტიკურ სამყაროში ძლიერ გავრცელებული ჩანს ახ. წ. პირველ საუკუნეებში⁴⁶.

ყურადღებას იმსახურებს ასევე XX უბანზე 1955 წელს აღმოჩენილი ვერცხლის ბეჭდის ნაწილი, რომლის რომბულ ფარაკზედაც ამოკაწრულია რომელიღაც ფრინველი (777, ტაბ. XV, 5). ფრინველის წინ აწყვიტა რაქდენიმე ვაშლი (?) მსგავსი ბორისა და არმაზის ლანგრებზე, სამსხვერპლოზე გამოსახული ნაყოფისა. ანალოგიები ასეთი გამოსახულებისათვის, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ზოგიერთ მიახლოებით სახეებს, ჩვენთვის არ არის ცნობილი.

⁴⁶ Richter, Catalogue of Engraved Gems of the Classical Style, New-York, 1920, გვ. 113, ტაბ. LXII.

IV-V სს. ანექლოლოგიური ძეგლები

I. IV საუკუნის სამარხები

მეოთხე საუკუნის არქეოლოგიური ძეგლებიდან პირველყოვლისა სამარხებს განვიხილავთ. ჩვენ შევეცადეთ ვიწრო ქრონოლოგიურ ჩარჩოში მოგვექცია სამარხთა ერთი ჯგუფი. რომელიც გაითხარა 1960—62 წწ. 36-ე უბანზე. სამარხთა ერთი წყება (7 სამარხი), სულ სხვა ქრონოლოგიურ წრეს განეკუთვნება (ადრე-ბრინჯაოს ხანას, იხ. თავი I), ძირითადად სამაროვანი კი IV საუკუნისა უნდა იყოს. სინქრონული 4 ინვენტარიანი სამარხია გათხრილი ასევე XVI—^ა და XVI—6 უბნებზედაც 1960 წ. XXXVI უბანი სამაროვანია, რომლის მხოლოდ ერთ ნაწილზე ვხვდებით გვიანდელი ნასახლარების ნაშთებს, XVI უბანზე კი რამდენიმე კულტურული ფენა წარმოდგენილი, რომლის ქვეშაც სხვადასხვა დროის სამარხებია განლაგებული. ასე, მაგალითად, XVI—1 უბნის ქვედა ფენაში ძვ. წ. VI—V სს. სამარხია დადასტურებული, აქვეა გათხრილი რამდენიმე სამარხი გვიანანტიკური ხანისა. XVI—6 უბანზე 1960 წელს გათხრილი სამარხებიდან ნაწილი გვიანანტიკური ხანისაა, სამი კი IV ს. შეიძლება მივაკუთვნოთ. აქ, სტრატოგრაფიულ ჭრილში სამარხები ყველაზე ძველ შრეს განეკუთვნებიან, რომლებიც მიწის ზედაპირიდან 2,5 მ-ზე მდებარეობენ.

სამარხთა სულ სამი ტიპი გვხვდება. ორმოსამარხები, ხის ძელებით შეკრული სარკოფაგები და ალიზის აგურებით ნაგები სამარხები.

1. ორმოსამარხები

ორმოსამარხები სამარხი ორმოების მოწყობის თვალსაზრისით არ გამოირჩევიან. ერთ-ერთი მთავარი ნიშანი, რითაც მათი გამოყოფა შეიძლება (დაკრძალვის წესის ზოგი თავისებურების გარდა), არის ის, რომ ზოგი მათგანი ერთ მიცვალებულს შეიცავს, რამდენიმე სამარხში კი ორ-ორი ჩონჩხია დადასტურებული. პირველი ტიპი უფრო გავრცელებული ჩანს. სამარხებს განვიხილავთ თანამიმდევრულად.

ორმოსამარხები თითო მიცვალებულით:

ორმოსამარხი № 1 გაითხარა 1960 წ. XVI—5 უბანზე¹. ზედა ფენების ალაგების შემდეგ ზედა ფენების გამო სამარხის დიდი ნაწილი დაზიანე-

¹ სამარხების ნოზრებს ვიძლეეთ სხვადასხვა აღწერილობის მიხედვით.

ბულია. მიცვალებული დამტოვებულია დას. აღმ.-ით. თავი უდევს აღმ.-ით. ჩონჩხის ზედა ნახევრის ნაწილი ჩამოტყრილია. მიუხედავად ამისა დაკრძალვის პოზიის გარკვევა შესაძლებელია. მიცვალებული დასვენებულია მოკრუნჩხული. მარჯვენა გვერდზე. ჩონჩხის სიგრძეა 1.4მ.

ინვენტარი:

1. ბრინჯაოს სასაფეთქლე სამკაული (2986) წარმოადგენს დისკოსებულ ბრტყელ ნივთს, რომლის ერთ მხარესაც— ცენტრში ზონარის გასაყრელი რგოლია მიჩნეული. დ=5,5 სმ. აღმოჩენილია მარცხენა საფეთქელთან. ნივთის ფორმა ძლიერ მიემსგავსება კარგად ცნობილ დისკოსებრ სარკეებს; მაგრამ იგი სარკის ღანიშნულებით არ იხმარებოდა. იგი, ვფიქრობთ, ქალის სასაფეთქლე სამკაული იყო, რაზედაც მიუთითებს, ჯერ-ერთი, ჩამოსაკიდებელი რგოლი, და მეორეც ის, რომ სწორედ თავის ქალასთან, საფეთქელთან იყო დადასტურებული. ასეთივენაირად, მსგავსი ნივთი ურბნისში სხვაც არის აღმოჩენილი IV—V სს. სამარხში. ჩვენში ასეთი სამკაულები იშვიათად გვხვდება. ძლიერ ვავრცელებული ჩანს ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში.

2. ბრინჯაოს სამაჯური (2985) წარმოადგენს მავთულის უბრალო რგოლს. დ=6 სმ.

3. გემმა (2979, ტაბ. XXVI, 2) სარდინიის, თითქმის ოვალური, ბრტყელი. ბუდე არ არის შემორჩენილი. ამოჭრილია სამსხვერპლოს წინაშე მდგომი ცხენი, რომელსაც მარჯვენა ფეხი აწეული აქვს ბომონის წინაშე. ბომონზე მოგიზიციხე ცეცხლის ალია. ცხენზე ზის გვირგვინოსანი მხედარი, რომელსაც ყელზე ლენტო უფრიალებს. ცხენის უკან ცხოვრების ხეა გამოსახული. ზომა—1,5×1,3 სმ.

4. მძივები (2978) სხვადასხვა მინერალისა 93 ცალი.

5. მონეტა (2980) სპილენძის, არაწესიერად წრიული (დ=2.1 სმ). მონეტის ზედაპირი გაცვეთილია. როგორც ვარაუდობენ, ვესპასიანეს (69—79 მმ) მონეტა უნდა იყოს², რომელიც ხმარებაში აღარ ყოფილა და მიცვალებულისათვის ჩაუტანებიათ როგორც სამკაული; იგი ერთ ადგილას გახვრეტილი იყო. მონეტა დადასტურებულია ყბის მარცხენა ძვალთან, იქვე, სადაც მძივები იყო აღმოჩენილი. ვესპასიანეს მონეტა სამარხისათვის დამატარილებელი არ არის, მასალის მიხედვით სამარხი IV საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს.

ო რ მ ო ს ა მ ა რ ხ ი № 8 გაითხარა 1960 წ. XVI—6 უბანზე. დამტოვებულია იყო დას.—აღმ.-ით. ჩონჩხის თავი დას.-ით დევს. მიცვალებული წევს გაშოტილი, მარცხენა ხელი უდევს მუცელზე, მარჯვენა კი გაშლილია ტანის გასწვრივ და მარჯვენა ბარძაყზე უდევს. სამარხი ნაწილობრივ დაზიანებულია. მიწის ზედაპირიდან დაცილებულია 2,5 მ-ზე.

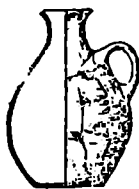
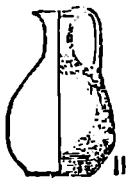
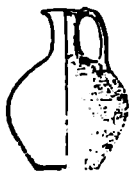
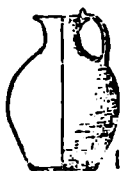
ინვენტარი:

1. დოქი (№ 3025, ტაბ. XXIII, 6). წითლად გამომწვარი თიხისა. შიგადა-შიგ მოშავო იერი დაჰკრავს. ძირბრტყელია, მაღალმუცლიანი ცალყურა. პირი გადაშლილი აქვს. სიმაღლე—15 სმ. იღო მარჯვენა მკლავთან.

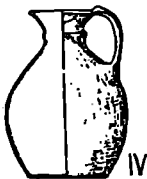
ჭურჭლის ფორმა მეტად თავისებურია და მიუხედავად იმისა, რომ ცალკეული დეტალებით ეთანხმება სხვა სამარხებში აღმოჩენილ თიხის ნაწარმს. იგი თავისი წაგრძელებული ფორმის წყალობით გამოირჩევა სხვებისაგან.

2. ოქროს ბეჭედი (3026, სურ 34). ოქროსავე თვალბუდიანი, რომელშიც

² მონეტა განსაზღვრა ნუმიზმატმა გ. დუნდუამ.

სურ. 30. აბ. წ. IV ს. სამარხებში აღ-
მოჩენილი კერამიკული ნაწარმის ძი-
რითადი ფორმები.

VI

წრიული წითელი მინის თვალია ჩასმული². ბექდის დ=1.8 სმ, თვლის დ=1,0 სმ. ბექედი წამოცმული იყო მარჯვენა ხელის თითზე. მიახლოებით მსგავს ბექედებს ვხვდებით არმაზისხევის IV საუკუნის მდიდრულ სამარხებში³.

ო რ მ ო ს ა მ ა რ ხ ი № 4 გათხარა 1960 წ. XXXVI უბანზე. სამარხი ძლიერ დაზიანებულია. იგი უწესრიგოდ ჩაყრილი ძვლების გროვას წარმოადგენდა. როგორც სამარხეული ორმოს ფსკერზე იყო დადასტურებული. ამის გამო დაქვადლის წესის შესახებ ვერაფერს ვიტყვით. სამარხი მიწის ზედაპირიდან 2 მ. მდებარეობდა. სამარხის ორმოს სიგრძე 1,5-ია.

ინვენტარი:

1. პატარა დოქი (3099, ტაბ. XX, 4) წითლად გამომწვარი თიხისა, წითლადვე გაპრიალებული. ცალყურაა მაღალყელიანი, ტანს მსხლის ფორმა აქვს ყელზე ირგვლივ ოთხრიგად ჩხვლეტილი ორნამენტი შემოუყვება (სიმაღლე — 17 სმ).

კურკლის ზედაპირის დამუშავება ასეთნაირი ხერხით, დამახასიათებელი მომენტია ურბნისის ხსენებული პერიოდის თიხის ნაწარმის ერთი ჯგუფისათვის. ამ სახით იგი ძლიერ ნათესაობას ამჟღავნებს გვიანანტიკურ კურკლებთან. ზედაპირის გაპრიალების ანტიკური ტრადიციების გავლენა შეკარად იგრძნობა. ეს ხერხი საკმაოდ ათვისებული ჩანს IV საუკუნეშიც.

2. მძივები (3100) გიშრის ცილინდრული—29 ც., სარდიონის ფორთოსნისებრი—1 ც., წახნაგოვანი—3 ც., მინის 3 ც. აღმოჩნდა მიცვალებულის კისერთან.

როგორც ირკვევა, ურბნისის IV საუკუნის სამარხეულ მასალაში გიშრის მძივები საკმაოდ ხშირი მოვლენაა. თანაც სხვადასხვა ფორმის. ამ შემთხვევაში მხოლოდ ცილინდრული ფორმის მძივებია დადასტურებული.

ო რ მ ო ს ა მ ა რ ხ ი № 14. (უბ. XXXVI, 1960 წ.) დამხრობილი იყო დას. —აღმ.-ით. თავით დას.-ით. მიცვალებული წევს გაშოტილი, მარჯვენა ხელის მტევანი უდევს მუცელზე, მარცხენა ხელი მკვეთრადაა მოხრილი, ისე რომ მტევანი ნიკაბთან არის მიტანილი. ფეხები გაშლილი უწყევია, სამარხი მიწის ზედაპირიდან მდებარეობს 1 მეტრზე. ჩონჩხის სიგრძეა 1,5 მ.

სამარხი ღარიბულია, წარმოდგენილია ბრინჯაოს დამტვრეული ბექედი რომბული ფარაკით (3113), და მინისა და პასტის 3 მძივი. სამარხშივე დადასტურებული იყო რკინის რამდენიმე გაურკვეველი დანიშნულების ნივთის ნატეხიც.

ო რ მ ო ს ა მ ა რ ხ ი № 31 უფრო სამარხის ნაშთს წარმოადგენს. რადგანაც ძვლების მხოლოდ მცირე ნაწილია შემორჩენილი, ისიც არეული. გათხარა XXXVI უბანზე, 1960 წელს.

ინვენტარი წარმოდგენილია ერთადერთი თიხის პატარა ნაკლული დოქის სახით (3154), დოქი ვარდისფრად არის გამომწვარი. ყელზე წიბო შემოუყვება. სიმაღლე—14,5 სმ.

კურკელი წარმოადგებს იმ ყელწიბოვანი კურკლების ცულ ვარიანტს. რომლებიც სხვა სამარხებშია დადასტურებული.

² ბექედებსა და საყურეებში ჩასმული თვლები განსაზღვრა საქ. სახ. მუზეუმის გეოლოგიის განყოფილების უფროსმა თანამშრომელმა მ. ხუჭუაშვილმა.

³ ა. აფაქიძე, გ. გოზეჯიშვილი, ა. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე, მცხეთა, I, ტაბ. XCVII.

ო რ მ ო ს ა მ ა რ ხ ი № 32 გაითხარა 1960 წ. XXXVI უბანზე. მიცვალე-ბოლი ასვენია გულადმა. ხელები გულზე აქვს დაკეფილი, ფეხები გამოტალი. რამხრობილია დას.—აღმ.-ით, თავით დასაველეთისავენ.

ინვენტარი:

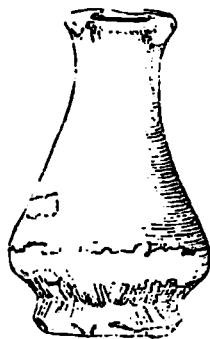
1. დოქი (3155, ტაბ. XXIII, 3) აგურისფრად გამომწვარი თიხისა, ბრტყელ-ბირიასი. პირგადაშლილი, ცალყურა, მხარზე წიბო შემოუყვება. სიმაღლე—14 სმ.

ო რ მ ო ს ა მ ა რ ხ ი № 35 გაითხარა 1960 წ. XXXVI უბანზე. მიცვალე-ბოლი რამხრობილია დას.—აღმ.-ით. თავი უდევს აღმოსავლეთის მხარეს, წევს ზურ-გზე. ფეხები მარჯვნივ აქვს მოკეცილი. მარჯვენა ხელი მუცელზე უდევს, მარცხე-ნა კი მიტანილია ნაკაბთან.

ინვენტარი:

1. დოქი (3158, ტაბ. XXI, 1) წითლად გამომწვარი თიხისა. ზედაპირი ფაქ-ზად არის დამუშავებული და გაპრიალებული. მუცელგანიერია, ბრტყელბირი-ანი. მაღალყელიანი, პირგადაშლილი. ყური მიძერწილი აქვს მხარზე. სიმაღლე—15,5 სმ.

მძივები (3159) სარდიონის. გაურკვეველი ფორმის, კენკებს მიაგავს — 13 ც., გიშრის ცილინდრული—7 ც., ფულის ფორმის—3 ც., მინის ბიკონუსუ-რი—1 ც., თეთრი ქვის —1 ც., ბრინჯაოსი—2 ც.

სურ. 31. ნოქიქული პატარა
ჭურჭელი. აღმოჩნდა № 11
საქარაში 1960 წ. (36-ე უბანი).

ო რ მ ო ს ა მ ა რ ხ ი № 36 გაითხარა 1960 წ. XXXVI უბანზე. ბავშვის სა-მარხია, ძელები ცუდადაა შენახული და ამიტომ ჯამხრობა და პოზა არ ირკვევა.

სამარხეული ინვენტარი მხოლოდ თიხის პატარა ცალყურა გინქილით არის წარმოდგენილი (3160). იგი აგურისფრად გამომწვარი, ბრტყელბირიანია, ყელ-ზე წიბო შემოუყვება. პირი გადაშლილი აქვს. ტანის სხვადასხვა ნაწილებში პროპორციები არ არის დაცული და საერთოდ ეტყობა უხეში ნამუშევრობა. სი-მაღლე—9 სმ.

ო რ მ ო ს ა მ ა რ ხ ი № 49 გაითხარა 1961 წ. XXXVI უბანზე. რამხრობი-ლია დას.—აღმ.-ით. თავით დას.-ით. მიცვალე-ბოლი წევს გამოტალი, ხელები მკე-რღზე ულაგია. ჩონჩხის სიგრძეა 1,7 მ.

ინვენტარი:

1. სპილენძის ბეჭედი (3640) წრიულფარაკიანი. ბეჭედი დაქანებულია და დამტვრეული. წამოცმული, ჰქონდა მარჯვენა ხელის თითზე.

2. საყურეები (3639) წარმოდგენილია სპილენძის რგოლით. რომელზედაც ჩამოკიდებულია სპილენძის ღერო ზედ აცმული სპილენძისავე ეარდულებში ჩასმული პასტის თვლით და „ყურძნის მოტივით“. შემორჩენილია ერთი საყურე და მეორის რგოლი.

ასეთი საყურეები, უმთავრესად ოქროსი. ძლიერ ცნობილი სამკაულია ძირითადად IV საუკუნისათვის. ეს ფორმა საყურეებისა საუკეთესო ვარიანტებს იძლევიან არმაზისხევის IV საუკუნის მდიდრული სამარხების მასალის მიხედვით^ა მას ვხვდებით რუსთავის მტკვრის მარჯვენა ნაპირის სამაროვანზე გათხრილ სამარხებშიაც^ბ.

3. მძივები (3638) მინის, პასტის, სარდიონის, სულ 157 ც. დადასტურებული იყო ყელის არგში.

როგორც ჩანს, ზემოთ აღწერილი სამარხები, რომლებიც თითო მიცვალებულს შეიცავდა, სიმდიდრით არ გამოირჩევიან. ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ვარემოებას, რომ იმ ხუთი სამარხიდან, საიდანაც დაკრძალვის პოზის დადგენა შეიძლება, ხუთივე დას.—აღმ. არის დამხრობილი, სამ სამარხში თავი დასაველთით არის მიმართული, ორში აღმოსავლეთით. ერთ შემთხვევაში მოკრუნჩხულია დაკრძალული, მარჯვენა გვერდზე. სამ შემთხვევაში გამოტილი, ზურგზე. მხოლოდ ერთ სამარხში ვხვდებით ზურგზე მწოლიარეს, ფეხებმოკეცილს. უდავოდ ყურადღება უნდა მიექცეს იმ ვარემოებასაც, რომ თიხის ჭურჭლის ჩატანების გრადიცია კვლავ ძლიერია განხილული რვა სამარხიდან ჭურჭელს ვხვდებით ყველა სამარხში.

ორმო სამარხები ორი მიცვალებულით:

ორი მიცვალებულია დაკრძალული. დამხრობილია დას.—აღმ.-ით. თავებით დას.—ით. ორივენი მარჯვენა გვერდზე წვანან მოკრუნჩხული. სამარხი მიწის ზედაპირიდან მდებარეობს 2 მეტრზე.

ინვენტარი:

1. მინის ჭურჭელი (3027, სურ. 32ა) თხელყელისანი, ღია მწვანე ფერის. ტანმაღალი, ვიწროძირიანი. მაღალყელისანი, პირი შიგნით აქვს ჩაკეცილი. სიმაღლე — 8.5 სმ.

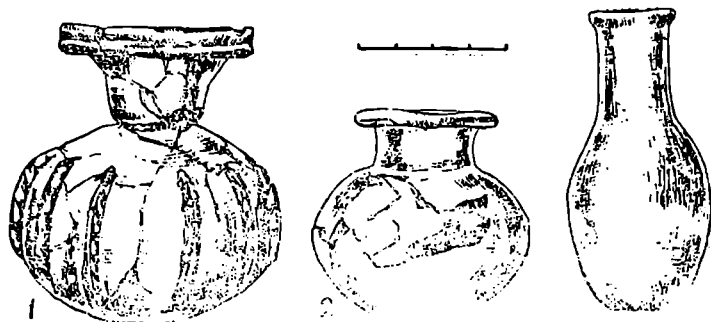
ასეთი მინის ჭურჭლები განსაკუთრებით ბევრია დადასტურებული სამთავროს სამაროვანზე, იმ სამარხებში, რომლებიც ახ. წ. IV საუკუნით თარიღდებიან^ა. ასეთი ფორმის მინის ჭურჭელი ურბნისის სამარხებიდან მხოლოდ ერთი ცალია ცნობილი.

ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, კალანდაძე, გ. ლომთათიძე, ნცხეთა, I, ტაბ. CV.

ბ. ლ. ჭილაშვილი, ქალაქი რუსთავი, ტაბ. V.

გ. ნ. უგრეღიძე, მინის წარმოების საკითხისათვის ძველ საქართველოში (სამთავროს სამაროვნის მასალების მიხედვით), საღისერტაციო ნაშრომი (ხელნაწერი), ტაბ. XXV.

2. მინის ღილი კვირისტავის ფორმის (3028), თეთრად მოხატული სპარალური მოტივით. დ = 2 სმ.

სურ. 32. მინის კურკლები IV ს. სამარხებიდან: 1. საწურაინი (ვიწრო ყელიანი) და რელიეფურად დაბეჭელებული კურკელი № 3 სამარხიდან (36-ე უბ. 1960 წ.); 2. მუცელგანიერი მინის კურკელი იმავე სამარხიდან; 3. თხლკედლიანი, ტანმალაღი მინის კურკელი № 9 სამარხიდან (XVI-6 უბ. 1960 წ.).

3. ოქროს საყურეები (3031, სურ. 34ა). წრიულად შეკრულ ღეროზე ჩამოკიდებულია ბურთულებით შემორიგებული ნამგლისებური ბუდე, რომელშიაც წითელი მინის თვლებია ჩასმული. „ნამგლის“ ქვემოდან, შუა ნაწილში, რგოლია დატანებული, რომელზედაც ჩამოკიდებულია ოქროს თვალბუდეებში ჩასმული მსგავსივე მინის მოგრძო თვალი. თვალსა და „ნამგლის“ ბოლოებს წვრილი ღეროები აქვს მიერთებული, რომლებზედაც მარგალიტის თვლები ყოფილა წამოკმული (შემორჩენილია მხოლოდ ერთი). მარგალიტის თვლები ყოფილა ასევე დამაგრებული „ნამგლისა“ და ყურზე ჩამოსაკიდებელი რკალის შემაერთებელი ღერძის ორივე მხარეზე. აქაც მხოლოდ მარგალიტის ორი თვალია შემორჩენილი. საყურეები აღმოჩნდა სამხრეთით მდებარე მიცვალებულის თავის ქალასთან.

მიუხედავად იმისა, რომ საყურეები ნაკლულია და ამდენად იგი მთელი თავისი მშვენიერებით ვერ წარმოგვიდგება, მაინც ცხადია, რომ საქმე გვაქვს აშკარად დიდი გემოვნებით შესრულებულ ნივთთან. მასვე მხარს უბამს ის სხვა ოქროს ნივთებიც, რომლებიც ამავე სამარხში აღმოჩნდა. პირდაპირი პარალელები აღნიშნული საყურეებისათვის ჩვენთვის უცნობია. მაგრამ სტილის მიხედვით, ასევე საერთო გარეგანი იერით, შესაძლებლად მიგვაჩნია ისინი დავუკავშიროთ არმაზისხევის IV საუკუნის მდიდრული სამარხების კომპლექსს, კერძოდ კი მე-19 სამარხში აღმოჩენილ ოქროს საყურეებს*. მათ შორის ბევრი საერთო დეტალი შეინიშნება: ოქროს ძირითადი ნაწილის გავარსით შემორიგება, შემკობა მარგალიტის თვლებით. ორივეგან ოქროსთან შეხამებით გამოყენებულია წითელი ფერის თვლები. ეს უკანასკნელი მათი ნათესაობის განმსაზღვრელი უნდა იყოს.

4. ოქროს ბეჭედი (3032, სურ. 34გ) ბრტყელღეროვანი. მაღალი თვალბუდე აქვს, რომელშიც არაწესიერი წრიული სარდიონის თვალია ჩამჭდარი; თვალბუ-

* ა. ა. ჯაჭიძე, მცხეთა, I, ტაბ. XII.

დეს ირგვლივ წიბო შემოუყვება. ბექდის დ. -1,7 სმ-ია. ბექედი მარჯვენა ხელის
თითზე ეკეთა სამხრეთით მდებარე მიცვალეხულს.

5. ოქროს ბექედი (3032, სურ. 34ა) ბრტყელღეროვანი, თვალბუდისაყენ გა-
ფართოებული. თვალბუდე ოთხკუთხაა, შიგ წითელი მინის თვალია ჩასმული. თვალბუდეს
ირგვლივ გაყარსი შემოუყვება, ორ მოპირდაპირე მხარეს კი პატარა
ნახვრეტები აქვს დატანებული. ბექდის ღეროზე პატარა რგოლებია დაშტამ-
პული. დ=2 სმ. ბექედი მარჯვენა ხელის თითზე ეკეთა სამხრეთით მდებარე
მიცვალეხულს.

6. ბექედი ვერცხლის (3034), ბრტყელღეროვანი, წრიული და მაღალი თვალ-
ბუდით. ბექდის თვალი არ არის შემორჩენილი. დ=17 სმ. იგი ფორმით, მიემსგავ-
სება ამავე სამარხში აღმოჩენილ ოქროს ბექედს (3032) მათი ზომებიც იკვეთა.

სამარხში აღმოჩენილი სამივე ბექდის ზუსტი ანალოგიები ჩვენთვის არ
არის ცნობილი. ბევრი საერთო ნიშნით შეიძლება მათი დაკავშირება არმაზის-
ხევის ზემოთ უკვე აღნიშნულ სამარხულ კომპლექსებთან.

7. ოქროს კილიტები 2 ც. (3029, 3030, სურ. 34ი, ი). ერთი მათგანი წარმო-
ადგენს შეიდუქურცლოვან ვარდულს. რომლის ცალკეული ფურცელი და ფურც-
ლების შემაყვანილებელი გული გაყარსით არის შემორტყმული; მეორე წარმო-
ადგენს სამ გვერდიგვერდ მირჩიულ თვალბუდეს, სამყურა ბალახის ფორმი-
სას. რომლებშიც მომწვანო პასტის (?) თვლები მჯდარა. ერთი მათგანი ამოყარ-
დნილია. ზურგზე თითოეული ბუდის უკან ყუნწია მირჩილული. შემოიჭინილია
ორი მათგანი.

8. სპილენძის სარკე (3035) მრგვალ-ბრტყელი. სამარხში დადასტურებუ-
ლი იყო ასევე რკინის გაურკვეველი დანიშნულების ნივთების ნატეხები.

ორ მოსამარხი № 10 გაითხარა 1960 წ. XVI-6 უბანზე. სამარხში
ორი მიცვალეხულის ჩონჩხია დამოწმებული. თავები უდევთ დასავლეთით,
წვანან გაშოტილნი. კიდურების ძვლები ცუდად არის შემონახული.

ინვენტარი:

1. დიქი წითლად გამომწვარი თიხისა (3045, ტაბ. XX, 2). პრიალა ზედაპირი
აქვს და ბრტყელი ძირი. ცალყურაა, მუცელგანიერი და გადაშლილპირიანი,
სიმაღლე—17 სმ.

2. ოქროს საყურეები (3044, სურ. 34გ). საყურე წარმოადგენს ოქროს რგოლს,
რომელზედაც ბრინჯაოს ღეროა ჩამოკიდებული. ღეროს ზედა ნაწილში ოქროს
ვარდულებში ჩასმული მწვანე პასტის თვალია დამაგრებული. ღეროს ქვედა
ნაწილზე კი წამოცმულია ოქროს სამწილადი პორიზონტული საპირები,
რომლის ბოლოებზედაც მარგალიტის თვლებია დამაგრებული. მარგალიტების
განაწილებით ყურძნის მტევანია გამოყვანილი. საყურეები აღმოჩნდა სამხრეთით
მდებარე მიცვალეხულის თავის ქალასთან.

საყურეები მეტად ფაქიზი ნამუშევარია და უდავოდ მიუთითებს მაღალ
მსატრეულ გემოვნებაზე, რაც მიღწეულია რთული ხელოსნური ხერხების დაძ-
ლევით. როგორც აღნიშნული გვექონდა, საყურეებზე „ყურძნის“ გამოსახვა არ-
მაზისხევისა და რუსთავის ანალოგიების მიხედვით ძლიერ გავრცელებული მო-
ტივი ყოფილა ჩვენში.

* აქედან და სხვა შემთხვევებშიც, სადაც „წითელ მინას“ ვხვართ, არ არის გამოჩენილი
გამკვირვალე მინის ქვეშ წითელი ფერის საფენი.

სამარხში დადასტურებულია ასევე შინის თხელკედლაანი ქუჩკლის წვრილ-წვრილი ნატეხები (4042) და რკინის ღეროვანი ნივთის ნაწილები (3043).

ორმოსამარხი № 26 გათხარა 1960 წ. XX XVI უბანზე. დამხრობილია დას.-აღმ.-ით. თავით აღმოსავლეთით. მიცვალებულები წვან გაშორტონი. ხელები ულაგაით მუცელზე. ფეხები ცოტა მოხრილი აქვთ მუხლებში; სამხრეთით მდებარეს მარცხნივ, ჩრდილოეთიანს მარჯვნივ, სამარხი მოქცეულია სამაროვნის შემდეგდროინდელი ნაგებობის კედლის ქვეშ.

რნენტარი:

1. დოქი (3144. ტაბ. XXIII, 2) აგურისფრად გამომწვარი თიხისა, ცალყურა. გარედან ეტყობა წითლად შეღებვის კვალი, ყელზე დაბალრელიეფური წიბო შემოუყვება, ბრტყელძირიანია. ქუჩკელს მაინცდამაინც წესიერი პროპორციები არა აქვს. პირი მოტეხილი აქვს. სიმაღლე—17 სმ.

2. რკინის ნივთი გაურკვეველი დანაშნულებისა, წააგავს ყუნწმოტეხილ ისრისპირს. სიგრძე—3.6 სმ.

3. ბრინჯაოს სამაგრი (3146), წარმოადგენს ოთხკუთხა ფორმის ფარაკს, რომელსაც მოკლე მახვალაი აქვს. ასეთი სამაგრები, მრგვალი ფარაკით, გვხვდება სამთავროს IV ს. სამარხებში¹⁰.

2. ხის სარკოფაგები

სამარხთა თითქმის ნახევარი ხის სარკოფაგებია. ტერმინი „სარკოფაგი“, შესაძლებელია, მთლიანად მართებულიც არ იყოს, რამდენადაც საქმე გვაქვს ხის ძელებით მარტივად შეკრულ ყუთებთან. რომელთაც ზევიდანაც ხის ფიცრები თუ ძელები ეწყობო. ყოველი შემთხვევისათვის ასეთი პირობითობის მიუხედავად ჩვენ მაინც ვამჯობინეთ ორმოსამარხების და თიხის სარკოფაგების გვერდით ისინი აღვნიშნოთ როგორც „ხის სარკოფაგები“. ხის სარკოფაგებში თითო მიცვალებულის დაკრძალვის მხოლოდ სამი შემთხვევაა. დანარჩენები კოლექტიური სამარხებს წარმოადგენენ ორი, სამი, ოთხი და ხუთი ჩონჩხით. საფიქრებელია, რომ ხის სარკოფაგები უფრო მოსახერხებელიც იქნებოდა კოლექტიური არაერთდროული დაკრძალვისათვის. საყურადღებოა, რომ ხის სარკოფაგების გამოყენებას ვარაუდობენ არმაზისხევის IV ს. ქვისსამარხებში; ზოგ ქვისსამარხში ჩონჩხის ირგვლივ მრავლად ჩნდებოდა ხის ნაშთები და რკინის ლურსმეები. ფიქრობენ, რომ მიცვალებულები ხის კუბოებით ჩაუსვენებოთ სამარხებში¹¹.

სარკოფაგები თითო მიცვალებულთ:

სამარხი № 11 გათხარა 1960 წ. XX XVI უბანზე. მიწის ზედაპირიდან მდებარეობს 2,1 მ-ზე. მიცვალებული ჩასვენებული იყო ხის ძელებით შეკრულ სარკოფაგში (სამარხი დამხრობილია დას.-აღმ.-ით. თავით აღმოსავლეთით. სარკოფაგის სიგრძე—1,85 მ, სიგანე—0,75 მ.); წევს გულალმა, ფეხები მოხრილი აქვს მარცხნივ, ხელები ულაგია მენჯთან. ხის ძელები დროთა განმავლობაში

¹⁰ E. უგარელიძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. I, V.

¹¹ ა. აფაქიძე, მცხეთა, I, გვ. 104.

დამლილა და დამტვრეულა. ასევე დამპალა და ჩაშლილა გადასახური ფიცრებიც. რის გამოც სამარხი მიწით იყო სავსე (ტაბ. XVI, 1).

ინვენტარი:

1. ღოჭი (3104, ტაბ. XXII, 1) აგურისფრად გამომწვარი თიხისა, ცალყურა. მუცელგანაირი და ბრტყელძირიანი, პირგადამლილი. ყელზე წიბო შემოუყვება; სიმაღლე—21 სმ. იდო სამარხის სამხრ.-აღმ. კუთხეში.

2. ჭინჭილა (3105, ტაბ. XXIII, 5) აგურისფრად გამომწვარი თიხისა, ცალყურა, ისეთივე ფორმისაა, როგორიც პირველი ჭურჭელი. ოღონდ მასზე პატარაა და ტანის პროპორციებიც დარღვეულია. სიმაღლე—10 სმ. იდო მარჯვენა გულაზე.

3. თიხის პატარა ჭურჭელი (3108, სურ. 31), ღია ფერის კეციანი, მოჭიქულია მოცისფროდ. ძირი გამოყოფილი აქვს ტანისაგან. ტანი ყელისავე ეწიროვდება. სიმაღლე—7 სმ. იდო მიცვალებულის მკერდზე.

4. ოქროს ბეჭედი (3111, სურ. 34ა) თელიანი. ბეჭდის რკალი წრიულია. თვალბუდეში, რომლის ორ მოპირდაპირე მხარეს პატარა ბურთები უზის. კონუსური ფორმის სარდიონის თვალია. თვალს ადგილი აქვს შენაცვლენილი და გვერდზეა გადაწეული. ბეჭდის რკალი დაბრტყელებული ორი ბოლოთი მთავრდება და ამ დაბრტყელებული ბოლოებით მიჩაჩილულია თვალბუდესთან. საკმაოდ თვალში საცემია თვით ბეჭდის რკალიც; მისი გარეგანი იერი ისეთია, თითქოს რიგზე განლაგებული მრგვალბრტყელი ბურთულების ერთობლიობას წარმოადგენს, $d=2$ სმ. ეკეთა მარცხენა ხელის თითზე. მსგავსი ოქროს ბეჭედი აღმოჩნდა არმაზისხევის ორმოცდამესამე სამარხში. ავტორები ვარაუდობენ, რომ ჩვენში ამ ტიპის ბეჭდების გამოჩენა IV საუკუნით უნდა დათარიღდეს, რადგან აღრიხდელ სამარხებში იგი არსად გვხვდება და სამთავროს სამაროვანზედაც მხოლოდ გვიანდელ ქვისსამარხებშია დადასტურებული. სამარხს, სადაც ზემოხსენებული ოქროს ბეჭედი იყო აღმოჩენილი, აკუთვნებენ IV—V საუკუნეებს¹².

5. ბეჭედი ოქროსი (3112, სურ. 34ბ). თვალბუდეში, რომელიც აქეთ-იქიდან ბურთულებით არის შემკული, ზის სარდიონის თვალური თვალი. ზედ ამოქრალია ზეზე მდგარი ფიგურა, რომელიც ჰიგეას მიემსგავსება. თასის და გველის გამოსახულება სქემატურია. ბეჭდის რკალი მრგვალგანიკვეთიანია. თვალბუდესთან მიჩაჩილულია დაბრტყელებული ბოლოებით. რკალის $d=2$ სმ.

6. საყურეები ოქროსი (3110, სურ. 34გ), ოქროს თავგახსნილ რგოლზე ჩამოკიდებულია ღერო, რომელზედაც წამოცმულია ოქროს ვარდულებში ჩასმულ პასტის თვლები. ღერო ბოლოვდება ბრინჯაოს ბურთულებით. საყურეების სიგრძეა 1,7 სმ. მსგავსი საყურეებია აღმოჩენილი ზემოთ უკვე აღნიშნულ არმაზისხევის № 43 სამარხში¹³. ანალოგიურ საყურეებს ვხვდებით სამთავროს სამაროვანს IV ს. სამარხებში¹⁴.

7. ბრინჯაოს სარკე (3109, ტაბ. XXIV, 3) მრგვალბრტყელი. ერთ მხარეს ჩაზნექილია. $d=9,5$ სმ.

8. მძივები (3107) მინის, გაფცქვნილი ფორთოხლის ფორმისა; ზოგი ერთმანეთზეა მიჩაჩილული. ასე გადამბულს ვხვდებით სამს, ოთხს, და ხუთსაც. ასეთი ფორმის 18 მძივია. ერთი ცალი სფერულია.

¹² ა. აფაქიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 124, ტაბ. CIII, 6.

¹³ იქვე, გვ. 122, ტაბ. CIII, 4, 5.

¹⁴ უგარელიძე, დასახ. ნაშრომი, ტაბ. XVII, XVIII.

ს ა მ ა რ ხ ი № 33 ხის სარკოფაგია. დამხრობილი დას.—აღმ.-ით, თავით აღმოსავლეთით, მიცვალებული ასვენია გულადმა. მარცხენა ხელი მოხრილი აქვს და მიტანილი პირთან, მარჯვენა ხელი კი მარჯვენა მხართან. ფეხები მუხლებში აქვს გაწეული აქეთ-იქით. სამარხის სიგრძეა—1,4 მ. სიგანე—0,4 მ.

ინვენტარი:

1. თიხის პატარა კოჭობი (3157), ნაკლული. ყური და პირი მოტეხილი აქვს. თიხა კარგადაა დამუშავებული. ეტყობა ჭურჭელი წითლად ყოფილა შეღებილი. ღირ- ბრტყელი აქვს, მუცელი ვიწრო, ყელ-პირი თითქმის ვერტიკალური. ყური მუცელზე ჰქონია მიდგრწილი.

2. მძივები (2156) სარდიონის, პასტის, გიშრის, მინის, ქვის—39 ცალი. უმეტესობა კარგად ვერაა დამუშავებული და ფორმებიც არაა დასრულებული.

ს ა მ ა რ ხ ი № 39 დამხრობილია დას.—აღმ.-ით, თავით აღმოსავლეთით, მიცვალებული წევს გაშოტილი, ხელები ულაგია მუცლის არეში. სამარხის სიგრძეა—1,5 მ. სიგანე—0,6 მ.

ინვენტარი:

1. თიხის პატარა დოჭი (3614), ყურმოტეხილი, მსხლის ფორმის, დაბალყელიანი, პირგადაშლილი, ყური მხარზე ჰქონია მიდგრწილი. სიმაღლე—11 სმ, იღო სამარხის სამხრ.-აღმოსავლეთ კუთხეში.

2. მინის სანელსაცხებლე (3615, სურ. 33კ) მომწვანო ფერის. სქელყედლიანი. მაღალყელიანი, ძირშეზნეილი, ტანი განაკვეთში ხუთწახნაგაა. იღო მიცვალებულის მარჯვენა მხართან.

ხ ის ს ა რ კ ო ფ ა გ ე ბ ი ო რ- ო რ ი მი ც ვ ა ლ ე ბ უ ლ ი თ:

ს ა მ ა რ ხ ი № 15 გაითხარა 1960 წ. XXXVI უბანზე. დამხრობილია დას —აღმ.-ით. თავები უწყვიათ დას.-ით. წვანან გაშოტილი. ხელები ულაგიათ მუცლის არეში. სამარხის სიგრძეა —1,6 მ, სიგანე—0,8 მ. სამარხის მიწის ზედაპირიდან მდებარეობს 1 მ-ზე (ტაბ. XVI, 2).

ინვენტარი:

1. მინის სანელსაცხებლე (3123, სურ. 33კ), თხელყედლიანი. დაბალმუცლიანი, მკირედ ძირშეწეული. ფართოყელიანი, რომელიც პირთან ფართოვდება და შიგნითაა გადაკეცილი. სიმაღლე—5,3 სმ.

2. ბრინჯაოს სარკე (3117, ტაბ. XXIV, 2) მრგვალბრტყელი. ერთ ადგილას ემჩნევა შევრილი, ალბათ ხის სახელორში ჩასასმელად. დ=9 სმ.

3. ბრინჯაოს სამაჯური (3122, ტაბ. XXIV, 6) მრგვალგანაკვეთიანი, ბოლოები დაბრტყელებული აქვს და ერთმანეთზე გადასული. დ=17 სმ.

4. ბრინჯაოს საყურეები (3118) წარმოადგენს რკალს, რომელზედაც რგოლებით არის დამაგრებული ბრინჯაოსავე ღერო ზედ წამოცმული, ვარდულებში ჩასმული პასტის მძივებით. ღერო ბოლოვდება ერთი საყურისა ვერცხლის, და მეორისა ბრინჯაოს ბუთოვლებით. საყურეები ძლიერ ემსგავსება № 11 სამარხში აღმოჩენილ ოქროს საყურეებს.

5. მძივები (3116, 3119) გიშრის, ცილინდრული—40 ც. შინდის კურკის ფორმის—57 ც., არაწესიერად მრგვალი, ორსაგდულიანი—29 ც., მინის მრავალწახნაგა—1 ც., სფერული—6 ც., დაბალი ხარისხის სარდიონის—2 ც.

სურ. 33. მინის ნაწარმი IV ს. სამარხებიდან: 1. ტანაღალი სანელსაცხებლე განაკვეთში ხუთწახნაგა გვერდებით (სამ. № 48, 36-ე უბ.); 2. მინის ქურჭელი № 15 სამარხიდან (36-ე უბ.); 3. სქელკედლიანი მინის ქურჭელი, განაკვეთში იშუაწახნაგა № 39 ანაბიძახ (36-ე უბ.); 4. ღვინისფერი მინის თხელკედლიანი ანელსაცხებლე, გვიანანტიური იერიისა (სამარხი № 42, 36-ე უბ.).

სამარხი № 27 გაითხარა 1960 წ. XX XVI უბანზე. სარკოფაგის ნაწილები უკეთაა შემონახული. დამხრობილია დას.—აღმ.-ით. სამარხში დადასტურებულია ორი ჩონჩხი. თავები უღავიათ აღმოსავლეთით. სამარხის სიგრძეა 1.8 მ. სიგანე—1 მ. ორივენი გულაღმა წვანან, ხელები უწყვიათ მუცელზე. მარცხენა ფეხი ორივეს მოხრილი აქვს.

ინვენტარი:

1. ღოჭი (3147, ტაბ. XXIII, 1) აგურისფრად გამომწვარი თიხისა. ბრტყელძირიანი. პირგადაშლილი, ცალყურა, ყელზე წიბო შემოუყვება. სიმაღლე—18 სმ.

2. ბრინჯაოს ბეჭედი (3148) თვალბუდიანი. ბუდეში რომელიღაც მინერალის თვალა ჩასმული. დ=2 სმ.

3. მკივები (3149) სარდონის, გიშრის, პასტის, მინის, სულ 108 ც.

სამარხი № 38 გაითხარა 1960 წ. XX XVI უბანზე. იგი მოქცეული იყო ზედა ფენის ნაგებობის ერთ-ერთ სათავსოში. სარკოფაგი ყველაზე უკეთ აქ იყო შემონახული; კარგად გაიწმინდა ხის ძელები და გამოჩნდა სახურავის ნაწილებიც. სიგრძე—1.1 მ. სიგანე 0.7 მ. სამარხში ორი ჩონჩხი აღმოჩნდა. წვანან მოკრუნხული. მარჯვენა გვერდზე. ერთს თავი უდევს ქვედას მხარზე. ზედა ჩონჩხის მარცხენა ხელი დევს მუცლის არეში, მარჯვენა მიტანილია სახესთან. სამარხი დამხრობილია დას.—აღმ.-ით, თავით დას.-ით.

ინვენტარი:

1. თიხის ღოჭი (3609, ტაბ. XXI, 4) წითლად გამომწვარი, ბრტყელძირიანი, დაბალმუცლიანი, ცალყურა, პირგადაშლილი. ყური მხარზე აქვს მიძერწილი, ალაგ-ალაგ შებოლილია. სიმაღლე—16 სმ. იდგა სამარხის დასავლეთ კუთხეში. დამუშავების მიხედვით ძლიერ ჰგავს სხვა სამარხებში დადასტურებულ თიხის ნაწარმს.

2. ბრინჯაოს სამაჯური (3610, ტაბ. XXIV, 5) მრგვალღეროვანი. თავებით ერთმანეთზე მისული. ბოლოები შემკულია ღეროს განივად მიმართული წრეებით. ღეროს დ=0,4 სმ, სამაჯურის დ=6—6.5 სმ. სამაჯური აღმოჩნდა ქვედა ჩონჩხის მარცხენა ხელზე.

3. მშვილდსაქინძი (3611). დაზიანებულია, შემორჩენილია მშვილდის დიდი ნაწილი და ენა.

4. მძივები (3612, ტაბ. XXV, 2). დადასტურებულია ზედა ჩონჩხის ყელის არეში: 1 ც. — თიხის ჭურჭლისაგან გამოთლილი, წრიული, შუაში გახვრეტა-ლი; 3 ც.—სარდიონისა, სფერული; 1 ც.—სარდიონისა შინდის კურკის ფორმის. 3 ც.—მინისა, დიდი ზომის. 116 ც.—დაბალი ბიკონუსური; 99 ც. —პასტის და მინის წვრალ-წვრილი მძივი. სულ სამარხში აღმოჩნდა 220 მძივი.

ს ა მ ა რ ხ ი № 52 გათხარა XX XVI უბნის აღმოსავლეთ თხრილში. სარ-კოფაგი ნაწილობრივ დაზიანებულია. დამსრობილია დას.-აღმ.-ით, თავით დას.-ათ. სამარხში ორი ჩონჩხი აღმოჩნდა, ჩანს ისინი სარკოფაგში მოუთავსებიათ ზურგზე გაშოტილი. მიწის ზედაპირიდან სამარხი მდებარეობდა 2,4 მ-ზე.

ინვენტარი:

1. მძივები (3641) ოქროსი. ცილინდრული 4 ც. გიშრას ცილინდრული და სფერული—12, სარდიონის მრავალწახნაგა—1; ფორთოხლისებრი —4; ტანატის 2; მინის—19; სულ—42 მძივია. ყველა სამხრეთით მდებარე ჩონჩხის ყელის არე-შია დადასტურებულა. საყურადღებოა, რომ ოქროს თხელი ფურცლებისაგან ნაკეთები მძივები ისეთივე ფორმას იმეორებენ. როგორც ახასიათებს გიშრას ცილინდრულ მძივებს.

ხ ის ს ა რ კ ო ფ ა გ ე ბ ი კ ო ლ ე ქ ტ ი უ რ ი დ ა კ რ ძ ა ლ ვ ი თ:

სამაროვანზე ხუთი სარკოფაგია გათხრილი, სადაც ორზე მეტი ჩონჩხია და-დასტურებული. აქედან ოთხ სარკოფაგში სამ-სამი ჩონჩხი იყო დადასტურებუ-ლი, ერთში ოთხი (ურნენტარია) და ერთშიც ხუთი.

ა მ ა რ ხ ი № 3 ექსპედიციამ გათხარა 1960 წელს XX XVI უბანზე სარ-კოფაგი ხის მსხვილი ძელებით იყო შეკრული. სარკოფაგის სიგრძეა 1,9 მ. სი-ღანე 0,9 მ. სიმაღლე 0,35 მ. მიწის ზედაპირიდან მდებარეობდა 1,3 მ. დამსრობი-ლი იყო დას.—აღმ.-ით. თავით აღმ.-ით. სარკოფაგში სამი ჩონჩხია დადასტურე-ბული: გამოტილი. ზურგზე. ხელები ტანის გასწვრივ ეწყობ. ეტყობა, რომ დაკრ-ძალვა ერთდროულად არ ყოფილა. შუა ჩონჩხის მიხედვით აშკარაა, რომ იგი შემ-დგომ ჩაუსვენებიათ; სამარხში ვერ ჩატეულა და პისთვის ფეხები მოუყე-ციათ (ტაბ. XVII, 1).

ინვენტარი:

1. თიხის დოქი (3092, ტაბ. XX, 1) წითლად გამომწვარი და წითლადვე გაპ-რილებული, ბრტყელძირიანი. პირი ოდნავ გადაშლილი აქვს. ცალყურა, სი-მაღლე—0,17 მ. ჭურჭლის ზედაპირი საკმაოდ გლუვია. ყურზე პატარა მორჩი აზის.

2. თიხის დოქი (3091, ტაბ. XXII, 2) აგურისფრად გამომწვარი, ძირბრტყე-ლი. ცალყურა, ყელზე წიბო შემოუყვება. სიმაღლე—0,18 მ.

3. თიხის დოქი (3093, ტაბ. XXII, 3). თიხა წითლადაა გამომწვარი. პირი გა-ღაშლილი აქვს, ძირი ბრტყელი. ყელზე წიბო შემოუყვება. ცალყურაა. ისევე როგორც წინა ორ ჭურჭელს, ყური პირის ზევით აქვს აწეული. ჭურჭლის ზედა-პირი მოფხევილი და მოსუფთავებულია და შემდეგ კი შეღებილი წითელი სა-ღებავით. სიმაღლე—17 სმ.

4. თიხის კოკობი (3097) პატარა ზომის, უზეშად დამუშავებულა. თიხა

სურ.34.

მსხვილმარცელიანია. გამოჩეყარია ნაცრისფრად. ალაგ-ალაგ შებოლილია. ცალ-ყურაა. სიმაღლე—6,5 სმ.

5. მინის ჭურჭელი (3096, სურ. 32ა) ღია მომწვანო ფერის. ირიბებული, დაბალეულიანია, პირგადაშლილი. ტანი თითქმის სფერულია. სიმაღლე—5,5 სმ.

6. მინის ჭურჭელი (3098, სურ. 32, ტაბ. XXVI, 1). მოყვითალო ფერის იერი დაჰყარეს. სქელედელიანია. ტანი თითქმის სფერულია. რომელსაც მერიდიანული წიბოები გასდევს. ჭურჭელს ძაბრისებრი პირი აქვს. ყელში დატანებული ეიწრო ძვ.დით. სიმაღლე—8 სმ.

ჭურჭელი მეტად ორიგინალური ფორმისაა. მიახლოებით მსგავს ფორმას ეწვდებოდა სამთავროს სამაროვნის გვიანდელი ქვისსამარხების არქეოლოგიურ მასალებში.

7. მძივები (3094) მინისა. უმთავრესად მრგვალბრტყელი, პატარა ზომისა. სამარხში სულ 76 ცალი მძივია დადასტურებული.

8. სარკოფაგში დადასტურებული ერთადერთი მონეტა ავგუსტუს დენარია. სამარხის დათარიღებისათვის ვერ გამოგვადგება. მინის ჭურჭლები, ასევე თიხის ნაწარმი, საშუალებას გვაძლევს სამარხი სამაროვნის სხვა სამარხების სინქრონულად მივიჩნიოთ. სამარხის ხნოვანების IV საუკუნით განსაზღვრას ვფიქრობთ ვერ შეიარყევს ვერც ავგუსტუს მონეტა, რომელიც ისე, როგორც სხვა ბევრ შემთხვევაში, ვერ არის დამათარიღებელი ავგუსტუს მონეტების ეს „შესაძლებლობა“ ბევრჯერ არის გამოცდილი. მაგალითად, ავგუსტუს დენარები და გოტარზის დრაქმები სამთავროს სამაროვანზე ჩნდებოდა ხოლმე II და III სს. მონეტებთან და გემმებთან ერთად. ამის გამო მ. მაქსიმოვა ვარაუდობდა, რომ რომაული და პართიური მონეტები დიდხანს გამოიყენებოდა მცხეთელი მოქალაქეების მიერ¹⁵. დ. კაპანაძის აზრით „ზოგ შემთხვევაში საჭირო იქნებოდა თვით მონეტების დათარიღება ინვენტარით და არა პირიქით“¹⁶.

ს ა მ ა რ ხ ი № 23 გათხარა 1960 წ. XXVI უბანზე. სარკოფაგი დამხრობილი იყო ღას — აღმ.-ით. თავით დასავლეთით. სიგრძე—2,2 მ. სიგანე—1,1 მ. მიწის ზედაპირიდან მდებარეობდა 2 მეტრზე. სარკოფაგი კოლექტიურია. რომელშიც სამი ჩონჩხია დადასტურებული. სარკოფაგის ზევითაც, უშუალოდ ხის სასურავის ნაშთებზე, გაიწმინდა კიდევ ერთი ჩონჩხი, რომელიც მოკრუნხული იდო მარცხენა გვერდზე, ხელები ნიკაპთან ჰქონდა მიტანილი. ინვენტარი არა ჰქონდა. სახურავის ჩანგრევის გამო, იქმნებოდა შთაბეჭდილება, თითქოს მეორე ჩონჩხიც სარკოფაგში ყოფილიყო დაკრძალული. მაგრამ ჩონჩხების ალაგების შემდეგ გამოჩნდა მიწის თხელი ფენა და სარკოფაგის სასურავის ძელების ნაშთები, რომელიც ჩანგრეულა და მიწასთან ერთად გადაფარებია სარკოფაგში დაკრძალულთა ჩონჩხებს. მიცვალებულნი სარკოფაგში ჩაუსვენებიათ ზურგზე გაშოტილი, თავებით დას.-ით.

ინვენტარი:

1. თიხის დოჭი (3131, ტაბ. XXI, 2) ცალყურა. ჭურჭლის კეცი მონაცრის-ფეროდ არის გამოჩეყარი, გარედან თხელი ფენა კი წითლად. ზედაპირი მოფხეკით არის გასუფთავებული, რისგანაც მერიდიანული ბრტყელი ზოლები დარჩე-

¹⁵ М. И. Максимова, Геммы из некрополя Мухета-Самтавро, საქ. საბ. მეზეუმის შობაზე, XVI-B, 1950 წ., გვ. 223-224

¹⁶ Д. Г. Капанадзе, Монетные находки мхетской археологической экспедиции, ВДИ, 1955, № 1, გვ. 172.

ნილა. ჭურჭელი წითლად არის შეღებილი. ძირი ბრტყელი აქვს. პირი გადაშლილი. ყური მხარზე აქვს მიძერწილი, სიმაღლე—19 სმ.

2. პატარა კინკლა (3130, ტაბ. XXIII, 4) ავურისფრად გამომწვარი თიხისა, მსხლისებრი ფორმა აქვს. ძირბრტყელია და პირგადაშლილი. ტანზე მერიდიანული ხაზები ემჩნევა. ყური მხარზე აქვს მიბმული. სიმაღლე—18,5 სმ.

3. მძივები (3132) გიშრის, ცილინდრული, 18 ცალი.

4. ოქროს მძივები (3133, სურ. 34) ცილინდრული, წარმოადგენს ოქროს თხელი ფურცლებისაგან დამზადებულ ცილინდრებს. საშუალო სიგრძე—0,7 სმ. $d=0,4$ სმ. სულ 17 ცალია აღმოჩენილი. გიშრისა და ოქროს მძივები ერთი და იგივე ფორმას იმეორებენ.

5. ოქროს საყურე (3135), წარმოადგენს თავგახსნილ რგოლს, რომელზედაც რგოლებით ჩამოკიდებულია ღერო. ვარდულებში ჩასმული პასტის თვლით და მარცაღიტის ბურთულით.

6. ოქროს საყურეები (3134, სურ. 34, 13) მსგავსადვე დამუშავებული, იმ განსხვავებით, რომ თვლები აღარაა შემორჩენილი და დაშლილია.

ს ა მ ა რ ხ ი № 42 გაითხარა XX XVI უბნის აღმოსავლეთ თხრილში 1961 წ. მიწის ზედაპირიდან მდებარეობდა 2 მეტრზე. სარკოფაგი შეკრული იყო სქელი მორებით, ეტყობა ზემოდანაც ხის ძელებით ყოფილა გადახურული. სარკოფაგი დამხრობილი იყო დას.—აღმ.—ით, თავით დასავლეთით. სარკოფაგის სიგრძეა 2,1 მ, სიგანე—0,75 მ, სიმაღლე—0,30 მ. დაკრძალული იყო სამი მიცვალებული. დაკრძალვა ერთდროული არა ყოფილა, რადგან, ძვლები, განსაკუთრებით ქვედა ჩონჩხისა, არეული იყო. სარკოფაგი ალბათ საოჯახო იყო, რომელიც რამდენიმეჯერ გამოუყენებიათ (ტაბ. XVII, 2).

ინვენტარი:

1. თიხის დოჭი (3616, ტაბ. XX, 3) წითელპირიალა, ცალყურა. ზედაპირი მოფსეცილია და გაპრიალებული. კარგი ნამუშევარია. დოჭს ბრტყელი ძირი აქვს, მაღალი ყელი და გადაშლილი პირი. პროპორციები ზომიერადაა დაცული, სიმაღლე—18,5 სმ. იღო სამარხის სამხ.—დას. კუთხეში.

2. მინის სანელსაცხებლე (3117, სურ. 33) თხელკედლიანი. მომწვანო-ღვინისფერი. ჭურჭელი განიერმუცლიანია, ვიწროყელიანი, პირგადაშლილი, ორყურა. სიმაღლე—5 სმ. ეს ერთად-ერთი მინის ჭურჭელია, რომელიც არ შეესაბამება სამაროვნის სხვა არქეოლოგიურ მასალას. მსგავსი სანელსაცხებლეები ძლიერ გავრცელებულია გვიანი ანტიკური ხანისათვის. მართალია III ს. ტრადიციები ზემოხსენებული სამარხების მასალაში ჩანს, მაგრამ IV ს. უფრო ძლიერადაა აქ წარმოდგენილი და ამიტომაც ძირითად თარიღსაც ასე ვიღებთ. როგორც აღენიშნეთ, მინის სანელსაცხებლე უფრო ძველი ჩანს სამაროვანზე, არ არის გამორიცხული, რომ კოლექტიურ სამარხში ქვედა ფენა სწორედ III საუკუნის ნივთით იყოს წარმოდგენილი, თუმცა თიხის დოჭი ნამდვილად სხვა სამარხებში დადასტურებული ჭურჭლების მიხედვით IV საუკუნისაა. სამარხის დამხრობაცა და დაკრძალვის წესიც უფრო ქრისტიანულ ტრადიციებზე მიუთითებს; მიუხედავად იმისა, რომ ჩონჩხების ძვლები არეული იყო, პოზა ასე თუ ისე დგინდება. თავი ედოთ დას.—ით, იწვნენ გამოტილნი, ზურგზე.

სამარხში დადასტურებული ბრინჯაოს საკიდი (3618) და გაურკვეველი დანიშნულების რკინის ნივთის ნაწილები (3618) თარიღის მხრივ ახალს ვერაფერს გვეუბნებიან.

ს ა მ ა რ ხ ი № 48 გაითხარა 1961 წ. XXXVI ლბნის აღმოსავლეთ თხრილში. მოქცეულია ზედა, ნასახლარის ფენის კედლის წყობისა და ქვევით ქვეშ. სარკო-
ლაგი მსხვილი ძელებითაა შეკრული. სიგრძეა 1.95 მ. სიგანე—0.8 მ. სიმაღლე—
0.2მ. დამსრობილია დას.—აღმ.—ით. თავით დას.—ით. სარკოფაგი მიწის ზედაპირი-
დან დაცილებულია 2.4 მეტრით. სამარსში აღმოჩნდა სამი ჩონჩხი. რომელთა
ძვლებიც ცუდად იყო შენახული. ჩრდ. მდებარე ჩონჩხი გამოტოლი წვეს. ასევე
შუათანაც, სამხრეთის ჩონჩხზე მარცხენა გვერდზეა მოკუნტული (ტაბ. XVIII, 1).

ინვენტარი:

1. თიხის დოქი (3631, ტაბ. XXI, 3) წითლად გამომწვარი თიხისა, ცალყუ-
რიანი. ეიწროძირიანი. პირგადაშლილი. მსხლის ფორმა აქვს. ალაგ-ალაგ შებო-
ლილია. სიმაღლე—19 სმ. იღო სარკოფაგის ჩრდ.-დას. კუთხეში.

2. მიწის სანელსაცხებლე (3632, სურ. 33) ღია ფერისა, პირგადაშლილი.
ბირშენქილი. მაღალი ყელი აქვს. კურკლის ტანი განივკვეთში ხუთწახნაგა
მრავალკუთხედს წარმოადგენს. სიმაღლე—6.7 სმ. იღო ჩრდ. ჩონჩხის პეტელის
არეში.

3. ოქროს ღილი (3633), გამოჭრილია ძლიერ თხელი ფურცლისაგან. ცენტრში
ს.მეგან გახვრეტილია. დ=1 სმ., იღო ჩრდ. ჩონჩხის ნიკათან.

4. სპილენძის სარკე (3634, ტაბ. XXIV, 4) დისკოები. ერთ მხარეს ოდნავ
ჩაზნექილია, დ=10 სმ. იღო სამხრ. ჩონჩხის თავქვეშ.

5. რკინის დანის ნატეხები (3635). ეტყობა ხის ანაბეჭდებით.

6. რკინის ნივთის ნაწილები (3636) წარმოდგენილი დისკოებით. ცენტრში
რკინისავე მანქვლებით და კავით. რამდენიმე მათგანი ალბათ ერთად იჭნებოდა
აცმული. ნივთის დანიშნულება უცნობია.

7. მძივები (3637): გიშრის, ცილინდრული და ბრტყელი, ორსაგდულოანი
—18 ც; სარდიონის, ფორთოხლის ფორმის—3; სარდიონის მრავალწახნაგა—3;
ბრტყელი, წახნაგოვანი—1; მიწის, მრავალწახნაგა—1; ორიც მრგვალბრტყელი.
მძივები დადასტურებულია შუა ჩონჩხის ყელის არეში და მარჯვენა მაჯასთან.
მაჯასთან აღმოჩენილი მძივების განლაგებით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მაჯაზე-
დაც ატარებდნენ მძივებს, როგორც სამკაულს.

ს ა მ ა რ ხ ი № 25 ერთადერთია, რომელშიც ხუთი ჩონჩხის ნაშთია და-
დასტურებული. ესეც ხის სარკოფაგი იყო, შეკრული ხის მსხვილი ძელებით.
ს.გრძე—2 მ. სიგანე—1 მ; მიცვალებულთა ძვლები ერთმანეთში იყო არეული.
ოთხი თავის ქალა და ერთი ნაშთი სარკოფაგის დასავლეთ ნაწილში ეწყო. დაკრ-
ძალვა ერთდროული არ უნდა ყოფილიყო. სარკოფაგი დამსრობილი იყო დას.—
აღმ.—ით. თავით დასავლეთით.

ინვენტარი:

1. დოქი (3137, ტაბ. XXII, 4) ღია ფერის თიხის. ცალყურიანი და ბრტყელ-
ძირიანი. პირი გადშლილი აქვს. ყელზე წიბო შემოუყვება. ყური პირთანვე აქვს
ზეერთებული. ზედ მრგვალბრტყელი მექეპი ახის.

2. მიწის ღილი (314) კვირისტავის ფორმისა. შუაში გახვრეტილია, რომლის
ირგვლივაც წრეები შემოუყვება. დ=2,5 სმ.

3. ბრინჯაოს სარკე—(3143, ტაბ. XXIV, 1). ცალ მხარეს ოდნავ ჩაზნექილია.
ერთ მხარეს ემჩნევა ტარის დასამაგრებელი ნაწილიც. დ=8,5 სმ. სარკესთან ერ-
თად შემორჩენილი იყო ხის დამუშავებული ფრაგმენტები, შესაძლებელია, სარ-
კის ბუდის ნაშთები.

4. რკინის მშვილდსაქინძი (3138), ნაკლულია. მშვილდის ღერო წარმოადგენს წრეს, რომელშიაც სოლებია ჩასმული.

5. მძივები (3139, ტაბ. X XV, 1) გიშრის, ცილინდრული, ცალსაგდულიანი 28; ბრტყელი. ორსაგდულიანი---99; მთის ბროლის, სფერული---1 ცალი.

სამარხში დადასტურებული იყო ასევე რკინის ნივთების ნაშთები და მინის ქურქლის ნატეხები, თხელკედლიანი, ფაცეტებით შემკული.

3. ალიზის სამარხები

სამაროვანზე ორმოსამარხებისა და ხის სარკოფაგების გვერდით ექსპედიციამ გათხარა ალიზის აგურებით ნაგები ორი სამარხი, უფრო სწორად,—სამარხის ნაშთი, რომლებშიც თითო ჩონჩხი იყო დადასტურებული. პირველი 1961 წელს გაითხარა (სამარხი № 51). სამარხი მოქცეული იყო ზედა ფენის ნაგებობის კედლების ქვეშ და ამიტომ დარღვეული იყო. სამარხს ზემოდან ფიცრები ჰქონია დაფარებული. დამხრობილი იყო დას.—აღმ.-ით. სამარხის სიღრმე არ იზომება, სიგანე თავში 0.35 მ-ია. ბოლოში 0,45 მ. ჩონჩხის შემორჩენილი ნაწილის მიხედვით ირკვევა, რომ იგი ზურგზე გაშოტილი ჩაუსვენებიათ. თავით დას.-ით. სამარხში ინვენტარი არ არის დადასტურებული.

მეორე სამარხი, ალიზის აგურებით ნაგები, გაითხარა 1962 წელს. შემორჩენილია სამარხის მხოლოდ ჩრდ. კედელი, დანარჩენი დარღვეულია. ჩონჩხი იღო გაშოტილ პოზიში. გულხელდაკრეფილი. დამხრობილი იყო დას.—აღმ.-ით. თავი ედო დასავლეთით. სამარხში დადასტურებულია ძვლის საკინძი ცხოველის გამოსახულებიანი თავით (სურ. 35) და გიშრის მძივები რელიეფურად დამუშავებული გვერდებით.

ჩვენ მოკლედ განვიხილოთ XVI და XX XVI უბნებზე გათხრილი სამარხები და სამარხეული ინვენტარი, რომელთაც ახ. წ. IV საუკუნით ვათარილებთ. განხილვის სფეროში მოხვდნენ მხოლოდ ის სამარხები, რომლებიც ინვენტარს შეიცავენ. დავალავთ რა ისინი სამარხის მოწყობის თავისებურებების მიხედვით. როგორც აღნიშნული გვექონდა, ორმოსამარხები უმთავრესად ერთიული დაკრძალვით გვხვდება, უფრო ნაკლებად გავრცელებულია დაკრძალვა წყვილადი ჩონჩხით. ერთ შემთხვევაში ექსპედიციამ გათხარა ერთი ორმოსამარხი (№ 5. უბ. XVI. 1960 წ.). რომელიც კოლექტიურ, ერთდროულ სამარხს წარმოადგენდა (ძვლები არეული იყო, დაკრძალულთა რაოდენობა არ ირკვევა).

სამარხთა დამხრობის ძირითადი მიმართულებაა დას.—აღმ. 29 შემთხვევაში თავით დასავლეთით, 16 შემთხვევაში თავით აღმოსავლეთით. მხოლოდ ერთი შემთხვევაში გვხვდება ჩრდ.—სამხრ. დაკრძალვა თავით ჩრდილოეთით და სამგან კი ჩრდ.—დას.—სამხრ.—აღმ. (ორ შემთხვევაში თავით ჩრდ.—დასავლეთით და ერთხელ თავით სამხრ.—აღმოსავლეთით).

დაკრძალულთა პოზა უმთავრესად ქრისტიანულია, გაშოტილი, ზურგზე, ხელებით მკერდის არეში. მოკრუნხული დაკრძალვა, მარჯვენა ან მარცხენა გვერდზე დადასტურებულია ათჯერ. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებას, რომ ვხვდებით ე. წ. შერეულ პოზასაც, ნახევრად მოკრუნხული და ნახევრად გაშოტილი (წელს ზევით გაშოტილი, ფეხები კი მოკეცილი). საფიქრებელია, რომ ასეთ პოზაში შეიძლება დავინახოთ წარმართულ-ქრისტიანული წესების შერწყმა.

სამაროვანზე ორ შემთხვევაში დადასტურებულია დაკრძალვა ყოველგვარი წესების დაცვის გარეშე (№ 40 და № 41). ერთგან ბავშვდანი ქალია, მეორე-

გან კო. მის ფერხთით მამაკაცი. ორივე შემთხვევაში ძალადობის აშკარა ნიშნები ჩანს.

უდავოდ საყურადღებო მოვლენაა, რომ ვრცელდება ხის სარკოფაგებში დაკრძალვა. ზოგჯერ თუ სარკოფაგის მხოლოდ ნიშნებია დადასტურებული. ხშირად საჭმე გვაქვს კარგად შენახულ. ხის მსხვილი ძელებით შეკრულ ყუთებთან. რომლებიც უფრო მოსახერხებელი იქნებოდა კოლექტიური. განსაკუთრებით, არაერთდროული დაკრძალვისათვის.

სურ. 35. ცხთველის გამოსახულების თავით შემკული ძელის საკინძი (ალიზის აგურებით ნაგები სამარხი № 58, 36-ე უბ. 1962 წ.).

სამარხეული ინვენტარი, როგორც აღნიშნული იყო. გათხრილი სამარხების მხოლოდ ნახევარშია წარმოდგენილი. არქეოლოგიური მასალა თავისი ხასიათით, ვფიქრობთ, უნდა ეკუთვნოდეს ურბნისის მოქალაქეთა საშუალო შიძულს ს ფენას. რომელიც ქალაქის მოსახლეობის ძირითადი მასა უნდა ყოფილიყო.

ძირითადი სამარხეული არქეოლოგიური მასალა კერამიკითაა წარმოდგენილი. სამარხებში სულ 25 ცალი თიხის ჭურჭელია დადასტურებული. რომელთა შორისაც საერთო იერის დანახვა ძნელი არ არის. თუნდაც თვალის ერთი გადავლევით. ტექნოლოგიურად ძირითადად ორნაირად დამუშავებულ ჭურჭელს ვხვდებით; წითლად შეღებილსა და გაპრიალებულს და უბრალო თიხის ნაწარმს. ეს უკანასკნელი მეტად მცირერიცხოვანია. სამარხეული თიხის ნაწარმ-დან-შ-

ნულების მიხედვით თითქმის ერთფეროვანია; მხოლოდ ერთი ცალია პატარა ქოთანის და ერთიც მოქიქული პატარა ჭურჭელი, რომლის დანიშნულებაც გაურკვეველია. ყველა დანარჩენი პატარა ზომის ცალყურიანი ღოჭების სახითაა წარმოდგენილი.

სამარხებში აღმოჩენილი თიხის ჭურჭელი, მიუხედავად მათი საერთო მსგავსებისა და იერისა, შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად დავალაგოთ. აქვე უნდა შევხედოთ, რომ შესადარებელი ანალოგიური მასალა, ზოგჯერ გამონაკლისის გარდა ჩვენში ჯერჯერობით არ არის ცნობილი და ამ მხრივ შეზღუდული ვიყავით. ამდენად თითქმის უცნობი მასალის ასე დაჯგუფება და გადმოცემა არ უნდა იყოს ინტერესს მოკლებული.

I. თხელკეციანი წითელი თიხის ცალყურა ღოჭები (სურ. 30, I). ზედაპირი გაპრიალებულია. ყური პირზევეა მიძერწილი. ყურის პირთან შეერთების ადგილი ამოწეულია, ზოგჯერ აქ მაღალი კოპი აზის. ასეთი სულ სამი ღოჭია აღმოჩენილი (3045, 3092, 3616, ტაბ. XX, 1, 2), სიმაღლე 17—18 სმ. ასეთ ღოჭებს ბრტყელი ძირი აქვთ და განიერი მუცელი.

II. აქ მხოლოდ ერთ ღოქს განვიხილავთ. რომელიც მსგავსადვეა დამუშავებული, ოღონდ უფრო დაბალი მუცელი აქვს და მსხლისებრი ფორმა. მხარზე ოთხრიგად დაწვენილი, მოკლე საზებით შედგენილი ორნამენტი შემოუყვება (3099, ტაბ. XX, 4, სურ. 30, II). სიმაღლე—18 სმ.

ორივე სახის ჭურჭელი ერთი სახელოსნოს პროდუქცია უნდა იყოს; თიხას დამუშავების მხრივ შეიძლება შევედაროთ სამთავროს სამაროვნის III—IV სს. ერთ-ერთ სამარხში აღმოჩენილ პატარა ღოქს¹⁷, ასევე რუსთავის ადრეფეოდალური ხანის ფენებიდან მომდინარე წითელპრიალა ნაწარმს¹⁸, ძვერის ზოგ თიხის ნაწარმს¹⁹ და 1952 წ. ლოჭინის ნასოფლარის გათხრებისას მოპოვებულ პატარა ღოქებს²⁰. აღნიშნული თიხის ნაწარმთა საერთო ნიშანია თიხის გულმოდგინე დამუშავება. თხელკეციანობა და ზედაპირის გაპრიალება.

III. ცალკე დგას ღოჭების ერთი წყება, რომლებისთვისაც დამახასიათებელია მხარზე მიბმული ყური, დაბალი, განიერი მუცელი და ბრტყელი ძირი. თიხა სხვადასხვანაირადაა დამუშავებული; ერთ შემთხვევაში ზედაპირია გაპრიალებული (3158, ტაბ. XXI, 1), მეორე შემთხვევაში შეღებილია წითლად (3131, ტაბ. XXI, 2). ჭურჭელთა სიმაღლე მერყეობს 13—19 სმ. შორის. ჭურჭელთა ზედაპირი დამუშავებულია მსგავსად I და II ჯგუფის კერამიკისა.

IV. სამარხეულ კერამიკაში ცხრა ცალი ერთი ხერხით დამუშავებული ღოქია წარმოდგენილი. დამახასიათებელია ყელზე წიბო და გადაშლილი პირი. თიხა გამომწვარია წითლად, აგურისფრად ან მოთეთროდ (სურ. 30, IV). ასეთნაირად არის დამუშავებული ორი პატარა ჭინჭილაკ (3105, 2106), ერთი ღოქი წითლადაა შეღებილი. საყურადღებოა, რომ რამდენიმე ცალი ასეთი ჭურჭელი საკმაოდ მახინჯ მინაბაჟს ჰქმნის.

ჭურჭლებზე ყელზე წიბოების დატანებას საკმაოდ დიდი ტრადიციები აქვს.

¹⁷ ნ. უ გ რ ე ლ ი ძ ე, დსახ. ნაშრომი, ტაბ. XVI.

¹⁸ ლ. კ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი, ქალაქი რუსთავი, ტაბ. V.

¹⁹ გ. ც ქ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი, ძვერი-სავარჯილეს სამაროვნის არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში (ხელნაწერი).

²⁰ ზ. ა ბ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, ლ. კ ი ლ ა შ ვ ი ლ ი, ლოჭინის ნასოფლარის არქეოლოგიური გათხრები, საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, XIII-B, სურ. 4.

წილად შეღებილი პატარა ზომის ყელწიბოვანი ჭურჭლები ჯერ კიდევ სამთავროს ქვევრსამარხებში გვხვდება²¹ (ძვ. წ. ბოლო საუკუნეები). გვხვდება კრამიჭ-სამარხებში²² (ახ. წ. პირველი საუკუნეები). ყელწიბოვან ჭურჭლებს ვხვდებით არმზიანების მდიდრული სამარხების თანადროულ ღარიბულ სამარხებში²³. ურბნისის სამარხებში აღმოჩენილი ყელწიბოვანი ღოჭები შემდეგი საფეხურის უნდა იყოს. ჭურჭლის შემგობის ეს სახე შემდგომადაც ძლიერ გავრცელებული ჩანს; ორყურიანი, ყელწიბოვანი. უმთავრესად დიდი ზომის ჭურჭლები განსაკუთრებით გავრცელებული ჩანს ადრეულ შუასაუკუნეებში. ურბნულის, კერძოდ კი მოთეთროდ გამომწვარი ჭურჭლის ანალოგიური ღოჭები გვხვდება რუსთავის, მტკერის მარჯვენა ნაპირის გათხრების შედეგად მოპოვებულ მასალებში²⁴.

V ჯგუფის ერთადერთი პატარა ღოჭი სხვებისაგან გამოირჩევა ვიწრო, მაღალი ტანით და გამოყოფილი ბრტყელი ძირით (სურ. 30. V, ტაბ. XXIII, 6). წინ აღწერილ ყველა ჭურჭელს ბრტყელი ძირი აქვს. ჭურჭელი მოწითალო ფერისაა, ალაგ-ალაგ მოშავო ტონი დაჰკრავს.

VI. სამარხეულ კერამიკულ მასალაში წარმოდგენილია ერთი ცალი პატარა ჭურჭელი, მოთეთრო ფერის თიხისა. ჭურჭელი მოჭიქულია ღია მომწვანო ფერის ჰიქურით (სურ. 30, VI, სურ. 31). კეცი სქელკედლიანია, კარგად გამომწვარი. მისი დანიშნულება გაურკვეველია. განსაკუთრებით დამაფიქრებელია ჭურჭლის მოცულობითი არის სიპატარავე, რომელიც ვიწრო მილივით ჩასდევს პირის გასწვრივ. ამის გამო შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ იგი გამოიყენებოდა როგორც სანელსაცხებლე. მოჭიქული ჭურჭელი № 11 სამარხშია აღმოჩენილი (1960 წ., უბანი XX XVI). მასთან ერთად აღმოჩნდა თიხის სამი ჭურჭელი, ოქროს ორი ბეჭედი, საყურეები და მძივები; მოჭიქული ჭურჭელი ისევე, როგორც ხშირად მინის სანელსაცხებლეები, დადასტურებულია მიცვალებულის მკერდზე. სამარხეული მასალით სამარხი IV საუკუნით არის დათარიღებული. პარალელური მასალა მოჭიქული ჭურჭლისათვის ჩვენთვის უცნობია. მსგავსების ელემენტები შეიძლება დავინახოთ მხოლოდ ახ. წ. პირველი საუკუნეების მცირე აზიურ ორყურა პატარა მოჭიქულ ჭურჭლებთან. საეჭვოა, რომ იგი ადგილობრივი ნაწარმი იყოს.

სამარხში მოჭიქული ჭურჭლის აღმოჩენა სხვა მხრივაცაა საყურადღებო. საქმის არის, რომ ჰიქურს ჩვენში დღევანდელი მონაცემების მიხედვით იყენებდნენ ე. წ. ვანის ეპოქიდან (სამთავრო, თრიალეთი). შემდეგ წყვეტილია, ვიდრე ახ. წ. II საუკუნემდე; მოჭიქული ჭურჭელი აღმოჩნდა არმაზისხევის მეორე საუკუნის № 9 მდიდრულ სარკოფაგში. შემდეგში კი ვიდრე IX—X საუკუნეებამდე ჩვენში მოჭიქული ჭურჭლის წარმოება არა ჩანს. აღნიშნულ ხარვეზიან მონაკვეთში მოჭიქული ჭურჭლის აღმოჩენა კიდევ ერთი მაგალითია ამ იშვიათი აღმოჩენების რიგში.

სამარხი, სადაც მოჭიქული ჭურჭელი აღმოჩნდა. როგორც ვთქვით IV საუ-

²¹ ე. თ. ო. რ. დ. ა. ვ. მასალები ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის, ძვ. წ. 1 ათასწლეულის მიწურულისათვის (მასალები საქ. და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, III).

²² Г. Ломтатидзе, Археологические раскопки в Мухета, გვ. 64.

²³ ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, ა. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე, მცხეთა, I, ტაბ. VI, 2.

²⁴ ლ. კილაშვილი, ქალაქი რუსთავი, ტაბ. V.

კუნით თარიღდება. ამის მიმართ სპეცო თითქმის არაფერი გვაქვს. გარდა ერთისა: ამავე სამარხში დადასტურებულია გემშიანი ბეჭედი, როგორც ადრეც აღვნიშნეთ. ანავდროულია. ოლონდ თვითონ გემმა უფრო ძველია. ამეღავეებს მსგავსებას I—III სს. გავრცელებულ გემებთან. ე. ი. რაღაც სიძველეს ტრადიციები თუ აწელი ნივთების ხელმეორე გამოყენება საცნაურია. ამასთან დაკავშირებითვე არ არის გამოირჩეული. რომ მოქმედი კურკელიც უნდა ძველი იყოს. თუმცა კი იგი მეოთხე საუკუნის სამარხში მოხვდა.

სამარხეულ არქეოლოგიურ მასალაში შედარებით ღარიბულად გამოიყურება მინის ნაწარმი. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მინის მძივებს. ლილვებს და ორიოდ სხვა ნატეხს. სულ შვიდი კურკელია დადასტურებული. აქედან მხოლოდ ერთ სამარხშია დადასტურებული ორი კურკელი (№ 3. XZ. 3VI). ერთი სანელსაცხებლე, როგორც სამარხეული მასალის აღწერის დროსვე გვქონდა შენიშნული, უფრო ძველია და ფორმით თუ დამუშავების ტექნიკით I—III საუკუნეებში გავრცელებულ მრის ნაწარმს ენათესავება (სურ. 33ა). დანარჩენი მინის კურკელი, როგორც თავის ადგილზედაც გვქონდა მითითებული თავის უახლოეს ანალოგებს პოულობს ძირითადად სამთავროს, უმთავრესად IV ს. სამარხებში აღმოჩენილ მინის ნაწარმთან. სხვებთან შედარებით უფრო ორიგინალური ჩანს სქელკედლიანი. მგრიდიანული რელიეფებით შემკული მინის კურკელი, რომელიც ერთადერთია ურბნისში აღმოჩენილ მინის ნაწარმთა შორის (სურ. 32j).

სამარხებში დადასტურებულ სამკაულებში გარკვეულ ნაწილს ოქროს ნივთებს უჭირავს. ოქროული მეტნაკლებად ექვს სამარხშია წარმოდგენილი. ოქროს ნივთებს შესამკობად გამოყენებულია სარდიონის და მინის თვლები. ხუთივე ბეჭედი, რომლებიც სამარხებშია დადასტურებული, თვლითშემკული ფარაყინია. განსაკუთრებით საყურადღებო ფაქტია, რომ არც ერთი მათგანი არა აკავს მეორეს. ისინი განსხვავდებიან არა მარტო თვლით, არამედ ფორმით, თვალბუდით და ბეჭდის რკალით. ყველაზე წარული, მრგვალფორმის რკალი აქვს № 11 სამარხში აღმოჩენილ ოქროს ბეჭედს, რომელიც გემშით არის შემკული (სურ. 34j). სარდიონის გემმა ზის ორი მხრიდან ბურთულეებით შემკულ თვალურ ფარაყში. თვალის საკმაოდ დიდი ნაწილი თვალბუდის ზევით არის ამოწეული. ადრეც გვქონდა შენიშნული, რომ ასეთი გემები მსგავსი გამოსახულებით აბ. წ. პირველ საუკუნეებში ჩანს გავრცელებული. ჩანს ძველი თვალი გაპოუყენებით. ამიტომ არის, რომ თვითრკალიც ცალკე-ცალკეა მარჩილული თვალბუდესთან. რაც იმ დროის ოქრომჭედლობისათვის დამახასიათებელი არა ჩანს.

სხვებთან შედარებით ბრტყელი რკალი აქვს № 9 (XVI—6) სამარხში აღმოჩენილ ოქროს ბეჭედს. მას მაღალი თვალბუდე აქვს. რომელშიც დაბალი ხარისხის სარდიონის თვალი ზის (სურ. 34კ). ბეჭდის ზედა ნაწილი აბელფურცლოვანი ოქროსაგანაა დამზადებული. ფურცლოვანი მირჩილვის ადგილები ბეჭედს ეტყობა რამდენიმე ადგილზე.

ათასქმის ასეთივე ტექნიკით არის დამუშავებული ოქროს ბეჭედიც, რომელიც წრიული მინის თვლით არის შემკული (სურ. 34l). თვალბუდე მისი დაბალია და თვალიც ისეთნაირად ზის, რომ იგი ბეჭდის რკალთან ერთად განივკვეთში წრეს აკრავს.

მხოლოდ ერთადერთი ბეჭედია მთლიანადასმული. შემკული სწორკუთხა მინის თვლით (სურ. 34მ). თვალბუდე გავარსით არის შემკული.

რკალზე პატარ-პატარა რგოლებია ამოქრილი. თვალბუდე დაბალია და თვალში მჭიდროდაა მასში ჩამჯდარი.

მეხუთე ბეჭედს მეტად თავისებური რკალი აქვს. თითქოს დაგრეხილი მავთული იყოს, რსე აქვს ღერო დატეიფრული (სურ. 34). აქეთ-იქიდან პატარა ბურთულებით შემეჯულ თვალბუდეში კონუსური ფორმის სარდიონის თვალი ზის. რკალი ისეთნაირადვეა მიჩნეული თვალბუდესთან, როგორც გემშიანი ბეჭედი. სხვათა შორის ორივე ეს ბეჭედი ერთ სამარხშია აღმოჩენილი.

ოქროს საყურეებზე დადასტურებულია ოთხ სამარხში (უბ. XVI—6 № 9, № 10, უბ. 36 № 11, № 23). გვხვდება სამი სახის საყურე.

1. წარმოდგენილია ოქროს რკალი, რომელზედაც რგოლით ბრინჯაოს ან ოქროსავე ღეროა ჩამოყიდებული (სურ. 34ა). ღეროს თავში ოქროს ვარდულებში ჩასმული პასტის თვალია, ქვემოთ კი ღეროზე წამოცმულია რამდენიმე ფესად განტოტვილი ოქროს ღეროები, რომელთა ბოლოებზედაც პატარ-პატარა მარგალიტის თვლებია წამოარგებული. მარგალიტის ბურთების განლაგებით ურძის მტევანია გადმოცემული. ასეთი საყურეები, რთულ აუთრულ ნაკეთობას ეკუთვნის, რომელთა ფორმაც განსაკუთრებით ამ დროს ძლიერ გავრცელებული ჩანს (არმაზისხევი, სამთავრო, რუსთავი).

2. ამ ტიპის საყურეების დამზადების ტექნიკა უახლოვდება პირველს. რკალზე მრგვალებულია ღერო, ზედ წამოცმულ ვარდულებზე ჩამოყიდული პასტის თვლით და ყერცხლის ან ბრინჯაოს ბურთულით (სურ. 34ბ).

3. რთული აუთრული კომპოზიციით არის ნაკეთები ორი ცალი საყურე. აღმოჩენილია XVI—6 უბნის № 9 სამარხში. ოქროს რკალზე მარგალიტებით შემეჯული სახსრით ჩამოყიდებულია ნამგლისებრი თვალბუდე, გავარსით შემეჯული. შიგ მინის თვლები ზის. „ნამგალზე“ წვეთის ფორმის თვალბუდეა რგოლით ჩამოყიდებული, მსგავსივე თვლით გაწყობილი. „წვეთზე“ ბოლოში წვრილი ღეროთი მარგალიტის თვალია წამოცმული (სურ. 34გ). გარეგანი იერიით იგი არმაზისხევის IV საუკუნის № 19 მდიდრულ სამარხში აღმოჩენილი საყურეებს დავეყვებით.

მსგავსი ოქროს ბეჭდები და საყურეები წარმოდგენილია არმაზისხევის IV ს. მდიდრულ სამარხებში და სამთავროს სამაროვნის გვიანდელ ქვაყუთებში. საყურადღებოა, რომ ანალოგიურ სამკაულს ვხვდებით სხვა ლითონისასაც. საყურეები მტევნის გამოსახულებით დადასტურებულია ბრინჯაოსიც (სამარხი № 15, 49, X X XVI). ასევე № 9 სამარხში (XVI—6) აღმოჩნდა ყერცხლის მძაღლთვალბუდისა ბეჭედი, ანალოგიური ამავე სამარხში აღმოჩენილი ოქროს ბეჭდისა.

ორ სამარხში (უბ. X X XVI № 25 და 52) დადასტურებულია ოქროს მძივება ცილინდრული ფორმისა. მძივები დამზადებულია ოქროს თხელი ფურცლებისაგან (სურ. 34ი). საყურადღებოა რომ ოქროს მძივები იმერებს გიშრის მძივებს ეგორმებს, რომლებიც სამარხებში მრავლად გვხვდებოდა.

სამარხებულ ინვენტარში სამი ცალი პატარა ლილაკი არის დადასტურებული: ერთი, შვიდფურცლოვანი ვარდულია (სურ. 34ი), მეორე თვლებით შემეჯული ლილია (სურ. 34ი) და მესამე უბრალო ფირფიტას წარმოადგენს. ცენტრში სამგან გახვეტილია.

ხუთ სამარხში დადასტურებულია სპილენძის სარკე. სარკეები ყველანი ერთი ფორმისაა — წრიული, ბრტყელი, ზოგ მათგანს ეტყობა პატარა შევრილიყ.

ალბათ ხის ბუდეზე დასამაგრებლად (ტაბ. XXIV, 1—4). ერთ-ერთ სარკეს ზედ სის ბუდის ანაბეჭდებიც ეტყობოდა.

მწვრილსაყინძი ორ სამარხშია დადასტურებული (№ 25, 38). განსაკუთრებით იქცევს ყურადღებას № 25 სამარხში აღმოჩენილი რკინის მშვილდსაყინძი: მშვილდის ღეროში ჩასმულია რგოლი ცენტრიდან სიღლებით გაწყობილი. ასეთი მშვილდსაყინძები სამთავროს სამაროვანზე გვხვდება ძირითადად IV ს. სამარხებში²⁵.

სამარხებში ბევრი გვხვდებოდა მინის, გიშრის, სარდიონის, პასტის და სხვა მძივები. განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს გიშრის ცილინდრული, ასევე ბრტყელი, ცალ და ორსაგდულიანი მძივები, რომელთა ზედაპირიც რელიეფურადაა დამუშავებული (ტაბ. XXV, 1).

სამარხებში ორი ცალი გემმაცაა დადასტურებული. ერთი მათგანი იჯდა ოქროს ბეჭედში. როგორც აღნიშნული გვექონდა, საქმე გვაქვს ძველი გემმის ხელაქალ გამოყენებასთან. დაახლოებით მსგავსი გამოსახულებანი გლობტიკაში საკმაოდ ანალოგიური.

მეორე გემმა ბუდის გარეშე აღმოჩნდა XVI-5 უბნის № 1 სამარხში. (ტაბ. XXVI, 2). იგი წარმოადგენს სარდიონის თითქმის ოვალურ თვალს; მასზე ამოჭრილია სამსხვერპლოს წინ მდგომი ცხენი, რომელსაც მარჯვენა ფეხი აქვს აწეული ბომონის წინაშე. ბომონზე მოგზიგზე ცეცხლის ალია. ცხენზე ზის გვირგვინოსანი მხედარი, რომელსაც ყელზე ლენტო უფრიალებს. ცხენის უკან ცხოვრების ხეა გამოსახული. ცხენის ქვეშ მიწის ხაზია მოცემული. ხის ძირში გველი ჩანს. გამოსახულებანი ამოჭრილია ფაქიზად, ყველა ძირითადი დეტალი სიპატარავის მიუხედავად კარგად იკითხება.

როგორც სპეციალური ლიტერატურის გადასინჯვამ გვაჩვენა, აქამდე რამდენიმე შემთხვევა გვექონდა ასეთი გემმების აღმოჩენისა. აღმოჩენის მიხედვით ყველაზე ძველია ბერლინის მუზეუმში დაცული გემმა²⁶, სამწუხაროდ მისი აღმოჩენის ადგილი არ არის ცნობილი. მსგავსი გემმა ქუთაისის მახლობლად აღმოჩენილი, გამოქვეყნებული აქვს ტ. კიბალჩიჩ²⁷. ასეთივე გემმა დადასტურებულია სამთავროს სამაროვნის № 660 (ჩრდ. უბანი) ქვისამარხშიც²⁸. გამოსახულებათა ზუსტი იდენტურობა ოთხივე გემმაზე საშუალებას გვაძლევს, რომ ისინი ერთი ხელოსნის პროდუქტიად მივიჩნიოთ. აქედანვე გამომდინარე, ბერლინის მუზეუმში დაცული გემმაც ალბათ საქართველოს ტერიტორიიდან უნდა მომდინარეობდეს.

ბეჭდის ფორმის მიხედვით სამთავროს გემმიან ბეჭედს მ. ლორთქიფანიძე IV ს. ათარიღებს. ასეთ თარიღს სამარხში აღმოჩენილი მშვილდსაყინძი და სარდიონის სფერული თავებით შემკული ორი საყინძიც ამაგრებს.

შინაარსობრივად გემმებზე მოთავსებული სახეები ძველი რელიგიური რწმენების განვითარებიდან უნდა მომდინარეობდნენ. სამსხვერპლოსთან ერთად ცხენის გამოსახვა, როგორც ცნობილია, ჩვენში ადრეც იყო ცნობილი. ბორში²⁹ და არმაზში³⁰ აღმოჩენილ ვერცხლის თასებზე მოთავსებული ბომონის წინაშე

²⁵ ნ. უგრელიძე, დასახ. ნაშრ. ტაბ. XII, XVII, XVIII.

²⁶ A. Furtwängler, Beschreibung der Geschnittenen Steine, Berlin, 1896, ტაბ. 25, გვ. 132.

²⁷ Т. В. Кибальнич, Южно-русские гемы, Берлин, 1910, ტაბ. VIII.

²⁸ მ. ლორთქიფანიძე, საქ. სახ. მუზეუმის გემები, I. თბ., 1954, გვ. 34. მსგავსივე 3 გემმა აღმოჩნდა ურბნისის XXV უბ. სამაროვანზედაც 1961 წ.

²⁹ Е. Придик, Новые кавказские клады, МАР, გვ. 34, ტაბ. I, 3.

³⁰ ა. აფაქიძე... მცხეთა, № ტაბ. LVII.

ცხენის გამოსახულებებით წარმართული რელიგიური წესის ორგვარი გადმოცემა გვაქვს; ბორის თასზე წარმოდგენილია ცხენი — ღვთაება სხივების კონით ღამშვენიერებული, რომელიც დგას სამსხვერპლოს წინ. სამსხვერპლოზე აწყვია ცხენი-ღვთაებისადმი შენაწირი ვაშლები და ნაძვის ხის ნაყოფი³¹. ასევეა არმაზის ერთ-ერთი ლანგრის გამოსახულების მიხედვით. არმაზის მეორე თასზე გამოსახულია სამსხვერპლოს წინაშე ფეხაწეული ცხენი. სამსხვერპლოზე მარადიული ცეცხლი ანთია. ცხენს ღვთაებრიობის ელემენტები არ ახლავს. როგორც ვარაუდობენ, ამ შემთხვევაში საქმე უნდა გვქონდეს მსხვერპლად შეწირულ ცხენთან, რომელიც მოგიზგიზე ბომონის წინ დგას ფეხაწეული³².

ბომონის წინ მდგომი ცხენების გამოსახულება ლანგრებზე და გემებზე ერთნაირია. ოღონდ გემებზე გამოსახულებანი რთულ სიუჟეტურ ჩარჩოშია მოქცეული. ყურადღება უნდა მიექცეს იმ გარემოებასაც, რომ ანალოგიური გამოსახულებანი გვხვდება ტრაპიზუნტის III საუკუნის საქალაქო მონეტებზედაც. ნუმისმატ გ. დუნდუას დაკვირვებით აქ განვითარების ერთიანი ხაზია მიღებული; მეორე საუკუნის მიწურულის მონეტებზეა გამოსახული მითრა, III საუკუნიდან ჩნდება მხედარი, ბომონი, ხე, გველი (გველი, რომელიც ადრე ხესთან არის გამოსახული, გადადის შემდეგ მიწის ხაზის ქვეშ—ქვესცენლში), ვარსკვლავი და ფრინველი. ყურადღებას იმსახურებს მისივე დაკვირვება, რომ აღნიშნული გამოსახულებით საქმე უნდა გვქონდეს მზის, მთვარის და ციურ მნათობთა ფუნქციების გამაერთიანებელ სიუჟეტურ გადმოცემასთან და რომ ეს უნდა იყოს წინა საფეხურები წმინდა გიორგის გამოსახულებათა განვითარებისათვის³³.

არ არის გამორიცხული, რომ გემმაზე მოცემული სახეები მართლაც შუალედური რგოლი იყოს ძველ მითრასა და შემდგომ ქრისტიანულ გამოსახულებას შორის. ერთი რამ, ვფიქრობთ, ცხადად უნდა იჩქეოდეს, რომ გემმა, რომელიც IV საუკუნის სამარხშია აღმოჩენილი, უფრო ძველ ნიშნებს ატარებს და ამ ნიშნების გადმოცემის პირველი სახეა მითრა, ასევე გამრავლება-ნაყოფიერება. გემმაზე მოცემული გამოსახულება ქრისტიანულ სიმბოლოდ ვერ ჩაითვლება, იგი წარმართული ტრადიციებიდან მომდინარეობს.

II. IV-V საუკუნეების სამარხები

IV—V საუკუნეების სამარხები ნაქალაქარის XXXIV უბანზეა დადასტურებული. იგი მდებარეობს 36-ე უბნის გვერდითვე, მისგან აღმოსავლეთით. ამ დროის სამარხები შედარებით მცირე რაოდენობით არის გამოვლენილი. მიუხედავად ამისა, მათი შესწავლა აუცილებელია და IV საუკუნის სამარხების შემდეგ ერთგვარი განვითარების სურათს ვხედავთ. ამავე დროს IV—V საუკუნეები ისეთი პერიოდია, სადაც ორი სოციალური ფორმაციის შერწყმისა და კიდილის ვითარება უნდა გამოჩენილიყო. ამ მხრივ IV და IV—V სს. არქეოლოგიური მასალის და დაკრძალვის წესების შედარებას არ შეიძლება თუნდაც მცირე შედეგი

³¹ შ. ა მ ი რ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართ. ხელოვნების ისტორია, თბ. 1962, გვ. 88.

³² ი ქ ვ ე.

³³ გ. დ უ ნ დ უ ა, პიტუნტი—ბიკინთა ნუმისმატიკური მასალების მიხედვით, სამეცნიერო სესია მიძღვნილი 1962 წ. საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგებისადმი, 1963 წ. გვ. 64—66.

არ გამოედო. ამ მიზნით ჩვენ ვცადეთ, რომ უფრო დიფერენცირებულად გავყოფოთ მასალა, თუმცა ვიცოდით, რომ სათანადო რისკის გაწევა დაგვჭირდებოდა. მთლიანად ორსაუკუნოვანი ფენის ორ პერიოდად წარმოდგენა (IV და IV—V საუკუნეებისად) შესაძლებელი გახდა, ჯერ-ერთი, იმიტომ. რომ სამარხეული მასალის ერთი ჯგუფი (IV საუკუნისა) უფრო ამკლავნებს ნათესაობას III ს. მასალისადმი, ეს იმ დროს, როცა მეორე ჯგუფი (IV—V საუკუნეებისა) უფრო „ქრისტიანული“ ელფერისაა. და მეორეც—სამარხთა ასეთი ქრონოლოგიურად დაყოფა გამართლებულია მათი ტერიტორიული სხვადასხვაობითაც, თუმცა ერთი მეორეზე თითქმის მიჯრით არიან განლაგებული, რაღაც ათიოდე მეტრის დაცილებით.

ნაქალაქარზე IV—V საუკუნეებისადმი კუთვნილი სამარხების ორი ტიპი წარმოდგენილი; ორმოსამარხები და თიხის სარკოფაგები. მათ ასეთივე თანამიმდევრობით განვიხილავთ.

1. ორმოსამარხები

სულ ექვსია გათხრილი (ყველა მათგანი 1959 წ. გაითხარა).

ს ა მ ა რ ხ ი № 1 დამხრობილი იყო დას.—აღმ.-ით. თავით დასავლეთით. მიცვალებული დაკრძალული იყო გაშოტილი. ზედა ტანის ძვლები ცუდად იყო შემორჩენილი. სამარხი ღარიბია არქეოლოგიური მასალით. მხოლოდ მინის ერთი სანელსაცხებლეა დადასტურებული. იგი თხელკედლიანია, ყელ-პირი ძაბრისებურად აქვს გადაშლილი. ტანი მხრებს ქვემოთ სფერულია. ძირი არა აქვს. მინა ირიზებულია (2928. ტაბ. X XVI, 7).

ს ა მ ა რ ხ ი № 2 დამხრობილი იყო ჩრდ.-დას.—სამხრ.-აღმ. მიმართულებით. თავი ჩრდ.-დას. აქვს მიქცეული. მიცვალებული წევს გაშოტილი: მარცხენა ხელი მოხრილი აქვს, ისე რომ მტევანი მარჯვენა გვერდზე უდევს. მარჯვენა ხელი მოხრილია და მტევანი თითქმის ნიკაპთან აქვს მიტანილი. თავის ქალა დაზიანებულია. სამარხი მიწის ზედაპირიდან დაცილებული იყო 0,8 მ-ით. სამარხი უინვენტარია.

ს ა მ ა რ ხ ი № 3 დამხრობილი იყო დას.—აღმ.-ით. თავით დასავლეთით ჩონჩხი შედარებით კარგადაა დაცული. მიცვალებული ფეხებმოკრუნჩხული ჩაუსვენებიათ. ტანის ზედა ნაწილი კი ისევე იყო როგორც № 2 სამარხის მიცვალებულისა: მარცხენა ხელის მტევანი მარჯვენა გვერდზე უდევს, მარჯვენა ხელი კი უფრო ძლიერადაა მოხრილი და ხელის მტევანი ნიკაპამდეა მიტანილი. მიწის ზედაპირიდან 1,1 მ-ით იყო დაცილებული (ტაბ. XVIII, 2).

ინვენტარი:

1. სპილენძის მშვილდსაკინძი, ბრტყელი მშვილდით და ღეროვანი ენით, ზამბარიანი (2929, სურ. 36).

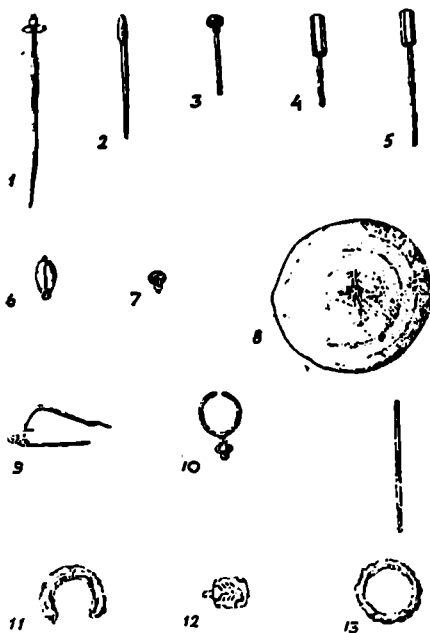
2. სასაფეთქელ სამკაული (2932, სურ. 36) სპილენძის, ბრტყელი, წრიული ფორმისა, ერთ მხარეზე, ცენტრში გახვრეტილი მორჩი აქვს ზონარისათვის (დიამეტრი 5.5 სმ). აღმოჩენილია მიცვალებულის მარჯვენა ყურსა და საფეთქელს შორის.

3. სპილენძის ბეჭედი (2931, სურ. 36) დამტვრეული. კარგადაა შემორჩენილი ოთხკუთხა ბრტყელი ფარაკი, რომელზედაც კიბორჩხალაა ამოკარული.

4. გზრის მძივები (2930) პატარა ზომისა. მძივების გვერდები შედგენილია სამი, ოთხი და ხუთი მერიდიანული ნაწილით. საერთოდ გაფცქვნილი ფორთხის ფორმას ატარებენ.

ს ა მ ა რ ხ ი № 4. მიცვალეზულის ზედა ნახევრის ძელები არეულია. შემო-
რჩენილი ნაშთებით სამარხი დამხრობილია დას.—აღმ.-ით, მარჯვენა მხარეს მოხ-
რილი ფეხებით. სამარხის ზემოთ კედლის ქვების წყობა იყო შემორჩენილი. სა-
ვარაუდოა, რომ სახლის მშენებლობის დროს დაუზიანებიათ სამარხი. თავის ქა-
ლა გადაგორებული იყო გვერდზე. ქვედა ყბაც მოშორებით ეგდო.
ინვენტარა:

1. რკინის ბეჭედი (2933, სურ. 36₁₂) მრგვალგანიკვეთიანი, დაეანგული.

სურ. 36. IV-V სს. სამარხებში აღმოჩენილი არქეოლოგიური
მასალა (უბ. 34-ე, 1959 წ.): 1. სპილენძის საკინძი, შემეჯული
ზარჯნის სამტოტა თავით (თიხის საოკოფაგი № 3); 2. სპი-
ლენძის საკინძი სპილენძისავე თავით (სარკოფაგი № 3); 3. სპილენძის
კინძისთავი, სარდიონის (ფერული თავით შე-
მეჯული (სარკოფაგი № 1); 4, 5. რკინის კინძისთავები, შე-
მეჯული მოთუთო ფერის პასტის მრავალწახნაგა თავებით
(სამარხი № 4); 6. საკინძის სურდოლიკის თავი (სამარხი
№ 4); 7. თეთრი პასტის საკინძის თავი, ინკუსტრირებული
ლურჯი პასტის თელებით (სარკ. № 3); 8. სპილენძის სასა-
ფეთქლე (სამარხი № 3); 9. სპილენძის მშვილდსაკინძი (სა-
მარხი № 3); 10. ვერცხლის საყურე, შემთხვევითი მონაპო-
ვარი სამარხის ტერიტორიაზე; 11. რკინის ნაკლული ბე-
ჭედი (სარკ. № 3); 12. სპილენძის ბეჭედი, ფარაქვე აზო-
კაწრული კიბორჩხალის გამოსახულებით (სამარხი № 3);
13. რკინის ბეჭედი (სამარხი № 4).

2. საკინძის თავი შინდის კურკის ფორმისა. შემორჩენილი ნაწილის მიხედვით ღერო რკინის ყოფილა. საკინძის თავი დაბალი ხარისხის სარდიონისაა (2934, სურ. 36).

3. ორი ქინძისთავის ზედა ნაწილი მრავალწახნაგა მოთეთრო ფერის პასტის თავებით. ღეროები რკინისა ყოფილა (2935, სურ. 364.5).

ს ა მ ა რ ხ ი № 5 დარღვეულია. შემორჩენილია ჩონჩხის მხოლოდ ნაწილი. როგორც ჩანს, მიცვალებულისთვის დაკრძალვისას ფეხები მარცხნივ მოუხრიათ. სამარხი დაზიანებულია ზედა ფენის ნაგებობების კედლების მშენებლობის დროს. აქვე ადრე დადასტურებული იყო ალიზის აგურების ნატეხები. სამარხში ინვენტარი არ ყოფილა დადასტურებული.

ს ა მ ა რ ხ ი № 6 დამხრობილი იყო დას.—აღმ.—ით. მიცვალებული წევს გაშოტილი. პოზა ზუსტად ვერ დგინდება. მარჯვენა ხელი და მარჯვენა ფეხის ნაწილი. მუხლის ქვევით აკლია. როგორც წინა სამარხები, ესეც დაზიანებულია. აქვე მახლობლად აღმოჩნდა ქვების წყობა და დამტყრელი ქვევრის ნატეხები. სამარხი უინვენტარო იყო.

ორმოსამარხების ინვენტარი როგორც ვნახეთ, ღარიბულია, მხოლოდ სამ სამარხშია წარმოდგენილი. მიცვალებულთა პოზაც 4 სამარხის მიხედვით დგინდება. მიუხედავად ამისა საერთო სურათის წარმოდგენა შესაძლებელია.

ზემოხსენებული ორმოსამარხები ინვენტარისა და დაკრძალვის წესის მიხედვით ერთად შეგვიძლია განვიხილოთ. ყველა მათგანისათვის გაშოტილი პოზაა დამახასიათებელი. ექვსიდან სამს ფეხები მოხრილი აქვს, ხელების განლაგებაში კი იმ სამარხებში, სადაც მიცვალებულის ზედა ნაწილი არეული არ არის, საერთო სურათი შეინიშნება, კერძოდ, მარცხენა ხელის სხივის ძვალი მუცელზე დევს ისე, რომ ხელის მტევანი მარჯვენა გვერდზეა მოქცეული. მარჯვენა ხელი მოხრილია და მტევანი ნიკაბთანაა მიტანილი. საყურადღებო ფაქტია, რომ ხელების ასეთ განლაგებას ვხვდებით იმისდა მიუხედავად, ფეხები მოხრილი აქვს თუ გაშოტილი. მიცვალებულთა ასეთი პოზით დაკრძალვა, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება შემთხვევითი იყოს, არამედ სავარაუდოა, რომ საქმე ევქონდეს რაღაც რელიგიურ ამბებთან. ყოველი შემთხვევისათვის ფიქრობთ, რომ მიცვალებულთათვის ფეხების მოღუნვა წარმართობის ელემენტებთან უნდა იყოს დაკავშირებული, რომელიც ქრისტიანობის გავრცელების პირველ საუკუნეებშიც არ იქნებოდა დავიწყებული. სულ სხვა ამბავია როცა ადრეშუასაუკუნეების კვა-ყუთებში ვხვდებით მიცვალებულთა კიდურების მოხრის შემთხვევებს. ეს სამარხის სიპატარავითაა ხოლმე გამოწვეული, როცა იქ მიცვალებული ვერ ჩაეტიო. ურბნისში კი როგორც აღნიშნული იყო, ორმოსამარხები გვაქვს, სადაც ასეთი სიძნელე ვერ შეიქმნებოდა.

სამარხთა დამხრობის და მიცვალებულთა დასვენების პოზის მიხედვით უნდა ვივარაუდოთ, რომ საქმე გვაქვს წარმართობიდან ქრისტიანობაზე გარდასვალ საფეხურთან; სამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ნამდვილად ქრისტიანულ სამარხთან, სხვა შემთხვევებში კი წარმართულ-ქრისტიანულთან. ასეთ ვარაუდს სამარხეული ინვენტარიც ემორწმუნება. ჩვენ ხელთაა სამი სახის მასალა: ტანსაცმელთან დაკავშირებული ნივთები, სამკაულები და მინის ჭურჭელი. ტანსაცმელთან დაკავშირებული ნივთებიდან წარმოდგენილია სხვადასხვა მინერალით თავშემკული ქინძისთავები და ფიბულა. ანალოგიური მასალა კარგადაა ცნობილი და ამდენ-

ნად მასზე ლაპარაკს არ გავაგრძელებთ. სამთავროს, არმაზისხევის ღა სხვა ძეგ-
ლების მიხედვით თარიღი ადრეულ შუასაუკუნეებს ემთხვევა³¹.

სამკაულები სამარხებიდან მცირეა. რკინის ბეჭედი და მძივები თარიღის შე-
სახებ თითქმის ვერაფერს გვაძლევენ. რაც შეეხება სპილენძის დისკოსებრ
ნივთს, რომელიც ჩვენ ქალის თავსამკაულად მიგვაჩნია, ქართულ მასალებში
გავრცელებული არა ჩანს. პარალელები უმთავრესად მოეძებნება ჩრდილოეთ
შავიზღვისპირეთის ადრეშუასაუკუნეების არქეოლოგიურ მასალებში. ერთი ცა-
ლი აღმოჩენილია ურბნისშიც IV ს. სამარხში. რაც შეეხება სპილენძის ბეჭედს,
იგი ფარაქზე მოთავსებული გემმის მიხედვით ფრიად საყურადღებოდ გამოიყუ-
რება (სურ. 36). ბრტყელ, სწორკუთხოვან ფარაქზე ამოკაწრულია კულმოკეცი-
ლი კირჩხიბი, რომლის ცალკეული ნაწილები: ფეხების, კუდის თუ ეშვების გად-
მოცემაში სქემატურობა იკრძაობა. კირჩხიბის მსგავს გამოსახულებას ვხვდე-
ბით არმაზისხევის 1945 წ. გათხრილ № 83 ქვისსამარხში აღმოჩენილ ბრინჯაოს
საბეჭდავზე, რომელზედაც კირჩხიბთან ერთად გამოსახულია ლომი და ფალ-
რი წარწერა³². მ. ლორთქიფანიძის აზრით საბეჭდავი პართული ხანის ნახელავი
უნდა იყოს³³. რაც შეეხება თვით სამარხს, სადაც საბეჭდავი იყო აღმოჩენილი
„მცხეთის“ ავტორები გვიანდელ სამაროვანში ათავსებენ, რომლის თარიღიც I/
—IX სს. ემთხვევა. სამაროვანი „ძველი დიდაქტურ“ რეზიდენციის ნანგრევებზე
აღმოცენებულია. გაიცილებით უფრო გვიან, საფიქრებელია, IV საუკუნის მდიდ-
რთულ სამარხთა ჯგუფის შემდგომ³⁴. ავტორთა ეს მოსაზრება თარჯლის შესახებ
უთუოდ გასათვალისწინებელია ურბნული სამარხების დათარიღებისას. ასეთივე
თარიღს ემორწმება მინის ერთადერთი ჭურჭელი. რომელიც პირველ სამარხშია
აღმოჩენილი. მსგავსი მინის ჭურჭლები განსაკუთრებით კარგადაა წარმოდგე-
ნილი სამთავროს სამარხულ კომპლექსებში. ნ. უგრელიძის კლასიფიკაციით იგი მე-
2 ქვეტიპს განეკუთვნება³⁵. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ასეთი ჭურჭლის შემც-
ველი სამთავროს ჩრდილოეთის უბნის № 24 სამარხი (1939 წ.); სადაც სხვა ნივ-
თებთან ერთად დადასტურებულია იქროს ბეჭედი, უახლოესი სინქრონული
ძეგლი ალაიანის სარკოფაგში აღმოჩენილი ბეჭდისა, რომელიც მონეტით თარიღ-
დება IV—V სს. ნ. უგრელიძე ურბნულის მსგავსი მინის ჭურჭლების შემცველ
სამარხებს IV—V საუკუნეებით ათარიღებს³⁶.

ზემოთ განხილული ორმოსამარხები არქეოლოგიური მასალის, ასევე დარ-
ძალის წესის მიხედვით, როგორც აღნიშნული იყო. ადრეფეოდალურ ხანას მიე-
კუთვნებიან, ამასთანავე მის უფრო ადრეულ ეტაპს, რომელიც ჩვენში ქრისტიან-
ობის შემოსვლა-გავრცელებას ემთხვევა. ამ უკანასკნელით კიდევ უფრო შეიძ-

³¹ ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი, ა. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე, მცხე-
თა, I, იბ. გვიანდელი სამაროვნის არქეოლოგიური მასალა; ო. ტყეშელაშვილი, ადრე
ფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის ძეგლები სამთავროს საწაროვნიდან (ახ. წ.
IV-VIII სს.), საქართველოს სახ. მუზეუმის მოამბე, XIX-B; მისივე, სამთავროს ახ. წ.
IV-VIII სს. სამარხებში აღმოჩენილი ქინძისთავეები, საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე XIX-A—XXII;
ნ. უგრელიძე, მინის წარმოების ისტორიისათვის ძველ საქართველოში.

³² მ. ლორთქიფანიძე, საქ. სახ. მუზეუმის გემები, გვ. 82, სურ. 64, მსგავსი განო-
სახულება Fr. Sarrac, Die Kunst des alten Persien, Berlin, 1923, სურ. 14.

³³ იქვე.

³⁴ ა. აფაქიძე... დასახ. ნაშრომი, გვ. 135, ავტორები აღნიშნულ გამოსახულებაში ხო-
ლიაქოს ნიშნებს გულისხმობენ.

³⁵ ნ. უგრელიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 147.

³⁶ იქვე.

ლება თარიღის დაზუსტება. ვფიქრობთ უფრო მართებული იქნება, თუ მათ IV საუკუნის ბოლოთი და V საუკუნით დაეთარიღებთ.

2. თიხის სარკოფაგები

ნაქალაქარზე ათამდე თიხის სარკოფაგია გათხრილი. სარკოფაგები პირველად ნაქალაქარის I უბანზე აღმოჩნდა. სამი სარკოფაგი გათხარა 1959 წ. XXIV უბანზე IV—V სს. ორმოსამარხების გვერდით. როგორც ირკვევა, თიხის სარკოფაგებს იყენებდნენ კოლექტიური დაკრძალვისათვის. ინვენტარი უმთავრესად არ გააჩნიათ. მცირეოდენი მასალა მოგვცა 34-ე უბანზე გათხრილმა სარკოფაგებმა. სამივე მათგანი, ისევე როგორც სხვები, ერთი ფორმისანი არიან — აბაზანისმაგვარი, სქელკედლიანი, წითლად კარგად გამომწვარი თიხისა. პირველი სარკოფაგის სიგრძე 2,1 მ-ია, სიგანე (ცენტრალურ ნაწილში)—0,65 მ, სიმაღლე სახურავის გარეშე—0,22 მ. სარკოფაგს გვერდებზე სამრიგად, ხოლო პირზე ერთ რიგად ჭდეული ორნამენტი შემოუყვება. სარკოფაგში რამდენიმე ჩონჩხის ნაწილი აღმოჩნდა. ძვლები ერთმანეთში იყო არეული. ინვენტარი არ იყო დადასტურებული. სარკოფაგი დამხრობილი იყო დას.—აღმ. მეორე სარკოფაგი დამხრობილი იყო ჩრდ.-დას.—სამხრ. აღმ.—ით. სიგრძეა 2,1 მ, სიგანე—0,8 მ, სიმაღლე სახურავის გარეშე—0,35 მ (ტაბ. XIX, 2). სამივე სარკოფაგს სახურავი დამტკრეული ჰქონდა. მეორე და მესამე სარკოფაგს ერთი და იგივე ზომები აქვთ. ესენიც ჭდეული ორნამენტებით არიან შემკული. მეორე და მესამე სარკოფაგში ორ-ორი მიცვალებული ყოფილა დაკრძალული. ძვლები ერთმანეთში იყო არეული. მეორე სარკოფაგში მხოლოდ ერთი ნივთია დადასტურებული — სპილენძის ქინძისთავი სარდიონის სფერული თავით შემკული (სურ. 36ა). მესამე უფრო „მდიდრული“ აღმოჩნდა (ტაბ. XIX, 3). დადასტურებულია: სპილენძის საკინძი სპილენძისავე თავით (სურ. 36ბ), სპილენძის საკინძი შემკული მარჯნის სამტოტა თავით (სურ. 36ი), საკინძის თავი თეთრი პასტისა, ისკუსტირებული ლურჯი პასტის თვლებით (სურ. 37). ნაკლები რკინის ბეჭედი (სურ. 36ი₁) და მისის მაღალტანიანი ჭურჭელი (ტაბ. XXVI, 4).

მსგავსი მინის ჭურჭელი და საკინძები კარგადაა ცნობილი სამთავროს გვიანი ქვისამარხების კომპლექსებიდან, რაც საშუალებას გვაძლევს სარკოფაგებიც 34-ე უბნის ორმოსამარხების სინქრონულად მივიჩნიოთ.

თიხის სარკოფაგები ურბნისში ჯერ კიდევ პირველი კამპანიის დროს იყო გათხრილი. ისინი გარეგანი ფორმის მიხედვით არაფრით განსხვავდებიან 1959 წ. გათხრილი სარკოფაგებისაგან (ტაბ. XIX, 1). სამარხებში ინვენტარი არ ყოფილა დადასტურებული. აღსანიშნავია, რომ ასეთივე სარკოფაგებია დამოწმებული უშუალოდ სოფელ ურბნისის ტერიტორიაზედაც მტკვრის პირის მაღალ ფლატეზე. ურბნისში მსგავსი სარკოფაგი აღმოჩენილია ადრეც. იგი გამოქვეყნებულია აქვს პროფ. ს. მაქალათიას⁴⁰. მასვე აქვს დამოწმებული მსგავსი სამარხების აღმოჩენების რამდენიმე შემთხვევა; პირველად თიხის კუბო აღმოჩენილა არაგვის ხეობაში, სოფ. საგურამოში, შემდეგ სოფ. ურბნისში⁴¹. საყურადღებოა,

⁴⁰ С. Макалатия, Археологические находки в сел. Даблагоми и Агаяни, СА, V, 1940, გვ. 269.

⁴¹ ერთ-ერთი ასეთი სარკოფაგი, რომელიც ბორჯომის ხეობაშია აღმოჩენილი, მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმშია გამოფენილი.

რომ 1956 წ. ასეთი სარკოფაგი აღმოჩნდა რუსთავერც. მტკვრის მარჯვენა ნაპირზე⁴². ეს პირველი შემთხვევა იყო რუსთავის ტერიტორიაზე ასეთი აღმოჩენისა. თითქმის ყოველთვის თიხის ზემოსხენებული სარკოფაგები უინვენტაროა და მათი ღათარილების საკითხიც მეტად გართულებულია. სოფ. აღაიანში აღმოჩენილ სარკოფაგში დადასტურებულმა ოჭროს მონეტებმა ს. მაკალათიას საშუალება მისცა, რომ სარკოფაგი IV—V საუკუნეებით დაეთარილებინა⁴³. დღევანდელი მონაცემების მიხედვით საუარაუდოა, რომ სწორედ ამ პერიოდში ხდება თიხის სარკოფაგების გავრცელება განსაკუთრებით ქართლის ტერიტორიაზე. თიხის სარკოფაგების ხმარების ზედა ზღვარის განსაზღვრა ძნელია, ურბნისის სარკოფაგების დროის ამ მონაკვეთით დათარიღება კი, ფეიქრობთ, სწორია, ჭერ ერთა არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, და მეორეც იმით, რომ ისინი ამ დროის სამარხებთან ერთად არიან აღმოჩენილი.

როგორც სათანადო მასალის გადასინჯვამ დაგვანახა, თიხის სარკოფაგები ძლიერ გავრცელებული ჩანს წინა აზიის ტერიტორიაზე. მათგან უძველესი უნდა იყოს ურში აღმოჩენილი სარკოფაგები, რომლებიც შედარებით პატარები არიან. მიცვალბულს აქ ათავსებდნენ ბარძაყებში და მუხლებში მოლუნულს. ასეთ პიჯას რელიგიური ტრადიციებით განსაზღვრავენ⁴⁴. მესოპოტამიაში თიხის სარკოფაგებს (ტოლის გამოთქმით — ვარკლისებრს) დიდი ტრადიციები ჰქონია, რომელიც ასურულ დრომდე მიდის⁴⁵. ელინისტური ხანის თიხის სარკოფაგები დადასტურებულია ნიმრუდის გათხრების დროს⁴⁶. ბაბილონში თიხის სარკოფაგები ძლიერ გავრცელებული ყოფილა პართულ ეპოქაში⁴⁷.

დურა-ევროპოს სამაროვანზე აღმოჩენილი. კდელუი ორნამენტით შემკული თიხის სარკოფაგები ბევრ საერთოს ამჟღავნებენ ურბნულ სარკოფაგებთან. თანახმად დერას სარკოფაგების აღწერილობისა, — ძირი ბრტყელია, კედლები თითქმის ვერტიკალური, სხვადასხვა სიმაღლისა. გვერდების კედლები პარალელურად დგას. ბოლოები მომრგვალებულია. ნ. ტოლის აზრით სარკოფაგები უნდა გამოეყენებინათ ალბათ ახ. წ. II ს. ბოლოს⁴⁸. მისივე ვარაუდით „გადასვლა ჩის კუბოებიდან თიხის სარკოფაგებზე არის ერთ-ერთი ძლიერი საბუთი მესოპოტამიური გავლენის ახალი ტალღისა“⁴⁹. თიხის სარკოფაგები დურაზე აღრე ერთი საუკუნით. გავრცელებული ყოფილა ტიგროსის სელევკიის მეორე ფენაში (ახ. წ. 43—118)⁵⁰. აქვე უფრო აღრე. მესამე ფენაში აღმოჩენილია მოქიქული სარკოფაგიც (ახ. წ. 140—ახ. წ. 43)⁵¹. მოქიქული სარკოფაგი დურას სამაროვანზედაცაა აღმოჩენილი. მისი კიქური ძლიერ სქელი იყო და ადვილად სცივდებოდა. კედლების დეკორირებით იგი უკავშირდება ანტროპოიდ სარკოფაგებს. რომელიც ტიპიურია მესოპოტამიის ელინისტური ხელოვნებისათვის. დურაში ეს

⁴² გაზეთი „Заря Востока“, 13 VIII-1957 წ

⁴³ ს. მაკალათია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 270.

⁴⁴ C. L. Woolley, Ur Excavations, ტ. I, გვ. 138, ტ. II, ტაბ. II.

⁴⁵ N. P. Toll, The Excavation at Dura-Europos, II, The Necropolis, London 1946, გვ. 95.

⁴⁶ D. and J. Oates, Nimrud 1957: The Hellenistic Settlement, J.raq. XX, 2, 1958, გვ. 134, ტაბ. XXVII, XXX.

⁴⁷ N. P. Toll, იქვე.

⁴⁸ იქვე, იხ. ტაბ. XXVII.

⁴⁹ იქვე, გვ. 95.

⁵⁰ იქვე.

⁵¹ იქვე, გვ. 97.

ტიპი უნდა გამოყენებულიყო ახ. წ. 160 წ. შემდეგ. იგი დადასტურებული იყო ნატეხების სახით და მიაკუთვნებენ ახ. წ. II ს. ბოლოს⁵². ღურა-ევროპოს სარკოფაგები თითო ჩონჩხს შეიცავდა. ვარაუდით ღარიბი მცხოვრებლები ზოგ მათგანს ხელმეორედაც იყენებდნენ⁵³.

საყურადღებოა ტოლის კიდევ ერთი მოსაზრება, რომ თიხის სარკოფაგებს აზნადებდნენ ადგილობრივად, ღურაში. რადგან მყიფე თიხა, რითაც იქაური სარკოფაგები იყო გაცემებული, გრძელ მანძილზე ტრანსპორტირების საშუალებას არ იძლეოდა⁵⁴.

ზემოჩამოთვლილ სხვა სარკოფაგებთან შედარებით, ურბნული თიხის სარკოფაგები უფრო უკეთ დამუშავებულია და შემკული ორნამენტებით. დეტალური უფრო სიმეტრიულია და შოკლებულია დაუდევარ ხარვეზებს, რომლებიც განსაკუთრებით ღურას სარკოფაგებს გააჩნია. ორნამენტული შემკობით ურბნულ სარკოფაგებზე უპირატესობა აქვს კაქუში აღმოჩენილ პართულ-სასანურ ჩონჩხის თიხის სარკოფაგებს, რომელთა გვერდებიც შემკულია ადამიანთა, ასევე ვაზის და ყურძნის მტევნების გამოსახულებებით⁵⁵. ასეთ საუკეთესო გამოსახულებათა მიუხედავად ამ სარკოფაგების გვერდები ვერ არის კარგად დამუშავებული და თითქმის დაგრეხილია.

ასეთ სურათს გვაძლევს თიხის სარკოფაგების გავრცელების მოკლე მიმოხილვა. სადაც ურბნული სარკოფაგები ერთ-ერთ მოგვიანო ვარიანტს წარმოადგენენ. უფრო დეტალურად ასეთი სარკოფაგების გავრცელების გზების განხილვისაგან თავს შევიკავებთ, რადგან საამისო მასალა არ გავაჩნია. არ არის გამორიცხული. რომ ჩვენშივე უფრო ძველი ვარიანტებიც აღმოჩნდეს.

III. ნაგებობები და ნაგებობების თხრისას მოპოვებული არქეოლოგიური მასალა

1. „ღამწვარი ნაგებობები“

აღნიშნული პერიოდის ნაგებობებს შორის უფრო უკეთესად გამოიყურება საცხოვრებელი ნაგებობების ზოგიერთი ნაშთი, რომელთაც განადგურების შემდეგ ჩვენამდე ხელუხლებლად მოაღწიეს. 1959—1960 წწ. XX-4 უბანზე ექსპედიციამ გათხარა საცხოვრებელი ნაგებობის ერთი ნაწილი, რომელიც, ვფიქრობთ, უკეთეს წარმოდგენას მოგვცემს ზოგიერთ არქეოლოგიურ მონაპოვარზე. განათხარა ობიექტს პირველი შთაბეჭდილების მიხედვით „ღამწვარი ნაგებობა“ ვუწოდეთ. სამწუხაროდ, საცხოვრებელი კომპლექსის მხოლოდ ნაწილია გათხარილი, დანარჩენი დასახლებულია და არქეოლოგიისათვის ალბათ უკვე დაკარგულიც. ნახანძრალის საკმაოდ სქელი ფენა მიუთითებს, რომ ნაგებობას თავს დასტყდომია რაღაც უცარი კატასტროფა, რის შედეგადაც დაქცეულა და გადაბუგულა. სათავსოებში მყოფი არქეოლოგიური მასალა, ნაცარ-ნახშირში არეული, ხელუხლებლად შემორჩა.

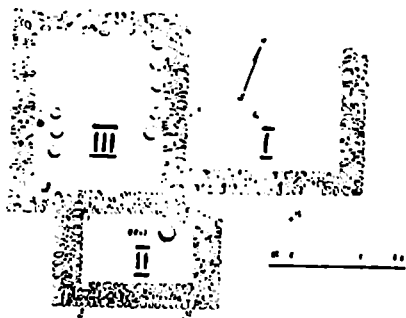
⁵² N. P. Toll. იქვე.

⁵³ იქვე, გვ. 96.

⁵⁴ იქვე.

⁵⁵ Giuseppe Furlani, *Sarcophagi Partici di Kakzu. Iraq. I, 1, 1934*, ტაბ. XII, XIII.

„დამწვარი ნაგებობა“ ოთხოთახიანი (სურ. 37). შემორჩენილია სათავსოების საძირკვლის ნაწილები, რიყის ქვით ნაგები, თიხის ხსნარზე. კედლის სიგანე 0,75 მ-ს აღწევს. ოთახები გვეგმაში სწორკუთხედის ფორმისაა. (ტაბ. XXVII. 1).

სურ. 37. „დამწვარი ნაგებობის“ არასრული გეგმა (XX-4 უბ. 1959-1960 წწ.).

იატაკი თიხატყეპნილია. კედლები აქაც ისე ყოფილა ნაგები, როგორც ურზნის სხვა ნაგებობებში: ქვედა ნაწილი რიყის ქვით, შემდეგ კი ალიზით. სახურავი ბანური უნდა ყოფილიყო.

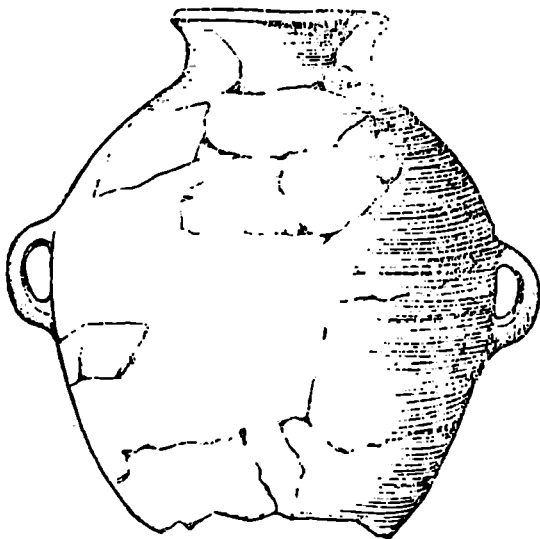
ერთი ოთახი 1959 წ. გაითხარა (4,4×4 მ). იგი არქეოლოგიური მასალით არ არის მდიდარი. მხოლოდ პატარა დოქი (ტაბ. XXII, 2) და კვირისტავია დადასტურებული. დოქის ფორმა საყურადღებო დეტალებით ხასიათდება და მის აღმოჩენას დათარიღებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს.

მეორე ოთახი (3,2 მ× 2 მ), სადაც თონეა დადასტურებული, შესაძლებელია, სახაბაზოს წარმოადგენდა. ასეთ ვარაუდს ეუშვებთ, რა თქმა უნდა, არა მხოლოდ იმის გამო, რომ აქ თონეა აღმოჩენილი. თონეები (უმთავრესად პატარა ზომის) ღუმელის დანიშნულებით საცხოვრებელ სათავსოებშიაც გვხვდება ხოლმე. იგი ზომით ძლიერ პატარაა და შეიძლება მას საცხოვრებლად ვერ გამოიყენებდნენ (ტაბ. XXVII. 1).

არქეოლოგიური მასალით განსაკუთრებით გამოირჩევა მესამე ოთახი (ტაბ. X XVIII, 1). იგი როგორც ჩანს სამეურნეო დანიშნულებისა უნდა ყოფილიყო (4,5×3,75 მ). მის თიხატყეპნილ იატაკზე ნაქრისა და ნახშირის გროვაში ბევრი საყურადღებო ნივთია დადასტურებული. უპირველესად ყოვლისა უნდა მოვიხსენიოთ ის კერამიკული მასალა, რომელიც იატაკზე იყო მიმოფანტული. თიხის ჭურჭლების ერთი წყება სათავსოს იატაკზე ეწყო, სხვები კი ეტყობა ოთახის კედლებში დატანებულ თახჩებში თუ ნიშებში იყო შენახული. კედლების გადაწვრების შემდეგ ეს ჭურჭელი ოთახის იატაკზე აღმოჩნდა დამსხვრეული. აქვე ეყარა თიხის ბათქაშის დამწვარი ნატეხებიც. ოთახის კედლები შიგნიდან შელესილი ყოფილა თიხის ხსნარითვე.

ოთახში დადასტურებული კერამიკული მასალა უწინარეს ყოვლისა იმ მხრივ იქცევს ყურადღებას, რომ გვხვდება სრულიად ახალი ფორმები თიხის ჭურჭლებისა, უმთავრესად დიდი ზომის საოჯახო, სახმარი, რომლებიც შეიძლება გამო-

ვადკის სახელმძღვანელო ფორმებად ამ პერიოდის კერამიკის დახასიათებისათვის.

5, 10, 15

სურ. 38. „დამწვარი ნაგებობიან“ პესამე ოთახში დადასტურებული ორყურა ღერგი.

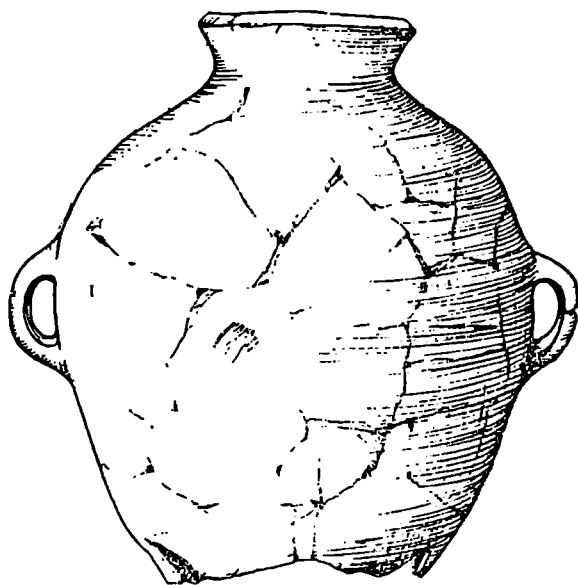
ოთახის დასავლეთით კედლის გასწვრივ სამი დიდი ზომის ღერგი მდგარა. ღერგებს ორ-ორი მასიური ყური აქვთ და ბრტყელი ძირი. ჭურჭლის ძირები იატაკში ყოფილა ჩადგმული. ორი ღერგი ერთნაირადაა დამუშავებული, თიხა მოყავისფროდაა გამომწვარი (სურ. 38, 39); მესამე ნაცრისფრადაა გამომწვარი, შემკულია თოკის ორნამენტით¹⁶ (სურ. 40). სამივე ღერგი, პირველი ორი განსაკუთრებით, სქელკედლიანია. აღმოსავლეთის კედლის გასწვრივ მოზრდილი ბრტყელძირიანი ჭურჭლები ყოფილა ჩამწყკრივებული. აქვე ახლოს ხელსაფქვავის ქვედა ქვა ეგდო. ოთახში მიმოფანტული იყო დიდი ზომის ჭურჭლების ნატეხები, რომელთა აღდგენაც ვერ მოხერხდა. ეტყობა კი ღერგის მსგავს ჭურჭლებს უნდა ეკუთვნოდნენ.

სქელკედლიანი თიხის ნაწარმიდან აღსანიშნავია ღერგის ზედა ნაწილის ნატეხი. რომელსაც ყელზე წიბო შემოუყვება (3076).

საერთოდ შეიმჩნევა, რომ აქ დადასტურებული დიდი ზომის ჭურჭელი ბრტყელძირიანი ყოფილა. საშუალო ზომის ჭურჭელს განიერი, ბრტყელი ძირი აქვს, რომელიც უერთდება თითქმის ვერტიკალურ მუცელს. ასეთი ჭურჭლების

¹⁶ „დამწვარი ნაგებობიდან“ მომდინარე თიხის ნაწარმს ხანძრის გამო პირვანდელი ფერი დაკარგული აქვს. ზოგ მათგანს მონაცრისფრო, რუხი ტონიც ამიტომ დაჰყავს,

საუკეთესო წარმომადგენლებია ცალყურა კოკა (3051, ტაბ. XXXI, 1), რომელსაც ყელზე დაბალრელიეფური წიბო შემოუყვება, და ორყურა ყელწიბოვანი კოკა (3087, ტაბ. XXX, 1). როგორც ჩანს, საშუალო ზომის ზემოჩამოთვლილი კოკებისათვის ყელზე წიბო დამატასიათებელი ელემენტია. ამავე დროს გარეგანი დორმებითაც ამეღვენებენ ისინი ნათესაობას. ჩვენ აქ მთელი ჭურჭლები ჩამოვთვალეთ. არაფერს ვამბობთ ცალყელ პატარ-პატარა ნატეხებზე. რომლებიც ანალოგიურ ჭურჭლებს მიეკუთვნებიან.

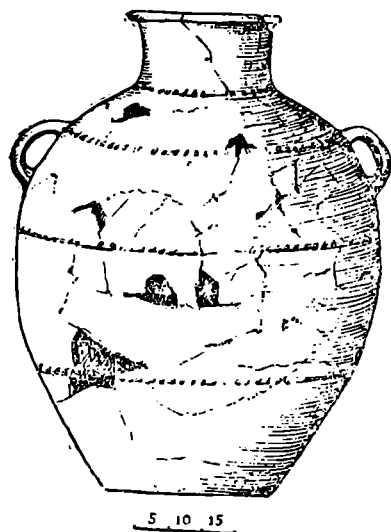
5 10 15

სურ. 39. სქელყედლიანი ორყურა დერგი „დამწარი“ ა. გებოის“ მესამე ოთაიდან.

ოთახში დადასტურებულია სქელყედლიანი ლანგარიც (3975), მსგავსი ლანგარები ნაქალაქარზე ბევრია დადასტურებული. საყურადღებოა სქელყედლიანი ჯამი (3056, ტაბ. XXX, 2) და განიერმუცლიანი ქოთანი (3056, ტაბ. XXXIII, 5), რომელშიც ყურძნის წიპწები ეყარა. გვხვდება პატარა ზომის დოქის ნატეხებიც, რომელთაგან აღდგა დოქის ახალი ფორმაც. ეს არის სქელყედლიანი, სამყურა ბალახის მოყვანილობის პირიანი ცალყურა დოქი, ბრტყელძირიანი (3049, ტაბ. XXXIII, 1).

ზემოთ ჩამოთვლილი თხის ჭურჭლს სახით წარმოდგენილია „დამწარი ნაგებობის“ ეერამიკის ძირითადი ფორმები. სხვა მასალა, რამდენიმე შეშთხევის გარდა, ნაგებობის გათხრების დროს არ აღმოჩენილა. ძვლის აბზონდა. რომელიც

აქაა დადასტურებული. ერთადერთი ძვლის ნივთია სათავსოებიდან (3090, სურ. 42).

სურ. 40. „დამწვარი ნაგებობის“ მესამე ოთახში აღმოჩენილი ორჯურა დერგი.

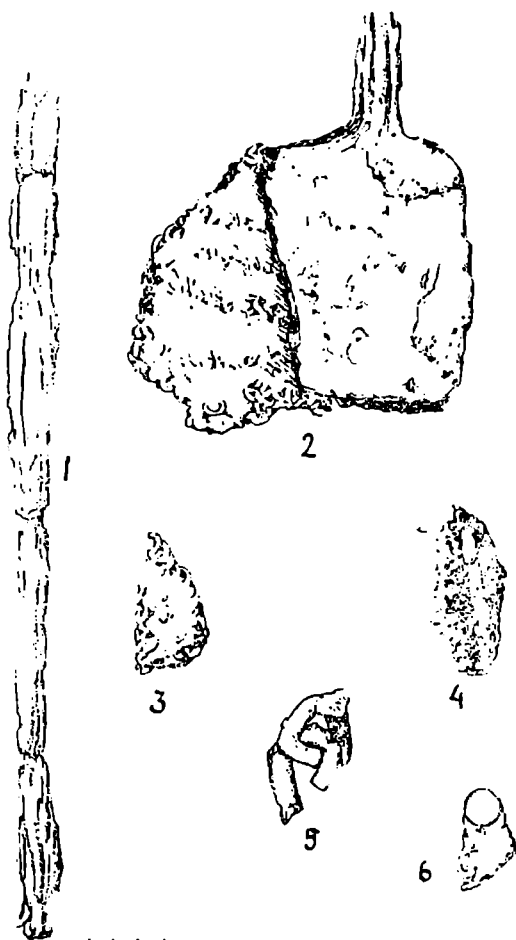
მესამე ოთახის გათხრების დროს, ოთახის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში აღმოჩნდა რკინის ნივთების გროვა, რომლის დიდი ნაწილიც ქანგით იყო შეკმული (ტაბ. XXIX. 1). ქიმიურ-სარესტავრაციო სამუშაოების ჩატარების შემდეგ აღმოჩნდა, რომ საქმე გვაქვს საბრძოლო იარაღების ნაშთებთან და საბრძოლო ჯაჭვთან (სურ. 41). ჩვენს ხელთაა რომელიღაც ლეროვანი საბრძოლო იარაღის ნატეხები, მახვილის ზედა ნაწილი, პორტუპეის რგოლები და ჯაჭვის პერანგის ნაწილები. ჯაჭვი და მახვილის ნატეხი ერთმანეთთანაა შედუღებული. რამდენიმე ნატეხზე კარგად ჩანს ჯაჭვის გაღებმის ადგილები. გამოუყენებიათ ვერცხლის პატარა, ბრტყელი ფირფიტები (სურ. 41a).

ჯაჭვის პერანგის აღმოჩენა მნიშვნელოვანი გარემოებაა, რადგან მსგავსი რამ საერთოდ ძლიერ იშვიათია. სინქრონული ძეგლები ჯერჯერობით არ არის ცნობილი.

საქართველოს არქეოლოგიაში ჯაჭვის პერანგის დადასტურება მაინცაღამაინც ხშირი არ არის, თანაც რასაც ჩვენამდე მოუღწევია, უმთავრესად ნაკლულია და ფორმას ვერ აღგვადგენინებს. მიუხედავად ამისა შესაძლებელია ერთგვარად თვალი გავადევნოთ ამ შეჭურვილობის ისტორიას ახ. წ. პირველი საუკუნეებიდან მოკიდებული.

ჯაჭვის პერანგის აღმოჩენის პირველი შემთხვევა იყო თაგილონში 1930 წელს. სხვადასხვა ძვირფას ნივთებთან ერთად დადასტურებულია რკინის ჯაჭვის

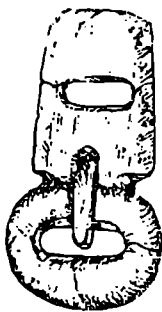
პერანგის ნაწილები⁸⁷. როგორც ვარაუდობენ, აქ აღმოჩენილი ოქროს ნივთები, ცხენის აკაზმულობანი. იარაღი, ჭურჭელი, რკინის ჯაჭვის პერანგი. რკინის მუზარადი და სხვ. სამარხეული ინვენტარის ნაწილია. რომელიც I—II საუკუ-

სურ. 41. რკინის ჯაჭვის პერანგის ნაწილები, პორტუპეის რგოლები და მახვილის ნაშთები „დამწვარი ნაგებობიდან“.

⁸⁷ А. Амиранашвили, Новая находка в низовьях р. Ингури, Материалы по археологии Грузии, Тифлис, 1935, гл. 37, 41.

ნებს მიეკუთვნებიან⁵⁴. თავილონის ჯაჭვის თანადროული კლდეეთის სამაროვნის ერთ-ერთ სამარხში, ექსპედიციამდე აღმოჩენილია ჯაჭვის პერანგის ნაწყვეტები. განსხვავებით თავილონის ჯაჭვისაგან, კლდეეთური სპილენძის თუ ბრინჯაოს რგოლებისაგანაა „ნაქსოვი“⁵⁵. ჯაჭვის პერანგის საკმაოდ დიდი ნაწილი აღ-

სურ. 42 ძელის აბზინდა
„ღაწვარი ნაგებობიდან“.

მოჩნდა 1937 წელს ღმანის-ს ნაქალაქარის გათხრების დროს. როგორც საველე აღწერილობიდან ჩანს, იგი კულტურულ ფენაშია ნაპოვნი და ალბათ XII — XIII სს. უნდა ეკუთვნოდეს. ჯაჭვი არც რგოლებით და არც ქსოვის იჭრით არ განსხვავდება ურბნული ჯაჭვისაგან.

ჯაჭვის პერანგის აღმოჩენის საინტერესო შემთხვევა მოხდა 1961 წ. ღმანის-ს რაიონში ზურტაკეტის შუაბრინჯაოს ხანის ყორანის გათხრის დროს. ყორანის ქვაყრილის მოხსნისას ექსპედიციამ, გათხარა ჩაშვებული სამარხი, რომელიც ერთთავად ქვალორლში იყო მოქცეული. ძვლები ცუდად იყო შენახული და სამარხის დამხრობა და დამარხვის წესი ვერ დადგინდა. სამარხში ნაპოვნი: რკინის ისრისპირები, ცხენის აჯაზმულობის ნაწილები, მონეტა და რკინის ჯაჭვის პერანგი. ჯაჭვის პერანგი მანამდე აღმოჩენილ ჯაჭვებთან შედარებით უკეთესად არის შენახული და უფრო მეტი ნაწილიც არის წარმოდგენილი. ჯაჭვის რგოლები და ქსოვა ისეთივეა, როგორც სხვებზე. ჯაჭვს და საერთოდ სამარხს კარგად ათარიღებს სამარხში აღმოჩენილი XI საუკუნის ოქროს მონეტა⁵⁶.

ამრიგად, როგორც ირკვევა, არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით ჩვენ-ში საბრძოლო შეჭურვილობის ერთ-ერთი რთული სახე—ჯაჭვის პერანგი უკვე გავრცელებული ჩანს ახ. წ. I—II საუკუნეებიდან (თავილონი, კლდეეთი). იგი ამასთანავე წარჩინებული მეომრის ატრიბუტი უნდა იყოს. რაც კარგად ჩანს თავილონის მდიდრული სამარხეული კომპლექსის მიხედვით.

„წარჩინებულ-შეძლებულ მხედარს“ მიაკუთვნებენ ასევე კლდეეთის ჯაჭვის პერანგსაც⁵⁷. ასეთ მოსაზრებას აძლიერებს ის გარემოებაც, რომ სწორედ

⁵⁴ А. Амиранашвили, იქვე, გვ. 71.

⁵⁵ გ. ლომთათიძე. კლდეეთის სამაროვანი, გვ. 13, ტაბ. VIII, 2.

⁵⁶ მასალა გაგვიცნო ექსპედიციის ხელმძღვანელმა, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა. ა. ჯაფარიძემ.

⁵⁷ გ. ლომთათიძე. კლდეეთის სამაროვანი, გვ. 176,

კლდეებში გვხვდება ისეთი შემთხვევები, როდესაც ადამიანი და ცხენია ერთად დაკრძალული. ეს გარემოება კი, როგორც სხვა ადგილებშიცაა უფრო აღჩეული ხანებიდან დადასტურებული, სწორედ ცხენის საბრძოლო მნიშვნელობის ზრდაზე მიუთითებს. ყურადღება უნდა გამახვილდეს იმ გარემოებაზე, რომ ცხენი იქცა დამახასიათებელ მომენტად, გარკვეული პრაქტიკული სოციალური ჯგუფისათვის, რომლის ძირითადი ნიშანია მეომრის აღჭურვილობა. სავარაუდოა, რომ ჯაჭვის პერანგი მისი მფლობელის ერთგვარ პრაქტიკულებზე უნდა მიუთითებდეს. მისი შემოსვლის პირველ საუკუნეებში მაინც. ჩვენს ხელთ მყოფი მასალა არ გვაძლევს საშუალებას (ეს არც დაგვისახავს ჩვენ მიზნად), რომ აღნიშნული საბრძოლო შეჭურვილობის განვითარების სურათი წარმოვიდგინოთ, დღესდღეობით უკვე ცნობილი ძეგლების მიხედვით კი ისინი ზემოთ ჩამოთვლილი რიგის მიხედვით განლაგდებიან; ყველაზე ძველია თავილონის და კლდეეთის (I—II სს.), შემდეგ მოდის ურბანული, (V ს.), შემდეგ ზურტაქეტის ჩაშვებული სამარხის ჯაჭვი (XI ს.) და ბოლოს კი დმანისისა (XII—XIII სს.).

„დამწვარი ნაგებობის“ თარიღის გარკვევა შესაძლებელია უბანზე ძეგლთა განაწილების სტრატეგრაფიული კრილისა და ასევე ნაგებობის გათხრებისას აღმოჩენილი მასალის მეშვეობით. ნაგებობის ერთი ნაწილი ზედ ადევს აბანოს, რომელიც IV საუკუნის ბოლოსათვის უკვე მწყობრიდან უნდა იყოს გამოსული. „დამწვარ ნაგებობას“ ზედ ადევს მარნის ფენა, რომელიც მონეტებით VI—VIII სს. თარიღდება. „დამწვარი ნაგებობის“ დანგრევის თარიღად მიგვაჩნია, V ს. მიწურული, ან შესაძლებელია VI ს. დასაწყისი. ასეთ თარიღს ემორწმუნება პირველ ოთახში აღმოჩენილი პატარა დოქი (ტაბ. XXII, 2) და ტალღური ორნამენტით შემკული ღიაფრად გამომწვარი თიხის კურქელი მსგავსი ლოჭინის ნასოფლარზე აღმოჩენილი თიხის ნაწარმისა.

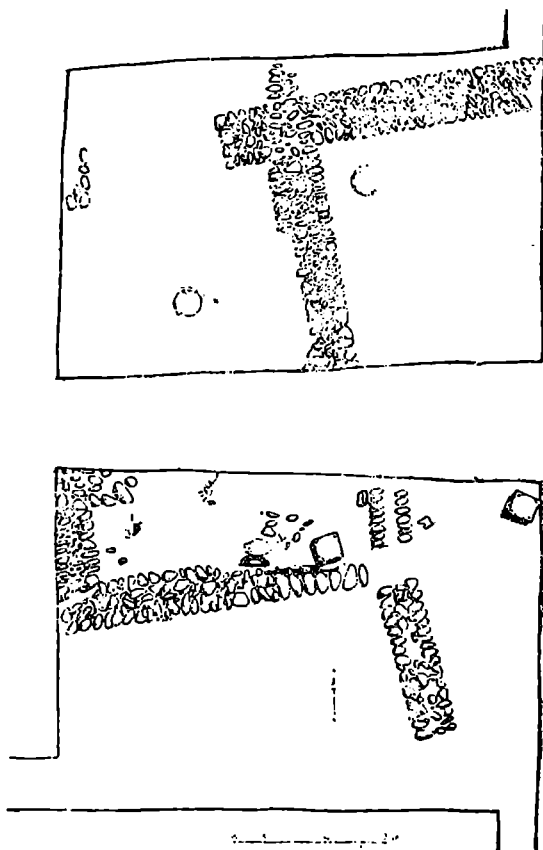
არქეოლოგიური გათხრებით დადასტურებულია, რომ ზემოაღწერილი ნაგებობის დამწვარი ფენა მთელ ნაქალაქარზე წარმოდგენილი. ეტყობა ქალაქს ამ დროს უბედურება დასტყდომია თავს. ეს ფენა ნაქალაქარზე მეტნაკლები სიძლიერის ნაცროვანი ფენით არის გამოყოფილი. მსგავსივე დამწვარი ნაგებობის ნაშთები არის გათხრილი XX უბნის მახლობლად. 39-ე უბანზედაც (სურ. 43). განსხვავებით, აქ სათავსოები ვერ გამოიყოფა. კედლების ფრაგმენტები კი მსგავსია. „დამწვარი ნაგებობისა“⁴².

არქეოლოგიური მასალა 39-ე უბანზე მსგავსია „დამწვარი ნაგებობის“ საცავსოებში აღმოჩენილი კერამიკისა. გვხვდება ორიოდ სხვა ფორმაც. მთლიანად მასალა თიქმის სულ კერამიკაა, მხოლოდ მინის ერთი კურქელის ნატეხებია დადასტურებული და ქვის ორი ბაზა; პროფ. პ. ზაქარაიას გადმოცემით აღრეულ შუასაუკუნეებში ნაკლებად გავრცელებული ფორმისა (ტაბ. XXIX, 2).

„დამწვარ ნაგებობასთან“ სინქრონიზაციისათვის, სტრატეგრაფიული კრილის გარდა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 39-ე უბანზე პატარა ცალკეული დოქის აღმოჩენას, რომელიც ანალოგიურია „დამწვარი ნაგებობის“ პირველ ოთახში,

⁴² გათხრილია მხოლოდ თავისუფალი ადგილი. უბნის დიდი ნაწილი დასახლებულია.

იატაკზე დადასტურებული დოქისა (3187, ტაბ. XXXII, 1). ფორმათა ზედმიწევნით მსგავსებას აძლიერებს კეცის ერთგვარობაც. პირველისაგან განსხვავებით 29-ე უბანზე აღმოჩენილ კურკელს ყურზე ნიშანი აქვს ამოკაწრული (სურ. 51).

სურ. 43. 39-ე უბნის გეგმა (დამწვარ-დანგრეული ნაგებობების ნაშთები).

არქეოლოგიური მასალა გადამწვარი სათავსოების იატაკზეა აღმოჩენილი. კურკელთა ერთი ჯგუფი წითლად შეღებილი ყოფილა. ამ მხრივ ყურადღებას იმსახურებს სამრტუჩა დიდი კოკის ფრაგმენტები (3191) და პატარა პირგადაშლილი დოქი (3178).

თხელკედლიანი ნაწარმიდან თითქმის მთლიანად აღდგა მაღალი, ცალყურა დოქი, რომელსაც ყელზე დაბალი რელიეფით წიბო შემოუყვება, თიხა აგურის-

ფრანკ არის გამოქვეყნებული (3190. ტაბ. XX XIII, 2). ასეთივე ნაირად არის გამოქვეყნებული პატარა ორკუთხედიანი, რომელსაც ზემოდან ეფარა პატარა ჭამი (3175. ტაბ. XX XI, 2). თიხის სხვა ნაწარმიდან აღსანიშნავია ორი ცალი პატარა ზომის ცალკეული ამფორა (3184, 3185. ტაბ. XX XIII, 3, 4), რომელთა დაზიანებულია ჩვენთვის უცნობია. ასეთი ფორმის ჭურჭლები აღმოსავლეთ საქართველო-სათვის არ არის დამახასიათებელი.

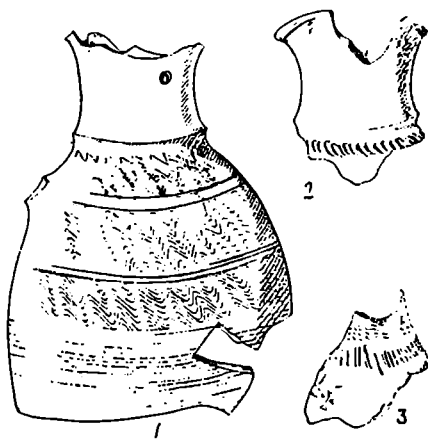
XX-4 უბანზე გათხრილი „დამწვარი ნაგებობები“, როგორც ირკვევა, საცხოვრებელი სახლების ნაშთებს წარმოადგენენ. ექსპედიციის მიერ 1957 წელს XX-3 უბანზე გათხრილია მსგავსადვე გადაბუჯული სამეურნეო ნაგებობის ნაშთი, რომელიც ჩვენ მარცვლეულის შესანახი საწყობი გგონია. ნაგებობის კედლები ვერ დადასტურდა. შენობა თითქმის ძირიდან მოუთხრიათ და დაუწვავთ. ჩნდებოდა მხოლოდ დანგრეული კედლების ცეცხლისაგან დამწვარი და შებო-ლილი რიყის ქვები და ალიზის ნატეხები. ბელელში მარცვლეულის დიდი მარაგა ჭქონით შენახული. დაახლოებით 25—30 კვადრატული მეტრის ფართობი თიხატექნილი იატაკისა, მოფენილი იყო დამწვარი და დანახშირებული ხორბლის მარცვლებით. ზოგ ადგილებში დამწვარი ხორბლის სისქე 50 სმ აღწევდა. დამწვარი ბელელი, ექვს არ იწვევს ზემოაღწერილ საცხოვრებელ ნაგებობებთან ყოფილა დაკავშირებული. ეს კარგად ჩანს სტრატეგრაფიულად, ასევე ტერიტორიული სიახლოვითაც. მათ შორის მდებარე ადგილი თანამედროვე სოფლის ნაგებობას აქვს დაკავებული. ბელელი მოქცეულია VI—VIII სს. მარნის ქვეშ, ისევე როგორც „დამწვარი ნაგებობის“ ერთი ნაწილი. ბელის ტერიტორიაზე რაიმე მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ნივთი არ ყოფილა დადასტურებული. მხოლოდ ხორბლით იყო მცხი იატაკი დაფარული⁶¹.

ჩვენ განვიხილეთ „დამწვარი ნაგებობა“ და იქიდან მომდინარე ძირითადი არქეოლოგიური მასალა, სადაც დიდი უმრავლესობა თიხის ნაწარმით არ-ს წარ-მოდგენილი. სხვა დანარჩენი ნაგებობების თხრისას მოპოვებულ ნივთებს ცალკე არ განვიხილავთ. რადგანაც „დამწვარ ნაგებობებში“ ყველა სხვა ფორმებთან ერთად ახალ ვარიანტებსაც ვხედავთ, თანაც დათარიღების მხრივ ეს უკანას-კნელი უფრო უკეთ გამოიყურება. გვინდა ყურადღება გავამახვილოთ თიხის ნაწარმის ერთ სახეზე და კიდევ სხვა რამდენიმე ნივთზე, რომელთა განხილვის გა-რეშე დატოვება შეუძლებელია.

თიხის ნაწარმის ეს ტიპი, რომლის შესახებაც გვსურს საუბარი, თავისებუ-ლი, დამახასიათებელი სახისაა და მიუხედავად მისი აღმოჩენის ადგილისა, თითქ-მის ზუსტად იმეორებს ორნამენტსა და ჭურჭლის ფერს. ასეთი თიხის ნაწარმი თხელკედლიანია, თიხა მოვარდისფრო ან უფრო ხშირად ღია ფერისაა. დამახასია-თებელია ზედაპირის შემკობა ხშირი, ერთმანეთში ჩამჯდარი ტალღური ორნამენ-ტით. ხშირად ტალღური ორნამენტი რამდენიმეგზის არის შემოსალტული ჭურ-ჭლის განივად გადამკვეთი ზოლებით. თიხის ასეთი ნაწარმი დადასტურებულია ნაქალაქარის უმთავრესად XVI და XX უბნებზე (იგი „დამწვარ ნაგებობებშია“ც გვხვდება — 3361, 3083), ასევე, რუსთავისა და ლოჭინის გათხრების დროს. ყველა ისინი ზუსტად იმეორებენ ზემოთ აღნიშნულ ნიშნებს. ეს კარგად ჩანს ფოტო-ტაბულიდანაც (სურ. 44), სადაც გამოსახულია ურბნისში (სურ. 44, 1) და ლოჭინში აღმოჩენილი მსგავსი ნაწარმი. ლოჭინში აღმოჩენილ ერთ მსგავს

⁶¹ როგორც ანალიზმა გამოარკვია, ბელელში მხოლოდ ხორბლის მარცვლებია წარმოდგე-ნილი, პროფ. ლ. მენაბდის დასკვნით, რბილი ჯიშის ხორბლისა. ბელის იატაკის ქვეშ იყო დადასტურებული ადრებრინჯაოს ხანის სამარხი, რომელიც ჩვენ უკვე განვიხილეთ I თავში.

ხატებს ქართული ასომთავრული წარწერის ნაწყვეტი და „ბოლნური ჯვარი“ აქვს გამოსახული“ (სურ. 44). თიხის ასეთი ნაწარმი უმთავრესად V—VI საუკუნეებში უნდა იყოს გავრცელებული. დამახასიათებელია ასევე, რომ მას ვხვდებით ხოლმე ყელწიბოვან ცალყურა და ორყურა დიდი ზომის დოქებთან ერთად (ურბნისი, რუსთავი, ლოკინი).

სურ. 44. ერთგვაროვანი თიხის ნაწარმის ნიმუშები ურბნისიდან (1) და ლოკინიდან (2,3).

თუ თვალს გავადევნებთ IV საუკუნის სამარხების და „დამწვარი ნაგებობებ-ს“ კერამიკულ ნაწარმს, ვნახავთ, რომ სამარხეული თხელკეციანი კერამიკა უკვე მეხუთე საუკუნისათვის იცვლება სხვა სახის ნაწარმით. მართალია, სამარხებში მხოლოდ მცირე ზომის დოქებია წარმოდგენილი, რომელნიც მთლიანად IV ს. კერამიკაზე წარმოდგენას ვერ შეგვიქმნიან, მაგრამ საყარაუდოა ვიფიქროთ, რომ ტექნოლოგიურად ძირითადი ნიშნები აქ მოცემული უნდა ყოფილიყო. მსგავსივე მცირე ზომის ნაწარმი V საუკუნისათვის სხვა ფორმებსა და სხვა ტექნოლოგიურ ხერხებს იძლევა, თუმცა მათ შორის ტრადიციები ადვილი შესამჩნევია.

ნასახლარების ფენებიდან სხვა ხელშესახები მასალა თითქმის არ ყოფილა წარმოდგენილი. ე. ი. როგორც ვხედავთ, ძირითადი კერამიკაა. მინა ორიოდ უფორმო ნატეხით არის ცნობილი. გვხვდებოდა რკინის დაჟანგული მშვილდსა-კინძების ნატეხები და ძვლის საკინძების თუ სახერცტების ფრაგმენტები. ცალკე წეიძლება მოვიხსენიოთ ორი ცალი ერთნაირი დანიშნულების ნივთი, რომლებიც XVI-4 და XVI-5 უბნებზე იყო დადასტურებული. ერთი აქატის კონუსური ფორმის ნივთია, გლუვი, დამუშავებული ფუძით (2688, ტაბ. XXVI. 6). ასეთივე ქვას, რომელიც არმაზისხევის № 17 ქვისსამარხშია დადასტურებული, მ. ლო-

¹¹ რ. აბრამიშვილი, ლ. კილაშვილი, ლოკინის ნასოფლარის არქეოლოგიური გათხრები, გვ. 201.

როტიფანიძე საბეჭდავად მომზადებულ ქვად მიიჩნევს⁶⁶. არმაზისხევის ეს სამარ-
სი გვიანდელ სამარსთა ჯგუფში შედის.

მეორე ნივთი ქალცედონის დაახლოებით ნახევარსფერული საბეჭდავია, რო-
მელზედაც ამოჭრილია სასანური მონოგრამა (2966, ტაბ. XXVI, 5). მსგავსივე
საბეჭდავები და გამოსახულებები ძლიერ გავრცელებულია სასანურ პერიოდ-
ში. ყურადღება გვინდა მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ ურბნული გამო-
სახულების ზედა ნახევარი იდენტურია სხვადასხვა სასანური საბე-
ჭდავების გამოსახულებებისა⁶⁷.

2. ლითონის ნივთების განძი

მეხუთე საუკუნის მიწურული ურბნისის ისტორიის ერთ-ერთი ტრაგიკული
ფურცელი უნდა იყოს. მტრების შემოსევისას ქალაქი დაუწვავთ და გაუნადგუ-
რებიათ. ნგრევისა და აწიოების კვალი არქეოლოგიურად კარგად დასტურდება
ნატრადქცეული ფენების და „დამწვარი ნაგებობებ-ს“ მიხედვით. ეტყობა ქალა-
ქის მოსახლეობის ერთი ნაწილი საფრთხეს მომზადებული შეხვედრია და უცდია
მოსალოდნელი უბედურებისაგან ზოგი რამ გადაეშალა. ლითონის ნივთების გა-
ნძი, რომელიც ექსპედიციამ გათხარა 1959 წ. მე-20 უბნის „დამწვარი ნაგებობის“
გვერდით ასეთი თადარიგის შედეგი უნდა იყოს. ეტყობა მტრების სისასტიკეს
ვერც მისი პატრონი გადაურჩა და განძმაც ჩვენამდე ხელუხლებლად მოაღწია
(ტაბ. XXXIV, 1).

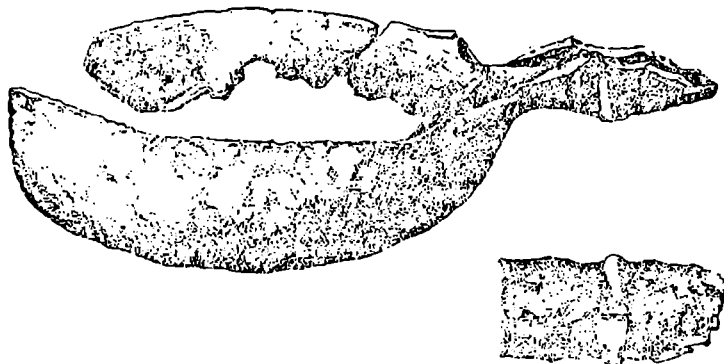
განძი სპეციალურად ამოჭრილ ორმოში შეუნახავთ უხეში ქსოვილის ტო-
მრით. ქსოვილის ერთი პატარა ფრაგმენტი დადასტურებული იყო ერთ-ერთი
ქვების ძირზე. განძი სულ ექვსი ნივთისაგან შედგებოდა. მათგან ოთხი სპილენ-
ძისაა და ორი რკინის. რკინის ნივთები უფრო ცუდად შენახულა, ერთი მანც
ნახევარზე მეტად დაშლილი იყო ჟანგისაგან. მიუხედავად ამისა, მისი ფორმის
აღდგენა შესაძლებელი გახდა (2771, სურ. 45). ჭურჭელი დაახლოებით ნახე-
ვარსფერული ფორმისა იქნებოდა, რომლის ერთ მხარეს ტარის დასაგები მილია
შემორჩენილი. ხის ტარი დამაგრებული უნდა ყოფილიყო რკინისავე ბოლოებ-
გადაგრებილი ლეროთი, რომელიც სატარე მილთან ერთად არის შემორჩენილი
(სურ. 45, 2). ჭურჭლის პირის დიამეტრი აღწევს 29 სმ. ჭურჭლის ანალოგიები,
ასევე მისი დანიშნულება ჩვენთვის უცნობია. შესაძლებელია რაღაც მსგავსება
დავინახოთ განსაკუთრებით გვიანანტიკურ ხანაში გავრცელებული ვერცხლისა
და სპილენძის ჭურჭლებთან, რომლებსაც მ. ივანეჩენკოს ვარაუდით (მცხეთაში
აღმოჩენილი მსგავსი ჭურჭლების მიხედვით) ხელსაბანი ტაშტების დანიშნულე-
ბა უნდა ჰქონოდათ⁶⁸.

⁶⁶ მ. ლორთქიფანიძე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეგმები, I, თბილისი,
1958, გვ. 22.

⁶⁷ Fr. Sarre, Die Kunst des Persien, Berlin, 1923, გვ. 142, სურ. 11, გვ. 57,
სურ. 18; L. Vanden Berghe, Archéologie de L'Iran Ancien, Leiden, 1959,
ტაბ. 14; Roman Ghirshman, Iran Parthes et Sassanides, Paris, 1962, გვ. 244.

⁶⁸ მ. ივანეჩენკო, სამრავროში აღმოჩენილი ზოგიერთი საგნის დანიშნულება, საქ.
სსრ მეცნ. აკად. მოამბე. ტ. VII, № 5, 1946.

ჩკინის მეორე ნივთის დანიშნულებაც მთლად გასაგები არ არის (2772, ტაბ. XXXIV, 2). ერთი შეხედვით მას მახვილის იერი აქვს, რომელიც ქარქაშის ნაწილთან ერთად შემორჩენილა. მაგრამ მოღუნული ბლაგვი წვერი ასეთ შესაძლებლობას გამორიცხავს და უფრო სავარაუდოა, რომ იგი სამეურნეო დანიშნულებსა იყოს (მაშა?).

სურ. 45. ჩკინის ტაშტი (ლითონის ნივთების განძი).

განძის შემადგენლობაში შედის სპილენძის ოთხი ჭურჭელიც; ორი ქვაბი და ორი თეფში ტაფის მოყვანილობისა. ორივე ქვაბი ერთი და იმავე ფორმისაა (ტაბ. XXXV, 2; XXXVI); არც ნაკეთობით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ქვაბები დამზადებულია თხელფურცლოვანი სპილენძისაგან. კვერვის კვალი კარგად ეტყობა ჭურჭლებს. ქვაბებს ძირი ბრტყელი აქვთ, მაღალი გვერდები და ბრტყელი. ჰორიზონტულად გადმოკეცილი პირი. ხმარებისაგან ჭურჭლები საკმაოდ დაზიანებულია და ზოგ ადგილას ნაკლულიც. ორივე ქვაბი რამდენიმე ადგილზე დაუქერებიან სპილენძისავე ფურცლებით. ზოგჯერ თუ დამოკლონების პრიმიტიული წესია გამოყენებული, რამდენიმე გზის შეიმჩნევა საკმაოდ მაღალკვალიფიციური და რთული მოქლონიც, რომელიც, ვფიქრობთ, სპეციალური შესწავლის საგანი უნდა გახდეს. ქვაბები სხვადასხვა ზომისაა; პირის საშუალო დიამეტრი, შესაბამისად=34 და 39 სმ. სიმაღლე—20 და 21 სმ. აღმოჩენისას პატარა ქვაბი იღო მეორეში.

სპილენძის თეფშებიც ერთი და იმავე ფორმისაა, მხოლოდ სიდიდით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან (პირის დიამეტრი შესაბამისად—31 და 37 სმ. სიმაღლე—4 და 4.5 სმ). ორივე ჭურჭელი ბრტყელოდირიანია (2769, 2771, ტაბ. XXXV, 1; XXXVI, 1). ძირი თანდათან გადადის ჭურჭლის გვერდებში, რომელიც ბოლოვდება დაბრტყელებული პირით. ორივე თეფში ნაკლულია, ერთი განსაკუთრებით (2770). თეფშებიც ქვაბების მსგავსად თხელფურცლოვანი სპილენძისაგან დაუმზადებიათ. ზოგ ადგილას ძლიერ შეიმჩნევა შეკეთების კვალიც, რაც მიუთითებს, რომ რემონტის დონე ისეთივეა, როგორიც თვით ნივთის დამზადებისა. თეფშები შეიძლება ითქვას საკმაოდ გაწაფული ხელის ოსტატის ნამუშევარად.

რია, რომელშიც ერთად ყოფილა შერწყმული ზუსტი ხელოსნური ცოდნა და კარგი გემოვნება.

განაში შემავალ სპილენძის ოთხივე ნივთს ერთი ხელი ეპჩნევა. მიუხედავად იმისა, რომ ქვაბები ხმარების და ხშირი შეკეთების გამო საკმაოდ სახეშეცვლილი გამოიყურება, მათ შორის ბევრი საერთო ნიშანი შეიმჩნევა, უმთავრესად ტექნოლოგიური სასიათისა. ანალოგიები სპილენძის ქურქლებისათვის თითქმის არ არის. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ სპილენძის მსგავსი ქვაბი. დიდი ზომისაა დღესაც ფლოერ არის გავრცელებული უმთავრესად აღმოსავლეთ საქართველოს სოფლებში.

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ლითონის ნივთების შემცველი განძი შეიძლება დავუკავშიროთ მე-20 უბნის „დამწვარ ნაგებობებს“, სადაც საყურადღებო არქეოლოგიური მასალა იყო დადასტურებული, უმთავრესად კერამიკული. განძის ლითონის ნივთებით აშკარა ხდება, რომ თიხის ნაწარმის გვერდით სამეურნეო ყოფაში ლითონის ნივთებსაც არანაკლები ადგილი სჭერია. თუმცა მათი მნიშვნელობა და ფასი გაცილებით დიდია.

VI-VIII სს. არქეოლოგიური ძეგლები

ურბნისის ნაქალაქარის გათხრების შედეგად აღრეფეოდალური ხანის მნიშვნელოვანი მასალა მოპოვებული, რომელიც მიეკუთვნება ქალაქის არსებობის უკანასკნელ საუკუნეებს და მომდინარეობს ნაქალაქარის ზედა ფენიდან. ფენა სტრატиграფიულად, მონეტებით, ასევე მასალით თარიღდება VI—VIII საუკუნეებით. ეს ფენა ზედ ადევს „დამწვარი ნაგებობების“ ფენებს, რომლის დანგრევასაც ჩვენ V საუკუნის ბოლოთი ვათარილებთ. ზედა ფენის დათარიღებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მონეტების აღმოჩენას. 1956 წელა X. X. უბნის ზედა ფენაში დადასტურებულია სასაზღვრო შვიდი მონეტა. საიდანაც ოთხი ეკუთვნის კავად I და სამი ხოსრო I. კავად პირველის მეფობის პირველი პერიოდი იწყება 488 წლიდან. იგი მეფობდა 531 წლამდე. ხოსრო პირველი კავად პირველის შემდეგ მეფობდა 531—579 წლებში. რადგან ყველა ეს მონეტა ერთადაა აღმოჩენილი განძის სახით, ფენის თარიღს განსაზღვრავენ გვიანდელი მონეტები. ამ შემთხვევაში დამათარიღებელია ხოსრო პირველის მონეტები, და ფენის ქვედა ზღვარიც VI საუკუნის 30-იანი წლებით განისაზღვრება. ასეთ დათარიღებას ხელს უწყობს ასევე ამავე უბანზე 1959 წ. აღმოჩენილი იუსტინე I მონეტაც (518—527 წწ.). ე. ი. ნაქალაქარის ზედა ფენა VI—VIII სს. დათარიღებული, მოიცავს პერიოდს VI საუკუნის 30-იანი წლებიდან VIII ს-ის 30-იან წლებამდე, ორ საუკუნეს. ფენის ზედა ზღვარი ემთხვევა ურბნისის განადგურებას არაბების მიერ VIII საუკუნის 30-იან წლებში. ამგვარად ყველგან, სადაც ფენის სიძლიერეზე იქნება ლაპარაკი, ნაგულისხმევია VIII საუკუნის 30-იან წლებამდე. ნაქალაქარის ძირითადი უბნები, სადაც არქეოლოგიური გათხრები წარმოებდა, არაბების შემოსევის შემდეგ, სხვადასხვა მიზეზების გამო აღარ დასახლებულა, ამდენად გვიანდელი მასალასთან აღრევა თითქმის გამორიცხულია. ის რამდენიმე გვიანდელი ნივთი, ძირითადად მონეტები (თურქული აყჩა XVI ს. და ქართული მონეტები XVIII საუკუნის), რომლებიც გათხრების ტერიტორიაზეა აღმოჩენილი, კორღოვანი ფენებიდან მომდინარეობს. აქვე გვიანა წამოსახლარების ნაშთებიც გვხვდებოდა, მაგრამ ძლიერ ფრაგმენტული.

I. საცხოვრებელი ნაგებობები

აღნიშნული პერიოდის არქეოლოგიური მასალა. შეიძლება ითქვას სულ მთლიანად ნაგებობების გათხრებიდან მომდინარეობს. ნაგებობები კი ნა-

ქალქარზე სხედასხვა სახისაა გათხრილი: საცხოვრებელი, სამეურნეო და საფორთიფიკაციო. უფრო მნიშვნელოვანია და კარგადაც შემონახული თავდაცვითი ნაგებობანი, საცხოვრებელი და სამეურნეო კი ფრაგმენტების სახილგვხვდება. ნაგებობათა ეს ორი უკანასკნელი სახე ერთიმეორეზე მჭიდროდაა დაკავშირებული: სამეურნეო ნაგებობათა თითქმის ყველა გათხრილი ობიექტი ემშის საცხოვრებელს და მის შემადგენელ ნაწილს შეადგენს.

ფენაში ნაგებობათა რამდენიმე ღონის გარჩევა შეიძლება. თუმცა არქეოლოგიური მასალა არ იძლევა საშუალებას, რომ უფრო ვიწყო ქრონოლოგიურად ანოვა მოვასხინოთ. ცალკეული საცხოვრებელი კომპლექსები ერთმანეთთან მჭიდროდ არიან დაკავშირებული, რაც ქალაქის ამ კვარტალის მჭიდროდ დასახლებასზე მიუთითებს. ნაქალაქარის ზედა ფენის ნაგებობების დაქცევა მტრების შემოსევების შედეგად. ექვს არ იწვევს; ექსპედიციას არა ერთგან აქვს დამოწმებული ჩაქცეულ-ჩალეწილი სახურავები. დაქცეული კედლები, რომელთა ქვედა ფიქსირებულია სათავსოთა იატაკი და ხელუხლებლად შემონახული არქეოლოგიური მასალა. კარგად ჩანს, რომ საქმე გვაქვს ალანის კედლებით ნაგებ სახლებთან, რომელთა კედლების ქვედა ფენასაც ხშირად რიყის ქვით ნაგებ საძირკველი წარმოადგენდა. იატაკი უმთავრესად თიხატექნიკაა. კედლებიც ასევე ილესებოდა თიხით. საცხოვრებელი ნაგებობები შენების ზემოთ ჩამოთვლილი ტექნიკით ძლიერ ემსგავსება ურბნისის ელინისტური ხანის საცხოვრებელ ნაგებობებს. განსხვავებით, ადრეფეოდალური ხანის ნაგებობები ბანურად ყოფილა გადაქურული. სადაც ხის კონსტრუქციები იყო გამოყენებული; საშუალო ზომის ხის ძელების ანაბეჭდები კარგად ეტყობოდა ხანძრისაგან გამომწვარ ალიზის ნატეხებს. 1959 წლის გათხრებით ურბნისის სამშენებლო ტექნიკაში ერთი ახალი დეტალიც შეინიშნება. ზოგჯერ კედელი ამოყვანილია მთლიანად ალიზისაგან და საძირკვლისათვის ქვის წყობა არ არის გამოყენებული. ამ შემთხვევაში კედლები ურთიერთ მკვეთრ კუთხეებს აღარ ქმნიან და სათავსოების კუთხეებში რამდენადმე რკალური გადასვლაა დადასტურებული, ასევე კედლის ნაღესობა პირდაპირ გადადის იატაკის თიხატექნიკაში.

როგორც ირკვევა, ადრეის ურბნული საცხოვრებელი სახლები სათანადო სამეურნეო სათავსოებითურთ მშენებლობის ერთგვაროვან სახეებს იძლევა. სამშენებლო მასალად გამოყენებულია რიყის ქვა, ალიზის მზეზე გაწიშვარალი აგურები და ზის კონსტრუქციები. რიყის ქვების საძირკველზე ალიზით კედლების ამოყვანა ურბნული ნაგებობების ძირითადი მომენტია. ამასთანავე რიყის ქვების წყობა სხედასხვა შემთხვევაში სხედასხვაა. დადასტურებულია. მაგალითად, ერთ წყებად დალაგებული ქვები, ზოგჯერ კი ორ და სამ წყებადაც გვხვდება. ასეთნაირად ნაგები შენობები კარგადაა ცნობილი ფეოდალური ხანის რუსთავის გათხრებიდან, სადაც რიყის ქვის თევზიფხურად განლაგებულ კედლის ქვედა ნაწილს ალიზით აგრძელებენ¹. რუსთავის ნაგებობებისაგან განსხვავებით, სადაც კედლის ქვით ნაშენი ნაწილი ხშირად რამდენიმე წყებით განისაზღვრება, ურბნისის ნაგებობებში ქვით ამოყვანილი კედლის ნაწილის სიმაღლე გაცილებით დაბალია. ხშირად კედლის მხოლოდ სულ ქვედა რიგია ქვით ნაგები, ისე რომ კედლის ალიზით ამოყვანას იწყებენ ერთ ფენად განლაგებული ქვის „საყრდენის“ შემდეგ. ასეთ შემთხვევებში რიყის მსხვილი ქვებია ზოლმე გამოყენებული. მსგავს სურათს ვხვდებით მაგალითად ნაქალაქარის სამხრ. ზღუდის ნაწილზედაც. უნდა ითქვას, რომ ზემოხსენებულის გამო და ასევე საძირკვლის არა სათანადოდ.

¹ ლ. კილაშვილი, ქალაქი რუსთავი, გვ. 83.

გამაგრების მიზნით ძალიან ხშირად კედელი „დამჭდარი“ კედლების სისქე არ არის თანაბარი. ძირითადი კედლები უფრო განიერია (ლაპარაკია საძირკველის, შემორჩენილ ნაწილებზე) და აღწევს ერთ მეტრამდე. ამასთანავე იგი ნაკლებია მსხვილი ქვებით. დამხმარე კედლები შედარებით ვიწროა, 0,4 მ-დე სისქის..

ორიოდე სიტყვა სამშენებლო მასალის შესახებ: ქვის და ალიზის გარდა იყენებდნენ აგურებს და სხვადასხვა ფორმის კრამიტებს. აგურების უმრავლესობა, ასევე კრამიტები, ანტიკური ფენების ნაგებობიდან მომდინარეობენ. ნაგებობებში გამოიყენებოდა აგურების ვხედებით იშვიათი გამოყენებით. ძირითად სამშენებლო მასალას ალიზი წარმოადგენდა. ასეთი სურათი ჩანს არა მარტო ურბნისის წაგებობებისა და ალიზის აგურებით ნაგები ზღუდის მიხედვით, არამედ ანალოგიურ მღვომარეობას ვხედებით ანტიკურსა და ადრეფეოდალურ ხანაში საერთოდ. ამიტომ იყო, რომ პ. ზაქარაია თავის ერთ-ერთ წერილში, რომელიც ურბნისის საცხოვრებელი და თავდაცვითი ნაგებობების შესწავლას მიუძღვნა, საკითხს ალიზის კედლების მშენებლობის შესახებ, გადაუჭრელად თვლის². საკითხი მით უფრო რთულია, რომ ქვეთ მდიდარ ადგილებშიც კი ალიზით მშენებლობა გაერკვლებოდა. საყურადღებო ფაქტია, რომ ქართლის ძველი დედაქალაქის შიდა-ციხე ალიზით იყო შემოზღუდული. ამასთანავე აქ, ურბნისის ნაგებობების მსგავსად, ალიზის კედლები ეყრდნობა ქვის წყობას³. სხვათა შორის, ალიზთან დაკავშირებით, ეს საინტერესო მოვლენა მხოლოდ საქართველოს არ აქასიათებს. ეს კარგადაა ცნობილი ა/კავკასიის ქვეყნებში, შუა აზიაში, ირანში და სხვ. თუმცა ბევრგან მისი ხმარება როგორც ნედლეულის მთავარი წყარო, გამართლებულია.

ნაქალაქარის უბნებზე ყველგან ბლომად ჩნდებოდა კრამიტის ნატეხები — გვერდებოვანი და ლარიანი. კრამიტების სიჭარბე ურბნისის გათხრებისას საკმაოდ დაზიანდა და იქცა ანტიკური და შემდეგი ფენებისათვის. ამასთანავე არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ იმ გარემოებას, რომ კრამიტების უმრავლესობა წითლადაა შეღებილი. უმთავრესად შეღებილია კრამიტების ის ნაწილი, რომელიც გამოჩნდებოდა. საყურადღებოა, რომ შეღებილი კრამიტების გამოყენება უცხო არა ყოფილა ბაგინეთის ზღუდე-ქალაქის უმთავრესი ბურჯებისა და კ.შეებისათვის. მცხეთის არქეოლოგიური გათხრების შედეგებით წითლად შეღებილი კრამიტები იმდენად ნიშანდობლივია, რომ ა. აფაქიძე მათ „მცხეთურ წითლად შეღებილ კრამიტებს“ უწოდებს⁴.

ურბნისის ნაგებობებში, სახურავის საყრდენად, კედლებთან ერთად, განსაკუთრებით აივნებსა და წინკარში ხის სვეტები გამოიყენებოდა. გადახურვა ძირითადად ბანური უნდა ყოფილიყო. აქვე შევნიშნავთ, რომ კრამიტების დიდი უმრავლესობა ანტიკური ნაგებობებიდან უნდა მომდინარეობდეს. ურბნისის კრამიტით დახურულმა ნაგებობებმა ერთხელ კიდევ დამტკიცა სტრაბონის სიტყვები, რომ ანტიკური იბერია კარგად იყო დასახლებული ქალაქებით და დაბებით და რომ „იქ არის კრამიტის სახურავები, სახლები არქიტექტურულად მოწყობილი“⁵.

² П. П. Закаряя, К изучению жилых и оборонительных сооружений городища Урбнис, КСИИМК, 1959, № 74, გვ. 136.

³ ა. აფაქიძე, მცხეთა ქართლის სამეფოს დედაქალაქი, თბილისი, 1959, გვ. 28.

⁴ ა. აფაქიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26.

⁵ სტრაბონის გეოგრაფია, თ. ყაუხჩიშვილის შენიშვნებით და თარგმანით, თბილისი, 1957, გვ. 127.

ნაგებობების გამოვლენის თვალსაზრისით ნაყოფიერი იყო 1958 და 1959 წწ. გათხრები. 1958 წ. ძირითადი მიზანი იყო XII, XVI და XX უბნებზე შეერთება. ამგვარად მეტად საყურადღებო სურათი გამოჩნდებოდა. რადგან მთლიანი ობიექტის ერთი ნაწილი იქნებოდა თვით ზღუდე. მეორე, ზღუდის მიმდებარე სამეურნეო სათავსოები და მესამე, ქალაქის შიდა ნაწილი. ზედა ფენის ნაგებობების ძირითადი კედელი გადაჭიმულია მთელ უბანზე სამხრ. აღმოსავლეთიდან ჩრდ. დასავლეთისაკენ, ნაგებია რიყის მსხვილი ქვებით, თიხის ხსნარზე. მას ჯერტდებოდა უფრო ვიწრო დამხარე კედლები. რომლებიც დამხარე სათავსოებს მიეკუთვნება. ისახება რამდენიმე ოთახიანი ნაგებობის სურათი. ცალკეულ სათავსოებში ვხვდებით თონეებს, კერებს. ერთ მათგანში ორი ქვევრიც იყო დადასტურებული. ქვევრები მიწით იყო სავსე. ერთ მათგანში ბავშვის ჩონჩხი დადასტურებული (ტაბ. XX XIX, 2). ერთ-ერთი სათავსოს იატაკზე, კერასთან ახლოს, დადასტურებულია დამტვრეული ქოთნის ნატეხები და ცხოველთა ძვლები. მეორე ოთახის იატაკი წარმოადგენდა თიხატყეპნილს. შენობის წინ გამოჩნდა ორიგინალური ფორმის პატარა კერა თუ ქურა, ორგანოფილებიანი. მასთან ახლოს სვეტის ძირი დადასტურებული, შემორჩენილი ხის ნაშთებიანად. ორი ასეთი ნსვეტარო უბნის ცენტრალურ ნაწილშიაც აღმოჩნდა.

ზემოთ აღნიშნულიდან ჩანს, რომ ბევრი საყურადღებო რამ არის დადასტურებული ამ ნაგებობების გათხრების დროს, მაგრამ რაც მთავარია, ნაგებობათა რეკონსტრუქცია. ცალკეულ სათავსოთა გამოყოფა და მათი კომპლექსური შესწავლა შეუძლებელია. ამის გარეშე კი თუ ვერ შევისწავლით დასახლების ცალკეულ კომპლექსებს, ქალაქის ცალკეულ უბნებად თუ კვარტალებად დასახლების ხასიათს რა თქმა უნდა ვერ გავიგებთ.

II. სამეურნეო ნაგებობები

სამეურნეო ნაგებობებს ჩვენ მხოლოდ ნაგებობების ხასიათის მიხედვით განვიხილავთ, თორემ თვით ნაგებობების შესახებ იმისგან განსხვავებით, რაც საცხოვრებელ ნაგებობებზე ითქვა, ვერაფერს ვიტყვით. სიტყვა „სამეურნეოც“, მისი ვიწრო მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ, რადგან მხოლოდ მარნებს განვიხილავთ. მარანი კი ადრეფეოდალური ხანის ურბნისის, შეიძლება ითქვას. ძირითადი ატრიბუტია. ქვევრებს ვხვდებით თითქმის ყველგან, სადაც კი გათხრებში მიმდინარეობდა. ბევრია დადასტურებული ასევე თვით სოფელშიც. ექსპედიციის მიერ გათხრილი ყველა მარანი დაკავშირებული ჩანს საცხოვრებელ ნაგებობებთან, და იგი საცხოვრებელი კომპლექსის ერთ-ერთი ძირითადი ნაწილი უნდა ყოფილიყო. მარანი უკვე აღნიშნული ტექნიკით ნაგები კედლებით შემოსაზღვრულ სათავსოს წარმოადგენდა, რომელიც ქვევრების გარკვეულ რაოდენობას მოიცავდა. XVI—III უბანზე, მარნის გათხრების დროს დადასტურებულაა ერთ ხაზზე განლაგებული ნასვეტარები, ირგვლივ ქვებშემოწყობილი, ძლიერ დაშლილი ხის ნაშთებითურთ, რაც მიუთითებს, რომ მარნის სახურავი ხის სვეტებზე ყოფილა დაყრდნობილი.

ჩვენ თანმიმდევრობით მოკლედ მიმოვიხილავთ ნაქალაქარზე მარნების აღმოჩენებს.

XVI—1 უბანი, რომელიც 1954 წლიდან ითხრება, მთლიანად ქვევრებიან იყო დაფარული. სულ 16 ქვევრი იყო გამოვლენილი. ქვევრების გავრცელების

არე ნაგებობათა კედლების ნაშთებით იყო განსაზღვრული. ქვევრები ზომილი იდებოდა. თუმცა უბნის ცენტრალურ ნაწილში ორი პატარა ზომის ქვევრაცაა დადასტურებული. ქვევრის სარქველად ხელსაფეხავის ქვევრია გამოყენებული.

XVI—3 უბანზე, 1957 წ. 13 ქვევრის შემცველი მარანია გათხრილი (ტაბ. XXVII. 1). ქვევრები სხვადასხვა სიდიდისაა, მათი ფორმა კი თითქმის ერთი და იგივეა: მაღალი ყელი (10—15 სმ), განიერი მუცელი (დიამეტრი საშუალოდ. 1.10 1,15 სმ, გარშემოწერილობა 3,0—3,60 მ, უმათვრესად 3,60 მ), ქვევრის ქვედა ნაწილი მთავრდება ვიწრო, ბრტყელი ძირით (საშ. დიამეტრი 10—13 სმ), ქვევრების პირის დიამეტრი მერყეობს 0,40—0,55 მ შორის; სიმაღლე ყოველთვის არ იზომება, საშუალო ზომაა 1, 5 მ. ქვევრებს გარედან, დაწყებული მხრიდან, ძირამდე, რელიეფური სარტყლები შემოუყვება (საშუალოდ 35—40). ქვევრებზე გამოშწარია კარგად დამუშავებული თიხისაგან. ფერი მოწითალოა, ხშირად აგურისფერი.

XVI—3 უბანზე გათხრილი მარნის ქვევრები, სათავსოს იატაკთან შეფარდებით არათანაბრად გამოიყურება. ყველა ქვევრი ერთ დროს არაა ჩადგმული. ეფიქრობთ გამოვლენილი ქვევრების სახით საქმე გვაქვს მარანთან, რომელიც, ჭერ-ერთი. დიდი ხნის განმავლობაში მოქმედებდა და, მეორეც, საკირო შემთხვევებში განიცდიდა გადაკეთებას. რამდენიმე შემთხვევაში მარნის კედელში ქვევრებზე გადაიარა (ტაბ. XXIX. 1), ასევე ქვევრის დაზიანებისას მის ადგილზე სხვა ქვევრი ჩადგეს. ყოველზე ამან გამოიწვია ის, რომ ქვევრების განლაგების მიხედვით ორი აშკარად განსხვავებული დონე მივიღეთ. ამ უბანზე ხედავთ ქვევრებია სავსე ნუმერაციის №№ 1, 2, 3, 10 ქვევრები. დანარჩენები ქვედა ფენას მიეკუთვნებიან. ქვევრებს შორის სხვადასხვა ფენის არსებობა კარგად დასტურდება № 10 ქვევრის მაგალითით. მისი ჩადგმისას ქვედა ფენის ქვევრის ნაშთი ჩაუქრიათ. მიუხედავად ფენების სხვადასხვაობისა, უფრო ხელჩესახები მასალა მათი გაყოფისათვის არ არსებობს და შეიძლება, რომ ყველა მათგანი ერთ ჯგუფში და ერთ ქრონოლოგიურ წრეში განვიხილოთ. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ზედა ფენის ყველა ქვევრი, გარდა ერთისა, კატასტროფის შედეგად დაამტკრებული, ისე რომ შიგ მოხვდა სხვადასხვა კურკელთა ნამტკრევები, მიწა და სხვ.

XVI—4 და XVI—5 უბნები ძირითადად საცხოვრებელი ნაგებობების მომცველი იყო, მხოლოდ ერთ სათავსოშია დადასტურებული ორი ქვევრი. ერთ მათგანში ბავშვის ჩონჩხი იყო (ტაბ. XXIX. 2).

XVI—6 უბნის ერთი ნაწილი, რომელიც წარმოადგენს XVI—5 უბნის საცხოვრებელი ნაგებობების გაგრძელებას, წარმოადგენს მარანს, სადაც სხვადასხვა სიღრმის 11 ქვევრია გათხრილი.

მრავალრიცხოვანი ქვევრებია დადასტურებული ნაქალაქარის ჩრდ. ნაწილშიაც. ზღუდესთან. XX უბანზე. აქ, ჭერ კიდე 1955 წ. გათხრილი ნაგებობის სათავსოებში. რომელიც აბანოდა მიჩნეული, ქვევრები იყო ჩადგმული. ძველი ნაგებობა შემდგომად მარნად გამოუყენებიათ. ქვევრების ჩადგმის მომენტისათვის აბანოს დადი ხნით ადრე ჰქონია დაკარგული მნიშვნელობა (ტაბ. XXVIII. 1).

1957 წ. აბანოს დასავლეთით სამეურნეო დანიშნულების სათავსოა გათხრილი. იგი უშუალოდ ქალაქის ზღუდეს ეკვროდა. სულ სხვადასხვა ზომის 16 ქვევრია გამოვლენილი. ურთი პატარა ზომის ქვევრი იატაკზე მდგარა გადმოხრუწებული. მარნის დაქცევის დროს იგი დამტკრებულია, ნატეხები იატაკზე იყო გა-

ფანტული. აღსანიშნავია, რომ მარანი გაშენებული ყოფილა ადრინდელ ბე-
ლელზე, რომლის განადგურების შემდეგაც დამწვარი ხორბლის აკმაოდ სქელი
ფენა შემორჩა. ბელლის გადაწვა-განადგურების შემდეგ თითქმის ხელუხლებ-
ლად დარჩა სქელი ფენა დამწვარი მარცვლეულისა. გადმოფრეული კედლები
და ალიზის ნალესობის ნაშთები. შემდეგში ნაბეღლარი მარნად უქცევიათ. კარ-
გად ჩანდა ბელლის იატაკი და ხორბლის ფენა, რომელიც ჩაქრალი იყო ქვევრე-
ბის ჩადგმის დროს. დამწვარი ბელელზე ჩვენ უკვე გვქონდა ლაპარაკი „დამწვარი
ნაგებობების“ განხილვის დროს.

მარნებში ქვევრების განლაგების კანონზომიერება არ შეიძლება, გამოჩე-
ლიყოს XVI—XIII უბანი, სადაც რამდენადმე დატულია ქვევრების ცალკე რიგებად
განლაგება. როგორც აღნიშნული იყო. ფორმებით ქვევრები გვანან ერთმანეთს.
სარქველად იყენებდნენ ხელსაფქვავის ქვებს და ქერა-ქვის ბრტყელ, ორწილად
ფილბს. განსაკუთრებით ხელსაფქვავის ქვებია გამოყენებული. როგორც ზედა.
ისე ქვედა.

ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს XX უბანზედაც. აბანოს დასავლეთით.
მარანი მდებარეობდა, რომელიც სინქრონულია XVI უბნების მარნებისა. აქაც
მარნის ტერიტორია მაქსიმურად ყოფილა გამოყენებული. სხვადასხვა ზომის 16
ქვევრია გამოვლენილი. ისინი ისეთივე ფორმებით ხასიათდებიან. როგორც XVI
უბნების ქვევრები, თუმცა ზოგ მათგანს ეტყობა შედარებით უხეშ და მუშავება.
ზომითაც პატარები არიან. მარნის იატაკი თიხატყეპილს წარმოადგენდა, რომელ-
იც ხანძრისაგან გაწითლებული იყო და სუსტად მომწვარი. აქ ერთი საყუ-
რადღებო დეტალია აღსანიშნავი: ქვევრების თავი ყველგან იატაკს არ უსწორ-
დებოდა. რომ მცირეოდენი სხვაობა ყოფილიყო ალბათ ყურადღებას მოქცევა
არც იქნებოდა საჭირო, მაგრამ ზოგჯერ ქვევრი თითქმის მთლიანად ჩანს ია-
ტაკზე, რომ აქ იატაკი ზუსტად იყო ფიქსირებული და ახდენდა შემთხვევითობა
გამორიცხვლია. ჩანს იქიდანაც, რომ ასეთნაირად ჩადგმული ქვევრის გვერ-
დით შეგხვდით პატარა ქოცის, რომელიც იატაკზე მდგარი პირქვე დამხობილი.
მარნის დანგრევასა უპირატესად იატაკზე მდგარი და სანახევრად წყ-ში ჩამ-
ყვარა ქვევრები დამტრეულა. ქურჭლების ყელ-პირი შიგ ქვევრებშივე ეყა-
რა, ზემოდან კი კედლების ქვები და ალიზის აღებების ნატეხები ეყრა.

ის ქვევრები, რომლებიც მიწაში იჯდა მთლიანად, შედარებით ნაკლებად და-
ზიანდა და ზოგ შემთხვევაში კი მთელზემაც მოაღწიეს ჩვენამდე. ქვევრების
ასეთი არათანაბარი განაწილება, რაც ქურჭლის სხვადასხვა დონეზე ჩადგმაში
ელონდება, გვაფიქრებინებს, რომ შეიძლება ასეთი რამ განასხვავებდეს მათ და-
ნიშნულების მიხედვითაც. გამორიცხული არ არის. რომ ის ქვევრები, რომლებიც
იატაკის დონეზე იყვნენ ჩაფლული მიწაში, ღვრის შესანახად გამოაყენებოდა.
მარცვლეულისათვის კი ხმარობდნენ იმ ქვევრებს, რომელთა ზედა ნაწილიც ია-
ტაკის ზევით ჩანდა. ასეთ ვარაუდს ისიც ამავრებს, რომ ერთ-ერთ პატარა ზო-
მის ქვევრში, რომელიც ასეთნაირად ჩანდა იატაკზე. მარცვლეული ეყარა. შემთ-
ხვევითობა შეიძლება გამოვრიცხოთ, რადგან მას თავზე სარქველი ეჭურა.

გვებს ასეთნაირადვე აიხსნას ეს ვარაუდობაც, რომ რამდენიმე ქვევრს ძირ-
ში ხერხელი ქონდა დატანებული — ალბათ პაერის მოძრაობისათვის. თუ, რა
თქმა უნდა, მასში მარცვლეულს შეინახავდნენ. ამ შემთხვევაში შეიძლება პა-
რალელი მოვიყვანოთ კარმირ-ბლურის მარნების სახით. ბ. პოტრუჩიკის დაკვი-
რებით. როგორც წესი, იმ ქვევრებს, რომელსაც იყენებდნენ მარცვლეულის შე-

სანახად ძირზე ნახვრეტს ატანდნენ⁶. ამასთანავე ასეთი ქვევრები თურმე სანა-
ტევროდ ყოფილა ჩადგმული მაწაში⁷. ქვევრების უმრავლესობა ღვინისათვის იყო
განკუთვნილი. რომლებიც ციხის დალუპვის მომენტში ცარიელები ყოფილა. მხო-
ლოდ ზოგ მათგანში უნახავთ მარცვლეული (ხორბალი, ქერი, ფეტვი)⁸.

ცალკე უნდა მოვიხსენიოთ ორი ქვევრის ძირის ნაწილი, რომელთაც ძირი-
დანვე, გვერდზე ნახვრეტი აქვთ დატანებული. კურკელის კედლები რელიეფური
სარტყლებით ყოფილა დაფარული. ხვრელი გარედან ქიპით ბოლოვდება (ტაბ.
XX XVIII, 2). ერთი მათგანი აღმოჩნდა XVI—5 უბანზე, მეორე XX—3 უბანზე.
აბანოს მესამე ოთახის წმენდის დროს. ზემოთ ჩვენ გამოთქვით ვარაუდი ძირ-
გატვრეტილი ქვევრების მარცვლეულის შესანახად გამოყენების შესახებ, მაგ-
რამ ეს ვერ ვაპყრებდნენ 1959 წ. აღმოჩენილ ქვევრებზე. რამდენადაც 1959 წ.
XVI—5 უბანზე აღმოჩენილი ქვევრი მიწაში ჩასადგმელად არ იყო განკუთვნი-
ლი. იგი იატაკზე იყო ფიქსირებული (მისი ნატეხები იატაკზევე იყო მიმობნეუ-
ლი). საქმე უნდა გვქონდეს ქვევრთან, რომელიც მიწაში არ ჩაიდგმოდა. ამას-
თანავე დამაფიქრებელია ისიც, რომ ნახვრეტი კურკელს გვერდზე აქვს დატან-
ებული ძირთან ახლოსვე, რომ ქვევრი მთლიანად დაცლილიყო. მასში ალბათ
წყლის მარაგს ინახავდნენ. ურბნისი მაინცადაშინც მდიდარი არ ყოფილა სასმე-
ლი წყლით, ისე რომ წყლის მარაგის აღება ხშირად იქნებოდა საჭირო. სხვა შემ-
თხვევებში ასეთი ქვევრები, განსაკუთრებით პატარები, ღვინისთვისაც გამოიყე-
ნებოდა.

ურბნისში მარცვლეულის შესანახად ქვევრებთან ერთად ხაროებიც ყოფი-
ლა გამოყენებული. ორი ასეთი ხარო ცარიელი, ტალახით შემოვსილი კედლე-
ებით და იატაკით აღმოჩნდა XVI—3 უბანზედაც, მარნის გვერდით მდებარე სა-
თავსოში (ტაბ. XX XVII, 2). ერთ მათგანში სპილენძის ფიბულაც აღმოჩნდა
IV—VIII საუკუნეებისა. ხაროები სიდიდითაც და ფორმითაც განსხვავდებიან
ერთმანეთისაგან. ერთ მათგანს ვერტიკალური გვერდები ჰქონდა. პირის დ=1,3 მ.
მეორის პირის დიამეტრია 1,35 მ, ფსკერისა კი—2,3 მ. რამდენიმე ხაროა დადას-
ტურებული ასევე XVI—4 უბანზედაც. სამწუხაროა, რომ არც ერთ ხაროში მარ-
ცვლეული არ იყო დადასტურებული, ასევე არც ქვევრებში ყოფილა აღმოჩენი-
ლი ყურძნის წიპწები. ქვევრების ძირებში დადასტურებული იყო მომწვანო და
მოყავისფრო დამიწებული მასა, რაც ვფიქრობთ. შესაძლებელია ღვინის ნა-
ლექის ნაშთს წარმოადგენს.

III. კერამიკა

ნაქალაქარის ზედა ფენის გათხრებისას უმთავრესად კერამიკული ნაწარმია
დადასტურებული. თიხის კურკელი, შეიძლება ითქვას, მრავალფეროვანია და
იგი სამეურნეო ყოფის მრავალ ღარგს მოიცავს. ამ დროს, როგორც ირკვევა,
თხელკედლიანი ნაწარმი ნაკლებად გავრცელებული ჩანს. უმთავრესად სქელკე-

⁶ В. Б. Пиотровский, Кармир-Блур, II, результаты раскопок 1949-1950 гг., Ереван, 1952, გვ. 19.

⁷ В. Б. Пиотровский, Кармир-Блур, I, результаты раскопок 1939-1949 гг., Ереван, 1950, გვ. 59, 60.

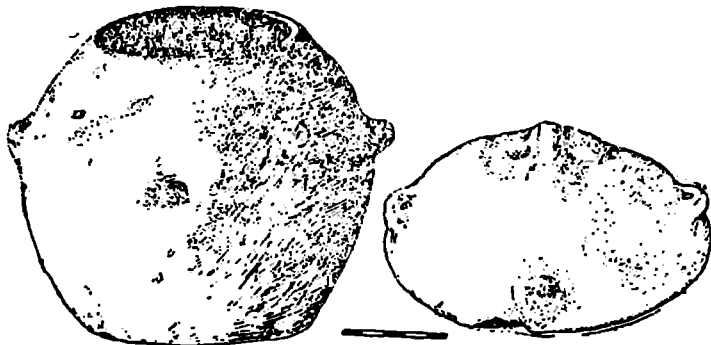
⁸ ი ქ ე ბ. გვ. 60.

დღან კერამიკული ჭურჭელი გვხვდება. სქელკედლან ჭურჭელში უმთავრესად დიდი ზომის ჭურჭელი — ქვევარი, დერგი, თოხე იგულისხმება და საყურადღებოა აწოჩდ ის არის, რომ მომცრო ზომის ჭურჭელსაც ძალიან ხშირად სქელკედლანს ეხვდებით.

დიდი ზომის თიხის ჭურჭლებიდან ქვევრებზე უკვე გვქონდა ლაპარაკი. აქ მხოლოდ დაეუბატებთ, რომ ქვევრების დიდი ნაწილი, გარდა ჩვენ მიერ მოხსენიებული რელიეფური წრეებისა, მოკლებულია სხვა ორნამენტულ სახეებს. ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმ გარემოებას, რომ ქვევრების გარკვეულ ნაწილს ყელზე ჯვარი აქვთ ხოლმე გამოსახული. ჯვრები სველ თიხაზეცაა გამოყვანილი, შემდეგ კი გამოშვარი. როგორც წესი, ჯვარი ქვევრს უკეთდებოდა ყელზე, გვირგვინის ძირში. ურბნისის ქვევრებზე გამოსახული ჯვრები, არ უნდა იყოს ხელოსნის ნიშანი, არამედ წარმოადგენს ქრისტიანულ ემბლემას, რაც საკუთრების ნიშნის როლს ასრულებდა. ჯვრები გამოსახულების მიხედვით ერთი ტიპისაა: არათანაბარმკლავებიანი, მკლავების ბოლოები მრგვალი და დაბალი ღრმულე-ბით მთავრდება (ტაბ. XLIII, 3).

ნაკებობებში სქელკედლიანი თიხის ნაწარმიდან ასევე ძლიერ გავრცელებული ჩანს თონეები. გათხრებისას უმთავრესად თონის ძირები დადასტურებული. კედლები კი დამტვრეულ-დაფშვნილია. გავრცელებული ყოფილა პატარა ზომის თონეები. სავარაუდოა, რომ მათ იყენებდნენ ოთახების გასათბობადაც. მაგალითად 1958 წ. XVI—4 უბანზე გათხრილი ნაგებობის ყველა სათავსოში იყო დადასტურებული პატარა ზომის თონე. თონეების დიამეტრი მერყეობს 0,3—0,8 მ-ს შორის.

საოჯახო თიხის ნაწარმიდან ბევრია დადასტურებული ლანგრები და ქოთნები. ლანგრები ფორმით ისეთივეა, როგორც V საუკუნის „დამწვარ ნაგებობებში“ აღმოჩენილი. ეტყობა ამ დროს იგი უფრო გავრცელებული ყოფილა. ლანგარი,

სურ. 46. VI—VIII სს. თიხის საღვინე ჭურჭლები (XVI-3 უბ. 1957 წ.).

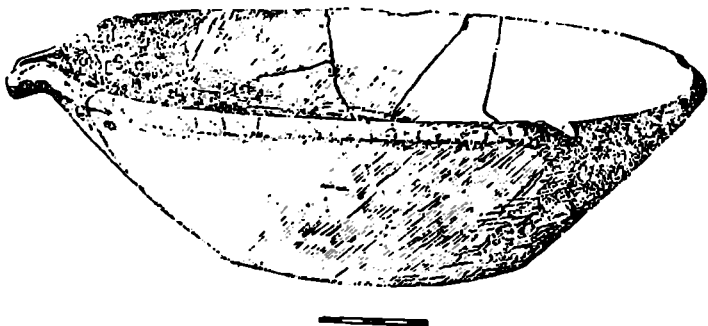
როგორც წესი, სქელკედლიანია, პირგადაშლილი და ბრტყელძირიანი. პირზე ღარი აქვს ხოლმე დატანებული (სურ. 47). ასეთი „ნისკარტიანი“ ჯამები ხშირად შემკულია ხაზოვანი ორნამენტით (პირზე), რელიეფური სარტყლებით (გვერდებზე) და მეჭექვებით ღარის ორსავე მხარეზე (ტაბ. XLIV, 1). პირის დიამეტრი

ზოგჯერ 0.4 მ-ს ამეტებს. ერთ ლანგარს. რომელიც შედარებით განსჯავებული ფორმისაა, ირგვლივ თოკის ორნამენტი შემოუყვება; ძირი უფრო განიერი აქვს და პირი ბრტყლად აქვს გადაყეცილი შიგნით.

თიხის ფაქტურით და ჭურჭლის გამოწვის ტექნიკით ზემოთ ჩამოთვლილი ნაწარმს მსგავსია სქელკედლიანი ჭურჭლის ზედა ნაწილი, რომელზედაც შემორჩენილია ცალი ყური და პატარა მორჩი. იგი დიდი ზომის ორყურა ქოთნის ნაწილია. ყურებს შორის, მხრებზე რკალური მორჩები ექნებოდა მიძერწილი. ჭურჭელს მხარზე წიბო შემოუყვება, შემკული კდეული ორნამენტით. ასეთი ორნამენტი განვითარებული ფეოდალური ხანის სადღურებ-სათვის არის დამახასიათებელი.

ქოთნებმა მათი დანიშნულების თავისებურების გამო ჩვენამდე თითქმის უკლებლივ შავად გამოწვარი და შებოლილი სახით მოაღწიეს (სურ. 48). ქოთნებს ორნამენტული შემკობა თითქმის არ ახლავს. გარდა ურთიერთგადამკეთი მრავალბაჭოვანი სახეებისა.

საყურადღებოა, რომ ქოთნების უმეტესობა კერებთან იყო დადასტურებული. ერთ შემთხვევაში მთელი ქოთანიცაა აღმოჩენილი. იგი მთლიანად ნაცარში იყო ჩაჯვლებული.

სურ. 47. „ნისკარტიანი“ ლანგარი.

ურბნისის მარნების გათხრების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი აღმოჩენაა, ვფიქრობთ. თიხის ჭურჭლები, რომლებიც მარანთან არიან დაკავშირებული. მხედველობაში გვაქვს 1957 წ. XVI—3 უბანზე № 10 ქვევარში აღმოჩენილი ორი საღვინე ჭურჭელი. ორივე ჭურჭელი ერთნაირადაა დამუშავებული. თიხა მოწაბლ-სფეროვანია გამოწვარი. ერთი მათგანი, რომელიც ზომითაც უფრო დიდია, ქოთანს მიაგავს. აქვს დასადგმელი ძირი და განიერი მუცელი. პირი დავიწროვებული აქვს. რომ სითხე არ დაღვრილიყო. ორ მოპირდაპირე მხარეს ზონარის ჩასაბმელი მორჩები აქვს მიძერწილი (სურ. 46). მეორე ჭურჭელი ზომით უფრო პატარაა. თითქმის ნახევარსფერული ფორმა აქვს, ჯამს მიემსგავსება. პირველი ჭურჭელსაგან განსხვავებით მას ძირზე მესამე გახვრეტილი მორჩიცა აქვს. ამ უკანასკნელის დახმარებით შესაძლებელია ჭურჭლის რეგულირება ღვინის ამოღების დროს (სურ. 46, 2). ასეთი ჭურჭელი, იგივე ხაზი, როგორც დღეს ეძახიან, ისმარება ქვევრის ძირში ჩარჩენილი ღვინის ამოსაღებად. მასვე ხმარობენ ქვევრიდან ნარეცხი წყლის ამოსადგრებად. საყურადღებოა, რომ ასეთი სახის

პურქელი. განსაკუთრებით ხის. დღესაცაა ხმარებაში საქართველოს სხვადასხვა ქუთხეში. ჩვენ მიერ განხილული პირველი ჭურჭელი ზონარის მისაბმელად ერო ტ.რს საჭიროებდა. მეორე კი ორს. ამიტომ იგი შეიძლება ყოფილიყო ორჯოზე (ორ-კაპე)? სხვათა შორის. ორივე მათგანის სმარება ტარის გარეშეც ალბათ შესაძლებელი იქნებოდა. აღსანიშნავია. რომ მსგავსივე ჯამისებრი ჭურჭლის პირ-გვერდის ფრაგმენტი დადასტურებულია X X—3 უბნის № 2 ქვევრშიაც (1957 წ.).

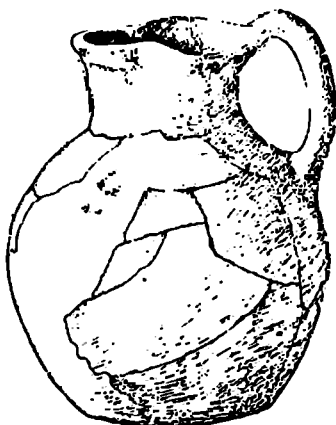
სურ. 48. კოთანი ნაქალაქაოს ზედა ფენიდან.

მეღვინეობასთან დაკავშირებით შეიძლება განვიხილოთ ნაქალაქარზე აღმოჩენილი საშუალო ზომის ღოჭებიც. უმთავრესად სქელკედლიანი (სურ. 49). ერთ-ერთი ასეთი ღოჭის ზედა ნაწილი, სამტრეხა პირით აღმოჩნდა XVI—4 უბნის დანგრეულ კედელთა შორის (ტაბ. XL, 2). იგი ნაქალაქარის დანგრევის დროსვე ეამოსულა მწყობრიდან. ასეთი ღოჭის ნატეხები სხვაც ბევრია დადასტურებული.

აღსანიშნავია, რომ მსგავსივე ნაწარმი მთელიც არის დადასტურებული ნაქალაქარზე. ამ მხრივ ყურადღებას იმსახურებს თიხის ჭურჭელთა ერთი ჯგუფი, შემთხვევით აღმოჩენილი 39-ე უბნის ტერიტორიაზე, მიწის სამუშაოების დროს, რომელიც იდენტურია ზემოთ მოხსენიებული ღოჭისა. როგორც საკონტროლო თხრილმა გამოარკვია, შემთხვევითი მონაპოვარი ნაქალაქარის ზედა ფენას განეკუთვნება. წარმოდგენილ თიხის ჭურჭელში სამი ღოჭია ცალყურიანი. სამტრეხა, სქელკედლიანი თიხისა. ორი მათგანი მხარზე შემკულია ჩხვლეტილ. ორნამენტით (3665, 3667, ტაბ. XLI, 1, 3), ერთი ჭურჭელი კანელურებიანი, წითლად ყოფილა შეღებილი (3664, ტაბ. XLI, 2). ჩხვლეტილი ორნამენტით შემკულ ღოჭებს უკავშირდება ერთი პირმოტეხილი ღოჭიც, რომელიც მსგავსადვე სამტრეხა პირიანი იქნებოდა (3666, ტაბ. XLI, 4). აქვე სხვა მომცრო ზომის ღოჭებიც იყო აღმოჩენილი (ტაბ. XLII, 3, 4). ეერამიკული ნაწარმის ამ ჯგუფში გამოისარჩევია დიდი ცალყურა ჭურჭელი, ყელწიბოვანი. მხარზე ჯვარი აქვს ამოკაწრული (3663, ტაბ. XL, 1).

* მ. გუგუნიძე, მეღვინეობის ხის იარაღ-ჭურჭელი დას. საქართველოდან, მუზეუმის მოამბე, XIX-B, გვ. 127, სურ. 2.

ზედა ფენაში მომცრო ღოჭები და მათი ნატეხები სხეც ბევრია დადასტურებული. უფრო გავრცელებული ჩანს ცალყურა ღოჭები (ტაბ. XLII, 2). გვხვდება ასევე უყურობებიც (ტაბ. XLII, 1).

სურ. 49. თიხის სქელკედლიანი ზედა ნაქალაქარის ზედა ფენიდან.

ზედა ფენის უხეშად დამუშავებული კერამიკიდან შეიძლება განვიხილოთ რამდენიმე ცალი ჭრაქი, შავად გამომწვარი თიხისა (ტაბ. XLIV, 2). მსგავსი ჭრაქები დადასტურებულია ლოჭინის ნასოფლარის გათხრების დროს¹⁰ და თრიალეთში. ბარბარქსიზთან პროფ. ბ. კუფტინის მიერ გათხრილ სამაროვანზე¹¹. ქვის სამარხები, რომლებიც ბარბარქსიზის სამაროვანზე გაითხარა, უინვენტაროებია გარდა ქალის ერთი სამარხისა, სადაც რკინის ფიბულისთან ერთად აღმოჩნდა კობადის მონეტა და № 3 ქვისსამარხისა. სადაც უხეშად დამუშავებული თიხის ჭრაქი იყო დადასტურებული. ბ. კუფტინი სამაროვანს ათარიღებს V—VII სს. (მისი სიტყვებით, არა უადრეს მეზუთესი და არა უგვიანეს მეშვიდესი)¹².

თიხის ნაწარმის საკმაოდ ბევრ ნიმუშზე ორნამენტების გარდა ვხვდებით ხელოსნის ნიშნებსაც. ნიშნები უმთავრესად ამოკაწრულია სქელკედლიანი ღოჭების თუ კოკების ყურის ზედა ნაწილზე. ყველაზე გავრცელებულია მოკლე ხაზებით მიღებული სახეები. გვხვდება. მაგალითად, ისარი, წიწვი, ორი პარალელური ხაზი, ურთიერთგადამკვეთი ხაზები, ჯვარი და სხვ. (სურ. 51, 52). ერთ შემთხვევაში გვაქვს დამღის ანაბეჭდი, რომელზედაც შესაძლებელია ხელოსნის მონოგრამა გამოსახული (378, სურ. 514). მეორე შემთხვევაში ჯვრის გამოსახულებიანი დამლა შემორჩენილი ღოჭის ყურის ნატეხზე. მსგავს ნიშანთა გამეორება გვაეარაუდებინებს, რომ შეიძლება საქმე გვქონდეს ხელოსნის სპეციფიკურ ნიშნებთან. ჩვენ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ და აქ არაფერს ვიტყვით ჯვრების გამოსახულებებზე, რომლებიც ქვევრებზე გვხვდება.

¹⁰ რ. აბრამიშვილი, ლ. კილაშვილი, დას. ნაშრ., გვ. 202.

¹¹ Б. А. К у ф т и н, Археологические раскопки в Триалети, გვ. 22.

¹² Б. А. К у ф т и н, დასახ. ნაშრ., იქვე.

ჭურჭლებზე დამწერლობის ნიშნებზე გვხვდება. სულ ორი ასეთი შემთხვევა იყო დამოწმებული. 1959 წ. XVI—5 უბანზე აღმოჩნდა ქვევრის პირი. შემოჩენილი იყო ქვევრის გვირგვინი მთლიანად და ყელის ნაწილი. ქვევრები ასეთ-

სურ. 50. შორენკეცის ნატეხი სასწიის წინ ედგომი ფაოშავანთა გამოთხელებისათ.

ნაირი ზედა ნაწილით ურბნისში სხვა არ არის დადასტურებული. განსხვავებულია როგორც ფორმა, ისე კეც-ც. ქვევრის პირზე ჯერ კიდევ სველ თიხაზე ამოკაწრულია სამი ასოსაგან შემდგარი ქართული წარწერა (ტაბ. XLIII, 3). წარწერა ორსტრიქონიანია. პირველი ასო (ქ) ზედა სტრიქონზეა მოცემული. ორი სხვა კი მეორეზე (ვე). ორივე ეს ასო გადაბმულად არის დაწერილი. წარწერის შინაარსი არ არის გახსნილი.

მეორე წარწერა აღმოჩნდა 1960 წ. XVI—6 უბანზე. წარწერა მოთავსებულია ცალყურა ღოჭის მხარზე. დაქარაგმებული ორი ასო (სწ) რომელიც ღოჭზეა ამოკაწრული, აზრობრივად ძნელი გასაგებია, არ არის გამოირიცხული, რომ იგი ჭურჭლის პატრონის სახელს გადმოსცემდეს (ტაბ. XLIII, 1).

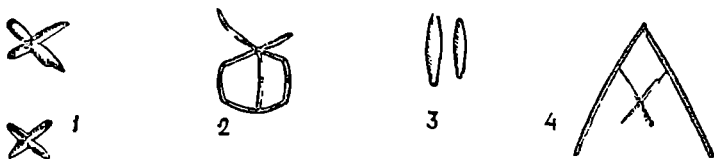
უკვე რამდენიმე შემთხვევა გვაქვს, რომ არქეოლოგიური გათხრების შე-

დეგად აღრეფეოდალური ხანის ფენებში ქართული წარწერიანი ჭურჭლები აღმოჩნდა. ამასთანავე თუ გავითვალისწინებთ, რომ ეს წარწერები მაინცაღამაინც ღუფუნების საგნებსე კი არ ეკსედება. არამედ ყოველდღაურ სასმარა უბრალო

სურ. 51. 1, 2, 3, ღელაონის ნიშნები თიხის ჭურჭლებზე;
4. დამლა ერთეული ჭურჭლია ნატეხზე.

ნივთებზე. აღვილი დასაანახია, თუ რამდენად ფესეგადგმული ჩანს ქართული და-
მწერლობა მოსასლეობის ფართო ფენებში. ოუსთაფში აღმოჩენილი პატარა ღო-
ქის შემდეგ, სადაც საკუთარი სახელი „თეფალა“ ამოკაწრული¹³, ლოქინშიც
იქნა დადასტურებული წარწერიანი პატარა ჭინჭილა (ძე)¹⁴. აქვე სხვა ჭურჭლის
ნატეხსაზედაც იყო წარწერის ფრაგმენტი¹⁵. ურბნისის განათხარ კერამიკაზე და-
დასტურებული ქართული წარწერები კიდევ ახალი საბუთია ზემოთ აღნიშნულის
დასამტეცებლად.

სურ. 52. კერამიკაზე ამოკაწრული ნიშნები.

კერამიკულ ნაწარმზე მოთავსებული ნიშნებისა და წარწერების განხილვის
შემდეგ შევიჩრდებით ერთ კერამიკულ ფრაგმენტზე, რომელიც შესანიშნავ კომ-
პოზიციურ გამოსახულებას გადმოსცემს. იგი ნაქალაქარის ტერიტორიაზე,
XXII უბანზეა აღმოჩენილი. საქმე გვაქვს ბრტყელ (2,5 სმ სისქის) შორეცე-
ცის ნატეხთან. რომელიც მხატვრული კომპოზიციის ერთ-ერთი დეტალი იქნე-
ბოდა. თიხა წითლადაა გამომწვარი. ზედაპირზე შემორჩენილი ნაწილის მისედ-
ვით. საბეჭდავით გამოყვანილი სახეები შეიძლება გავარჩიოთ. სახეთა სულ სა-
მი რევი შეინიშნება. უკეთაა შემორჩენილი შუა რიგი, რომელზედაც მაღალი სა-
სმისის წინ მდგომი ფარშავანგია გამოსახული (სურ. 50). ფრინველი მარცხენა
პროფილშია მოცემული, წინ წამოწეული მკერდით. ფრთები ზევით აქვს აწე-
ლი. განსაკუთრებით დეტალურად აქვს გამოსახული ფეხები. სხეული იშვარა-

¹³ ლ. კილაშვილი, რუსთაველი „თეფალა“—ქართლის პატრიკიოსის მოციქული, სა-
ქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის წიგნზე, XXII-B, 1962.

¹⁴ ბ. აბრამიშვილი, ლ. კილაშვილი, ლოქინის ნასოფლარის არქეოლოგი-
ური გათხრები, საქ. საზ. მცხეუმის წიგნზე, XXIII-B, 1962.

¹⁵ ი. კ. ვ.

დაა მოცემული, რომ ეტყობა ფრინველი მიიწვეს წინ სასმისისაკენ. გამოსახულების მიხედვით ირკვევა, რომ საბეჭდავის პატრონი საკმაოდ ოსტატური ხელის პატრონია; იგრძნობა დახვეწილი გემოვნება. თუ ანალოგიურ სიუჟეტურ მოტივებს გავითვალისწინებთ, აშკარაა, რომ სასმისის მეორე მხარესაც სასმისისაკენ პირშეჭედილი ფრინველი უნდა ყოფილიყო გამოსახული. ფარშავანგის ქვეყნის, ზემდგვ რიგზედაც კვლავ ფრინველი იქნებოდა გამოსახული; შემორჩენილია მსგავსივე ფრთის ნაწილი. სამწუხაროდ ის დაზიანებულია. სულ ზედა, პირველი რიგი. მიუხედავად ნაკლებობისა, შემორჩენილი გამოსახულების მიხედვით შეიძლება კომპოზიციის ჩამეტად მივიჩნიოთ. აქაც საბეჭდავითვე ვაზია გამოსახული, რომლის ხეივანშიც ყურძნის მტევნებია ჩასმული.

ვაზის, მტევნების, ასევე ფარშავანგის გამოსახულებანი კარგადაა ცნობილია შუასაუკუნეების ქართულ ორნამენტულ ხელოვნებაში. ასეთი გამოსახულებები ამკობდა ადრეული შუა საუკუნეების ქვის სტელებსა და საეკლესიო ნაგებობებს. დაახლოებით ამავე დროიდან ვხვდებით ჩვენში ფარშავანგის გამოსახულებებიც.

პირისპირ მდგარი ცხოველების და ფრინველების გამოსახვა, როგორც მხატვრული გაფორმების ერთ-ერთი სახე, კარგად იყო ცნობილი მახლობელი აღმოსავლეთის ხელოვნებაში. ასეთ გამოხატულებებს ვხვდებით ლითონზე, ქვაზე, ასევე ქსოვილზე. სასანურ ხელოვნებაში ამგვარი კომპოზიციური მოტივები ძლიერ გავრცელებული ჩანს. ის განაგრძობს არსებობას გაილუბით გვიანაც. X—XVI საუკუნეების რამდენიმე შესანიშნავი ნიმუში ცნობილია ქსოვილზედაც, სადაც პირისპირ მდგარი ცხოველები თუ ფრინველები ძალიან ხშირად სტილიზებული სახეს გადმოსცემენ¹⁶. საყურადღებოა, რომ ფარშავანგების გამოსახულებანი ქსოვილი აღმოჩენილია სვანეთში¹⁷. ფარშავანგთა გამოსახვას არა ნაკლები ადგილი ეკირა მოზაიკაში. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ ხერსონესის ადრეული შუასაუკუნეების ტაძრების მოზაიკური იატაკი, შემკული ფრინველების და სხვადასხვა ორნამენტული გამოსახულებებით¹⁸.

საყურადღებო გარემოებაა, რომ საქართველოს არქეოლოგიური მასალების მიხედვით ფარშავანგის გამოსახულებას ვხვდებით მინის ჭურჭელზედაც. სამთავროს სამაროვნიდან ცნობილია მინის ფიალა, რომელზედაც ფარშავანგია გამოსახული. იგი იმითაცაა აღსანიშნავი, რომ არქეოლოგიური გათხრებით მოპოვებული ნივთებიდან ყველაზე უძველესს გამოსახულებას შეიცავს. ფრინველთან ერთად გამოსახულია ცხოვერების ხე და ბერძნული წარწერა „შესვ, იცოცხლე“. ფიალა IV—VI სს. არის დათარიღებული¹⁹. უკანგორში აღმოჩენილი ქვის ბარელიეფი ფარშავანგის გამოსახულებით გამოქვეყნებული აქვს ლ. მუსხელიშვილს. მისი კვალიფიკაციით „ფარშავანგის გამოსახულება უკვდავებისა და გაზაფხულის ძველი ქრისტიანული სიმბოლოა“²⁰.

ზემოხსენებული შორენეეცის ნატეხი, ნაქალაქარის ზედა ფენაშია ნაპოვნი. ამდენად იგი შეიძლება დათარიღდეს VI—VII სს.-ით. მსგავსი აღმოჩენები სხვა ადგილებიდან ჩვენთვის არ არის ცნობილი. თუმცა ერთი რამდენადმე მიმსგავ-

¹⁶ A. Pope, A Survey of the Persian Art, VI. ტაბ. 981—999.

¹⁷ МАК, X, Москва. 1934. გვ. 155, სურ. 89.

¹⁸ А. Л. Яковсон, Раннесредневековый херсонес, МИА, 63. 1959, გვ. 222.

¹⁹ ნ. უგრელიძე, ფარშავანგის გამოსახულებით შემკული მინის ჭურჭელი სპლანდორიდან, მიმოხილველი. II. თბილისი. 1932, გვ. 312.

²⁰ ლ. მუსხელიშვილი, არქეოლოგიური ექსპლუატაციები, თბ. 1941. გვ. 49.

სებული თიხის ფილის ნატეხა დადასტურებული XVI—3 უბანზედაც. ზედ დაბალი რელიეფური ხაზებია გამოყვანილი (1796).

არ არის გამორიცხული, რომ შორენეეცის ნატეხი, რომელზედაც ფარშავანგია გამოხატული, ადგილობრივ, ურბნულ ნაწარმს წარმოადგენდეს. ასეთი ეჩრადის გამოთქმის საშუალებას გვაძლევს 1959 წ. მეოთხე უბანზე აღმოჩენილი მინის ჭურჭლის ნატეხი, რომელიც სასმისის კონუსურ ძირს წარმოადგენს. იგი ზუსტად ისეთივეა, როგორიც ფარშავანგის წინ მდგომი მაღალტანიანი სასმისის ძირი (სურ. 58,5). ეს გვაფიქრებინებს, რომ საბეჭდავის შემქმნელი. სიუჟეტური მოტივის შერჩევისას სარგებლობდა მისთვის ნაცნობ ნივთებით.

IV. მინის ნაწარმი

ნაქალაქარის ზედა ფენა მინის ნაწარმის ერთფეროვნებით გამოირჩევა. განსაკუთრებით ბევრი გვხვდება სქელკედლიანი მინის ჭურჭლის ნატეხები, რომელთა გვერდებიც დაფარულია წრიული ღრმულებით. უმეტესობა ძირითადად ერთი სახით ხასიათდება. ჭურჭლის ზედაპირი დაფარულია ქადრაკულად გაილაგებული წრიული ფაცეტებით. ღრმულებს სიდიდე სხვადასხვა ჭურჭელზე სხვადასხვაა. რამდენიმე ნატეხი ამკარად ჭურჭლის პირს უნდა ეუთვნოდეს. გვაქვს ძირ-გვერდის ნატეხებიც, ამდენად, თვით ჭურჭლის ფორმის წარმოდგენა შეიძლება. ირკვევა, რომ ჭურჭელი დაახლოებით ვერტიკალურგვერდებიანი იქნებოდა, რომლის პირიც გვერდებისაგან არ იყო გამოყოფილი. ჭურჭლის ძირს წარმოადგენს მსგავსივე, ოღონდ დიდი ზომის. ღრმული, რომელიც საკმაოდ სქელ კედელზეა ამოჭრილი. ჭურჭლის ქვედა ნაწილი ნახევარსფერული ფორმისაა (სურ. 53).

ჩვენში ამგვარ, სინქრონულ მინის ნაწარმს თითქმის ვერა ვხვდებით. მსგავსი სქელკედლიანი მინის ნაწარმი, წრიული ღრმულებით შემკული გვერდებით, აღმოჩენილია სულაგილანში (მინგეჩაური). მას I—III სს.-ით ათარიღებენ²¹. რაც, ეფიქრობთ. არ უნდა იყოს მართებული. ასეთივე თარიღს იმეორებს პროფ. კ. ტრევერი: თავის წიგნში, რომელიც კავკასიის ალბანეთის ისტორიისა და კულტურის შესწავლისადმი მიძღვნილი²². საყურადღებოა, რომ იგი როგორც ანალოგიურ ძეგლს, ასახელებს ჩრდ. ოსეთში, ერთ-ერთ სამაროვანზე აღმოჩენილ მინის ჭურჭელს. რომელიც ერმიტაჟშია დაცული²³; იგი შესანიშნავ ანალოგიას წარმოადგენს ურბნული მინის ნაწარმისათვის. სხვათა შორის ჩრდ. ოსეთში აღმოჩენილ მინის ჭურჭელს ბ. არაქელიანი ახ. წ. I ს.-ით ათარიღებს²⁴. იგი მან იხილავს გარანსში მსხლისებრი ფორმის სქელკედლიანი ჭურჭლის პარალელურად. პროფ. კ. ტრევერი განიხილავს რა აზერბაიჯანსა და სომხეთში აღმოჩენილ

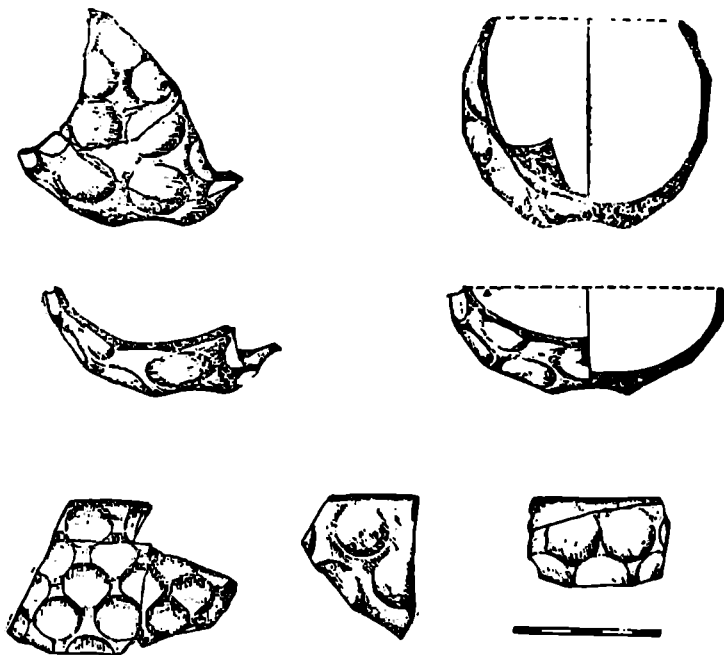
²¹ Г. М. Вандов. Раннесредневековое городище Судагилан (Мингечаур), КСИИМК, 1954, № 54. გვ. 130. სურ. 595.

²² К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре Кавказской Албании. М.-Л., 1959, гл. 8., სურ. 4.

²³ მგაუსივე ნივთი, იუნმახში აღმოჩენილი, რომელიც ზიჩის კოლექციაში მოხვდა, გამოკვეთებული აქვს ლასო ფერფცის. თარიღის შესახებ იგი აოფერს ამბობს. მიანიჩა იგი გლო-რეინის ნაწარმად. პარალელურ მასალად ნივთი ითვს სულაგილანში აღმოჩენილ მინის ჭურჭელს. იხ. Ласло Ференци, Вопросы хронологии некоторых кавказских спондилических находок коллекции Зичи. Az Iparművészeti múzeum Évkönyve, III-IV, Budapest, 1960, გვ. 313, 317.

²⁴ Б. Н. Аракелян. Гарни. II, Ереван, 1957, გვ. 64.

სქელკედლიან მინის ნაწარმს, რომელზედაც ჩვენ ზემოთ ვილაპარაკეთ, აღნიშნავს, რომ ხსენებული კურკლის წარმომავლობის დადგენა — ამზადებდნენ მას ადგილობრივ თუ შემოქონდათ სირიიდან. მცირე აზრიდან თუ რეინის მხრიდან. ჭერჭერობით შეუძლებელია²⁶. საქმე ის არის, რომ ჭერ კიდევ ადრე, ასე-

სურ. 53. ნაქალაქარის VI—VIII სს. ფენებში აღმოჩენილი სქელკედლიანი, წრიული ღრმულებით შეპყვლი მინის კურკლები.

თი კურკლების წარმომავლობის შესახებ გამოთქმული იყო ორი საპირისპირო მოსაზრება: 1. რომ ასეთი სახის კურკელს ამზადებდნენ რეინის ოსტატები და 2. რომ იგი წარმოადგენს აღმოსავლურ ნაწარმს²⁶. ასეთი დაპირისპირებისათვის საკმაოდ საპატიო საბუთიც არსებობდა, სახელდობრ ის, რომ ვრცელ ტერიტორიაზე, და რაც განსაკუთრებით ხაზგასასმელია დიდი ხნის განმავლობაში, ეზღვებით ასეთი ტექნიკით დამუშავებულ მინის ნაწარმს. მაგალითად. ასეთი კუროკელი ცნობილი ყოფილა აბ. წ. პირველი საუკუნეებისათვის²⁷. რომაულ მასალებში იგი ჩნდება III საუკუნის შუახანებში²⁸. ურბნისში იგი გავრცელებუ-

²⁶ К. В. Тревер, *დასახ. ნაშრომი*, გვ. 84.

²⁷ М. А. Тихонова, *Из материалов Дубосарского отряда, Молдавской экспедиции, КСИИМК*, 57, 1955, გვ. 96.

²⁸ *A History of Technology*, Vol. II, გვ. 324, 1957.

²⁹ М. А. Тихонова, *დასახ. ნაშრომი*, იქვე.

ლი ჩანს ადრეულ შუასაუკუნეებში. საყურადღებოა, რომ შემოხსენებული ღერხით შემკული მინის კურკელი კარგადაა წარმოდგენილი შუაფეოდალური ხანის სპარსულ მასალებში²⁹. მას ვხვდებით ასევე რუსთავის განვითარებული ფეოდალური ხანის ფენებშიაც³⁰.

ურბნული მინის შემოსენებულ ნაწარმზე დაკვირვებამ, რომელიც ნაქალაქარის ზედა ფენებში გვხვდებოდა, მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ დაუსაბუთებელი უნდა იყოს მინგეჩაურში და ჩრდ. ოსეთში აღმოჩენილი მინის კურკლების დათარიღება. წარუღვაეცებიათ მინის კურკლებს, რომლებსაც ახ. წ. პირველ საუკუნეებში ამზადებდნენ სულ სხვა იერი აქვთ, ვიდრე მოგვიანო ხანის ნაწარმს. ორივე შემთხვევაში მოხსენებული ნივთი (მინგეჩაურიდან და ჩრდ. ოსეთიდან) ანალოგიურია ურბნული მინის ნაწარმისა და ვფიქრობთ სინქრონულიც. მღებული თარიღი არ უნდა იყოს მართებული.

ურბნისის ნაქალაქარის სხვადასხვა უბნებზე, როგორც ცნობილია, სხვადასხვა პერიოდების ძეგლებია ცნობილი. გვიანი ხანა ანტიკური პერიოდისა კარგადაა წარმოდგენილი XXV უბანზე, რომლის ზედა თარიღი მეტნაკლებად IV საუკუნითაა განსაზღვრული. მრავალრიცხოვან სამარხეულ მასალებში, სადაც მდიდრულადაა წარმოდგენილი თიხის, მინის, ძვირფასი ლითონების ძეგლის და სხვ. ნაქვთობანი. ვერ ვხვდებით შემოხსენებული მინის კურკლების მსგავს ვერც ერთ ნატეხს. მარტო ესეც კი საკმარისია, რომ შემოხსენებული თარიღი ეკვის ქვეშ დავაყენოთ. ამასთანავე, ნაქალაქარის სხვა უბნებზე და განსაკუთრებით კი XVI და XX უბნების ზედა ფენაში დიდი რაოდენობით ვხვდებით ასეთი მინის ნაწარმს. 1959 წ. XX უბანზე აღმოჩენილი სხვადასხვა ნატეხების აღდგენით შესაძლებლობა მოგვეცა თვით კურკლის სახეც აღგვედგინა, რაც კარგადაა გამოსახული ფოტო-ტაბულაზე (სურ. 53). განხილული მინის ნაწარმი დადასტურებულია ზედა ფენის ნაგებობებში, რომლის თარიღის შესახებაც უკვე გვქონდა საუბარი³¹.

აღსანიშნავია, რომ შემოხსენებულ თარიღს ვიღებთ, მეტად გავრცელებული მინის კურკლებისათვის, რომელთა ზედაპირიც წრიული ღრმულებით იყო დაფარული. უკვე შევნიშნეთ, რომ დაახლოებით ასეთი კურკელი, ოლონდ უფრო ფაქიზად ნამუშევარი, ჩვენში ადრეც ყოფილა ცნობილი. სამთავროს სამაროვნის სამხრეთის უბანზე № 1 ქვისსამარხში (1938 წ.) დადასტურებულია თეთრი მინის კურკლის ნატეხი, რომელიც წრიული ღრმულებითაა დაფარული. იგი ურბნულ ნაწარმთან შედარებით ფაქიზადაა დამუშავებული, თხელკედლიანია და გლუვ-ზედაპირიანი. ფაცეტებიც უფრო დაბალია და პატარა ზომისა. სამარხში სხვა ნივთებთან ერთად აღმოჩნდა ავეგუსტის (ძვ. წ. 27 ახ. წ. 14 წწ.) და დომიციანის (81—95 წწ.) მონეტები. რომელთა საშუალებითაც სამარხი შეიძლება დათარიღდეს ახ. წ. პირველი საუკუნეებით³². საყურადღებოა, რომ ურბნისში, XX

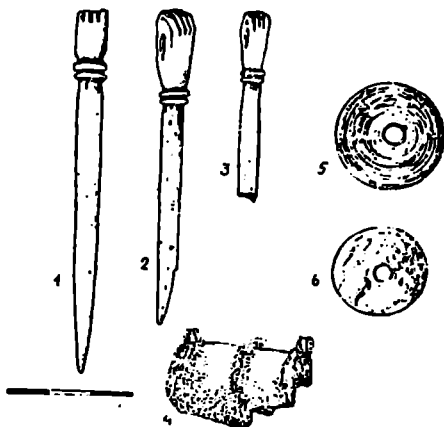
²⁹ W. B. Honey, Glass. A Handbook and guide to the Museum collection, London, 1946, V. ტაბ. 14; Lam m. Glass from Iran. Stockholm, 1935, ტაბ. 30.

³⁰ ლ. კილაშვილი, ქალაქი რუსთავი, გვ. 77.

³¹ ურბნისის მრავალი ფაცეტებიანი მინის კურკელი აღმოჩენილია კიშის გათხრების დროსაც. აქ აეთი ნაწარმი დადასტურებულია საანთური ხანის შენობების თარის დროს. ათარიღებენ უმთავრესად VI საუკუნით. იხ. S. Langdon, D. B. Hardon, Excavations at Kish and Darguthiat, 1933, Iraq. I, 2, 1934, ტაბ. IV.

³² ა. კალანდაძე, სამთავროს სამაროვნი 1938 წ. გათხრების ანგარიში (ხელნაწერი).

—2 ტბანსე 1957 წ. აბ. წ. პირველი საუკუნეების მასალაში კვლევათ მიწ-
ჭურჭლის პატარა ნატეხს (1817). შემკულს მსგავსივე ღრმელებით. რომლის
თარიღსაც სამთავროლის მიხედვით ადვილად წარმოვიდგენთ, ე. ი. როგორც ირ-
კვეთა ურბნისში ვხვდებით ფაცეტებიან მინის ჭურჭლის ადრეულ სახესაც, რომ-
ლის შემდგომ ეტაპსაც წარმოადგენს ადრეული შუა საუკუნეების სქელკედლო-
ნი მინის ნაწარმი. მათ შორის მსავესება მხოლოდ მხატვრული შემკობის ხერ-
ხებით შემოიფარგლება, ისიც ნაწილობრივ, სხვა მხრივ ისინი განსხვავებულ
ერთმანეთისაგან.

სურ. 54. 1, 2, 3. ხელის გამოსახულებიანი ძეგლის ნივთები
(1, 3. XVI—5 უბ. 1959 წ.; 2. ხიზანაანთ გორა 194 წ.);
4. ვერცხლის საფეხრახე (XVI—5 უბ. აღმოჩნდა ხელის
გამოსახულებიან ნივთებთან ერთად); 5, 6. მინის ლილეები
(XVI—5 უბ. 1959 წ.).

სამკაულებიდან და ტანსაცმელთან დაკავშირებული ნივთებიდან ზედა ფენა-
ში ორიოდე მინის ნივთია დადასტურებული. ყურადღებას იმსახურებს კვირის-
ტაყის მოყვანილობის პატარა ნივთი. რომელსაც რელიეფური სარტყლები შე-
მოუყვება. მინა მომწვანო ფერისაა (სურ. 54ა). ასეთი ნივთები გვხვდება XX
უბნის სამაროვანზედაც, პირველი საუკუნის სამარხებში³². სამთავროს სამარო-
ვნის გვიანდელ სამარხებში გვხვდება ასეთივე ფორმის ძეგლის ნივთები, შემკული
კონცენტრული წრეებით. თუ თვალს გადავავლებთ ზემოსსენიებული ძეგლის და
მინის ნივთების გავრცელებას. ვნახავთ. რომ ეს ფორმა პირველი საუკუნიდან
მოყოლებული ჩვენი მატერიალური კულტურის ცნობილ სახეს წარმოადგენდა.
სადაც უფრო მოგვიანებით მინას ჭერ ნაწილობრივ, და შემდეგ კი მთლიანად
სცვლის ძეგლი, ისე რომ შუაფეოდალური ხანისათვის მარტო ძეგლსა ვხვდე-
ბით. ასევე საყურადღებო ფაქტია, რომ მინის ნივთების რელიეფური სარტყ-
ლებით შემკობა ძეგლის ნივთებზე იცვლება კონცენტრული წრეებით. სამთავ-

³² დ. ქორიძე, ურბნისის სამაროვნის (XXV უბანი) გათხრების ანგარიში.

როს IV—VII სს. ძელის ზემოხსენებული ნივთების შემდგომ განვითარებას ეხება ავთო დმანისის და რუსთავეის შუაფეოდალური ხანის მასალებში. რომ ურბნისში ამდროისათვის ზემოხსენებული მინის ნივთის გარდამავალ საფეხურთან უნდა გვეჭინდეს საქმე, იქიდანაც ჩანს, რომ აღმოჩნდა მსგავსივე მინის ნივთი, რომლის ზედაპირიც არ არის დამუშავებული რელიეფურად (სურ. 54). რაც შეეხება მინის ასეთი ნივთების დანიშნულებას, ვფიქრობთ, ის კვირისტავად ვერ გამოდგებოდა და მსგავსად გვიანდელი ძელის ნივთებისა ღილებად გამოიყენებოდა. ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს 1959 წ. ურბნისის სამაროვანზე № 10¹⁾ სამარხში აღმოჩენილი მინის მსგავსივე ნივთი, რომლის ხერელშიაც რკინის რგოლიანი ლეროც იყო შემორჩენილი²⁾. საფიქრებელია, რომ ასეთი ფორმის ღილების შემოსვლა-გავრცელება შესაძლებელია დაკავშირებული იყოს რომელიღაც ახალი სამოსელის შემოსვლასთან.

მინის სამკაულები მხოლოდ ერთადერთი ბეჭდითაა წარმოდგენილი. იგი აღმოჩნდა მინის ზემოხსენებულ ღილთან და ხელის გამოსახულებიან ძელის ნივთთან ერთად (სურ. 56a). ბეჭედი მუქი ფერის მინისაგანაა დამზადებული. ღერო განაკვეთში მრგვალია. რკალის შეერთების ადგილზე მრგვალი ფარაკი აქვს. ასეთი სახის ბეჭდები დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი ორბეთის მინის საწარმოში, რომელიც გამთსრელის ნ. უგრედიძის აზრით VIII საუკუნის ძეგლს წარმოადგენს³⁾.

სხვა სახის მინის ნაწარმი VI—VIII საუკუნეების ურბნისში თითქმის არაა. მხოლოდ ორიოდე უსახო ფრაგმენტი დადასტურებული, რაც თვით კურკლის სახეს ვერ აღგვადგენს. ერთი რამ ცხადად ჩანს. მინის წარმოება ურბნისში ამ დროს საგრძნობლად დაცემულა. სხვადასხვა სახის ფაქიზად დამუშავებული მინის კურკელი აღარა გვხვდება, აღარც იმპორტული საქონელი ჩანს. ცნობილი სავაჭრო გზის შესუსტებას და მოშლას არ შეიძლება თავისი დალი არ დაესვა ურბნისის საქალაქო მეურნეობის განვითარებაზე.

V. ძელის ნაწარმი

ძელის ნაწარმი პატარა ზომის ნივთებითაა წარმოდგენილი. ყველაზე პირველად განვიხილავთ ძელის სამ საკინძის ფორმის ნივთს, რომლებიც შემკულია მარჯვენა ხელის გამოსახულებიანი თავით. ერთი მათგანი აღმოჩნდა ხიზანანთ გორაზე. 1954 წ. (სურ. 54²⁾; ორი კი 1959 წ. XVI—5 უბანზე (სურ. 54¹, 3). ეს ორი უკანასკნელი ერთად იყო დადასტურებული ნაგებობის იატაკზე. ჩვენს ზელთაა ძელის სამი ერთი და იგივე ფორმის ნივთი, დამუშავებული ერთი სტილის რელიეფური ორნამენტით.

როგორც ირკვევა, ხელის გამოსახვა სხვადასხვა ნივთებზე ურბნისში ძლიერ ყოფილა გავრცელებული. ერთი შესანიშნავი ნიმუში ასეთი საკინძისა ჩვენ უკვე განვიხილეთ III თავში. სხვათა შორის ძელის და სპილენძის საკინძებს შორის საერთო დეტალებიც შეინიშნება. ორივე სახის ნაწარმზე ხელის გამოსახუ-

¹⁾ დ. კოჩიძე. დასახ. ანგარიში.

²⁾ ნ. უგრედიძე, მინა ძველ საქართველოში, თბილისი, 1961 წ. გვ. 8, ტაბ. 17.

მართა საწარმოს გადამყარში ათასზე მეტი ასეთი ბეჭედი აღმოჩენილი. ავტორი ვარაუდობს, რომ ჩრდილოეთ კავკასიის ალანთა VIII—IX სს. სამარხში აღმოჩენილი ორბეთის ნაწარმის მსგავსი მინის ბეჭდები და ს.ს.ს.ები, შესაძლებელია, ორბეთიდან არის გატანილი.

ლება ღეროსაგან გამოყოფილია რელიეფური რგოლებით. ერთნაირია ასევე ცერი და საჩვენებელი თითების გამოსახვა.

სხვადასხვა არქეოლოგიური მასალების გადასინჯვისას არ შეიძლება არ შევამჩნიოთ ის ფაქტი, რომ ძვლის ღეროვანი საკინძები ორნამენტური რელიეფის გარეშე, ჩვენში, ადრეულ ეპოქებში, გარდა ზოგი გამონაკლისისა, არა გვხვდება. ახ. წ. პირველი საუკუნეებდან კი საკმაოდ გავრცელებული ჩანს. ამავე დროს, როგორც ირკვევა, ხშირად, საკინძის თავებს ამკობენ სხვადასხვა ორნამენტებით. გვიანანტიკური ხანის ძვლისა და ლითონის საკინძებზე ზოგჯერ ხელის, ცხოველის, ან რაიმე სხვა ფიგურულ გამოსახულებებსაც ვხვდებით²¹. ქართული არქეოლოგიური მასალების მიხედვით, ამ დროს ძვლის საკინძების ხმარება ჩვენშიც ყოფილა გავრცელებული. სხვა რომ არაფერი ვთქვათ, რამდენიმე ცალი ძვლის საკინძი ურბნისშიაცაა აღმოჩენილი. ძვლის ქინძისთავი ჰდელუ-ორნამენტური თავით დადასტურებული აქვს ალ. კალანდაძეს მცხეთაში „ახლად აღმოჩენილი სამაროვანზე“. საკინძის შემცველი სამარხი მონეტებით კარგად თარიღდება I—II სს-ით²².

რაც შეეხება ხელის გამოსახულებებს, იგი საკმაოდაა გავრცელებული. სხვადასხვა მინერალებისაგან დამზადებული მუშტის გამოსახულებიანი მძივები და მძივსაკიდები ცნობილია სამთავროს სამაროვნის მასალებიდან. ასევე ურბნისის სამაროვანზედაც ახ. წ. პირველი საუკუნეების სამარხებში ვხვდებით სარდიონის და გიშრის მძივსაკიდებს. რომლებიც ადამიანის დამუქულ ხელს გადმოსცემენ²³. ასეთივე მძივსაკიდებია ცნობილი გვიანაც; რუსთავის არქეოლოგიურ მასალებში დაცულია რამდენიმე ასეთი მძივსაკიდი, რომლებიც შუაფეოდალური ხანით თარიღდება²⁴. სავარაუდოა, რომ ხელის გამოსახულებიანი მძივსაკიდების მნიშვნელობა მხოლოდ სამკაულებით არ შემოიფარგლებოდა და მათ ხმარობდნენ ასევე, როგორც ამულეტებს.

ურბნისში აღმოჩენილი ხელის გამოსახულებიანი ძვლის ნივთების ანალოგიები ჩვენში თითქმის არ გვხვდება. ვიცით მხოლოდ ერთადერთი ძვლის ნივთი, რომელიც აღმოჩნდა უფლისციხეში 1959 წ. იგი მსგავსადვე მარჯვენა ხელის გამოსახვით მთავრდება. თითების გამოსახვა აქ უფრო დეტალურია და უფრო რეალისტრად გადმოსცემს გამოსახულებას²⁵. ორი მსგავსი ძვლის ღეროვანი ნივთია დადასტურებული მინგეჩაურის გათხრების დროს. რ. ვაიდოვი მათ იხილავს ჩვენ მიერ ადრე განხილულ მინის ჭურჭელთან ერთად და თარიღად I—III სს. იღებს²⁶. ჩვენ ამ თარიღზე უკვე გვექონდა ლაპარაკი და აქ აღარაფერა ვიტყვით.

პროფ. ს. ტოლსტოვი ხორეზმის ექსპედიციის მონაპოვართა შორის განიხილავს ძვლის ღეროვან ნივთს, რომელიც მარჯვენა ხელის გამოსახულებით მთავრდება. ნივთი განხილულია II—IV სს. არქეოლოგიურ მასალასთან ერთად²⁷.

საინტერესოა თუ რა დანიშნულება ჰქონდა ზემოაღნიშნულ ნივთებს. შუა

²¹ R. Menard, C. Sauvageot, *Vie Privée des Anciens, la famille dans l'antiquité*. Paris, 83. 397—399.

²² ა. კალანდაძე, ახლად აღმოჩენილი სამაროვანი მცხეთაში. გვ. 265.

²³ დ. ქორიძე, დასახ. ანგარიში.

²⁴ ლ. ქილაშვილი, ქალაქი რუსთავი. გვ. 140.

²⁵ დ. ხახუტაიშვილი, უფლისციხის 1959 წ. გათხრების ანგარიში (ხელნაწერი).

²⁶ რ. ვაიდოვის, დასახ. ნაშრომი, გვ. 130, ნახ. 59,3.

²⁷ С. П. Толстов, Древний Хорезм. Москва, 1948. гл. III, таб. 27, стр. 1.

აზიური ძელის ნივთის შესახებ ს. ტოლსტოვი ვარაუდობს, რომ მას იყენებდნენ როგორც საწერ სტილს.⁴² მინგეჩაურში აღმოჩენილ ნივთებს სასვრეტებს უწოდებენ⁴³. მცხეთაში აღმოჩენილ ძელის ღეროვან ნივთს, რომელიც ჩვენ უკვე მოვისხენით, ა. კალანდაძე საწერ სტილად მიიჩნევს. მას ასეთი ვარაუდი უფრო სარწმუნოდ მიაჩნია იმის შემდეგ, რაც 1958 წ. შემოდგომას მცხეთის უნივერსიტეტთან გათხრილ სამარხში ნახეს ვერცხლის საშელნე და მასთან ერთად ძელის მოგრძო ნივთი, საწერი — სტილი. ასევე იგი ვარაუდობს, რომ მინის პატარა პირფართო ნივთი, რომელიც სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩნდა 1959 წ. თებერვალში, სამელნეს წარმოადგენდა⁴⁴.

ურბნისში აღმოჩენილი ხელის გამოსახულებიანი ღეროვანი ნივთების დაღმწეულების შესახებ, გადაწყვეტით ველაჩაფერს ვიტყვით. ვარაუდით კი ვფიქრობთ, შეიძლება საქმე გვეჩინდეს საწერ ხელსაწყოებთან.

ძელის ღეროვანი ნივთები, უმთავრესად საკინძები, ნაქალაქარზე სხვა(ც არის აღმოჩენილი. ერთ-ერთი ასეთი საკინძის თავი შემკული ყოფილა მოპირდაპირე მხარეს მიქცეული რომელიღაც ცხოველის თავებით (738, სურ. 58₂). აღმოჩენილია ძელის საკინძის თავი(ც. რომელიც ბროწეულის ყვავილის გამოსახულებას წარმოადგენს (1472, სურ. 58_ა). ასეთი თავებზე შემკული ბრინჯაოს საკინძები ძლიერ გავრცელებული ჩანს უმთავრესად VI—VIII საუკუნეებში⁴⁵. ძელის ღეროვანი ნივთების დიდი ნაწილი უბრალო ღეროებს წარმოადგენს. დამახასიათებელია, რომ უმეტესობა ნამუშევარ-გაპრიალებული ზედაპირით გაპოჩრჩევა.

ე. ი. როგორც ჩანს, ძელის ნაწარმის დიდი უმრავლესობა ღეროვან ნივთებს წარმოადგენს, დადასტურებულია ერთი ცალი ქაშრის ბალთაც (სურ. 58₁). ძელის მსგავსივე ბალთა ურბნისში აღმოჩენილია V საუკუნის „დამწვარი ნაგებობის“ ერთ-ერთ ოთახში (სურ. 42).

VI. საბრძოლო იარაღები

ურბნისის არქეოლოგიური გათხრების დროს საბრძოლო იარაღების აღმოჩენა არც თუ იშვიათი მოვლენა იყო. V საუკუნის ერთ-ერთ ნაგებობაში დადასტურებული ჯაჭვის პერანგი და მასთან ერთად სხვა საბრძოლო იარაღების აღმოჩენა მნიშვნელოვან მოვლენად მიგვაჩნია იმ იშვიათი აღმოჩენების რიცხში, რომელიც ჩვენმა არქეოლოგიამ იცის.

ურბნისის ნაქალაქარზე საბრძოლო იარაღებიდან უმთავრესად ისრისპირებზეა აღმოჩენილი. როგორც მოსალოდნელი იყო, ისრისპირები ჩნდებოდა ბოლმე უმთავრესად ზღუდესთან და მის მახლობელ უბნებზე. ქალაქის ზღუდე მოისარათა არა ერთი შეტევის მოწმე ყოფილა. 1957 წელს XX უბნის კოშკის წმინდის დროს სამზერებთან, გარედან რამდენიმე რკინის ისრისპირი იყო აღმოჩენილი — შერტობილი ალიზის კედელში. ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ყველა ისრისპირი რკინისაა. თითქმის ერთი ფორმის, სამტრთიანი. მოგრძო ყუნძით (სურ 55). ერთი ისრისპირი ორფრთიანია ყუნწთან დატანებული გამყოფი წიბოთი (სურ

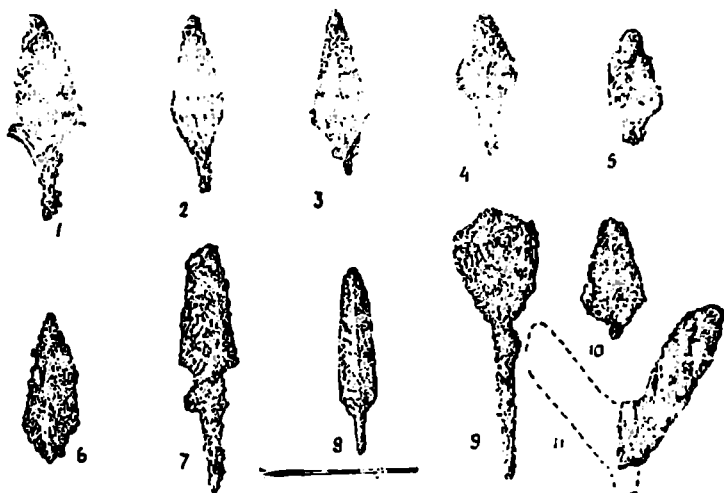
⁴² С. П. Толстов, *იქვე*.

⁴³ რ. ვაიდოვი, *დავ. ნაპოვნი*, *იქვე*.

⁴⁴ ა. კალანდაძე, *საუკუნეთა წიაღში*, *გაზ. კომუნისტი*, 24.V.1959.

⁴⁵ ნ. უგრეღიძე, მინის წარმოება საქართველოში, ტაბ. XXI; ო. ტყეშელაშვილი, ადრეფეოდალური ხანის ჩაქრობული კულტურის ძეგლები საბჭოთაო საზღვრის საზღვარში, საქ. სახ. მეცნიერებათა აკადემია, XIX; ლ. კიკელიძე, ადრეფეოდალური ხანის სამაროვანი ბეთანიასთან, საქ. სახ. მეცნიერებათა აკადემია, XXII-B.

55ა). ისრისპირებთან ერთად ნაქალაქარზე აღმოჩნდა რკინის ბოძალი და ქვიშაური (სურ. 55ა, 11). უნდა ითქვას, რომ აღჩეული შუასაუკუნეების საბრძოლო იარაღები ჩვენში თითქმის სულ უცნობია და ამიტომ ზემოთ ჩამოთვლილი ნივთების მნიშვნელობაც განსაუხრებელია. მათე მიზეზით შესაძარბელი მასალა თითქმის არა გვაქვს.

სურ. 55. ნაქალაქარის ზედა ფენებში და ზღუდაკონფებთან აღმოჩენილი საბრძოლო იარაღები (იარისპირები, ქვიშაური, ზოძალი).

ურბნულის მსგავსი ისრისპირები აღმოჩენილია დვინის ციხისა და ცენტრალურ კვარტალის გათხრების ღრვში⁴⁷. დაახლოებით მსგავსი რკინის ისრისპირებია აღმოჩენილი მინგეჩაურის მახლობლად კატაკომბურ სამარხებშიც. კ. ასლანოვი სამარხებს, სადაც ზემოხსენებული ისრისპირებია დადასტურებული. III--IV სს. ათარიღებს⁴⁸. საყურადღებოა მისი დაკვირვება, რომ სამარხეული არც თუ მრავალრიცხოვანი საბრძოლო ნივთების ტიპი არ იცვლება და შესაბამისად დიდი დიპაზონიც გააჩნია. სხვათა შორის ასეთი ვარაუდი საუბედველს არ უნდა იყოს მოკლებული და ვთქვამთ, მსგავსე მდგომარეობა უნდა იყოს ურბნისშიც. ურბნისის ძლიერი საფორთიფიკაცია ნაფებობა პქონდა. და ამიტომ შემთხვევითი არ არის საბრძოლო იარაღების აღმოჩენებიც.

რადგან საბრძოლო იარაღებს ვიხილავთ, შეიძლება განვიხილოთ რკინის შუბისპირიც, რომელიც აღმოჩნდა 1958 წ. XX უბნის კოშკის მიწაყრილში. აღმოჩენის პირობების თავისებურების გამო მისი დათარიღება შეუძლებელია პით ჯმეტეს, რომ ანალოგიური მასალა ჩვენთვის უცნობია. მის განხილვას ისრისპირე-

⁴⁷ К. Г. Кафадарян, Город Двин и его раскопки. I. Ереван, 1952. გვ. 161, სურ. 142.

⁴⁸ Г. М. Асланов, К изучению раннесредневековых памятников Мингечаура, КСИИМК, 60, 1955. გვ. 68.

ბის შემდეგ მხოლოდ მასალის გაცნობის მიზანი აქვს. არ არის გამორიცხული რომ ის ისრისპირების სინქრონული იყოს (სურ. 56).

როგორც ცნობილია, დმანისის და რუსთავის ნაქალაქარების გათხრების დროს დადასტურებულია რკინის მრავალრიცხოვანი საბრძოლო იარაღები, რომლებიც თავისებური სახეებით ხასიათდებიან და საქმაოდ ჩამოყალიბებულ ფორმებს ჰქმნიან XI - XIII საუკუნეების საბრძოლო იარაღებისათვის მათ წინამძ-

სურ. 56. რკინის შეტისპირა აღმოჩენილია XX ეახს ი. შერს მიწაქარში 1936 წ.

ვალი ფორმები არ იყო ცნობილი. ზოგი ურბნული ნივთი და, განსაკუთრებით კი ბოძალის ნატეხი და ქებიური საშუალებას იძლევა, რომ მსგავსი იარაღის გავრცელება წარმოვიდგინოთ ადრეული შუასაუკუნეებისათვის. თუ ორივე პერიოდის ისრისპირებს შევადარებთ, ვხახავთ, რომ ადრეფოდალურ ხანაში ძირითადი ფორმაა სამფრთიანი ისრისპირი, მოგვიანებით კი გავრცელებული ჩანს უმთავრესად ორფრთიანი ან სამფრთიანი. ოღონდ ვაცილებით წაგრძელებული, ვიწრო ფრთებით.

საბრძოლო შეიარაღებს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სახე იყო ქვის სატყორცნი მანქანები. რომლებსაც ძირითადად გამავრებული ადგილების წინააღმდეგ იყენებდნენ. როგორც სათანადო ადგილას გვემონდა აღნიშნული (თავი II), ზრბნისმა (ქალაქმა) მტრების პირველი შემოსევა და განადგურება განიცადა IV--III სს. მიჯნაზე. ამ დროის ნაქალაქარის დამწვარ ფენებში, ქვის დიდ პი მრგვალი „ყუმბარები“ იყო დადასტურებული. რომლის ტყორცნაც სათანადო მანქანების გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა. ასეთივე ქვების დადასტურებამ ზედა ფენაში გვაგვარადებინა, რომ მსგავსივე იარაღები იქნებოდა გამოყენებული ადრეფოდალურ ხანაშიაც. ქვებს, სატყორცნად განკუთვნილს. საგანგებოდ ამუშავებდნენ; სთლიდნენ და მრგვალ ფორმას აძლევდნენ. პატარა მრგვალი ქვები, ასევე საგანგებოდ გათლილ-დამუშავებული, გამოყენებული იქნებოდა. ალბათ. ზურდულით სატყორცნადაც (ტაბ. XLIV, 4). ერთი საშუალო ზომის სატყორცნი ქვა მარმარილოს ქანისაგან არის გამოთლილი (ტაბ. XLIV, 4 მარჯვნივ).

VII. ლითონის და ქვის ნაწარმი

ნაქალაქარის ზედა ფენაში აღმოჩენილი ლითონის ნაწარმის ძირითადი მასა საბრძოლო იარაღები, ჩვენ უკვე განვიხილეთ, იქვე შევვხებით სატყორცნ ქვებსაც. თუ სხვა შემთხვევებში ნაწარმს ვიხილავდით მასალის მიხედვით ჩვენ „საბრძოლო იარაღებს“ გარჩევისას სხვადასხვა სპეციფიკური ამბების გამო გამო-ნაკლისი, დავუშვით. ამდენად აქ ჩვენ განვიხილავთ სამოსელთან დაკავშირებულ მცირერიცხოვან ლითონის ნაწარმს, ვერცხლის საავგაროზეს და ქვის ორ ნივთს.

სამოსელთან დაკავშირებული ნივთები ნაქალაქარის ზედა ფენაში მხოლოდ და მხოლოდ მშვილდსაქინძებისა და აბზინდების სახითაა წარმოდგენილი. მშვილდსაქინძები უმთავრესად რკინისაა (772, 1269), ზოგი მათგანი მთელია და ფორმის აღდგენის საშუალებას იძლევა. ფიბულებს, უმთავრესად ნატეხების

სახით, ვხვდებით ხოლმე თითქმის ყველგან ნაგებობების თხრის დროს: ბრინჯაოს მშვილდსაყინძი აღმოჩნდა, მაგალითად, XVI—3 უბნის მარხის გვერდით მდებარე სათავსოს ხაროში (1769, სურ. 57ა), რკინის მშვილდსაყინძის ნაწილი: დადასტურებული XVI—5 უბნის სათავსოს იატაკზე, სადაც სხვა საყურადღებო მასალაც იყო მიმოფანტული (ხელიანი ძვლის ნივთები, მინის ლილი და ბეჭედი, საავგაროზე და სხვ.). ამ შემთხვევებში მშვილდსაყინძებს ფენაში აღმოჩენილ მონეტებთან ერთად დამატარილებელი მნიშვნელობა აქვთ.

სურ. 57. რკინის და სპილენძის მშვილდსაყინძები და აბზინდები ხაქალაქარის ზედა ფენიდან.

ზედა ფენაში ბრინჯაოს რამდენიმე აბზინდა არის აღმოჩენილი. გვაქვს ერთი ცალი რკინის აბზინდაც, რომელიც მიემსგავსება უკვე განხილულ ძვლის აბზინდას (1407, სურ. 57გ). ბრინჯაოს აბზინდები ე. წ. „განივძელაკიანი შესაკრავები“, რამდენიმე ცალით არის წარმოდგენილი (1310, სურ. 57ზ).

როგორც მშვილდსაყინძები, ისე აბზინდები ჩვენში ადრეფეოდალურ ხანაში ძლავრ გავრცელებულია და ამიტომ სინქრონული პარალელები ურბნულ ნაწარმს ბევრი მოეძებნება⁴⁹.

ვერცხლის საავგაროზე, რომლის განხილვასაც ვაპირებთ. 1959 წ. აღმოჩნდა XVI—5 უბანზე, ნაგებობის ხანძრისაგან დამწვარ თიხატყეპნილ იატაკზე.

საავგაროზეც ცილინდრული ფორმა აქვს. აქვე იყო ნაპოვნი მისი სახურა-

⁴⁹ ა. აფაქიძე, გ. გობეჯიშვილი. ა. კალანდაძე, გ. ლომთათიძე მცხეთა, I, ტაბ. CXV-CXVII; ნ. უგარელიძე. მინის წარმოება საქართველოში, ტაბ. 24; ო. ტყეშელაშვილი, ადრეფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის ძეგლები სამთავროს სამაროვნიდან, მუხ. მოამბე, XIX.

ვიკ. რომელიც ნეთის საქრთო კორპუსთან ერთად მთლიან სახეს ჰქმნის ორნამენტული შემკობის თვალსაზრისით. ნეთს ორ ადგილზე სარტყელი შემოუყუხე-ბა. მესამე სარტყელს სახურავის კედლები წარმოადგენს. სამივე სარტყელი მთავრდება ზონარის გასაყრელი ვიწრო რგოლით. ზემოსხეცებული ცილინდრული ნივთის საბით საქმე გვაქვს ლითონის მეტად ფაქიზ ნაკეთობაათან. შესაღარებელი ძასალა საკმაოდ აცნობილი; ოქროს სამი ცალი საავგაროზე აღმოჩენილია არმაზისხევის მეექვსე მდიდრულ სამარხში¹⁰. ისინი ურბნულ საავგაროზეზე პატარები არიან, თანაც ფორმით განსხვავებულნი. საყურადღებოა, რომ ერთერთ მათგანზე დადასტურებულია ოქროს სიფრიფანა ლენტები, რომლებზედაც არამეული წარწერაა ამოყწრული. პროფ. გ. წერეთლის ვარაუდით წარწერა მაგერი შინაარსისა უნდა იყოს¹¹. სამარხი, მონეტებით და სხვა სამარხეული მასალით ახ. წ. II საუკუნის ბოლოთი თარიღდება¹². ოქროს მსგავსივე 2 ცალი საავგაროზე აღმოჩენილია ბორში¹³. ესენაც არმაზული საავგაროზობის მსგავსად ორ ცილინდრს წარმოადგენენ, რომლებიც ერთმანეთში იდგმებოდა. საავგაროზობის ბოლოები ზონარის თუ ძეწკვრს ყუნწით ბოლოვდებოდა. არმაზულისაგან განსხვავებული ფორმის ოქროს საავგაროზე აღმოჩენილია ურეკშიც. იგი წარმოადგენს რეაწახნავოვან სამსალტოვან ლულოვან ნივთს, რომლის სალტებიც ურბნულს მსგავსად სამა ყუნწით ბოლოვდება. ა. აფაქიძე მას ახ. წ. III ს. ბოლოთი და IV ს. დასაწყისით ათარიღებს¹⁴.

ოქროს, ასევე ვერცხლის საავგაროზობები ძლიერ ყოფილა გავრცელებული ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ქალაქებში¹⁵. როგორც ჩანს, საავგაროზობებს არა მარტო გავრცელების არეალი აქვთ დიდი, არამედ ხმარების დროც. ურბნული საავგაროზე, ზემოთ ჩამოთვლილ ნეთთა შორის ყველაზე მოგვიანო პერიოდისაა, მაგრამ რა თქმა უნდა, არა უკანასკნელი თავისი სახეობის განვითარებაში. სხვადასხვა ფორმის საავგაროზე-ამულეტების ხმარება უძველესი მაგიური რწმენებიდან იწყება და რელიგიური აზროვნების განვითარებასთან ერთად თანდათან სახესაც იცვლის. 'სავგაროზე-ამულეტის ხმარება სხვა არაფერია, თუ არა გველი წარმართულ-მაგიური გადმონაშთი, რომელმაც გადმონაშთის სახით ჩვენ ჩომდესაც მოაღწია.

სავგაროზე ურბნისში სხვაც არის აღმოჩენილი, ოღონდ ახ. წ. პირველი საუკუნეებისა. იგი ძელისაა, მინიატურული, აღმოჩნდა XVI—-ს უბანზე, სამარხში (იხ. თავი III).

ზედა ფენაში ქვის ნეთები სალესაეების, ხელსაფქვაეების ქვების (გამოყენებული იყო ქვევრების სარქველებად) და ორიოდ სხვა უმნიშვნელო ნივთს გარდა არ არის წარმოდგენილი. მხოლოდ ქვისაგან გამოთლილ ორ უცნობ ნივთზე შევჩერდებით, რომლებიც ასე თუ ისე ახალ ფორმებს იძლევიან.

¹⁰ ა. აფაქიძე. მცხეთა, I, გვ. 71, 72. აქვე იხილეთ ლიტერატურა 'სავგაროზობის შესახებ'.

¹¹ ი ქ ე.

¹² ი ქ ე.

¹³ Е. М. Придик, Новые канкавские клады, МАР. 34, Петроград, 1914, таб. VI, 2.

¹⁴ ა. აფაქიძე. გვიანანტიკური ხანის ალკილოჯური ძეგლები ურეკდან, საქ. სახ. მეცნიერების მოაზრე, XIV, 1947, გვ. 96; იხ. ასევე რ. ფუთურიძე, გვიანანტიკური ხანის დას. საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები, ნასაღები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, II, გვ. 86, ტაბ. XII, 2.

¹⁵ Н. В. Пятшшева, Ювелирные изделия Херсонеса, Москва, 1956, гв. 60, აქვეა მითითებული სათანადო ლიტერატურაც.

XX—3 უბანზე 1957—1958 წწ. გათხრების დროს აღმოჩნდა ქვიშაქვისაგან გამოთლილი არათანაბარმკლავებიანი ჯვრის ნაწილი, რელიეფურად დამუშავებული ზედაპირით (ჯვრის ერთი მკლავი აღმოჩნდა 1957 წ. XX—3 უბნის მარნის ერთ-ერთ ქვევრში. მეორე მკლავი დადასტურებულია 1958 წ. მარნის იატაკის წმენდისას (ტაბ. XLIV, 2). ანალოგიური მასალა ჩვენთვის არ არის ცნობილი, მხოლოდ შესაძლებელია მცირეოდენი მსგავსება დავინახოთ ბოლნისის სიონის ქვის აკურულ ჯვრებთან⁵⁶.

სურ. 58. 1. ძვლის ბალთა (XVI—2 უბ. 1957 წ.); 2. ძვლის საკინძი მოპირდაპირო მხარეს მიტყეული (ხოველის თავების გამოსახულებით (XVI უბ. 1955 წ.); 3. ძვლის საკინძის თავი ბროწეულის გამოსახულებით (XX უბ. 1956 წ.); 4. ქვის კამათელი (XVI—5 უბ. 1959 წ.). 5. მინის სასმისის ძირი (IV უბ. 1959 წ.), 6. მინის ზეგლდი (XVI—5 უბ. 1959 წ.).

ქვს მეორე ნივთი წარმოადგენს ქვიშაქვისაგან გამოთლილ არაწესიერი ყორმის კამათელს (სურ. 58, 4). რიცხვის აღმნიშვნელი წერტილები საკმაოდ კარგადაა ამოჭრილი. თუმცა მათი განლაგება არათანაბარია. რამდენადაც ვიცით, ჩვენში ასეთი ნივთები არქეოლოგიური გათხრებისას არა ყოფილა აღმოჩენილი. სხვაგან კი საკმაოდ ცნობილია და იყენებდნენ დიდი ხნის განმავლობაში.

ახ. წ. პირველი საუკუნეების ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის არქეოლოგიურ მასალებში გვხვდება ძვლის კამათლები, მეტად ფაქიზად დამუშავებული, სადაც რიცხვის აღმნიშვნელი წერტილები უმთავრესად კონცენტრული წრეებითაა გადმოცემული⁵⁷. მოგვიანებით, მსგავსი ძვლის კამათლები გავრცელებული ჩანს შუა აზიაში. ძვლის კამათლების შემცველი ფენა—მუნჩაკ თეფე II, რომელსაც ტაჯიკეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის კაფირნიგანის რაზმი თხრიდა. მონეტებით და კერამიკული მასალებით დათარიღებულია VI—VII —საუკუნეებით⁵⁸. კიდევ უფრო მოგვიანო პერიოდში ძვლის კამათლებს ვხვდებით დვრნის ნაქალაქარის გათხრების დროსაც⁵⁹. ურბნისში აღმოჩენილი ძვლის კამათელი, შესაძლებელია, ზემოხსენებული ძეგლების პარალელურად განვიხილოთ. რადგან სხვა შესაღარებელი მასალა ჯერჯერობით არ გავაჩნია.

⁵⁶ Г. Н. Чубинашвили, Болнис, გვ. 96.

⁵⁷ ასეთი კამათლების მრავალნაირი ნიმუშია წარმოდგენილი მოსკოვის ისტორიული მუზეუმის ექსპოზიციაში.

⁵⁸ А. М. Мандельштам, С. Б. Певзнер, Работы Кафирниганского отряда в 1952-1953 гг., МИА, 66, 1958, გვ. 313.

⁵⁹ К. Г. Кафадарян, Город Двин и его раскопки, I, 1952, Ереван, სურ. 155, რუსული რუბიზე, გვ. 274.

ურბნისის პირითადი ისტორიული მომენტები

ურბნისის ნაქალაქარის არქეოლოგიური მასალის განხილვის შემდეგ, შევეცდებით, დასკვნების სახით, გადმოვცეთ ქალაქის ცხოვრების ძირითადი მომენტები და შესაბამისად ანალიზი გაუყუეთოთ მოპოვებულ მასალასაც.

ურბნისის ნაქალაქარზე. ასევე მის მიმდგომ რაიონში მოსახლეობას ადრეული ბრინჯაოს ხანიდან უცხოვრია. ამ ხანის ნამოსახლარები კარგადაა ცნობილი როგორც თვით ნაქალაქარზე. ისე მტკვრის ხეობის მარცხენა ნაპირის მთელ ზოლზე. უძველესი ნამოსახლარები ისტორიული შიდა-ქართლის ტერიტორიაზე ამ ბოლო წლებში საკმაოდაა გამოვლენილ-შესწავლილი ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის სადაზვერვო ჯგუფის მიერ (შემდგომად ისტორიული გეოგრაფიის განყოფილება), რომელმაც ამ მიმართულებით მუშაობა დაიწყო პროფ. ნ. ბერძენიშვილის ხელმძღვანელობით, მისივე „ნამოსახლარი გორების“ პრობლემასთან დაკავშირებით. სადაზვერვო ჯგუფმა, რომელიც ხოვლეს არქეოლოგიური ექსპედიციის ბაზაზე შეიქმნა, 1955 წ. რამდენიმე ათეული ნამოსახლარი გორის აღმოჩენით ცხადყო, რომ ისტორიული შიდა-ქართლი ენეოლითის და ადრებრინჯაოს ხანაში მკიდრად ყოფილა დასახლებული¹. ურბნისიც, მისი ზიძღვრში აღგილებით, რომელიც ნაყოფიერს წარმოადგენდა მეურნეობისათვის. ამ დროს უკვე ათვისებულია. რა თქმა უნდა, უძველესი ნამოსახლოები. მათი წარმოშობის სხვადასხვა სპეციფიკური მხარეების გამო არსებობას იწყებენ ჯერ მტკვრისპირის ზოლში, ირიგაციის განვითარებასთან ერთად კი ასათვის-სებელი ტერიტორია გაცილებით მატულობს.

დღესდღეობით კარგადაა ცნობილი, რომ თითქმის ყველა ძველი ქალაქი გენეტიკურად უკავშირდება რომელიმე უძველეს სამოსახლოს, საიდანაც ზღეზა მისი ზრდა და გარკვეულ ხელშემწყობ პირობებში მისი გაქალაქება. საცვლევ ქალაქის პირველი საცხოვრისის მიგნების შემთხვევაში, იქმნება შესაძლებლობა ქალაქის ცხოვრების სურათის წარმოსადგენად, ჯერ კიდევ პირვანდელი დასახლებიდან მოყოლებული. ამდენად ბუნებრივია დაისვას საკითხი ურბნისის პირველსაცხოვრისისა და უძველესი ნამოსახლარის შესახებაც, რომლის გან-

¹ ლ. მუხსელიშვილი, გ. ცქიტიშვილი, შიდა ქართლის 1955 წ. დაზვერვითი ექსპედიციის შედეგები, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, 1, 1960 წ., თბილისი.

ვითარების შედეგადაც ქალაქი წარმოიშვა. ასეთად ნაქალაქარის სამხრეთით მდებარე ხიზანანთ გორაა სავარაუდებელი. მისი სახელი რა თქმა უნდა გვიანდელი წარმოშობისაა, რომელიც გორას უკავშირებს ხიზანანთ—სოფელში მოსასლე ერთ-ერთ გვარს, თუმცა აღნიშნული სახელი ერთგვარ, სტიქიურ გადმონაშთად უნდა მივიჩნიოთ იმ სახელისა, რომელიც გაცილებით ადრე ერქვა მას და რომელშიც აქ მოსასლე გვარის რომელიღაც მხარე უნდა წარმოიჩენილიყო. ამ მხრივ საყურადღებოა უძველეს ნამოსახლარ გორათა სახელწოდებები, რომელთაც ჩვენამდე მოაღწიეს. სახელთა ერთი რიგი გვიანდელი წარმოშობისაა. თუმცა გორა-გვარი აშკარად იგრძნობა („ხიზანანთ გორა“—ურბნისში. „ბეჟიტანთ-გორა“ პატარძელში, „ახვლედიანთ გორა“ ვანში და სხვ.). მეორე რიგის სახელები არქაულია და გვარის (გორის) კლთვნილებას გამოხატავს რომელიმე ტოტემ-სადმი („ლომთა გორა“, „ჩხიკვათა გორა“, „კუს გორა“ და სხვ.).

არ არის გამორიცხული ასეთივე შინაარსის იღოს ურბნისის დასავლეთით. მტკვრის პირას. კონცხზე მდებარე ძველი ნამოსახლარის სახელშიც. რომელსაც დღეს „სამელიე სერს“ ან „მელიის გორას“ უწოდებენ. სახელი შესაძლებელია. რელიგიური შინაარსისა იყოს. წარმართულ-რელიგიური შინაარსის სახელების შეჩვენება უძველესი ნამოსახლარებისათვის არ არის მოულოდნელი, პირიქით იგი სავსებით კანონზომიერიცაა, რაც კარგად ჩანს ასეთი ნამოსახლარების არქეოლოგიური გათხრებითაც. კერძოდ, ნიეთიერი კულტურის მასალებში სამეურნეო ძეგლების გვერდით წინა რიგზე სწორედ სარიტუალო ნივთები წამოწეული. სხვანაირად ვერც აიხსნება ენეოლითურ სადგომებში დიდი რაოდენობით საკულტო დანიშნულების ნივთების (საკურთხევლები, ქანდაკებები და სხვ.) აღმოჩენის ვითარება.

საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ურბნისის ახლო-მანლო ტერიტორიაზე დადასტურებული რამდენიმე უძველესი ნამოსახლარის სახელებში სწორედ რელიგიური აზრი ჩანს. ხიზანანთ გორის გვერდით მოიხსენიება სახელი, რომელიც მელიის ტოტემთან უნდა იყოს დაკავშირებული. ასეთივე მნიშვნელობა უნდა იყოს სხვა სახელიც. რომელიც ურბნისის ნაქალაქარის აღმოსავლეთით მდებარე ერთ-ერთ უძველეს ნამოსახლარს შემორჩა. ამ ადგილს ხალხი „ტვლე-პა ქოხს“ უწოდებს. მასვე ეძახიან „ქვაცხელებს“. სავსებით სწორად მიგვაჩნია გამოთქმული ვარაუდი, რომლის მიხედვითაც „ტვლეპა“ უნდა დაუკავშირდეს წარმართული დღესასწაულის ტულეფიას, რომლის სარიტუალო ცერემონიალიც შემორჩენილია საქართველოს მთიანეთში¹. საყურადღებო გარემოებაა, რომ ამ უკანასკნელი ნამოსახლარის სახელიც კვლავ მელიის ტოტემთან ჩანს დაკავშირებული. სავარაუდოა ასევე, რომ მსგავსივე სარიტუალო შინაარსი იყოს თვით სახელი „ქვაცხელებშიც“. ურბნელთა გადმოცემით ამ ადგილებში ძლიერ ცხელა და ამიტომ შეუჩქმევიათ მათი აზრით ეს სახელი. ეს რა თქმა უნდა, სწორი განმარტება არ უნდა იყოს. „ქვაცხელები“ უნდა გავიგოთ როგორც „ქვა-ცხოველი“ (ცხელები-ცხოველი), ე. ი. ქვა გამრავლება-განაყოფიერებისა, ქვა სიცოცხლისა და ნაყოფისა (შდრ. ცხოვრების ხე). სახელის ასეთი ასსნა უფრო მართებულად გვეჩვენება, თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებასაც. რომ ძველის გათხრების დროს ხშირად ჩნდებოდა რაყის ქვებისაგან გამოთლილი ე. წ. „ფალოსები“—ქვები განაყოფიერების სიმბოლურა მნიშვნე-

ლობით. ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში შემორჩენილი სარიტუალო ცერემონიალის კათვალისწინებით („მელია ტელეფია“, „საქმისაჲ“ და „ადრეკილაჲ“) შესაძლებელია, ზემოთ მოხსენიებული ორივე სახელი „ტელეფია“ (ტვლეპია) და „ქვა-ცხოველი“ ერთ მთლიანობაში განვიხილოთ.

არ-ნაკლებ საინტერესოდ გამოიყურება ძეგლის მეორე სახელი „ტვლეპია ქოხიცი“. „ტვლეპიას“ შესახებ ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რაც შეეხება „ქოხის“. აქ, რა თქმა უნდა, საქმე არ უნდა გვქონდეს დღევანდელი გაგება-ს „ქოხთან“. სახელი აქაც დამახინჯებული უნდა იყოს. მისი პირველადი ფორმა იქნებოდა ალ-სათ არა „ქოხი“, არამედ „გოხი“; შესაბამისად გვექნებოდა „ტუულეფიას (ტელელეფიას) გოხი“. საბა ორბელიანის მიხედვით „გოხი არს ქვა ქვეითკირის მსგავსი, ვიეთნი სოდომის ნალეწს უხმობენ“³. „გოხის“ განმარტება მას მოაქვს „ქვის“ განმარტების ქვეშ. რომ „გოხი“ ქვის სახეობაა, ეს ცხადად ჩანს, ზოგი მას თურქულ „სოდომის ნალეწს“ ეძახის. „გოხი“ (გვიანდელი ვარიანტით „ქოხი“) სხვა არაფერია, თუ არ ქვის ფალოსი — მამრობითობის ნაყოფიერების გამომხატველი. ე. ი. დგინდება, რომ „ტვლეპია ქოხი“ იგივეა, რაც „ტუულეფიას გოხი“⁴. „გოხი“ აქ ქვაა და ქვას სიციოცხლის, გამრავლების და ნაყოფიერების. უფრო სწორად, იგი განსახიერებაა ქვა ცხოველთა. მინარსით ქვა-ცხოველი (ქვაცხელები) და ტუულეფიას გოხი („ტვლეპია ქოხი“) ერთი და იგივეა⁵.

ქვაცხელების და ნაწილობრივ ხიზანანთ გორის გათხრებმა წარმოაჩინა აქ მოსახლე გვარების ბევრი საინტერესო მხარე მეურნეობისა თუ სულიერი კულტურის სფეროში. ხიზანანთ გორა, რომლის მხოლოდ მცირე ნაწილი გაითხაა. მკაფიო მაგალითია უძველესი ნამოსახლარისა, რომელიც თავისი გარეგანი ნიშნებით თუ მდიდარი არქეოლოგიური მასალით, წარმოგვიდგენს საუბედროების განვითარების მეტად მნიშვნელოვან ეტაპებს ადრებრინჯაოს ხანიდან მოკიდებული⁶. ხიზანანთ გორა ძირითადად ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლია. დამახასიათებელი შესანიშნავად დამუშავებული კერამიკული ნაწარმით. აქ გამოვლენილია უძველესი ნამოსახლარის თიხატკეპნილი იატაკი, თიხით შეღესილი ხის ნაგებობების ნაშთები და უმთავრესად კი თიხის ნაწარმი.

³ ალ. ჭავჭავაძე, ლ. დლონტი, ქვაცხელების (ტვლეპია ქოხის) ნამოსახლარის არქეოლოგიური გათხრების შედეგები, ურბნისი, I, 1962. გვ. 37.

⁴ საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, გვ. 367.

⁵ სიტყვა „გოხი“ დღესაცაა შემორჩენილი ურბნისის ტოპონიმიკაში. სოფლის ჩრდ.აღმ.-ით გორიდან მომავალი გზის მარჯვენა მხარეს ეძახიან „გოხებს“. აქ 1958 წ. ექსპედიციამ გათხარა ერთი ქვაუთი, ადრეფეოდალური ხანისა.

⁶ სვანეთში შემორჩენილი სარიტუალო ცერემონიალში წინ სწორედ ფალოსის კულტურა წამოწეული. (იხ. ივ. ჭავჭავაძე, დასახ. ნაშრ.). როგორც ირკვევა წარმართული ხანის რელიგიურ დღესასწაულებში წინა რიგშია წამოწეული სწორედ ნაყოფიერებასთან დაკავშირებული მისტერიები. ამასთან დაკავშირებითვე გავრცელებული ჩანს მამრობითობის ნაყოფიერებას ულტრ. ნაყოფიერებასთან დაკავშირებული საზახაობრივი წარმოდგენები დაკავშირებული არიან ბუნების გამანაყოფიერებელი ძალების გამოღვიძებასთან და სამეურნეო წლის დაწყებასთან. (მ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია. 1961, წ., გვ. 49.).

⁷ ხიზანანთ გორაზე არქეოლოგიური გათხრები დაიწყო გორის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ექსპედიციამ ს. ნადიმაშვილის ხელმძღვანელობით. ექსპედიციამ სულ ერთი კამანია იტყუვა აქ (1954 წ.). 1960 წლიდან ხიზანანთ გორაზე გათხრებს აგრძელებს ურბნისის არქეოლოგიური ექსპედიციის ცალკე ჯგუფი (ალ. ჭავჭავაძე, ლ. დლონტი, ი. კიკვიძე, დ. აზნადაძე, ლ. ფანცხავა). ძეგლს გამოსაცემად ამზადებს ი. კიკვიძე.

ძველი ნამ. ანსლარის მნიშვნელობაზე მიუთითებს აქ აღმოჩენილი მარცვლურ-
ლი და სხვადასხვა დანიშნულების სამეურნეო ნივთები. საყურადღებოა, რომ
გორაზე აღმოჩენილ ერთ-ერთ ნივთს, როგორც ვარაუდობენ, გამოიყენებდნენ
გაქანარი ლითონის ჩამოსასხმელად⁸.

ხიზანანთ გორა ურბნისის ნაქალაქარზე ყველაზე ძველი პუნქტია, რომელიც
ათვისებული ჩანს ადრებრინჯაოს ხანიდან. იგი ტიპური სამოსახლო გორაა. რო-
მელიც სამხრეთიდან დაცულია მდინარე მტკვრით, აღმოსავლეთიდან გამო-
ყოფილია ხევით, ჩრდილოეთიდან და დასავლეთიდან კი ისედაც შემადლებული
გორაკი თხრილით გამოუყვიათ. იგი „განკიდული გორების“ ტიპს განეკუთვნე-
ბა. ხიზანანთ გორის სამხრეთის საკმაოდ მოზრდილი ნაწილი მტკვრის მიე-
რაა ძირგამოცილი და ჩამორეცხილი. მდინარის ეს დამანგრეველი ძალა დღე-
ისაც მოქმედებს.

ხიზანანთ გორაზე ანტიკური ხანის ფენებიც არის დადასტურებული.
ეს ფენები უმთავრესად ქვით ნაგებ კედლებს, ძირითადად კი გამაგრების სის-
ტემის ნაშთებს შეიცავს. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ანტიკური ხანის მასალის ძი-
რითადი ნაწილი ადრეფეოდალური ხანის ზღუდე-კომპლექსის აშენების დროს
განადგურდა.

ადრეფეოდალურ ხანაში გორა ქალაქის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია.
ძველი ტრადიციების გამო, უნდა ვიფიქროთ, გამორჩეულიც. VI საუკუნე-
ში ურბნისის შემოავლეს ალიზის კოშკოვანი გალავანი. ხიზანანთ გორა
—ძველი ციტადელი ახალი გამაგრების სისტემაში მოჰყვა, როგორც მისი ერთ-
ერთი მნიშვნელოვანი ძირითადი ბირთვი. გორის დიდი ნაწილი ეკავა ალიზით
ნაგებ კოშკს, რომელიც შეიღო ოთახისაგან შედგებოდა. კედლების მიმართუ-
ლება ეწინააღმდეგებოდა ანტიკური ქვის კედლისას⁹.

ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლები დადასტურებულია უშუალოდ ნაქალა-
ქარზედაც, აქ. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ კერამიკული ნაწარმის ცალკე-
ულ ფრაგმენტებს, რომლებიც თითქმის ყველა უბანზე გვხვდებოდა, ამ
ხანის მხოლოდ სამარხებია გათხრილი. ადრებრინჯაოს ხანის სამარხეუ-
ლი მასალა, რომელიც ჩვენ პირველ თავში განვიხილეთ, განსაკუთრე-
ბით კი ლითონის ნაწარმი, საყურადღებო მომენტი ჩვენში მეტალურგიის სა-
კითხების კვლევისათვის. უყურადღებოდ ვერ დავტოვებთ იმ გარემოებასაც,
რომ ადრეული ფენებიდან მომდინარე მასალა და საერთოდ ეს ფენები დადას-
ტურებულია ნაქალაქარის დასავლეთ ნაწილში. უფრო ახლოს ხიზანანთ გო-
რასთან. ეს გარემოება კიდევ უფრო ამაგრებს აზრს, რომ ნაქალაქარის XX
და XXXVI უბნებზე გათხრილ სამარხებში დაკრძალულნი უნდა იყვნენ ხიზანა-
ნთ გორის მკვიდრნი. რა თქმა უნდა, სამაროვანზე უფრო მეტი სამარხი უნდა
ყოფილიყო, მაგრამ ალბათ სამარხთა დიდი ნაწილი განადგურდა ზედა ფენებით.
სამარხთა ერთგვარი გაფანტულობაც მოასწავებს, რომ სამაროვანი დიდ ტერი-
ტორიაზე იქნებოდა გადაჭიმული.

როგორც თავის ადგილზე გვქონდა მითითებული. ადრეული ბრინჯაოს
ხანის არქეოლოგიური მასალა ნაქალაქარის 36-ე და მე-20 უბნების გარდა.
სადაც ამ დროის სამარხები და კერამიკული ნაწარმი დადასტურებული,
ჭარბად გვხვდებოდა I უბანზედაც. აღსანიშნავია, რომ აქ ამ დროის სამარხიცაა

⁸ საქართველოს არქეოლოგია, თბილისი, 1959 წ., გვ. 73.

⁹ ა. კიკელიძე, ხიზანანთ გორის 1960—1962 წწ. არქეოლოგიური გათხრების ანვარ-
ში (ხელნაწერი).

ცხრილი. ყოველრევე ეს გვაგარაუდებინებს. რომ ეს უბანიც ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლს წარმოადგენდა. არ არის გამოჩენილი, რომ ის ტერიტორიულად 36-ე უბნის (სამაროვნის) გავრცელებას წარმოადგენდა. დღეს მათ შორის არსებული ღრმა თხრილი კი ქალაქის ზღუდეს რომ ერტყა დასავლეთიდან, ხელოვნურია. რომელიც ქალაქის დამცველი კედლების აგებისას გაიყვანეს. ამ საქმად დიდი მასშტაბის მიწის სამუშაოების შესრულებისას ძეგლთა მნიშვნელოვანი ნაწილი განადგურებულია. შემორჩენილია უმნიშვნელო ნაწილი: სამარხი და მისი თანადროული არქეოლოგიური მასალა, IV—III სს. ნასახლარები და V—VII სს. თიხის სარკოფაგები.

ურბნ-სის ნაქალაქარის ტერიტორიაზე შუაბრინჯაოს ხანის ძეგლები არა გვხვდება. უფრო მოსალოდნელი იყო, რომ იგი გამოჩენილიყო ძველ ნაოსახლარებზე—ხიზნანთ გორაზე, ან I უბანზე. მაგრამ როგორც ჩანს, არც ურბნისის ნაოსახლარები ღალატობენ „ტრადიციას“ და მსგავსად შიდა ქართლის სხვა მრავალრიცხოვანი სამოსახლო გორებისა შუაბრინჯაოს ხანაში აქაც მიუტოვებრათ საცხოვრისი. საქმე ის არის, რომ როგორც ნაოსახლარ გორათა დაზვერვებმა გამოავლინა, შიდა-ქართლის ნაოსახლარები შუაბრინჯაოს ხანაში მიტოვებულია და ამ დროს ინტენსიური დასახლება ხდება მთიან ზოლში. საქმე ეხება, არა ერთეულ შემთხვევებს, არამედ ეს საერთო მოვლენა ჩანს და არა მხოლოდ საქართველოს ტერიტორიაზე. ამ ძლიერ გავრცელებული ფაქტის ახსნა, საქმოდ რთული პრობლემაა, რადგან მოსახლეობის აყრა და გადასახლება ტრადიციული საცხოვრისიდან სხვა ადგილებში იშვიათი მოვლენაა, რომელიც დაკავშირებული უნდა იყოს სასიცოცხლო პირობების შეკეთრად დაქვეითებასთან თუ მოსაზრებასთან. პროფ. ბ. პიოტროვსკიმ ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოსთქვა მოსაზრება, რომ II ათასწლეულის დასაწყისიდან (თითქმის მთელი ათასწლეულით) ადგილსაცხოვრისის გამოცვლა დაკავშირებული უნდა იყოს მეცხოველეობის ინტენსიურ განვითარებასთან, როცა ეს უკანასკნელი იქცა მეურნეობის წამყვან ფორმად¹⁰.

შუაბრინჯაოს ხანაში სამოსახლო გორების მიტოვების მიზეზად ეკონომიური ფაქტორის გამოცხადება ექვს არ იწვევს, მხოლოდ არ შეიძლება დავეთანხმობთ. რომ თითქმის ეს გამოწვეული უნდა იყოს მიწათმოქმედების მეცხოველეობით შეცვლით. ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანაში უკვე დამჭდარი მიწათმოქმედება ვაკეის ბარის ნაოსახლარებზე, დამჭდარი მეურნეობის შეცვლა კი მეცხოველეობით ისეთი ბევრი წინააღმდეგობის გადალახვასთან უნდა იყოს დაკავშირებული, რომ მისი წარმოდგენა ძალიან ძნელია. ამ საკითხთან დაკავშირებით ვფიქრობთ სწორი შეხედულება აქვს გამოთქმული ი. კიკვიძეს. მისი აზრით მოსახლეობის აყრის მთავარი მიზეზი უნდა იყოს ახალი სახეობის მიწების ძებნა. რამაც ტყვანი ზოლისაკენ უჩვენა გზა ადამიანს¹¹. საქმე შემდგომი: ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანის სახენელი იარაღების თავისებურების გამო მიწის

¹⁰ Б. Б. Пиотровский, Развитие скотоводства в древнейшем Закавказье. С. А. XXIII, Москва, 1955, გვ. 6. დ. შესვლიშვილისა და გ. ცქიტიშვილის მიერ ამ საკითხთან დაკავშირებით, ვარაუდის სახით წამოყენებულია ორი მოსაზრება: ერთი, რომ ხდება შესაქონლების დაწინაურება (უპირატესად საილალო), და მეორე, ბრინჯაოს მეტალურგიასთან დაკავშირებით ხდება: ლტოლა მთისკენ, როგორც ეკონომიურად მომჭდარებული რაიონისაკენ. (დ. შესვლიშვილი, გ. ცქიტიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 190—192).

¹¹ ი. კიკვიძე, მორწყვა ძველ საქართველოში, თბილისი, 1963 წ., გვ. 21.

ღრმად დამუშავება შეუძლებელია. ამიტომ მიწას მხოლოდ რამდენიმე სეზონის განმავლობაში შეუძლია მოსავლის მოცემა, რის შემდეგაც იგი იფიტება და საეკოლოგიურად ხანგრძლივ დასვენებას. ახალი ნაკვეთების მომზადება ძირითადად ხდებოდა ტყის აბოებად აღების ხარჯზე. ევრდნობა რა ო. ჯაფარიძის მოსაზრებას, ახალი სათვის ფართობების ძებნაში სოფლებს აყრისა და ახალ ადგილებზე დასახლების შესახებ¹², ი. კიკვიძე ასკვნის, რომ ტყის ინტენსიური ჩეხვა და მისი პირდაპირი შედეგი—გვალვა, უკვე იმ ზომამდე უნდა ყოფილიყო მისული, როდესაც მიწაზე ზედაპირული დამუშავებით მოსავალი აღარ მოიწოდება. მოსალოდნელი კატასტროფის თავიდან ასაცილებლად მოსახლეობა უნდა აყრილიყო, უფრო ზომიერი კლიმატის მქონე ადგილების ძებნა დაეწყო და მრეშობის ტყე-მთებისაღენ¹³.

ე. ი. როგორც ირკვევა, სახენფი მიწების კრიზისის შეუპირჩაოს ხანაში მოსახლეობა აუყრია ურბნისის მიდამოებიდანაც, სადაც მოსახლეობას ევლარ ვსვდებით გვიანბრინჯაოს ხანამდე. მართალია, არქეოლოგიური მასალის მიხედვით ჯერ არა ჩანს. მაგრამ შესაძლებელია ეკვიპირი ამ ეპოქაში ძველ ნამოსახლარებთან მთლიანად არ ყოფილიყოს გაწყვეტილი.

შეუძლებელია თქმა, თუ გვიანბრინჯაოს ხანაში ვინ ესახლება ძველ ნამოსახლარებზე, ვინ აგრძელებს აქ ცხოვრებას. არ არის გამორიცხული ტრადიციები უკვალოდ არ იყოს გამქრალი და ადგილი ჰქონდეს ძველი ნამოსახლარების შემკვდრეების მიერ ხელახალ დასახლებას. შეიძლება ამით იყო გამოწყვეტილი გვიანბრინჯაოს ხანაში უპირატესად ძველი ნამოსახლარების ათვისება. შესაძლებელია ამ პროცესის ანარეკლი იყოს ურბნელთა მიერ სალოცავი ადგილების ყოველწლიური მოკითხვისა და რელიგიური რიტუალის შესრულების ტრადიციები, რომელიც დღესაც არსებობს. ე. ი. რამდენიმეჯგუფის საეკოლოგიური გამოცვლისას ახალი სალოცავი ფუძე ჩნდება, რომლის პატივისცემაც ტრადიციით გრძელდება.

ნაქალაქარზე გვიანბრინჯაოს ხანა ძირითადად წარმოდგენილია სამარხეული არქეოლოგიური მასალით. ექსპედიციის მიერ შესწავლილია თვით სამარხების ნაწილიც ნაქალაქარის XII და XVI უბნებზე. ამ დროიდან, როგორც ირკვევა, სამარხიდან, შემდეგდროინდელი ქალაქის ტერიტორიაზე უკვე ორი ობექტია ცნობილი. ერთი ზემოხსენებულ XII და XVI უბნებზე, და მეორე XXV უბანზე, რომელიც ნაქალაქარის უკიდურეს აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარეობს. ხსენებული დროის სამარხები მასალის მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. სამარხეული ინვენტარი. საბრძოლო და სამეურნეო ძარალებით. ასევე სხვადასხვა სამკაულებითაა წარმოდგენილი. დ. ქორიძის ვარაუდით, ერთ-ერთი სამარხი, რომელშიც სხვადასხვა საბრძოლო იარაღებთან ერთად ლახტის თავიცაა დადასტურებული, გვარის ბელადს თუ რომელიმე წარჩინებულს მიეკუთვნება¹⁴. ე. ი. ირკვევა, რომ ნაქალაქარის ტერიტორიაზე გვიანბრინჯაოსა და ადრეკინის ხანისათვის ორი სამაროვანი გვაქვს, რაც ექვს გარეშეა. შემთხვევითობას არ შეიძლება მივაწეროთ. ამასთანავე, ერთი მათგანი ურბნისის ნაქალაქარის დასავლეთ ნაწილში, მდებარეობს, მეორე კი უკიდურეს აღმოსავლეთ განაპირას: პირველი სამარ-

¹² ო. ჯაფარიძე, ლითონის წარმოების ადრეული საფეხურები საქართველოში, გვ. 47.

¹³ ი. კიკვიძე, იქვე.

¹⁴ დ. ქორიძე, ურბნისის ნაქალაქარის XXV უბნის 1956—1959 წწ. გათხრები, მოკლე ანგარიში, ურბნისი II.

როვნის ერთ ნაწილში უფრო ადრეული სამაროვანიცაა დადასტურებული (ადრებრინჯაოს ხანისა).

ორსამაროვნია ნობა, ვფიქრობთ, მცხოვრებთა შორის მომხდარა რაღაც დაჯგუფებით უნდა აიხსნას, რომლის შედეგიც უნდა ვივარაუდოთ პირველ ყოვლისა ტერიტორიულ გამოიჯნაში გამოიხატა. მიზეზი ასეთი დაყოფისათვის, რა თქმა უნდა, სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვაა. უფრო მოგვიანო ხანებში უბნებად დაყოფა ძირითადად სამი მიზეზით ხდებოდა: ერთ შემთხვევაში გვაქვს ცალკეული უბნები აქ მოსახლეთა სპეციფიკური საქმიანობის მიხედვით; მეორე, ცალკე უბნებად დასახლება ხდება ეთნიკური ნიშნით; მესამე შემთხვევაში წინ რელიგიური ნიშანია წამოწეული. ასეთნაირად დაყოფილი უბნების აღმნიშვნელად წერილობით წყაროებში ცალკეული სახელებიც კია შემორჩენილი. სამივე შემთხვევაში უბნად დასახლების განმსაზღვრელი ნიშანი წინაა წამოწეული და სახელშიცაა მოცემული.

სპეციფიკური საქმიანობის მიხედვით უბნად დასახლება შედარებით მოგვიანო ამბავია და იგი უფრო კლასობრივი საზოგადოებისათვისაა დამახასიათებელი. განსაკუთრებით კი ქალაქებისათვის.

უბანს მტკიცედ განსაზღვრავდა მისი ეთნიკური შემადგენლობა, როდესაც უბანს მსახურებდაც ეთნიკური სახელი ერწყმის, მაშინ ეს აღნიშნავს, რომ ეს უბანი, დასახლებული ეთნიკური ნიშნის ქვეშ, ამ გარემოში უცხოა. სახელში აღნიშნული ეთნიკურობაც სწორედ მის განმასხვავებელ მნიშვნელობაზე მიუთითებს. ქართლში ქართველთა უბანს ვერ შევხვდებით, სამაგიეროდ ვხვდებით უბანს ჰურიათას. „ურიათუბანს“ ვხვდებით კახეთშიაც. ეს გასაგები გარემოებია: „უბანი ჰურიათა“ ქართველთა მხარეში უცხოა და უცხოობის ნიშანი სახელშივე ჩანს, თორემ ქართველთა მხარეში ქართველთა უბანი ხომ შეუძლებელი იქნებოდა. ეს ისედაც ცხადია, უბანი, აქ, მოსახლეთ რაღაც ნიშნით გამოჰყოფს სხვებისაგან და ეთნიკური მომენტის აღნიშვნაც სწორედ ამას ემსახურებოდა¹⁵.

რელიგიური ნიშნის მიხედვით უბნებად დასახლებას უფრო ღრმა ფესვები აქვს. გვაროვნულ საზოგადოებაში, ცალკეული გვარები, მიუხედავად მათი „ეთნიკური“ ერთიანობისა, სახლობენ გარკვეული ტოტემის „მფარველობის“ ქვეშ, ისე რომ კულტად აღიარებენ ხშირად განსხვავებულ საგნებს. კლასობრივი საზოგადოების დროს, მიუხედავად იმისა, რომ უძველეს ქალაქთა წარმოშობის საფუძველს ერთ-ერთი რომელიმე ძლიერი კერა ჰქმნიდა, მაინც ვფიქრობთ, რომ ქალაქი აშეგებოდა სხვადასხვა, მონათესავე სამოსახლოთა კონსოლიდაციის შედეგად. პირველ ქალაქთა „მრავალკულტიანობა“ განიცდის შევიწროვებას და თანდათან ისახება უფრო მყარი და შედარებით საერთო რელიგიური წარმოდგენა. ე. ი. კონსოლიდაციას ადგილი აქვს რელიგიურ სფეროშიაც. განსხვავებული რელიგიური მრწამსის მოსახლეობა ცალკე უბნებად სახლობდა. მას ასევე ცალკე ჰქონდა თავისი სამლოცველო და, რა თქმა უნდა, სამაროვანიც. ასეთი

¹⁵ ასეთ ჯთარებაში თითქოსდა უცნაურად გამოიყურება დღევანდელი კახეთის ტოპონიმიაში შემორჩენილი სახელი „კახთუბანი“ (პროფ. ნ. ბერძენიშვილის ცნობა). ერთი შეხედვით გასაკვირი უნდა იყოს კახეთში კახელთა უბნის არსებობა, მაგრამ ისტორიულად იგი კანონზო-მრევლად გამოიყურება და სახელის უთუოდ სიმკვლეზედაც მიუთითებს: იგი კახელებში დასახ-ლებულ უბანს წარმოადგენდა ჰერეთში, კახთა მიერ ჰერეთის ასიმილაციის დროიდან.

გაყოფის ნიშნები ექვი არ არის გაცილებით შორეული წარსულის ტრადიციებიდან მომდინარეობდა და აგრძელებდა არსებობას ერთიანი რელიგიური დოგმატიკის შექმნამდე. შემდეგში კი იგი ხალხის მესხიერებაში, როგორც გადმონათობი. კვლავ არსებობს, თუმცა არა ისეთი დიდი მნიშვნელობით. ქრისტიანობამ, როგორც სახელმწიფო რელიგიამ, წარმართულ კულტებთან ერთად ბოლო მოუღო წარმართულ რელიგიურ დაქსაქსულობას და სარწმუნოებრივ წარმოდგენებს დასრულებული, ერთიანი მიმართულება შეუქმნა. ქრისტიანობამ, ერთი ეთნიური მოდგმის სხვადასხვა რელიგიური რწმენებით დაყოფას, გაერთიანების მყარი საფუძველი შეუქმნა და ეთნიურად განმტკიცების საქმეს დიდი საჩასხური გაუწია.

კიდევ უფრო გვიან, უცხო ტომის წარმომადგენლები თავიანთი სინაგოგებისა თუ მეჩეთების ირგვლივ კვლავ უზნებად არიან დასახლებული. სხვათაშორის ლეონტი მროველი წმინდა ნინოს ქართლში შემოსვლასთან დაკავშირებით ასხენებს მოგვთა უბანსაც, მაგრამ ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში საქმე უნდა გვექონდეს უზნად გამყოფის სოციალურ საფუძველთან, რაც შემდეგაც კარგად იყო ცნობილი. მოგვთა უზნის მსგავსად უნდა იყოს ნაწარმოები მოგვიანო ხანის საეკლესიო „ბერათუბანი“. იგი მიუთითებს საეკლესიო მსახურთა უზანზე.

ანტიკურ ურბნისში ეთნიურ უზნებად დასახლება უნობილია, ყოველი შემთხვევისათვის წმ. ნინოს დროს მაინც აქ ურბების უზნის არსებობა სინამდვილეს უნდა შეეფერებოდეს. რაც გადმოცემითაც მტკიცდება; ურბნისის ტოპონიმიკაში შემორჩენილია სახელი „ნაურიალი“, რაც ებრაელთა სადგომზე უნდა მიუთითებდეს.

ნაქალაქარის ტერიტორიაზე დადასტურებული უფრო ადრეული ფენების სამაროვნების მიხედვით ჩვენ ექვი მივიტანეთ სხვადასხვა ნამოსახლარებზე, საიდანაც: ვფიქრობთ, შეიძლება ვივარაუდოთ ქალაქის უზნებად დასახლების წინა სახეები. ასე თანდათანობით მივიღივართ ძველ ლოკალურ სამოსახლოებთან. რომელთაც თავიანთი საკუთარი სამლოცველოები და შესაბამისად სამაროვნები ჰქონდათ. ზიზანანთ გორა—სამოსახლო ბორცვი—ძირითადი კერა იყო ურბნისისათვის, თუმცა მის გვერდითვე არსებობდა სხვა კერებიც. რომლებიც შემდეგში ქალაქის განუყრელ ნაწილებად იქცნენ. ერთი მათგანი, სავარაუდოა, მდებარეობდა ზიზანანთ გორის აღმოსავლეთით, სადაც დღეს სოფელია გაშენებული. ამის გამო მისი ადგილმდებარეობის დადგენა ძნელია. ექვი გვაქვს, რომ შეიძლება ეს უკანასკნელი სადმე ურბნისის ბაზილიკის მიდამოებში ყოფილიყო. აქ 1959 წ. ბაზილიკის ეზოს გათხრების დროს ეკლესიის საძირკველთან დადასტურებულია განვითარებული რკინისა და ადრეანტიკური ხანის შეპირილა კერამიკის საუკეთესო ნიმუშები. ნაქალაქარის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარე ნამოსახლარებს შეიძლება დაუკავშირდეს XXV უზნის გვიანბრინჯაოს ხანის სამარხები. აქვე უნდა ყოფილიყო ასევე ანტიკური ურბნისის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი უბანიც.

რა თქმა უნდა, როდესაც ვლაპარაკობთ უზნებზე, ხაზი უნდა გავუსვათ საკითხს საერთოდ უზნებად დასახლების შესახებ, რომელზედაც დღეს ჩვენ ბელთ მყოფი არქეოლოგიური მასალა გვაძლევს მსჯელობის საშუალებას, თორემ არ არის გამორიცხული, რომ აქ უფრო მეტი უბანი ყოფილიყოს. ასევე უნდა გავიგოთ დროის საკითხიც; ანტიკური ხანისათვის უზნებად დასახლება უცილობელი

ლი ფაქტია, გვიანბრინჯაოსა და რკინის ხანისათვის კი სავარაუდო წინამძღვრები უბნებად დასახლებისათვის უკვე არსებობდა.

ურბნისის მიდამოები შიდა-ქართლის ერთ-ერთი ნაყოფიერი ადგილია, სადაც საყოფაცხოვრებო პირობები იძლეოდა საშუალებას მოსახლეობის საფუძვლიანად დამკვიდრებისათვის. ურბნისი, ქართული ტრადიციული გადმოცემით, უფლოსის წილხვდომილია, „და ეყრა (უფლოსს, ლ. კ.) ქუეყანა არაგვითგან და ტფილისითგან ვიდრე ტასისკარამდე და ფანავრამდე. და ამან აღაშენა უფლის-ციხე. ურბნისი, კასპი, არაგვითგან და არმაზითგან ვიდრე ტასისკარამდე. უწოდა ამა ქვეყანასა ზენას-სოფლისა. რომელსა აწ ჰქვია შიდა-ქართლი“¹⁶.

სწორედ შიდა-ქართლის ტერიტორიაზე რომელიც საკმაოდ ღონიერ სამეურნეო კერას წარმოადგენდა. ვხვდებით მრავალრიცხოვან უძველეს ნაშთსახლარებს, რომელნიც ბრინჯაოს ეპოქის მიწურულში, განსაკუთრებით მტკვრისპირის ზოლში, ჰქმნიან ეკონომიურად ძლიერ რაოდენ. რაც კლასობრივი საზოგადოების პირობებში იძლევა ისეთ მტკიცე ბირთვს. რომელსაც შეუძლია გასწიოს პეგემონობა და ხელში აიღოს ერთ-ერთი ქართული სახელმწიფოებრივი ერთეულის გამაერთიანებლის დროშა. მტკვარმა და მასზე გამავალმა გზამ ხელი შეუწყო მის ძლიერებას.

შიდა-ქართლის, განსაკუთრებით მისი მტკვრისპირის ზოლის ხელახალი ეკონომიური მოღონიერება (ენეოლით-ადრებრინჯაოს ეპოქის შემდეგ) განსაკუთრებით პირველი ათასწლეულის შეახანებიდან ხდება. ეს არის პერიოდი მორწყვის ინტენსიური განვითარებისა, რის შედეგადაც უფრო მეტი ლა მეტი სამიწათმოქმედო რაიონები იქნა ათვისებული. რწყვის ინტენსიური განვითარება ცხოვრებით იყო ნაკარნახევი. ქსნიდან გამოღებული რუ ერთადერთი როდი იქნებოდა; აქ ირიგაციის მთელი სისტემაა სავარაუდო. ისევე როგორც ურბნისის ეკონომიური სიძლიერეც საეჭვო იქნებოდა, რომ მას მორწყვის ეს რთული და სასიცოცხლო პრობლემა არ გადაეჭრა¹⁷. მორწყვის არარსებობამ და მიწების გამოფიტვამ მოსახლეობა ენეოლით-ადრებრინჯაოს ხანაში მტკვრისპირეთიდან აპყარა და მთებს შეახიზნა. ირიგაციამ (ორიგინალურმა თუ ნასესხებმა) მოსახლეობას კვლავ მისცა საშუალება დაბრუნებულ იყო ძველ სამიწათმოქმედო რაიონებში. ეს მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო და აღნიშნულ ხანაში, (თუ არა უფრო ადრეც, გვიანბრინჯაოს ხანიდან), საერთო სურათის მიხედვით, მორწყვის შესახებ. შესაძლებელია, ვივარაუდოთ ის, რის შესახებაც ჩერჩერობით მასალის ემარობას განვიცდით.

შიდა ქართლის მტკვრისპირეთის ამ დროისათვის ეკონომიურად მომძლავრების ანარეკლი უნდა იყოს მტკვრის მარცხენა სანაპიროს შედარებით მჭიდრო დასახლება, სადაც ცნობილი სავაჭრო გზა გადიოდა; გზა სწორედ ღონიერი ეკონომიური პუნქტების ზონაში იყო მოქცეული.

ძვ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარი შიდა ქართლის მტკვრისპირეთისათვის აღდიდდა და აღმავლობის პერიოდი. ამიტომ გასაკვირი არცაა, რომ იგი მჭიდროდა დასახლებული ქალაქებით: „ურბნისი, კასპი და უფლისციხე. ქალაქი დიდი მცხეთა და უბანნი მისნი, სარკინე, ციხე დიდი და ზანავი, უბანი ურბნისა“¹⁸.

¹⁶ ქართლის ცხოვრება, I, ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ე ი ლ ის რედაქციით, 1955, გვ. 10.

¹⁷ ი. კიკელიძე უკვე მოხსენიებულ მის ნაშრომში, შესაძლებლად მაინა, სავსებით საშარტოანადაც, რომ ურბნისის რთული მორწყვის სისტემა უკვე ადრეანტიკური ხანიდან მოქმედებდა.

¹⁸ ქ-ცა, I, გვ. 17.

ურბნისი. ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით ალექსანდრე მაკედონელის საქართველოში შემოსვლის დროს ქალაქია. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ზემოხსენებულ აზრებთან დაკავშირებით მტკვრისპირის ქართულ ქალაქთა ჩამოთვლისას ურბნისაც ასახელებს. ლეონტი მროველი თავის თხზულებაში უფრო სრულად წარმოგვიდგენს ქართული ქალაქების რიგს: წუნდა, ხერთვისი. ოძრხე, თუხარისი, ურბნისი. კასპი, უფლისციხე, მცხეთა, რუსთავი. სამშვილდე, ჭუნანი და კახეთის ქალაქნი. ეს ცნობა მეტად ძვირფასია უძველესი ქართული ქალაქების რიგის წარმოსადგენად. მითუმეტეს თარიღიც გარკვევითაა ნათქვამი. ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობა საქართველოში, მიუხედავად ქართული წყაროების დაბეჭდვითი დამოწმებისა, დღეს ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეპოქის ქვეშაა დაყენებული, უფრო სწორად, უარყოფილია, და ამდენად შეიძლება ჩრდილი მაიდგეს ცნობას ქალაქების შესახებ, რომელნიც ვითომ მაკედონელს დახვედრია ქართლში. უნდა ითქვას, რომ მთელი რიგი ზემოხსენებული ქალაქების არქეოლოგიურმა გათხრებმა (თუნდაც ნაწილობრივმა) ამ მხრივ არა ერთი საინტერესო საკითხი წარმოაჩინა. მცხეთის, ურბნისის, უფლისციხის. სარკინეთის, რუსთავის გათხრებმა, ასევე არქეოლოგიურმა დასვერვებმა წუნდის. ოძრხის, კასპის, ჭუნანის ნაქალაქარებზე დაამოწმა, რომ ქართული წყაროების ცნობები მათი ქალაქობის შესახებ შესაძლებელია საფუძველს მოკლებული არ იყოს. შესაძლებელია ზოგ მათგანზე ჭეჭერობით არ გვეჩვენოს საკმაო მასალა მაინცდამაინც ადრეანტიკური ხანისათვის ქალაქობის შესახებ, მაგრამ პრინციპში საკითხი გარკვეულია, საქმე ეხება მათ ქალაქობას ანტიკურ ხანაში. საქმე ეხება მათ სოციალურ მდგომარეობას, ქალაქების მონათმფლობელურ ხასიათს, თორემ ძალიან ხშირად მათი გარეგანი ნიშნები შეიძლება დამაფიქრებელიც იყოს (მხედველობაში გვაქვს საკითხი ე. წ. ქალაქური დასახლების შესახებ). ასევე ექვს გარეშეა, რომ ქართველ მემატიანეებს ტერმინი „ქალაქი“ განსხვავებული სოციალური მომენტების შემცველ ადგილად მიაჩნიათ და ასეთვე გამოიყენებენ ეყრდნობიან ისინი დასახლებული ადგილების გადმოცემისას.

უმრავლესობა ზემოთ ჩამოთვლილი ქალაქებისა ვაცილებით ძველ კულტურულ ფენებსაც შეიცავს, რომლებიც უმთავრესად სპილენძ-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური მასალითაა წარმოდგენილი, ძველ მოსახლეთა საცხოვრისი კი სამოსახლო გორითაა ცნობილი. ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს ურბნისის მრავალთათა. იგი, როგორც უძველესი სამოსახლო, არსებობას იწყებს ზიზანანთ გორაზე ადრებრინჯაოს ხანიდან. წერილობითი ცნობებით ძვ. წ. IV საუკუნიდან იგი უკვე ქალაქადაა გამოცხადებული.

როგორც არქეოლოგიური გათხრებით დადასტურდა, ელინისტური ხანის ნამოსახლარები ურბნისის ტერიტორიაზე რამდენიმე ადგილზეა დადასტურებული. პირველყოვლისა აღსანიშნავია ზიზანანთ გორა და I უბანი. ეს უკანასკნელი, სადაც ნაგებობათა სათავსოებიც კია დადასტურებული, არქეოლოგიური მასალის მიხედვით IV—III სს. დაეთარიღეთ. აქედან მომდინარე მასალა დაგვეხმარა კიდევ ორი სხვა (ნამოსახლარისა და საწარმოს ნაშთების) ობიექტს დათარიღებაში. ე. ი. როგორც გამოირკვა, ძვ. წ. IV—III სს. ურბნისში ორი საკმაოდ ძლიერი უბანი გვაქვს დადასტურებული. ამ ერთ გარემოებას უნდა მივაქციოთ ყურადღება: ყველგან, სადაც კი მსგავსი ნამოსახლარების ნაშთები გვხვდება, ყველგან განათხარ ძეგლს თან ახლავს ხანძრის ძლიერი კვალი. ნაგარ-ნახშირის 30—40 სმ ფენებში იყო გახვეული საწარმოს უბანი, 36-ე უბნის ნაწილი. ზიზანანთ გორაზე ხომ თითქმის ქვებიც კი იყო ცეცხლში გამდნარი.

ეტყობა ურბნისს ამ დროს რაღაც დიდი უბედურება დასტყდომია თავს. ეგების ამ შემოსევებს ასახავენ ქართული წყაროები ალექსანდრე მაკედონელის ქართლში შემოსვლაზე რომ გადმოგვცემენ დაყინებით. გავიხსენოთ, რომ ურბნისი ისეთივე ქვის „ყუმბარებით“ არის დანგრეული, როგორაც ბაგინეთის ციხეს უშენდნენ. ეს უბედურება ქალაქს IV—III საუკუნეების მიჯნაზე უნდა დასცემოდა¹⁹. შესაძლებელია ეს არქეოლოგიური მონაცემები, ასევე წყაროთა ცნობა, ბერძენთა ერთ-ერთ რომელიმე შემოსევაზე მიუთითებდეს. მაგრამ მტერი ქვის „ყუმბარებს“ განა გაუმარტებელ მოსახლეობას დაუშენდა? როგორც ლეონტი მროველი გადმოგვცემს „ციხე-ქალაქთა შინა პოვნა კაცნი. სასტიკად მბრძოლნი“²⁰. ურბნისი მაშინვე გამაგრებული პუნქტი ყოფილა, რომლის ასაღებადაც იმდროის ტექნიკაც გამოუყენებიათ. დაქცეული ქალაქის ზღუდის შემდგომი ფენები უკვე ჩანს ნაქალაქარზე. ამათგან ყველაზე უძველესი ძვ. წ. ბოლო საუკუნეებისა უნდა იყოს, არ არის გამორიცხული ფარნავაზის ენერგიული რეფორმების დროისა. ქალაქის დამცველი კედლის ნაწილი, შემორჩენილი საფორტიფიკაციო ნაგებობის ყველაზე ძველი ნიმუში, რომელიც 36-ე უბანზეა დადასტურებული, შემდგომი მსგავსივე ხასიათის ნაგებობებთან შედარებით უფრო სუსტი უნდა ყოფილიყო (სურ. 24,ჟ). საყურადღებოა, რომ ამ უბანზე საფორტიფიკაციო ნაგებობების ყველა ფენა (4 ფენა გამოვლენილი) მეტნაკლები სიზუსტით ემთხვევა ერთმანეთს. 36-ე უბანზე, სადაც ეს ფენებია გამოვლენილი, გვიანანტიკური ხანის კედლები ჩაქრილია IV ს. სამარხებით, შემდეგ კი კვლავ ალიზის კედლებს აგებენ, რომელთა სიგანეც ორ მეტრს აღწევს (სურ. 24,ზ). ალიზის კედლები ეყრდნობა რიყის მსგავსი ქვების ფენილს. მისი შესაბამისი კედლის ფრაგმენტი დადასტურებულია ნაქალაქარის აღმოსავლეთ ნაწილშიც. 33-ე უბანზე. აღნიშნული კედელი ქალაქთან ერთად V ს. ბოლოს თუ VI ს. დასაწყისში დაუნგრევიათ. კარგად ჩანს, რომ ურბნისის VI ს. აგებულ გრანდიოზულ საფორტიფიკაციო ნაგებობას რამდენიმე წრნა საფეხური გააჩნია და ის შემთხვევითი მოვლენა არ შეიძლება იყოს. თანდათანობითმა განვითარებამ თავის ლოგიკურ ბოლომდე მიგვიყვანა. კიდევ ერთ მნიშვნელოვან მომენტს უნდა მივაქციოთ ყურადღება: VI—VIII სს. ქალაქის თავდაცვითი ნაგებობების კონტურები, უფრო ადრე ჩანს მოხაზული, ყოველ შემთხვევაში მის წინამავალ V ს. ფენაში მაინც, და ის ტყეპნილი, ქვიშნარი და ღორღით შექმნილი ხელოვნური შემალგებული ბაქანი, რომელზედაც ადრე-ფეოდალური ხანის კედლები იყო დაყრდნობილი, გაცილებით ადრე იქმნება. ეს რამდენადმე წარმოდგენას შეგვიქმნის ქალაქის ტერიტორიულ მდგომარეობაზეც.

სავარაუდოა, რომ V და VI—VIII სს. კედლები მეტნაკლებად ემთხვეოდნენ ერთმანეთს. შემორჩენილი ყველაზე ძველი კედელი დევს სუსტი სიმძლავრის (20—30 სმ) კულტურულ ფენაზე, სადაც ელინისტური ჰურკლის ნატეხები და ურნებია დადასტურებული; ელინისტურ ხანაში კი ნაქალაქარის ერთი ნაწილი I უბანზე, ასევე 36-ე და 39-ე უბნებზე მკიდრო ურთიერთობაში უნდა ყოფილიყო. ყოველივე ამის გამო ძნელია თქმა თუ ამ დროის ქალაქის კედლები სად გა-

¹⁹ ჩვენ ასეთ თარიღს ვიღებთ არქეოლოგიური მასალის მიხედვით. ზუსტ თარიღს გასაგებად მიზეზების გამო ვერ ვიძლევათ, ერთი და იგივე წარმატებით შეიძლება ვთქვათ IV ს. ბოლო ან III ს. პირველი ნახევარი.

²⁰ ქ-ლ, I, გვ. 8

დიოდა. შესაძლებელია, კედლით იყო შემოფარგლული I უბანიც, რომელიც აღ-
რეფოდალურ ხანაში ზღუდის გარეთ მოხვდა.

როგორც არქეოლოგიური მასალა გვიჩვენებს, ელინისტური ხანის ურბნისი
თავისი ქალაქობ-ს პერიოდის პირველ დიდ განადგურებას განიცდის. არ არის
ამოირიცხული, რომ ეს დაკავშირებული იყო ბერძენთა ერთ-ერთ ლაშქრობას-
თან, რის ნიშანდობლივ ასახვასაც წერილობით წყაროშიც ვხვდებით ალექსან-
დრე მაკედონელის ქართლში ლაშქრობის სახით.

ურბნისის დაწვა ამ დროს მთელის სისასტიკით წარმოგვიდგება. მაგრამ
იგი ქალაქის მოსპობისათვის მაინც არასაკმარისი აღმოჩნდა. რადგან მას მზარ-
დი ეკონომიური ფაქტორი გააჩნდა; ურბნისში სულ მალე განახლებულა ცხოვ-
რება.

წერილობითი წყაროს მიხედვით ბერძნების მიერ ქართლის აღებისა და იქ
თავისი მმართველის დატოვების შემდეგ ქრონოლოგიურად მოდის ფარნავაზის
მოღვაწეობა (III ს.). მისი ენერგიული ღონისძიებების ერთ-ერთი პირველი შე-
დეგია ქართლის აღმინისტრაციულად მოწყობის ცდა. რასაც იგი წარმატებით ამ-
თავრებს. ამიერიდან ცენტრალიზებულ სამეფო აპარატს რვა ერისთავი და სპას-
პეტი ემორჩილება. სასპასპეტო ქვეყნის მნიშვნელოვან რაიონს მოიცავდა და მი-
სი მმართველიც ერისთავებზე ზემდგომია: „და ესე სპასპეტი იყო შემდგომადე
წინაჲ მეფისა, მთავრობით განაგებდის ყოველთა ერისთავთა ზედა“²¹. თეთი სა-
სპასპეტო „ტფილისითგან და არაგვითგან ვიდრე ტასისკარამდე და ფანავარა-
მდე“²² ვრცელდებოდა და ისტორიულ შიდა ქართლს მოიცავდა. მხარის მოწი-
ნავეობას მნიშვნელოვნად აპირობებდა აქ არსებული მრავალრიცხოვანი ქალა-
ქებიც, რომელთაც გარკვეული წილი მიუძღვით ქვეყნის ეკონომიურსა თუ პო-
ლიტიკურ ცხოვრებაში. ურბნისი შიდა-ქართლის მნიშვნელოვანი პუნქტი ამიე-
რიდან სასპასპეტოშია მოქცეული.

ძვ. წ. I ათასწლეულის შუახანებ- და განსაკუთრებით კი მისი მეორე ნახევარი,
როდესაც ურბნისი უკვე ქალაქია. ე.პოირჩევა არქეოლოგიურ ძეგლთა თავისე-
ბურებზე და აშკარად იგრძნობა ის კულტურული თავისთავადი წრე, რომე-
ლიც აგრერიგად აღმავალი გზით მდინის განსაკუთრებით რკინის ფართოდ ათვი-
სების პერიოდიდან. ძვ. წ. VI-V სს. მდიდრული სამარხი ამის საუკეთესო დადას-
ტურებაა. სამარხეულ მასალაზე გამოსახული ორნამენტების მიხედვით ჩვენ ვი-
ვარაუდებთ, რომ საქმე უნდა გვქონდეს ცხენის კულტთან. ცხენის კულტზე მიუ-
თითებს ასევე ცხენის ქანდაკებისა და ბრინჯაოს ფრთოსანი ცხენის აღმოჩენები.
ერთი სიტყვით, მთელი რიგი ნიშნებია, რომ მზისა და საერთოდ ცხენის კულტის
შესახებ ვილაპარაკოთ. ამასთანავე უნდა შევნიშნოთ, რომ ცხენის კულტი ერ-
თადერთი არ არის და მის გვერდითვე ვხვდებით სხვა კულტებსაც. წარმართე-
ლი ურბნისის პანთეონი მდიდრულად გამოიყურება. ლეონტი მროველის მიხედ-
ვით წმ. ნინოს ქართლში შემოსვლის დროს ურბნელები „ცეც“²³ -სა ქვედა და ძელ-
თა ღმერთად თაყუანისცემდნენ²⁴. წყაროში მოხსენიებული ურბნისის წარმართე-
ლი პანთეონის სამივე ნაწილი არქეოლოგიურად დადასტურებულია.

ახალ წელთაღრიცხვის პირველი საუკუნეებიდანვე ურბნისის არქეოლო-
გიურ მასალაში მოზღვავენა იგრძნობა. უფრო მრავალფეროვანია იგი და მრავ-

²¹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 25.

²² იქვე.

²³ იქვე, გვ. 67.

ვალრიცხოვანი. გვიანანტიკური ხანის არქეოლოგიური მასალა განსაკუთრებო-
 კარგად სამაროვანზეა დადასტურებული (უბ. X XV); ძვირფასი ქვებით შემკული
 მრავალრიცხოვანი საბეჭდოები, მინის ჭურჭელი, ძვირფასი ლითონის ნაწარმი.
 მონეტები და სხვ. კარგად მიუთითებს ქალაქის მცხოვრებთა კულტურის დონეზე
 და მურწოების ისეთ სახეებზე, რომლებიც ქალაქებისათვის იყო დამახასიათე-
 ბელი. ნაქალაქარის უბნებზე აღმოჩენილი მინის ზოდები აშკარად მიუთითებს,
 რომ ქალაქს მინის საკუთარი წარმოება ჰქონდა. ასევე, სავარაუდოა, რომ ქალაქ-
 ში მუშაობდნენ თიხის ჭურჭლის ოსტატები. საკუთარ კერამიკულ წარმოებაზე
 მიუთითებს ასევე ჭურჭლებზე მოთავსებული ნიშნებიც. ნაქალაქარზე ხშირად
 ჩნდებოდა ხოლმე ლითონის წიდეები და ლითონისვე უფორმო ნაჭრები, რაც გვა-
 კარადუდენებს, რომ ლითონის ნივთების დამზადებასაც ურბნისში თავისი აღ-
 გილი სქერია. ლითონზე მომუშავე ხელოსნის ჩარხად მიგვაჩნია ქალაქის აღმ.
 ნაწილში, სამაროვნის მახლობლად აღმოჩენილი ქვის ნივთიც, რომელსაც წითო-
 ვანი გვერდები აქვს (913). ადგილობრივად დამზადებული ნივთების მიხედვით
 აშკარად იგრძნობა საერთო ტრადიციები და სიახლოვე. გათხრებისას აღმოჩენი-
 ლაა. მაგ.: ერთი და იგივე ფორმის ძელის და რკინის აბზინდები, ძელის და მო-
 ჟრული სპილენძის ხელისგამოსახულებიანი საყინძები და სხვ. უთუოდ მაღალ
 კულტურულ დონეზე მიუთითებს ისიც, რომ ქალაქს ამ დროს საკუთარი აბა-
 ნოც ჰქონია.

ანტიკური ურბნისი სისხლსავე ცხოვრებას ეწევა. მნიშვნელოვან სატრან-
 ზიტო გზაზე მდებარეობამ ხელი შეუწყო მის სწრაფ დაწინაურებას და ზრდას.
 გატვირთვებულ ვაჭრობაზე მიუთითებს მრავალი უცხო წარმოების საქონელი
 და მოხეტები.

მტკვარმა და მასზე გამავალმა სავაჭრო გზამ დიდად შეუწყო ხელი ურბნი-
 სის როგორც ქალაქის წარმოშობას. ისევე მის შემდგომ განვითარებას. ქართულ-
 სა თუ ეცხოურ ისტორიოგრაფიაში არა ერთი ავტორი შეჰხებია ანტიკური ხა-
 ნის ცხოვრ. სავაჭრო-სატრანზიტო გზას, რომელიც ამიერკავკასიაზე გადიოდა
 და აერაბებდა იმდროინდელი მსოფლიოს ორ მეტად ცნობილ სამყაროს. საქმე
 ეხება ჩნდოეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალ სავაჭრო გზას. ხსენებულ: გზის გან-
 ხილვისას ავტორები ეყრდნობიან რა ანტიკურ ავტორთა ცნობებს, ორ ურთი-
 ერთ საწინააღმდეგო მოსაზრებას გამოსთქვამენ. ერთნი რეალურად მიიჩნევენ
 ამ გზის არსებობას და დეტალურად იხილავენ რა წყაროთა მონაცემებს, გვაძ-
 ლევენ გზის ცალკეული მონაკვეთების დახასიათებას. ავტორთა მეორე ჯგუფი
 (ვ. ბარტოლდი, ი. მანანდიანი, ყ. ტონასონი, ვ. ტარნი) უარყოფს ამ გზის არსე-
 ბობას²¹. უკანასკნელ წლებში გამოქვეყნებული ნაშრომების ავტორებმა (ზ. იამ-
 პოლსკი, გ. გოზალიშვილი, ო. ლორთქიფანიძე)²² ანტიკურ წყაროებზე დაყრდ-
 ნობით და არქეოლოგიური მასალის მოშველიებით უფრო დამაჯერებელი გა-
 საღეს ზემოხსენებული სატრანზიტო გზის არსებობა და მოგვეცეს საკითხის გა-

²¹ В. В. Бартольд. Место Прикаспийских областей в истории мусульманского мира. Баку, 1925, стр. 11; Я. А. Манандян. О торговле и городах Армении, Ере-
 ван, 1954, стр. 53; Д. Томпсон. История древней географии. Москва, 1953, стр. 248.
 W. W. Tarn. The Greek in Bactria and India. Oxford, 1955, стр. 498.

²² З. И. Ямпольский. К изучению древнего пути из Каспийского моря по
 реке Куре через Грузию к Черному морю, из: Закавказья и Средиземноморья. Исследования
 института истории. II, 1956; Г. К. Гозалишвили. О древнем торговом пути
 в Закавказье, из: Восток и Запад. Т. 1, 1957; О. Л. Лордкипанидзе. Из истории
 древнего пути из Каспийского моря по реке Куре через Грузию к Черному морю, из: Закавказье и
 Средиземноморье. Т. 1, 1957.

დასაწყვეტად საჭირო არკუშენტები. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სეკტაციზმ-ამიერკავკასიაზე გამავალი გზის შესახებ მაინცდამაინც დასაბუთებულად არ გამოიყურება, თუმცა ექვი შეიძლება დაგვებდოს გავრცელებული აზრის მიზნად. რომ მტკვარი მთელ ხაზზე დაახლოებით სურამიდან კასპის ზღვამდე სწრაფად იყო გამოყენებული. ზ. იამპოლსკის ამ საკითხის შესახებ საყურადღებო მოსაზრება აქვს გამოთქმული. მისი აზრით მ-ნგეჩაურს ზევით შორაპნამდე გზა სახმელეთო იყო. ამის შემდეგ კი შავ ზღვამდე სამდინარო²⁶.

რომ მტკვარი სანაოსნოდ გამოუყენებელი იყო, ჩანს ანტიკური წყაროებიდანაც. პლინიუსი, რომელიც სარგებლობს ვარონის ცნობით, ამბობს: „პომპეუსის ლაშქრობისას გამოჩვეულია, რომ ინდოეთიდან შეიღ ღღეში შეიძლება მისვლა ბაქტრიაში მდინარე ბაქტრთან. რომელიც უერთდება ოქსის, რომ ამ მდინარიდან კასპიის ზღვის გავლით შეიძლება მისვლა მდინარე მტკვრამდე (კირამდე) და რომ ინდური საქონელი, არა უმეტეს ხუთი ღლისა სახმელეთო გზით მიღწევს პონტოს, ფაზისთან“²⁷. ანალოგიური ცნობა გამოუყენებია სოლინსაც. მას მხოლოდ ზოგი რამ შეუცვლია, კერძოდ ჩვენთვის საინტერესო გზის მონაცემთა შესახებ წერს, რომ „მტკვრიდან (კირიდან) არა უმეტეს ხუთი ღლისა მვიდა ფაზისთან სახმელეთო გზით, მიჰქონდა რა ნაუბი თრევით“²⁸. ე. ი. როგორც ირკვევა, მტკვრის გაყოლებით რიონ-ყვირილის მაგისტრალამდე გზა სახმელეთო უნდა ყოფილიყო. ავტორთა ცნობა „მტკვრამდე“ აღნიშნავს მტკვრის კასპიის ზღვასთან შეერთების ადგილს.

ჩვენ მიზანს არ შეადგენს გზის მთლიანი ტრასის განხილვა, რომლის ერთი ნაწილი ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე გადიოდა. არც იმის გარკვევას შეუძლებელია ეს გზა ინდოეთიდან მოდიოდა. ბაქტრიაზე გაივლიდა თუ სხვა. ერთი რამ ცხადად გვეჩვენება: მტკვრის გაყოლებით გადიოდა საქარავნო გზა, რომელიც ცენტრალური ამიერკავკასიის ძირითად არტერიას წარმოადგენდა. მასვე უკავშირდებოდა სხვადასხვა, ადგილობრივი მნიშვნელობის გზებიც. რომლებიც ხევებსა და მდინარეებს მიჰყვებოდა. მტკვართან მდინარეების შეერთების ადგილზე აღმოცენებული ციხეების ერთ-ერთი დანიშნულება ხეობის დაცვასთან ერთად გზების დარაჯობა და პატრონობაც იყო. ძველ გზებზე უნდა მიუთითებდეს არაგვის ხეობაში, ფასანაურთან, ბაქტრიული მონეტების აღმოჩენა²⁹. „ღიდი გზის“ არსებობის თვალსაზრისით ინტერესს მოკლებული არ იქნება გაიხსენოთ 1874 წელს თბილისში, ღღევანდელი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის შენობისათვის საძირკვლის თხრის დროს ექვსი ცალი ბაქტრიული მონეტის აღმოჩენა. ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, მიუთითებს სავაჭრო ურთიერთობაზე აღმოსავლეთის ქვეყნებთან.

²⁶ З. И. Ямпольский, *დასაბ. ნაშრომი*, გვ. 180.

²⁷ В. В. Латышев, *Известия древних писателей о Скифии и Кавказе*, ВДИ, 1949, № 2, გვ. 307.

²⁸ ВДИ, 1949, № 3, გვ. 245.

²⁹ წარმოადგენს ევტიდემის ტეტრადრაქმის მინაბაძს. აღმოჩენა 1959 წ. შემოხვევით. ინახება მოსკოვის სახ. ისტორ. მუზეუმში. ამის შესახებ საქ. სახ. მუზეუმის ნემოზმატიკის განკ. გამგის დ. კაპანაძის აცნობა მოსკოვის ისტ. მუზ. ნემოზმატიკის განყოფილ. გამგე ლ. კარაბაიოვამ.

³⁰ Е. А. Пахомов, *Клады Азербайджана и других республик и краев Кавказа, II, Баку, 1933*, გვ. 10; А. Н. Зограф, *Распространение находок античных монет на Кавказе*, Труды отдела нумизматики, I, Ленинград, 1945, გვ. 64-65.

გზა, რომელზედაც ჩვენ ვლაპარაკობდით, მტკვრის ხეობაში სურამამდე მოდიოდა. აქედან კი სურამელა-ჩხერიმელას ხეობებით შეიძლებოდა მისვლა შორაპნამდე, საიდანაც იწყებოდა რიონ-ყვირილის ცნობილი მაგისტრალი. ეს მონაცემები რომ გზასთან ახლოს ყოფილა ჩანს არქეოლოგიური მონაცემებითაც. კერძოდ, საქვეყნოდ ცნობილი ბორისა და სარგვეშის ანტიკური ხანის ნივთების მიხედვით ხეობის სიძლიერის წარმოდგენა ადვილად შეიძლება, რომელსაც ერთ-ერთად აპირებდა აქ გამავალი გზაც¹. გზაზევე უნდა მიუთითებდეს სახელო ერონაც (ფონი), რომელიც დღესაცაა შემორჩენილი. სხვა არქეოლოგიური აღმოჩენების შესახებ არ შევჩერდებით, რადგან იგი სპეციალურ ლიტერატურაში კარგადაა ცნობილი.

ჩვენი ვარაუდით, ზემოთ აღნიშნული გზის მონაკვეთი, რომელიც იბერიაზე გადიოდა, არ იყო სანაოსნოდ გამოყენებული. საქმე უნდა გვქონდეს სახმელეთო გზასთან. ამასთანავე ვფიქრობთ, გზა მტკვრის მარცხენა ნაპირს მიჰყვებოდა, სწორედ ამიტომაც, რომ ქართლის ყველა მტკვრის პირის ქალაქი მდინარეს მარცხენა ნაპირზეა გაშენებული. საქმე ეხება ქართლის უძველეს ქალაქებს დაახლ. სურამიდან მოყოლებული (ურბნისი, გორი, უფლისციხე, კასპი, სარკინე, მცხეთა, რუსთავი)².

ძველი ქართული ქალაქების დაწინაურება, ამდენად, ძლიერ იყო დამოკიდებული სავაჭრო გზაზე და ამ უკანასკნელმა რამდენადმე განსაზღვრა მათი ტერიტორიული მდგომარეობაც კი. ქართული ანტიკური ქალაქების დაწინაურებაში ჩვენ მიერ ზემოხსენებულმა სავაჭრო გზამ დიდი როლი შეასრულა. ამასთანავე საინტერესოა თუ რა დროიდან შეიძლება ვივარაუდოთ გზის არსებობა. რაც დაგვეხმარებოდა ქართულ ქალაქებთან მისი დამოკიდებულების გარკვევაში. ყველაზე ძველი ცნობა ამ გზის შესახებ, როგორც უკვე კარგადაა ცნობილი სპეციალურ ლიტერატურაში, პატროკლედან მომდინარეობს. იგი ძვ. წ. IV ს. კასპიის ზღვის სამხრეთ სანაპიროების მმართველად იყო დანიშნული და კარგად იცნობდა მის მიმდგომ ადგილებსაც. ამდენად, პატროკლეს ცნობაზე დაყრდნობით, ადრე ელენისტური ხანისათვის ეს გზა უკვე ცნობილი ყოფილა. მართებულია ო. ლორთქიფანიძის დაკვირვება, რომ „ამ გზის ცალკეული მონაკვეთები, რომელთაც თავდაპირველად ლოკალური მნიშვნელობა ჰქონდათ, ისახებოდა ჯერ კიდევ წინარეელინისტურ ხანაში“³. განსაკუთრებით საყურადღებოა ის გარემოება, რომ აღნიშნული სავაჭრო გზის ჩასახვასა და განვითარებას ემთხვევა სწორედ ქართული ადრეული ქალაქების არსებობაც, რომელთა წარმოშობა ძვ. წ. I თასწლეულის შუახანამდე მოდის. გაცხოველებული სავაჭრო ურთიერთობის შედეგად მატერიალური კულტურის ძეგლების არეალი გაცილებით ფარ-

¹ Е. Придук, Новые кавказские клады. 1924; G. Tschubinaschwili Fund von Sargweschli. Изв. Кавказского историко-археологического института, III, 1925, Тифлис; გ. ტუტინიშვილი, იბერიის საპროვინციო საკითხისათვის ლიხთიმერეთში, ისტ. რ. ინ-ტის შრომები, I, 1955; მისივე, არქეოლოგ. ძეგლები სარგვეშიდან (ხელნაწერი), რომ სურამელა-ჩხერიმელას ხეობები ძველი გზის ზონაში უნდა ექცეოდნენ, კარგად დასტურდება ამ უკანასკნელთან აქ ჩატარებული სადგურებო მუშაობის შედეგადაც. ნმედველობაში ექვემდებარება გ. ტუტინიშვილის მიერ ზემოხსენებულ რაიონში ჩატარებული საველე სამუშაოები.

² გამონაკლისია მცხეთა. ქართლს. ძველი დედაქალაქი მტკვრის ორივე ნაპირზე იყო გაშენებული.

³ ი. ლორთქიფანიძე, დსაზ. ნაშრომ., გვ. 332.

თოვდება და ზოგ მათგანს ხშირად მეტად შორეული პარალელები მოეძებნება. იზრდება ფუფუნების საგნებისა და სამკაულების დამზადება დასავლურ ყაიდაზე. ძლიერდება ფულის მიმოქცევა.

რომ ანტიკური ურბნისი გასათან იყო დაკავშირებულ, კარგად ჩანს წერილობითი წყაროებიდანაც. მხედველობაში გვაქვს ცნობები ქართველთა განმანათლებლის წმ. ნინოს ქართლში მოსვლის შესახებ. „...წარმოვემართე მათათა ზედა ჯავახეთისათა, რათა ვცნა თუ სადით არს მცხეთაჲ. და მივემთხუე მათათა ზედა ტბასა დიდსა გარდამდინარესა, რომელსა ერქუა ფარავნაჲ. და დაღდეგ მუნ ორ დღე ვითხოვე საზრდელი მეთევზოთაგან და განეძლიერდი ძალითა მით საზრდელისთა და მადლი შევიწყო ღმერთსა. და მწყემსნი იყვნეს მასვე ადგილსა, და კმულვიდეს საკმლავსა ღამისასა, სამწყსოთა შინა მათთა. და ხალოდეს ღმერთთა მათთა და წყეულთა არმაზს და ზადენს და უთქომიდეს შესაწირავთა. რაჟამს მოვიდეთო. დილასა ადრე მივე და ვკითხე ერთსა მათგანსა, თუ: რომლისა სოფლისანი ხართ თქუნ? ხოლო მან მომიგო მე: ზოგნი დაბით და ზოგნი საცურკლოთ და ზოგნი ქინჯარელნი და რაბატელნი ქალაქისა მცხეთისანი, სადა ღმერთნი ღმერთობენ და მეფენი მეფობენ. მივხედნე მათთა ჩრდილოსთა. რომელ დღეთა ზაფხულისთა სავსენი ჩნდეს ჰაერითა და თოვლითა სასტიკითა. და შევძრწუნდი ფრიად და ვთქუ: უფალო, უფალო, მიმიღე სული ჩემი ჩემგან. და მოვიღე ლოდი ერთი და დავიდევ სასთუნალად თავსა და გარდასადინალსა მის ტბისსა დაიძინე... გარდმოსადინალსა მის ტბისსა მოვეყე და წარმოვემართე და იყო ღინება წყლისა დასავლით კერძო და მიუღდე წყალსა ამას. და მივემთხუე გზათა ძნელთა და ფიცხელთა. და ვნახე ქირნი ღიდნი გზათა მათგან და შიშნი მხეცთაგან, ვიდრე არა მივიწიე, სადა იგი იწყო წყალმან ღინებად აღმოსავლეთით. მაშინდა იქმნა მოღონება ჩემი და ვპოვენ მოგზაურნი და შევემოყსიე მათ და მოვიწიე სანახებსა ქართლისსა და ოტბნისსა“³⁴.

წყაროს მოტიანილი ადგილის განხილვით მასში აღწერილი ამბის რეალურობის საკითხი არ გვაინტერესებს, არამედ გვინდა შევვხვთ მასში აღწერილ გზას, რომელიც ურბნისზე გადიოდა.

ცნობის მიხედვით ნინო სომხეთიდან წამოსულა ქართლისაკენ. წყაროს ავტორი ზოგი გამონაკლისის გარდა არ იძლევა გზაზე მდებარე პუნქტების სახელებს, ამდენად მთლიანად ტრასის წარმოდგენა შეუძლებელია, თუმცა ეს ამ შემთხვევაში ჩვენ მიზანსაც არ შეადგენს. მიუხედავად ამისა, შეიძლება გავკრით მაინც შევვხვთ იმ გზას, რომელსაც უკავშირდება ნინოს ქართლში შემოსვლა. Tabula Peutingeriana-ს მიხედვით, რომელიც IV ს. მეორე ნახევარშია შედგენილი, შესაძლებელი შეიქმნა დადგენილიყო ერთ-ერთი ცნობილი გზა, რომელიც სომხეთის დედაქალაქს არტაშატს აკავშირებდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ცნობილ პუნქტთან სევასტოპოლისთან³⁵. ვფიქრობთ ამ გზის მონაკვეთთან უნდა გვქონდეს საქმე წმ. ნინოსთან დაკავშირებით. არტაშატიდან

³⁴ ვ. თაყაიშვილი, Описание рукописей „Общества распространения грамотности среди грузинского населения“, II, Тифлис, 1906—1912 гг., გვ. 750.

³⁵ ზემოხსენებული გზის, ასევე პუნქტების ლოკალიზაციასთან დაკავშირებით იხ. K. Miller, Itineraria Romana... Stuttgart, 1916, Я. А. Манандян, О торговле и городах Армении; С. Т. Еремян, Торговые пути Закавказья в эпоху сасанидов, ВДИ, 1939, № 1: 6. ლომოური, ძველი საქართველოს საგაქრო გზების საკითხისათვის, ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორ. ინსტიტ-ის შრომები, IV, 1958.

გზა გავილიდა ანტარაკზე (Tab. Pent. Strangira), შემდეგ კონდაქსესზე (T. P.—Candesos), კულიჯანზე, (T. P.—Misium) და შოალწვედა ფარავნის ტბის სამხრ. ნაპირებს პოგასთახ (T. P.—Pagas). ეს პუნქტი ქართულ წყაროებში ფოკანის სახელითაა ცნობილი²⁶. სწორედ აქედან იწყება თხრობაც ნინოს ქართლში შემოსვლისა. „ტბასა ღიღსა გარდამდინარესა“ ნიშნავს მდინარეს, რომელიც ტბიდან გამოდის, ფოკანიც (პოგა) სწორედ ფარავნის წყლის ნაპირზე მდებარეობს, იმ ადგილზე, საიდანაც მდინარე გამოსდის ტბას. ექვს გარეშეა ნინო პოგას მოსულა, სადაც ორ დღეს გაჩერებულა. გზის მონაკვეთი, რომელიც Tabula Peutingeriana-ს მიხედვით მოვიხსენიეთ, გადმოდიოდა აბოცზე (resp. აზოცი) და შემდეგ მიმართებოდა ფარავნისაკენ. რომ ქართლიდან სომხეთს მიმავალი გზა ახ. წ. პირველ საუკუნეებში აბოცზე იდო წერილობითი ცნობებიდანაც ჩანს; ე. წ. ორმეფობის ხანაში, ლეონტი მროველის სიტყვებით „მეფენ-ქართლისანი მცხეთით გაემართოდნან სომხითს გზასა აბოცისსა“-ით²⁷ ტაბულა პეიტინგერიანას მიხედვით პოგას შემდეგ დასახელებულია Apulum რომელიც ეთანხმება ქართულ აბულს. აბულის სახელით ცნობილია მთა ახალქალაქის ჩრდ. აღმ.-ით და სოფელი ახალქალაქის აღმ.-ით, თითქმის შუა გზაზე ფოკანსა და ახალქალაქს შორის. ეს გზა უმოკლესია ფოკანიდან ახალქალაქისაკენ (და არა მდინარის გაყოლებით). რომელიც სჭრის სამსარის მთებს და ახალქალაქთან გამოდის. აქედან გზა ორი მიმართულებით მიდის: ერთი ჭავჭავაძის მტკვრის გასწვრივ, ხერთვისით ახალციხისაკენ, და მეორე, ცსრაწყაროს გადასასვლელითა და ციხისჭერით მტკვრის ხეობისაკენ (ამ გზას დღეს ბაკურიანის გზას ეძახიან). ეს უკანასკნელი დაახლოებით სურამთან უერთდებოდა ცნობილ მტკვრის საქარავნო გზას, რომელიც შორაპნიდან ჩხერიმელასა და სურამელას ხეობით ჩამოდიოდა. შემდგომი მონაკვეთი ჩვენთვის უკვე ცნობილია. როგორც წყაროდან ირკვევა, წმ. ნინოს პირველი გზა გამოუყენებია: „გარდმოსადინალსა მის ტბისსა მოვეყე და წარმოვემართე და იყო დინება წყლისა დასავლით კერძო და მიუდევ წყალსა მას“.

„შიშნი მხეტავან“ და „პირნი დიდნი გზათა“ იცვლება, როდესაც იგი გამოვა მტკვრის გზაზე და შეხვდება მგზავრებს. არ შეიძლება არ დაეინახოთ ორი კონტრასტული მომენტი სხვადასხვა გზისა, შიშის ნაცვლად „იქმნა მოლხინება ჩემიო“ და აქ აშკარად იგრძნობა. რომ ავტორს სურდა გადმოეცა კეთილმოწყობილი გზა, სადაც უხიფათოდ შეეძლო მგზავრს სიარული. ეს უკანასკნელი მთავარი ფაქტორი იყო სავაჭრო გზების კეთილმოწყობისათვის; „ქარავანსა ვერვინ ძარცვიდა ამერი და იმერიო“, სიხარულით შენიშნავდა ლაშა გიორგის დროის მემართიანე²⁸. ერთი სიტყვით, ახ. წ. IV საუკუნისათვის წერილობითი ცნობის მიხედვით ურბნისზე გადიოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზა, რომელმაც თავისი არსებობა კარგა ხნით ადრე დაიწყო და ამ დროისათვის საკმაოდ მნიშვნელოვანია.

კიდევ ერთი გარემოება უნდა აღვნიშნოთ: წმ. ნინოსთან დაკავშირებით მტკვრის გზა აუცილებლად ის სატრანზიტო გზაა, რომელზედაც ადრე ვილაპა-

²⁶ ფოკანში დღესაც არის შევონახული ციხის ნანგრევები, სადაც ძველი ფენებიც არის მოსალოდნელი.

²⁷ ქცა, 1, გვ. 48.

²⁸ ქცა, 1, გვ. 69.

რაცეთ. ამასთანავე ურბნისი ქართლის მტკვრისპირეთის პირველი ქალაქია. რომელიც უნდა შეხვედროდა დასავლეთიდან მომავალ მგზავრს. ამდენად საესკებთ ბუნებრივია, რომ წყაროებმა მას გვერდი ვერ აუარეს და საკმაოდ დამაჩერებლადაც ისტორიული გეოგრაფიის თვალსაზრისით, წმ. ნინო სწორედ ურბნისს დაუკავშირეს.

აქვე, იგივე წერილობითი წყაროები ურბნისთან დაკავშირებით კიდევ ერთ მნიშვნელოვან ცნობას გვაწვდიან. მხედველობაში გვაქვს ურბნელთა მცხეთას გამგზავრების სურათი: „...დღესა ერთსა აღიძრნეს ერნი ძლიერნი და ურცხუნი სომრავლითა, მით ქალაქით (ლაპარაკია ურბნისზე, ლ. ქ.) წარმავლნი დიდად ქალაქად მცხეთად, რომელ იყო საჭდომელი დიდთა მეფეთაჲ. ვაჰრობად და ლოცვად არმაზ-ლეთისა მათისა“³⁹. ამ ცნობის მიხედვით ირკვევა შემდეგი:

1. მცხეთას მიემართებიან „ერნი ძლიერნი და ურცხუნი სომრავლითა“, ე. ი. ვაჰრობას ეწევა ქალაქის მოსახლეობის დიდი ნაწილი, რომელიც, სავარაუდოა ქონებრივი მდგომარეობის გამო მსახურებს „ძლიერნის“ ეპიტეტს. „ერნი ძლიერნის“ სახით საქმე უნდა გვქონდეს ქალაქის მოსახლეობის ერთ ჯგუფთან, რომლის საქმიანობაც ვაჰრობაა და ამითია იგი ძლიერი. ლეონტი მროველის მიხედვით ისინი არიან „ერნი დიდნი“⁴⁰.

2. ურბნელთა მთავარი სალოცავი მცხეთაშია, რომლის მონასულებაც მათ დროდადრო უხდებათ.

3. მცხეთაში სავაჰროდ წასვლას თან სდევს სარიტუალო ცერემონიალის შესრულება.

4. მცხეთას სავაჰროდ წასვლა ხდება განსახლვრული დროის მონაკვეთში („დღესა ერთსა“). არ არის გამორიცხული, რომ სარიტუალო დღესასწაულების დროს იმართებოდა დიდი ბაზრობა, სადაც სხვადასხვა მხრიდან მიემართებოდნენ არმაზ-ლეთის სალოცავად. ეს უფრო მართებულად გამოიყურება თუ იმავე ცნობას დავუჯერებთ. სწორედ აქ „ხედვიდა წმინდა ნინო ცეცხლის მსახურთა მათ ერთა მოგუებასა და ცთობასა“⁴¹. წყაროს მიხედვით ირკვევა, რომ საქმე გვაქვს ქვეყნის საერთო საეკლესიო დღესასწაულთან, რომელშიც მეფის კარიც იღებდა მონაწილეობას⁴².

ზემოთ განხილული ცნობის მიხედვით ირკვევა, თუ რაოდენ მაღალ დონეზე უნდა ყოფილიყო ურბნისის საქალაქო მეურნეობა, რომელიც აუცილებლად დაკავშირებულია ვაჰრობასთან, ამ შემთხვევაში მცხეთას სავაჰროდ წასვლა მხოლოდ ერთი მომენტია ურბნელთა ცხოვრებაში. აქ, რა თქმა უნდა, მთავარი. წყა-

³⁹ ვ. თაყაიშვილი, Описание рукописей, II, გვ. 750.

⁴⁰ ქცა, I, გვ. 89.

⁴¹ ქცა, I, გვ. 88.

⁴² სხვათა შორის უფრო გვიანაც ქალაქად ლოცვად წასვლას ყოველთვის თან სდევდა ხოლმე დიდი ბაზრობის მოწყობა, სადაც თავს იყრიდნენ სხვადასხვა კეთილდანი ჩამოსული მლოცველ-ვაჰარნი. რელიგიური დღესასწაულები და ბაზრობანი ხშირად იქცეოდნენ ხოლმე სახ. ლ. მწიფო საქმეების ტრიბუნად. კარგადაც ცნობილი თუ რა დიდი როლი შეასრულა მექამ და უი-გელწლიერად აქ გამართულმა მლოცველ-მუსლიმთა ოთხთვიანმა ბაზრობებმა არაბთა ახლად-შობილი თეოკრატიული სახელმწიფოს განვითარებაში. დაახლოებით ასეთივე კუთხით უნდა განვიხილოთ ქართული წყაროს ცნობაც, რომელზედაც ჩვენ ზევით უკვე გვქონდა საუბარი. ქართულმა ქრისტიანობამ ზემოხსენებული ტრადიცია მიიღო და არ დაკარგა, ამასთანავე ახალი რელიგია შემოიღო რა ჩვენში, მეტნაყლებად დასრულებული სახით. თეოკრატიული საწყისები შეერწყა საეროს და ზღვარი მათ შორის იმთავითვე დაიღო.

როს მიხედვით. რელიგიური ამბები და ავტორის სურდა დაენახებინა მკითხველისათვის წარმართული რელიგიური მოძღვრება და დაეკავშირებინა იგი ახალი რელიგიის მქადაგებლისათვის. სხვა ამბებს, როგორც ქეშმარიტსა და უცილობელს. იგი ვერ უგულებელჰყოფდა და ამიტომ მას სხვათა შორის გადმოსცემს. ავტორის თხრობის მთავარი მიმართულება არ ავიწყდება და მასველსაც ყოველთვის მასზე სვამს. ამ შემთხვევაშიც მან გარდა რელიგიური ცნობებისა, სხვა მასალაც მოგვცა, რაც რამდენადმე გვეხმარება ანტიკური ურბნისის სურათის წარმოდგენაში. მცხეთა-ურბნისის ურთიერთობა საუკეთესო ნიმუშია ანტიკურ ქალაქთა ცხოვრებაში, რაც, რა თქმა უნდა, მხოლოდ მათით არ შემოიფარგლებოდა. მათი სამოქმედო ასპარეზი უფრო დიდი იყო და მნიშვნელოვანი.

წერილობითი ცნობის მიხედვით ნინო ურბნისში, ებრაელთა უბანში გაჩერებულა; სადაც საკუთარი სამლოცველო—ბაგინი ჰქონიათ⁴³; „შევიდა ბაგინსა ჰურიათასა ენისათჳს ებრაულისა, და დაყო მუნ თუე ერთი და განიცდიდა ძალსა მის ქვეყნისასა“. აქ უნახავს მას „ერი უცხოთა თესლთა ღმერთთა მსახურთა; რამეთუ ცეცხლსა, ქვათა და ძელთა ღმერთად თაყუანისცემდეს“⁴⁴. როგორცა ჩანს, „ერბნელთა წარმართულ პანთეონში საკმაოდ ძლიერად გამოიყურება „ცეცხლთა, ქვათა და ძელთა“ თაყვანისცემა. ჩვენ ადრე, მდიდრული სამარხის ინვენტარის განხილვისას, ცალკეული ნივთების გამოსახულებანი ცეცხლის და შესაბამისად ცხენის კულტს დაუფუჯავშირეთ. ცხენის კულტის შემოსვლა-გავრცელება ურბნისში, როგორც აღნიშნული იყო არქეოლოგიური მასალებით, განსაკუთრებით ე. წ. აქემენიდური ხანიდანაა სავარაუდებელი. ჩვენი ნაშრომის დასკვნითი ნაწილის დასაწყისში უკვე გვქონდა ლაპარაკი „ქვაცხელების“ შესახებ და ვარაუდი „ქვაცხელების“ „ქვა-ცხოველთან“ გათანაბრებისა, ზემოხსენებული ცნობის სასარგებლოდ ლაპარაკობს. რაც შეეხება ხის კულტს, იგი ძლიერ გავრცელებული ყოფილა საქართველოში და წყაროს ცნობა ამდენად, შესაძლებელია; არ იყოს მოკლებული რეალურობას.

ნაქალაქარის XVI-2 უბნის ერთი ნაწილი, რომელიც 1957 წ. ითხრებოდა, წარმართული საკულტო დანიშნულების ადგილს წარმოადგენდა. აქ სხვადასხვა ქვევრის ნატეხებთან ერთად დადასტურებულია ქვევრის პირიც, რომელზედაც სარიტუალო ხასიათის არამეული წარწერაა ამოკაწრული. „სამსხვერპლო“, „მსხვერპლად შენაწირი“. ასე იკითხება წარწერა. ჩანს, ადგილი „მარანი“ საკულტო იყო, ქვევრებში კი ინახავდნენ საკულტო, შენაწირ სითხეს. არამეულ-არმაზულ წარწერიანი ქვევრის ფენა გვიანანტიკური ხანისაა. წარწერის რელიგიური ხასიათით იგი წარმართულ პანთეონთან უნდა დაეკავშიროთ.

ურბნისის ნაქალაქარის არქეოლოგიური გათხრების ერთ-ერთი ძირითადი შედეგი ის არის, რომ წარმოჩენილია ადრეული ფეოდალური ხანის ქალაქი. აქ თანამიმდევრულად გამოვლენილია უძველესი სამოსახლო, ერთ-ერთი პირველი

⁴³ სხვათა შორის ურბნისის ტოპონიმიკაში დღესაცაა შემორჩენილი სახელი „ნაურიალი“. იგი ნაქალაქარის დას-ით მდებარეობს; იქ, სადაც ექსპედიციამ 1958 წ. გათხარა პატარა ნაეფლესიარი. ურბნელთა გადმოცემით ეკლესია წმინდა ნინოს სახელს ატარებდა. სამწუხაროდ აქ არქეოლოგიური მასალა სულ არა ყოფილა დადასტურებული, არქიტექტურულადაც ვერაფერს ვაძლევს თარიღის მხრივ. „ნაურიალი“ შეიძლება სწორედ ებრაელთა უბანზე მიუთითებდეს.

⁴⁴ ქცა, გვ. 1, 87.

⁴⁵ იქვე.

ქართული ქალაქი და აგრეთვე ადრეფეოდალური ხანის ქალაქიც, რომელიც VIII ს-მდე არსებობს. მისი ქალაქობის ბოლო პერიოდის შესწავლა განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა, რადგან ადრეფეოდალური ხანის ქართული ქალაქებზე ნაკლებადაა შესწავლილი და ამდენად მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება.

IV—V სს. ძეგლებიდან ძირითადად სამარხები და ნაგებობებია გათხრილი. სამარხიერი მასალა, და განსაკუთრებით კი კერამიკა (IV ს. სამარხებიდან), გვამლევს ზოგ ძირითად სახელმძღვანელო ფორმებს, რომლის მისედვითაც შეიძლება ვილაპარაკოთ ამ დროის კერამიკულ წარმოებაზე. ეს გარემოება მით უფრო აღსანიშნავია, რომ ამ დროის სამარხებში, რომლებიც გათხრილია არმაზის ხევის, სამთავროს, რუსთავის და სხვა სამაროვნებზე, თიხის ნაწარმი, იშვიათი გამოწკლისის გარდა არა გვხვდება. ურბნისში კი ამ დროის თიხის ნაწარმის რამდენიმე სახის გამოყოფა შეიძლება. ეს უმთავრესად პატარა ზომის ჭურჭელს შეეხება (სურ. 30. ტაბ. XX—XXXIII). სხვადასხვა სახის დიდი ზომის ჭურჭელი წარმოდგენილია საცხოვრებელი შენობების დამწვარი და ხელუხლებლად ჩვენამდე მოღწეული ოთახებიდან, რომელთა დაქვეყნაც V ს. ბოლოს ევულის-ხმობთ. (სურ. 38—40; ტაბ. XXX—XXXIII).

V ს. ძეგლებიდან ყურადღებას იმსახურებს ლითონის ნივთების განძი (სურ. 45. ტაბ. XXXIV—XXXV) და მარცვლეულის საწყობი, გათხრილი 1957 წ. XX-3 უბანზე. მარცვლეულის მარაგი ნახევარი მეტრის სისქით დაგროვილი იყო იატაკზე, დამწვარი და დანახშირებული. როგორც ანალიზით გაირკვა, მარცვლეულში მხოლოდ ხორბალია წარმოდგენილი ე. წ. რბილი ჭიშისა *Triticum Vulgare Host.*

როგორც ვეარაუდობთ, V საუკუნის ბოლოსათვის ურბნისს რაღაც უბედურება დასტყდომია თავს, საფიქრებელია ერთ-ერთი შემოსევისას ქალაქი დაუზღრევიათ. განადგურების კვალი — ნაცრის სქელი ფენები მთელ ნაქალაქარს გასდევს. გათხრებით გამოვლენილი მასალების მიხედვით ეს უკვე მეორე შემთხვევაა ქალაქის განადგურებისა (პირველი დანგრევა ქალაქისა ელინისტურ ხანაში მომხდარი). XX უბანზე 1960 წელს გაითხარა ნაგებობის საინტერესო კომპლექსი, რომელიც რამდენიმე სათავსოსაგან შედგებოდა. არქეოლოგიურმა მასალამ ოთახებთან ხელუხლებლად მოაღწია ჩვენამდე. უმთავრესად წარმოდგენილია დიდი ზომის დერაგები და სხვა საოჯახო ჭურჭელი. ერთ-ერთი ოთახის იატაკზე დადასტურებულია ხელსაფეკვაი, რკინის აბჯრისა და მახვილის ნაწილები (სურ. 41) და სხვა. ჭაჭვის პერანგის აღმოჩენა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მომენტი ურბნისის არქეოლოგიაში, რამდენადაც ასეთი აღმოჩენის სულ რამდენიმე შემთხვევაა ცნობილი; თავილონში, კლდეეთში (I—II სს.). ზურტაქეტში (XI ს.) და დმანისში (XII—XIII სს.) აღმოჩენილი ჭაჭვის პერანგების შემდეგ ურბნისის მონაპოვარი განსაკუთრებით იქცევს ყურადღებას. რადგან ამდროის შეკუთრებულობის შესახებ ძალიან ცოტა რამ გავაჩნია.

ნაგებობების ამავე კომპლექსშია დადასტურებული ყურძნის წიწვნების საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ნიმუშები. ურბნისში ყურძნის წიწვნები მანამდე საზღვრისაა დამოწმებული, XXXV უბნის ერთ-ერთ სამარხში, XXXII უბანზე და XVI უბანზე. პირველი მათგანი გვიანანტიკურ სამარხშია აღმოჩენილი. პროფ. მ. რამიშვილის აზრით იგი კულტურული ვაზის ტიპური წარმომადგენელია. მაგრამ ძნელი დასადგენია თუ რომელ ჯიშთან გვაქვს საქმე. რადგან მსგავსი ვა-

ზის წიწები ამჟამად გავრცელებულ ქართულ ჯიშებს არ ახასიათებს. XXXII უბანზე. 1957 წელს აღმოჩენილი წიწა მორფოლოგიური ნიშნებით უახლოვდება ქართლში გავრცელებულ ვაზის უძველეს ჯიშს გორულ მწვანეს. XVI უბანზე აღმოჩენილი ყურძნის წიწა თავისი მორფოლოგიური ნიშნებით უახლოვდება ვაზის უძველეს ჯიშს, რომელიც ქართლში ყოფილა გავრცელებული ხარის-თვალას.

ყურძნის წიწები, რომლებიც „დამწვარი ნაგებობის“ ერთ-ერთი სათავსოს თიხის ქერქელში აღმოჩნდა, ერთი და იგივე ჯიშის ყურძენს არ მიეკუთვნება. ნაწილი კულტურული ჯიშისაა, ნაწილი კი უახლოვდება ველური ვაზის წიწებს⁴⁶.

IV—V სს -ში სამარხთა გავრცელებული სახეა ორმოსამარხები, უმთავრესად კი ორმოსამარხები, სადაც მიცვალებულებს ხის ძელები აქვთ შემოწყობილი. ასეთნაირად ვრცელდება და შემოდის ხის ძელებით შეკრული სარკოფაგები. რომლებიც უმთავრესად კოლექტიური დაკრძალვისთვის გამოიყენებოდა. ამავე დროს ურბნისში ხმარებაშია თიხის სარკოფაგებიც. მათ ხის სარკოფაგების მსგავსად კოლექტიური დაკრძალვისათვის იყენებდნენ. თიხის სარკოფაგები ძირითადად უინვენტარიზებულია.

IV ს. სამარხებში არქეოლოგიური მასალა კარგად არის წარმოდგენილი. თიხისა და მინის ნაწარმის გვერდით ვხვდებით ძვირფას ნაკეთობასაც (სურ. 34), რომელსაც შემორჩენილი აქვს ანტიკური ტრადიციები. ვარაუდით, IV ს. ინვენტარიან სამარხთა უმეტესობა ქალაქის საშუალო შეძლების მოქალაქეთა საკუთრება უნდა იყოს.

ჩვენ შევეცადეთ, რომ სამარხეული მასალის სხვადასხვა თავისებურებებით თუ დაკრძალვის წესის მიხედვით ცალკე გამოგვეყო IV—V სს. სამარხები. შედარებით IV ს. სამარხებთან აქ ფეოდალიზაციის ნიშნები უფრო საცნაურია, თუმცა დაკრძალვ. ს წესის მიხედვით ისინი უფრო წარმართულ-ქრისტიანული უნდა იყვნენ; რიცხობრივად სამარხეული ინვენტარი IV—V ს. სამარხებში გაცილებით კლებულობს. მასალის ხასიათიც ამჯერად უკვე ადრეული ფეოდალური ხანისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს ამჟღავნებს.

ურბნისის ქალაქობის ბოლო პერიოდი (VI—VII სს.) არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, ასევე სტრატეგრაფიულად ცალკე ფენად გამოიყოფა. განსხვავებით წინა პერიოდის ძეგლებისაგან აქ უმთავრესად სამეურნეო ხასიათის ნაგებობების ნაშთებია გამოვლენილი, უფრო ფრაგმენტულად კი საცხოვრებელი ნაგებობანი. არქეოლოგიური მასალის უდიდესი უმთავრესობა ნაგებობების გათხრების დროს არის აღმოჩენილი.

ზედა ფენის კერამიკული ნაწარმი რამდენადმე ენათესავება IV—VI სს. ფენაში აღმოჩენილ თიხის ნაწარმს, თუმცა ვხვდებით ახალ-ახალ ფორმებსაც. ერთი რამ ადვილად საცნაურია: IV—VI სს. კერამიკაში კიდევ ვხვდებით პრიალა ზედაპირიან ნაწარმს ანტიკური ნაკეთობის მსგავსად რომ არის დამზადებული.

⁴⁶ „დამწვარი ნაგებობებში“ აღმოჩენილი ყურძნის წიწების ანალიზი ეკუთვნის პროფ. მ. რამიშვილს და პროფ. დ. ტაბიძეს, ადრე აღმოჩენილი წიწები განსაზღვრა პროფ. მ. რამიშვილმა.

ლი, ზედა ფენაში კი თხელეცეიანი ნაწარმი იშვიათი გამონაკლისით გვხვდება, ძირითადად, თიხის ნაწარმი სქელეცეიანია.

ღარიბულად გამოიყურება მიწის ნაწარმი. ძლიერ გავრცელებული სასეა წრიულფაცეტებიანი, სქელეცელიანი მიწის ჭურჭლები (სურ. 53). სხვა სახის ჭურჭლის ფრანგმენტები იშვიათად თუ გამოერევა.

ნაქალაქარის ადრეფეოდალური ხანის ფენების გათხრისას ყველაზე თვალშეშინებულად გარემოებაა ქვევრების სიჭარბე. ქვევრები ყოველი ფენის ნაბიჯზე ჩნდებოდა. ქვევრები ხშირად ჩნდება ხოლმე თვით სოფლის ტერიტორიაზედაც შემთხვევითი მიწის სამუშაოების დროს. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ნაქალაქარზე ათამდე მარანია გათხრილი, სადაც პითოეული საშუალოდ 13—15 ქვევრს შეიცავდა, ადვილი წარმოსადგენია თუ რა ადგილი ეჭირა მელენეობას ქალაქის ეკონომიკაში.

ქვევრების გარკვეულ რიცხვს, როგორც თავის დროზე გვქონდა შენიშნული, ყელზე ჭვარ- აქვს გამოსახული. რაც ხელსნის ნიშანი არ უნდა იყოს. ვფიქრობთ, აქ საქმე უნდა გვქონდეს საეკლესიო საკუთრებასთან. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მარნების გარკვეული რაოდენობა, თუ არა მთლიანად, რომლებიც ექსპედიციამ გათხარა XVI და XX უბნებზე. საეკლესიო საკუთრებას წარმოადგენდა. ეს დღეს შემორჩენილი გადმოცემითაც დასტურდება. ერთ მეტად საყურადღებო გარემოებას უნდა მიაქციოთ ყურადღება: XVI-2 უბანზე გვიანანტიკურ ფენაში დადასტურებულია ქვევრების ნატეხები, რომელთაგანაც ერთ პირის ნატეხზე ერთსიტყვიანი არამეული წარწერა იყო მოთავსებული. წარწერის რელიგიური აზრი („სამსხვერპლო“, „მსხვერპლად შენაწირი“) ქვევრებს თუ მარანს წარმართულ პანთეონთან აკავშირებს.

ვფიქრობთ, ასევე საეკლესიო, რელიგიურ ხასიათს ატარებდა ადრეფეოდალური ხანის მარანიც, რომელიც სტრატეგრაფიულად ზედა ფენას წარმოადგენს. შინაარსით ჩვენ მიერ განხილული ზედა ფენის მარანი მემკვიდრეა უფრო ადრეული, არმაზულ-არამეული წარწერიანი ქვევრისა და სათავსოსი, სადაც ქვევრები იყო მოთავსებული. წარმართული ღვთაების კუთვნილი სამსხვერპლო ადგილი წინასაფხურია ქრისტიანული ეკლესიის მარნების. წარმართული და ქრისტიანული რელიგიების ასეთი დამოკიდებულება სავსებით კანონზომიერად უნდა ჩაითვალოს. მთელი პროცესის თანამიმდევრობა ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ:

გვაქვს წარმართული ერთ-ერთი უბნის სამლოცველოები („ბაგინი“) შესაბამისი სამსხვერპლო ადგილით. ასეთივე სამლოცველოები უბნების მიხედვით ანტიკურ უბნისში შესაძლებელია ყოფილიყო სხვაც.

ქრისტიანული რელიგიის შემოსვლამ მოსპო წარმართული ძეგლები და გაანადგურა.

IV და განსაკუთრებით V საუკუნეები სოციალ-ეკონომიური თუ პოლიტიკური ცვრების ხანაა. ჩვენში ქრისტიანობის გავრცელების სხვადასხვა მიზეზთა შორის ერთ-ერთი უნდა იყოს ადგილობრივი ელემენტის დაპირისპირება უცხო მეტოქეებთან. ახალი რელიგიის მიღებით ქართლის ახლადშობილი ფეოდალური ერთეული უპირისპირდება უცხო. იღვიძებს ეროვნული თვითშეგნება, სასტიკი ბრძოლა გამოცხადდა უცხო მოშენებს უცხო რელიგიურ წესებთან ერთად. შემოდის ქართული დამწერლობა.

წარმართული ბუდეები შესაბამისი სარიტუალო თუ სხვა ადგილებით მოიხსნა.

მაგრამ ხალხში იმდენად ძლიერია წარმართული გადმონაშთები და პატრიარქალური ძველი ღვთაებისადმი, რომ ხშირად ძველ საეკლესიო ადგილებზე აგებენ ახალ, ქრისტიანულ სამლოცველოებს.

წარმართული ურბნისის საეკლესიო ნაგებობების თუ „ბაგინთა“ შემკვიდრება ურბნისის ქრისტიანული ტაძარი — აგებულდ ძველი რელიგიური ნაშთების ნანგრევებზე.

ახალი რელიგიური ძვრები ჩვენში ფეოდალური ურთიერთობის ჩასახვასა და აღმავლობასთანა დაკავშირებული. ურბნისის საეპისკოპოსო ტაძარი ერთ-ერთ ძლიერ ფეოდალურ სენიორიად იქცა. წარმართული ურბნისის საეკლესიო ადგილები ქრისტიანული ეკლესიის საკუთრებად ცხადდება.

გვიანანტიკური. წარმართული სამლოცველო „მარნის“ ადგილზე ჩნდება ახალი მარანი — ქრისტიანული ეკლესიის საკუთრება. სწორედ ამიტომ, რომ ადრეფეოდალური ქვეყნების უმრავლესობას ქრისტიანობის სიმბოლო — კვარი ამჟღავნებს.

საეკლესიო სენიორიის პირობებში, ურბნისი „ქალაქური“ ელემენტები, მკვეთრი დაცემით ხასიათდება. უფრო მეტიც, IV საუკუნის ბოლოდან და, განსაკუთრებით V საუკუნიდან ურბნისის დიდი ნაწილი და ეგების მთლიანად: საეკლესიო მამულად იქცევა. ამან კი გამოიწვია საქალაქო მეურნეობის სახეების რამდენადმე დაცემა, რაც ასე კარგად იყო წარმოდგენილი ანტიკურ ურბნისში.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ზემოხსენებული გარემოება კარგადაა ჩანს გადმოცემითაც. ნაქალაქარის დასავლეთი ნაწილი, რომელსაც ექსპედიცია სწავლობს, ცარიელია. ხალხი გაურბის აქ დასახლებას, „ეშმაკეულია“ გადმოგვცემენ ადგილობრივნი, ანდა „წმიდა სტეფანესიაო“. ადგილის ეშმაკეულად გამოცხადება უნდა დაუკავშირდეს წარმართულ სამლოცველოებს, რომელთა განადგურების შემდეგაც იგი ეშმაკების ბუდედ და შესაბამისად „ეშმაკეულად“ ცხადდება. სხვა შემთხვევებში პატრიარქალური წარმართული სამლოცველოებისადმი რჩება ხალხში და თუ აქ ქრისტიანული ეკლესია ვერ იგება, რჩება ნიშები მოსალოც-მოსაკითხავად. ხშირად ასეთი ნიშები (განსაკუთრებით მთაშია შემონახული, სადაც უფრო ძლიერია წარმართული გადმონაშთები) სხვა წარმართული ნიშნებითაც გამოირჩევა. ამკობენ ცხოველების რქებით, სწირავენ მსხვერპლს. და ასრულებენ წარმართულ ჩვევებთან დაკავშირებულ ცერემონიას.

ამ ადგილებს ხალხი სხვა სახელითაც იხსენიებს — „კერპების ადგილიაო“ გადმოგვცემენ. საბა ორბელიანის განმარტებით, კერპი „წარმართთ ცრუ ღმერთია“⁴⁷. როგორც ვთქვით, წარმართული სამლოცველოს ადგილებს ქრისტიანული ეკლესია დაეპატრონა. „კერპების ადგილი“, თუ „ეშმაკეული“ საეკლესიოდ გამოცხადდა და როგორც წმინდა სტეფანეს სახელის ადგილი, კვლავ ხელშეუვლად იქცა. ურბნისის ეს რაიონი VIII ს. დანგრევის შემდეგ აღარ განახლებულა. როგორც საეკლესიო მამულში აქ დასახლება კვლავ აკრძალული იყო და წმიდა სტეფანეს კუთვნილი ადგილები ღვთისმშობლის აუთენტიკური დარჩა. ასეთია ურბნელ-

⁴⁷ ს. უ. ხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა, თბილისი, 1949, გვ. 165.

თა ტრადიციულ ცდმოცემები, საიდანაც შეიძლება ღვეინახოთ, თუ რა მძაღ რელიგიურ შეტყეებას ჰქონდა აქ ადგილი ქრისტიანობის გავრცელებს პირველ საფეხურებზე: წარმართული სარწმუნოების მოსპობით („ე-რპეების ადგილი“), შემდეგ ებრაელთა განდევნით („ნაუ-რიალი“) გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ სამოქალაქო ომის ნიშნებზე. რომელიც თეოლოგიური ნიშნით მოქმედებდა. მიზეზი კი, რა თქმა უნდა, სხვა იყო; რელიგიური ფარდის უკან სოციალური ბრძოლა იყო გაჩაღებული. იშვეებოდა ახალი ფეოდალთა კლასი, რომელსაც ძლიერი იდეოლოგიური დასაყრდენი ესაჭიროებოდა.

V—VI საუკუნეებში ურბნისის ბაზილიკას აგება მზარდი სოციალური კლასის გამარჯვებას მოასწავებდა. ქართლში მრავალრიცხოვანი საეპისკოპოსო ცენტრების დაარსება ფეოდალური სენიორიების შექმნას გულისხმობდა. რამაც აღმავალი ფეოდალზაციის პროცესი უნდა დაეინახოთ⁴⁸.

ამიერიდან სოციალურმა ძვრებმა, რაც განსაკუთრებით ძლიერი უნდა ყოფილიყო V საუკუნისათვის, მთავარი როლი შეასრულეს ქალაქის ცხოვრებაში. ამიტომაც, რომ არქეოლოგიური მასალის მიხედვით ურბნისის ქალაქობის ორი პერიოდი უნდა წარმოვიდგინოთ: ანტიკური და ადრეშუასაუკუნეებისა. მონათმფლობელური და ფეოდალური. ორი მათგანი ცალკე-ცალკე საკმაოდ ხანგრძლივ ქრონოლოგიურ მონაკვეთში თავსდება. საზოგადოებაში მომხდარმა სოციალ-ეკონომიურმა ძვრებმა სახე შეუცვალა მონათმფლობელურ ურბნისს. რაც ასე კარგადაა ასახული მატერიალური კულტურის ძეგლებში. რამდენადმე თვალისწიებულა გავადევნოთ საშუალო, გარდამავალ საფეხურსაც.

როგორც აღნიშნული გვექონდა, ანტიკური ურბნისი მატერიალური კულტურის ძეგლთა დიდი სიჭარბით გამოირჩევა. განსაკუთრებით ხაზგასასმელია საქალაქო მეურნეობის მრავალი დარგის საქმიანობა. აქ კიდევ ერთხელ გამოჩნდა ის საერთო ხაზი, რომელიც მონათმფლობელურ ქალაქს ახასიათებდა. საქალაქო, წარმოების მონათმფლობელური წესის დასაყრდენად ქალაქის და საქალაქო მეურნეობის აღიარება. მონათმფლობელობის ამოსავალი წერტილი ქალაქი იყო. თითქოს და ამ დროის ურბნისზე უნდა იყოს ლაპარაკი „ნეოფიტე ურბნელის წამების“ გვიანდელი ხატოვანი ჩანართიც, სადაც ეკითხულობთ: „ესე ქალაქი მთასა ზედა დაშენებული ხილული მტერთაგან ვერ მიახლებულს გამო-ლებად, ხილულ იქმნა ღვთისაგან ვითარცა სარკე უბრუკლო. ცხოველისაგან პირ-მშოესა მავალითოსა რომელსა შიგა იხილა ღვთივ თავი თვისი. ხილულ იქმნა ბეგობართაგან და ცნობილ. ვითარმედ არა რაჟმე არს სწორ სიკეთისა მისისა. საფარუელ არს მტკიცე და განმავრცებულ სამეფო. საუწყე სულიერი უფროის ოქროსა და ქვსა პატიოსნისა. წყარო დაბეჭდილ და მტელ დაწმულ დროდ განსაღებელ და მისაღებელ, ნავთსადკურ განსუენებისა“⁴⁹.

სულ სხვა სახის მატარებელია ადრეფეოდალური ხანის ურბნისი. IV ს. მიწურულში და V ს-ში განსაკუთრებით, მონათმფლობელური ქალაქის ბზარ-ღრმავდება. იცვლება მისი ეკონომიური საყრდენი. რამაც ურბნისს ძირფესვიანად შეუცვალა სახე. დაეცა საქალაქო მეურნეობა და იგი მცირედლა არსებობს.

⁴⁸ ს. ჯანაშია, ადრეული ფეოდალიზმი, შრომები, II, 1952, გვ. 229.

⁴⁹ საქარველოს სამოთხე, გ. საბინის გამოცემა, პეტერბურგი, 1852, გვ. 309, 310.

არქეოლოგიურ მასალაში იშვიათად ვხვდებით თიხის. ზიანის თუ ძვირფასი ლითონების შესანიშნავ ნახევლავს. მათი წარმოება საგრძნობლად შემცირდა. ურბნის მეურნეობის ერთი სახის (საქალაქო) დაცემამ, მეორე სახის (სასოფლო) აღმავლობა გამოიწვია. ეს კანონზომიერიცაა, ფეოდალიზმმა ამომავალი სოფელში ჰყოფა. „თუ ანტიკური ქვეყანა ქალაქ-დან და მისი მცირე ოლქიდან გამოუღოდა, საშუალო საუკუნეები გამოდიოდნენ სოფლიდან“⁸⁰.

ახალმა დიდმა სოციალურმა გადატრიალებამ სახე შეუცვალა მონათმფლობელურ ქალაქებს. თუ IV--VI საუკუნეებში წინა ფორმაციის გადმონაშთები ცალკე ძლიერია. შემდეგში ესეც ისპობა. ასეთი მონაცვლეობა მატერიალური კულტურის ძეგლების მიხედვით კარგად შეინიშნება. მონათმფლობელობიდან ფეოდალურზე გარდამავალი საფეხური თითქმის ყველა ქართულმა ქალაქმა დასძლია. აქ საქმე გვქონდა განვითარების ინერციით დინებაზე და ამდენად კრიზისულ მდგომარეობას უკიდურესობამდე არ მიუღწევია. ამასთანავე ქართულ ანტიკურ ქალაქთა უმრავლესობა აგრძელებს არსებობას ფეოდალიზმის დროსაც. რადგან მათ საამისო პირობები გააჩნდათ. IV--VI სს. ქართული ქალაქების ფეოდალიზაციის პროცესი წერილობით წყაროებშიცაა მოცემული: საეპისკოპო ტენტრების ქალაქებში დაარსება, ასევე მათი საუფლისწულოებად გამოცხადება ფეოდალიზმის აღმავალი მსვლელობის საუკეთესო-გამოხატულებაა. მიუხედავად ქალაქის მფლობელობის საეკლესიო თუ სამეფო (საერო) ხასიათისა „მღვდელ-ერთადერთია: საქმე გვაქვს ახლადშობილ ფეოდალურ სენიორიებთან. სწრაფად არ შეიძლება აიხსნას ქალაქთა კერძო მფლობელობაში გადასვლა, რაც განსაკუთრებით გორგასალის მეფობის დროს იგრძნობა.

წარმოების ფეოდალურმა ხასიათმა თავისი დიდი დასავსე ქალაქს. ამიერიდან ეცემა საქალაქო მეურნეობის სახეები. აგი ახლა მცირე მასშტაბითაა წარმოდგენილი. ფეოდალიზმის ამომავალი წერტილი სოფელში იყო და ამდენად ფეოდალური ქალაქები „სოფლურობის“ დიდი ელემენტით ხასიათდებოდა. მათ ყველა ქალაქის სახელით მოიხსენიებენ, თუმცა ეს უმთავრესად ტრადიციის გავლენა უნდა იყოს. ჭუანშერი მურვან ყრუს ლაშქრობის შესახებ გადმოგვცემს: „მოვიდა (ყრუ—ლ. კ.) სამცხეს და დაიბანაკა არეთა ოძრხისათა. რამეთუ იყო მამრ ქალაქი იგი სახელოვანი, ძველ ნაქმართა შისტათვის (ხაზი ჩვენია—ლ. კ.).

ადრეფეოდალურ ხანაში (VI—X სს.) არ არსებობდა პირობები ფეოდალური ქალაქების წარმოშობისათვის. ამ დროს ვხვდებით ქალაქებს, რომლებიც არსებობდნენ ანტიკურ ხანაში და აგრძელებენ არსებობას შემდეგშიც. გამონაკლისი შეიძლება დავუშვათ სატახტო ქალაქებზე—თბილისზე და უჭარმაზე, რომლებიც ძლიერდებიან სწორედ ადრეფეოდალურ ხანაში. ამ თვალსაზრისით შეძლება მათზე გამონაკლისის დაშვება, თორემ როგორც ქალაქები. ისინი ანტიკურ ხანაში უნდა იყვნენ წარმოშობილი⁸¹.

ქართული ფეოდალური ქალაქის წარმოშობა ჩვენში შეადგენს ფეოდალურ ხანაზე მოდის. ვაჭრობა-ხელოსნობის ინტენსიური განვითარებით. შესაბამისი სოციალ-ეკონომიური პირობების შემთხვევაში, რაც XI საუკუნისათვის უკვე არ-

⁸⁰ მარქსი და ენგელსი. „გერმანული იდეოლოგიიდან“, ბონისი, 1946, გვ. 21.

⁸¹ ქცა. I, გვ. 234.

⁸² IV—XIII სს. ქართული ქალაქების შესახებ. განსაკუთრებული გვაქვს ვალე ნაშრომის გამოკვეთება.

ს. ბონდა. ქმნება შესაძლებლობა ქართული ფეოდალური ქ. ლაქის წარმოშობა. სათვის. ეს არის ხანა „ახალქალაქებისა“ — ახალ სოციალურ გარემოში ახალი ქალაქების დაბადებისა. ახალქალაქი, დმანისი თუ ატენი — „ახალქალაქების“ პერიოდის ქალაქებს წარმოადგენდნენ. ამავე დროს ბევრი ძველი ქართული ქალაქი შეეთვისა რა ახალ ყოფას, არნახულ აღმავლობას განიცდის (თბილისი, რუსთავი, ხუზანა). საქალაქო მეურნეობის სახეები კვლავ წინა რიგზეა წამოწეული. საქალაქო ცხოვრება, შესაბამისი იდეურ-პოლიტიკური თუ კულტურული ნიშნებით ფეოდალური ურთიერთობის ზრდის დასასრულს მოასწავებდა. შემდგომი განვითარება, როგორც პროფ. ნ. ბერძენიშვილი შენიშნავდა, შეძლებოდა მომხდარიყო მხოლოდ ახალი, ბურჟუაზიული ურთიერთობის ჩასახვის ნიშნის ქვეშ⁵¹. XVI ს-ის 30-იანი წლებიდან მოყოლებული, თავს დამტყარმა მომთაბარეთა განუწყვეტელმა თარეშმა ქვეყანა დაუძლურა და ახალი ნაბიჯების გადადგმა რამდენიმე საუკუნით შეფერხდა.

ურბნისი ანტიკური ხანის ქალაქი იყო. განვითარებული საქალაქო მეურნეობით და საკმაოდ მაღალი კულტურული დონით, რომლის ასპარეზი ვიწრო ჩაოჩოში არ ყოფილა მოქცეული. იბერიის ანტიკური დროის ქალაქები ერთ მთლიან რგოლსა ჰქმნიდნენ, რომელზედაც ქვეყნის ეკონომიური სიძლიერეც დიდ-დიდოდა დაკვიშირებული. ვაჭრობა-ხელოსნობა, გზა და ბაზარი მონათმფლობელური ქართული ქალაქების განმსაზღვრელი ნიშნებია. რომელთა გაქრობაც ქალაქს საფრთხის წინაშე აყენებდა.

ფეოდალური ურთიერთობის განვითარების პირველ საუკუნეებში საქალაქო მეურნეობას ბზარი უჩნდება და სუსტდება. ეს საერთო მოვლენაა ფეოდალიზმის ეპოქისათვის და მას ვერც ურბნისი გადაურჩა. ამიერიდან ურბნისის მეურნეობაში წამყვან ადგილს იკავებს სოფლის მეურნეობა. თუმცა ეს უკანასკნელი განვითარების მაღალ დონეს აღწევს. საქალაქო ვაჭრობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სახედ სოფლის მეურნეობის პროდუქტების ყიდვა-გაყიდვა უნდა გამოვიყენო. წინააღმდეგ შემთხვევაში ძნელი წარმოსადგენია ქალაქი ტერიტორიაზე ასობით ქვეყრის არსებობაც.

XVI უბანზე მარნის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი თიხის შეკიდული ბულის სახით რომელზედაც სასაზღრა მონოგრამა ასევე ორა სხვა ანაბეჭდია მოცემული. საქმე უნდა გვქონდეს რომელიღაც სავაჭრო ტრაქტატთან, ჩანს ხელშეუვალობის თვალსაზრისით სავაჭრო ობიექტი ყოფილა დაბეჭდილი.

როგორც აღნიშნული იყო, ფეოდალურ ხანაში სოფლის მეურნეობის დარგებს ურბნისის ეკონომიკაში წამყვანი ადგილი უჭირავს. მიწათმოქმედება, მე-
 გენახეობა-მეღვინეობა, მესაქონლეობა წინა რიგზეა წამოწეული. სოფლის მე-
 ურნეობის დარგების ასეთმა განვითარებამ ეკონომი-
 ური სიძლიერე შემატა ქალაქს, ისე რომ საქალაქო
 მეურნეობის შესუსტებით გამოწვეულ ხარვეზს იგი
 წარმატებით ავსებდა. ქალაქის ძლიერების წყარო
 შეცვალა. ეკონომიური საფუძველი კი კვლავ მაღალ
 დონის ინარჩუნებდა.

ნაქალაქარის ზედა ფენას აშკარად ემჩნევა ნგრევა-განადგურების კვალი: ეპიტრაქული და ჩალეწილი ქვევრები, ნაყრისა და ნახშირის ფენები, ომე-

⁵¹ ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს რუსეთთან შეერთების ისტორიული მხივნელობისათვის (წერილი პირველი), მნათობი, 1954, № 6, გვ. 125.

დიკ მთელ ნაქალაქარს გასდევს სქელ ზოლად, ცხადად მიუთითებს, რომ ქალაქი საფუძვლიანად დაუნგრევიათ და ცეცხლისათვის მიუციათ. წერილობითი წყაროები ურბნისის განადგურების შესახებ თითქმის არაფერს გვეუბნება და სდუმან. წნოლოდ ვახუშტი ბატონიშვილი გვამცნობს, რომ ურბნისი ყოფილა „ქალაქი ყრუსამდე“¹⁴. ე. ი. ქალაქი არაბებს დაუქცევიათ. რა ვითარებაში მოხდა მისი დაქცევა — უცნობია, ერთი კია „მან შემუსრნა ყოველნი ქალაქნი და უმრავლესნი ციხენი ყოველთა საზღვართა ქართლისათა“¹⁵, და მოინდომა დასაველეთ საქართველოში გადასვლა. არაბთა რისხვას ვერც ურბნისი გადაურჩა და აოვევთში წასვლამდე მურვანს თავისი სისასტიკის კვალი აქაც დაუტოვებია. ტყუილად რომ არ შეარქვეს მას ყრუ, გულქვა, უღმობელი და შეუწყნარებელი. „რომელ არა მიითუალვიდა სიტყუასა განზრახათასა“¹⁶ —ო წერდა ჯუანშერი. მურვან ყრუს ელაშქრობა საქართველოში VIII ს. -ის 30-იან წლებშია მომხდარი. ამავე დროს არის განადგურებული ურბნისიც. ეს თარიღი უნდა დავდოთ ნაქალაქარის ზედა ფენის დასასრულადაც.

ეს უკვე ურბნის-ქალაქის გადაწვისა და დაქცევის მესამე შემთხვევაა, როდესაც ნაცარ-ნახშირიანი ფენები მთელს ნაქალაქარზეა წარმოდგენილი. პირველი ორი განადგურება ურბნისმა განიცადა ელინისტურ ხანაში და V—VI სს. მიჯნაზე.

მურვან ყრუს მიერ VIII ს. 30-იან წლებში ურბნისის განადგურება როგორი სისასტიკითაც არ უნდა წარმოგვიდგეს ის, გადამწყვეტი მაინც არ შეიძლება ყოფილყო ქალაქის გადაშენებისათვის. ფეოდალურმა ურბნისმა თავი ვერ გაართვა ეკონომიურ სიძნელეებს. ურბნისისათვის, მისი დამწინაურებული საქალაქო მეურნეობისათვის გზა ყველაფერი იყო. VI—VII სს. ირან-ბიზანტიის ომების და არაბთა ასპარეზზე გამოსვლის დროს ცნობილი სავაჭრო გზა მოიშალა. რამაც ურბნისის ისედაც დაქვეითებულ საქალაქო მეურნეობას დიდ ზიანი მიაყენა. სწორედ მურვანს ყრუს დროისათვის ურბნისი კრიზისის წინაშე იდგა. არაბებმა ბოლო მოუღეს მას. ქალაქად „ქცევა“ ურბნისმა ეელარ შესძლო, რადგან საამ სო ეკონომიური პირობები მას უკვე აღარ გააჩნდა.

¹⁴ ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ. 1941, გვ. 74.

¹⁵ ქართლის ცხოვრება. I. თბ., 1955, გვ. 234.

¹⁶ იქვე, გვ. 233.

ГОРОДИЩЕ УРБНИСИ

(Историко-археологическое исследование)

Резюме

Урбниси расположен в 12-ти км. к западу от г. Горн, на возвышенной равнине левого берега р. Куры. Город был обнесен с трех сторон мощными сырцовыми стенами, с башнями, а также глубоким рвом (табл. II₁₋₂). На месте старого города ныне находится село того же названия.

Настоящий труд представляет собой, с одной стороны, обзор археологических материалов, добытых отрядом Урбнисской археологической экспедиции, изучавшим территорию городища в 1953 — 62 гг.; а, с другой стороны, он является исследованием исторического характера, в котором даются основные исторические моменты жизни города с древнейших времен. Такое двойное направление исследования придает книге историко-археологический характер.

Урбниси, как исторический памятник древности, обращает на себя внимание еще в прошлые столетия; своеобразный рельеф городища и грандиозное церковное сооружение V—VI вв. привлекали внимание путешественников и исследователей¹. Урбниси — один из древних городов Грузии, о котором имеются сведения в грузинских письменных источниках. Автор хроники — «Обращение Картли» (источник IX в.), а также историк XI в. Леонти Мровели упоминают Урбниси наряду с городами Мцхета, Каспи, Цунда, Хертвиси, Рустави и др. в связи с имевшим будто-бы место вторжением Александра Македонского. Урбниси город античной и раннесредневековой эпохи. В 30-х годах VIII в. нашествие арабов, возглавляемое Мерваном II (Глухим) разорили Урбниси, по словам Вахушти Багратиони (XVIII в.) «Урбниси был городом до Глухого». В дальнейшем Урбниси являлся уже незначительным населенным пунктом.

Археологические раскопки Урбниси были предприняты экспедицией Государственного Музея Грузии им. С. Н. Джанашиа по указанию проф. Н. А. Бердзенишвили². Полевые работы велись главным образом на

¹ Chardin, *Yoyage Du Chevalier Chardin*, I, стр. 157—158; Dubois de Montréaux, *Yoyage autour du Caucase*, III, стр. 183—184; П. Иселиани, Города существовавшие и существующие в Грузии, Тифлис, 1850, стр. 66-67; Brosset, *Yoyage archéologique dans la Géorgie et dans L'Arménie*, VI, Тифлис, 1851, стр. 13; П. Уварова, Материалы по археологии Кавказа, Москва, 1894, IV, стр. 141.

² О результатах работы экспедиции опубликованы статьи руководителя экспедиции в 1953 — 57 гг. Г. А. Ломтатидзе: Археологические исследования на Урбнисском городище (журн. «Мецниереба да Техника»), 1956, № 1 (на груз. яз.); Некоторые итоги археологических раскопок памятников феодальной Грузии, СА, XXVII, 1957; статьи заместителя руководителя за все годы экспедиции П. П. Закарая; К изучению жилых и оборонительных сооружений городища Урбниси, КСИИМК, 74, 1959; Городище Урбниси (журн. «Сабчета Хеловнеба», 1960, № 2, на груз. яз.); статья члена экспедиции Н. Ф. Шошашвили, Урбниси — древнейший город Грузии (журн. «Дискари», 1958, № 4, на груз. яз.); См. также Л. А. Чилашвили, Некоторые моменты археологического исследования Урбниси, на русском языке, Вестник Гос. Музея Грузии им. С. Н. Джанашиа, т. XXIV В.

трех участках: на самой территории городища, на могильнике (уч. XXV) и на земляном валу, для выявления фортификационных сооружений города³ (табл. I).

Городище Урбниси и прилегающий к нему район заселены с раннебронзовой эпохи. Поселения данного периода обнаружены не только на самом городище но и вдоль левобережья реки Куры. Древнейшие поселения исторической Шида-Картли (Внутренней Картли) за последние годы тщательно обследованы разведывательным отрядом Института истории им. И. А. Джавахишвили, под руководством проф. Н. А. Бердзенишвили, в связи с проблемой о «жилых холмах» выдвинутой им же. Разведывательным отрядом, составленным из членов Ховлинской археологической экспедиции, в 1955 году, обнаружены несколько десятков жилых холмов, доказывающих, что историческая Шида-Картли во время энеолита и в раннебронзовую эпоху была плотно населена. В эту же эпоху плодородная почва территории Урбнисского городища, пригодная для земледелия, была использована древними поселенцами. Первые поселения возникают сначала на холмах вдоль побережья Куры, а в дальнейшем, с развитием ирригации освоенная территория значительно расширяется.

Многолетними археологическими исследованиями на территории Урбниси доказано, что основой города, его первостойбищем является Хизанаант гора — древнейший жилой холм, расположенный в южной части городища. Название холма по-видимому возникло в недавнем прошлом и связано с родом обитавшим на холме.

Если проследить за названиями жилых холмов, помимо поздних наименований, таких как Хизанаант гора (в Урбниси), Бежитаант гора (в Патардзеули), Ахвледант гора (в Вани) и др., встречаются более архаичные, которые указывают на покровителя тотема обитавших на холме. Напр., Ломта гора (тотем льва), Чхиквта гора (тотем сойки), Кус гора (тотем черепахи) и др. Возможно на такой же основе возникло Мелинс гора (холм, гора лисы) название древнего поселения, расположенного на мысу Куры, к западу от Урбниси.

Не безынтересно отметить также, что в названиях древних поселений, расположенных поблизости Урбниси, нетрудно разгадать религиозный смысл; наряду с Хизанаант гора упоминается, как было отмечено, название места, связанное с тотемом лисы. Аналогичным является название одного из значительных древнейших поселений, расположенного к востоку от Урбниси в 2-х км, на левом берегу Куры. Местным населением оно называется «Твлепаи кохи» (ტვლეპაი კოხი), или же «Квацхелеби» (კვაჭხელბი). Мы вполне разделяем высказанное мнение, по которому «Твлепаи» увязывается с Тулепия (Телефинус) — языческой церемонии, поныне сохранившейся в горных районах Грузии, где главным персонажем является лиса Телефиа⁵ (მელი ტელეფია). Что

³ В ближайшее время будут опубликованы монографии П. П. Закария и Д. А. Коридзе относительно фортификационных сооружений города и о могильнике (уч. XXV).

⁴ Д. А. Мусхелишвили, Г. Г. Цкитишвили, Итоги разведывательной экспедиции Шида Картли (1955 г.) сб. «Историческая география Грузии», I, 1960.

⁵ А. И. Джавахишвили, А. И. Глonti, Археологические раскопки, проведенные в 1954 — 1961 гг. на селенце Квацхелеби (Твлепаи-кохи), Урбниси, I, 1962, Тбилиси, (на груз. яз. с русским резюме), стр. 52; И. А. Джавахишвили, История грузинского народа, I, 1960, стр. 65. (на груз. яз.).

касается «кохи», то оно искажено и надо читать не как «кохи» (ჭობი — шалаш, избушка), а как «гохи» (გოხი). «Гохи» на старогрузинском языке означает камень и в названии памятника служит в смысловом значении каменного фаллоса. Итак, в целом, «Туплепа кохи» т. е. «Туплепа гохи» (фаллос Тулефия) содержит в себе главные атрибуты языческой церемонии, связанной с культом плодородия и урожая. Объяснение названия холма с такой точки зрения вполне оправдывается, учитывая, что при раскопках этого интересного археологического памятника обнаруживали множество выдолбленных каменных фаллосов, видимо употреблявшихся в ритуальных церемониях с символическим значением плодородия⁶.

В пользу этого говорит и второе название памятника «квацхелеби» (ქვაჯელები), тоже искаженное местным населением. По нашему мнению «квацхелеби» следует восстановить как «ква-цховели», означающее «живой камень», вернее «камень жизни» (сравните «древо жизни»). «Камень жизни» безусловно увязывается с «Туплепа гохи» (фаллос Тулефия). В обоих именах на передний план выставляется символ жизни, плодородия и размножения.

Из древнейших поселений, расположенных в прилегающем к Урбиниси районе, археологически изучаются два памятника Квацхелеби и Хизанаант гора. Хизанаант гора составная часть городища и поэтому его значение для изучения древних слоев Урбиниси особое. Что касается квацхелеби, то он памятник в основном раннебронзовой эпохи и синхроничен древним слоям Хизанаант гора. Многолетние археологические раскопки на «Квацхелеби» выдвинули ряд заслуживающих внимания вопросов по изучению древнейших поселений Грузии и Кавказа.

Самым древнейшим памятником на территории городища Урбиниси является Хизанаант гора. Это типичный жилой холм, расположенный на мысу Куры. Холм защищенный с юга Курой и с востока маленьким ущельем, с остальных сторон укреплен искусственным рвом. В целом поселение являлось труднодоступным. Нижние слои холма относятся к раннебронзовой эпохе; наряду с керамикой, весьма свойственной памятникам данного периода Грузии, выявлены также фрагменты жилых сооружений.

Античные слои холма в основном содержат стены фортификационных сооружений, разрушенные верхними слоями и керамику лощеной поверхностью.

В раннефеодальную эпоху Хизанаант гора становится одной из составных частей города. В VI в. город обнесли сырцовыми стенами с башнями. Хизанаант гора, древняя цитадель, в новой оборонительной системе играет немаловажную роль; основную территорию холма отныне занимает сырцовая башня, состоящая из семи помещений. Упоминаем также, что направление основных стен башни совпадает с античными⁷.

Памятники раннебронзовой эпохи засвидетельствованы и на самом городище; не считая отдельных керамических фрагментов, разбро-

⁶ А. И. Джавахишвили, Л. И. Глonti, Ук. труд. стр. 28, 37.

⁷ И. А. Киквидзе, Археологические раскопки Хизанаант гора (рукопись).

санных почти по всему городищу, экспедицией раскопано 8 погребений (уч. XX—2, XXXVI, табл. I, III, IV, V). Погребальный инвентарь, особенно металлические предметы, дают много интересных данных для изучения ранних ступеней металлургии (рис. 3, 4). Весьма интересны керамические изделия, типологически различающиеся друг от друга (рис. I, табл. VI—VIII). Учитывая, что и погребения, и места единичных находок керамики раннебронзовой эпохи в основном расположены в западной части городища (уч. I, XX, XXXVI), непосредственно на примыкающей к Хизанаант гора территории, отнесение погребений к древнему поселению холма не вызывает сомнения.

В обильных археологических материалах Урбниси отсутствуют памятники среднебронзовой эпохи. Скорее всего их можно было ожидать на Хизанаант гора, или же на других местах городища, где были зафиксированы ранние слои (уч. I, XXXVI). Но как видно и урбнисские древние поселения не составляют исключения и подобно многочисленным поселениям Шида-Картли в эпоху средней бронзы покинуты. Археологически доказано, что в эту эпоху на равнинах Шида-Картли жизнь почти прекращается и происходит интенсивное освоение лесной полосы. Дело касается не единичных случаев, а это видимо явление весьма распространенное и выходит за черты Грузии. Объяснение данного факта — сложнейшая проблема, так как переселение с традиционных мест жительства по-видимому было вызвано понижением до минимума, или же с уничтожением жизненных условий. По мнению проф. Б. Б. Пиотровского «нет сомнения в том, что в начале II тысячелетия до н. э. происходит смена местожительства, связанная с тем, что ведущей формой хозяйства становится скотоводство»⁸. Объяснение смены местожительства факторами экономического характера вполне закономерно, вызывает сомнение лишь то, что будто бы уход из низменных районов и освоение лесной полосы было результатом растущей роли скотоводства, ставшим ведущей формой хозяйства. В последнее время по этому интересному вопросу археологом И. А. Киквидзе высказано мнение, по которому факт опустошения в среднебронзовую эпоху низменных районов объясняется примитивным земледелием и засушливым характером климата Восточной Грузии и Закавказья⁹. Дело в том, что при примитивной обработке земли, урожай можно получить только лишь в течение нескольких сезонов, а после, земля истощается и в поисках новых земель население вынуждено расчищать новые участки, что и делается путем выжигания леса. «Уничтожение лесных массивов и его прямой результат — засуха, скоро должны были дойти до такой степени, что земля перестала давать урожай. Для спасения от приближающейся катастрофы население было вынуждено или применить искусственное орошение или же отступить вместе с лесом в горные районы или в другие влажные места»¹⁰.

Видимо, по вышесказанным причинам, в поисках пригодных земель, население покинуло и территорию Урбниси, где оно вновь появ-

⁸ Б. Б. Пиотровский, Развитие скотоводства в древнейшем Закавказье, СА. XXIII, М., 1955, стр. 6.

⁹ И. А. Киквидзе, Орошение в древней Грузии, Тбилиси, 1963, (на груз. языке с русским резюме), стр. 144 русского резюме.

¹⁰ И. А. Киквидзе, Ук. соч., стр. 144.

ляется в позднебронзовой эпохе. Мы пока не располагаем достоверными фактами, но можно предполагать, что вторичное освоение древних поселений в позднебронзовой эпохе происходит скорее всего по традиции. Вот почему в большинстве случаев в разведанных жилых холмах слою позднебронзовой эпохи расположены над культурными слоями энеолита или же эпохи ранней бронзы.

Археологический материал эпохи поздней бронзы и раннего железа в основном представлен погребальным инвентарем. Экспедицией заведывали два могильника, один в западной части городища (уч. XII, XVI), второй на восточной окраине Урбниси (уч. XXV). С первого могильника до нас дошли лишь только разрушенные погребения, содержавшие черноглиняную керамику (табл. IX), а так же несколько бронзовых предметов (табл. XI₁₋₄). Синхронный материал со второго могильника более многообразный и обильный. Заслуживает внимания погребение, в котором помимо других предметов вооружения заведывали каменный жезл. По мнению раскопчика Д. Л. Коридзе, погребение принадлежит одному из представителей знати¹¹.

Наличие двух синхронных могильников позднебронзовой эпохи, несомненно указывает на существование отдельных поселений, а позже, как можно предполагать, ранних стадий отдельных кварталов (убани) населенного пункта, превратившегося впоследствии в город.

Переходную ступень от бронзовой эпохи к античной составляет погребение, раскопанное в 1956 году на уч. XVI. Погребальный инвентарь, а именно керамика (рис. 8, 9; табл. XI₁₋₂), и золотые предметы (табл. XI₃₋₄) носят следы традиции поздней бронзы и в то же время характеризуются новыми чертами. По нашему мнению орнамент на керамике и на золотых вещах указывает на культ солнца. Погребение датируется VI — V вв.

Территория Урбниси одно из плодородных мест Шида Картли, которая по традиционному преданию относится Уплосу: «И владел он (Уплос — Л. Ч.), страной от Арагви и Тбилиси до Тасискар и Панавра. Он же построил Уплис-цихе, Урбниси, Каспи, от Арагви и Армази вплоть до Тасискар. Назвал страну эту Зенасопели, которую ныне называют Шида-Картли»¹².

Новое экономическое возрождение Шида-Картли, в основном прилегающих к Куре районов, после энеолита и эпохи ранней бронзы, усиленными темпами начинается в середине первого тысячелетия, особенно после применения культуры орошения, в результате чего количество орошаемых земель значительно возросло. Интенсивное развитие орошения было продиктовано самой жизнью. Ксанский оросительный канал, построенный якобы Александром Македонским, как передают грузинские письменные памятники, по-видимому не был единственным, здесь следует допустить существование целой системы ирригации. По справедливому мнению И. А. Киквидзе — сложная, по технике проведения каналов, система орошения в Урбниси была известна с раннеантичной эпохи¹³.

¹¹ Д. Л. Коридзе, Краткий отчет археологических раскопок XXV участка Урбнисского городища за 1956 — 1959 гг., Урбниси, II.

¹² История Грузии (Карлис Цховреба), I, 1935, стр. 10, (на груз. языке. Соответствующие места из указ. сочинения, приведены автором настоящей книги в собственном переводе).

¹³ И. А. Киквидзе, Ук. соч., стр. 70.

Отражением экономического роста Шиди-Картли является и тот факт, что с этой эпохи густо заселяется левобережная полоса Куры, по которой и проходит известный торговый путь через древнегрузинские города: Урбниси, Каспи, Уплис-цихе, Саркине, Мухета и др.

По данным грузинских письменных источников, Урбниси упоминается городом еще с IV в. до н. э.

Археологическими раскопками на территории Урбниси выявлено несколько поселений раннебронзовой эпохи. В первую очередь отметим соответствующие слои на Хизанаант гора и на участке I. Поселение на участке I по археологическим данным, особенно чернолощеной керамикой (рис. 11—15) датируем IV — III вв. Таким же промежутком времени датируется археологический материал с нижнего слоя уч. XXXVI (в восточной части раскопа), где зафиксировано несколько культовых слоев: I — остатки жилых сооружений и «квеври» VI — VIII вв.; II — погребение IV в. н. э.; и III — часть поселения эллинистической эпохи; глинобитный пол какого-то сооружения, весь покрытый толстым слоем пепла, яма для хранения зерна и обломки «квеври». В яме валялись тонкостенные фрагменты чернолощеной керамики (рис. 18 — 20), идентичные глиняным изделиям с участка I.

В эллинистическую эпоху, в жизни города немаловажную роль играл район, который совпадал с участком XXXIX-2 и где допускаем наличие места гончарной мастерской. К сожалению, слой разрушен и читать его планировку, не считая отдельных частей горн (?) и глинобитного пола — нет возможности (рис. 21). Керамика данного слоя повторяет все формы глиняных изделий с выше отмеченных участков, хотя встречаются и новые формы (рис. 22, 23).

При изучении материала данного периода надо обратить внимание на одно важное обстоятельство: везде, во время раскопок поселений эллинистической эпохи встречались явные следы пожара. Мощность слоя пепла и пожарища доходила до 30—40 см. В развалинах глинобитных сооружений валялись каменные ядра разных размеров. По всему заметно, что Урбниси в эллинистическую эпоху постигло несчастье, по всей вероятности в связи с неприятельским нашествием.

Тут мы хотим вспомнить настойчивые утверждения грузинских письменных источников о якобы вторжении Александра Македонского в Грузию. Не исключена возможность, что археологические данные, также как и письменные источники указывают одно из вражеских нашествий в IV — III вв. приписываемое грузинскими древними авторами Александру Македонскому. Здесь не безынтересно еще раз вспомнить одну деталь: в слоях пожарища находили каменные ядра, использованные по-видимому для обстрела укрепленного города. Это обстоятельство наводит на мысль, что Урбниси был укрепленным пунктом, для овладения которым требовалась современная ему военная техника. По словам Леонти Мровели «Александр Македонский в городах-крепостях находил людей мужественно воевавших»¹⁴. Слои городских стен Урбниси последующих периодов прослеживаются на территории городища; из них самые древние относятся к первым векам до н. э., возможно к эпохе реформ Парнаваза (III в. до н. э.). Пять слоев фортификационных стен, по плану совпадающих друг с другом, выявлены на уч. XXXVI (рис. 24). Стратиграфический разрез объекта дает следующую

¹⁴ Картлис Цховреба (История Грузии), I, стр. 18.

картину: I — сырцовые стены города VI—VIII вв.; II — часть сырцовых стен и каменного фундамента рубежа V — VI вв. Ширина стены достигает два метра. Городские стены, и, следовательно, город Урбниси были разрушены вражеским нашествием. Фрагмент каменного фундамента стен этого времени засвидетельствовал на почтовой окраине городища на участке XXXIII; III — погребение IV в.; IV — фрагменты стен первых веков н. э.; V — фрагменты стен с каменным фундаментом первых веков до н. э. По этим фрагментам разновременных стен хорошо видно, что грандиозным фортификационным сооружениям Урбниси VI — VIII вв. предшествовали несколько этапов строительства и что они являются результатом постепенного развития строительной техники.

Таким образом, по археологическим данным, Урбниси в IV — III вв. был разрушен и сожжен. Город был превращен в руины, по этому оказалось недостаточно для его полного уничтожения, так как Урбниси располагал растущей экономической основой, с помощью которой город сразу же начинает возрождаться.

Согласно грузинским письменным источникам после Александра Македонского следует период царствования Парнаваза (III в. до н. э.), одним из результатов энергичной государственной деятельности которого являлось осуществление административной реформы страны. С этого момента централизованному правящему аппарату царя подчиняются спаспет и восемь эриставов. Саспаспето — район подчиненный спаспету — составляло значительную часть страны, а должность спаспета была выше должности эристави. Саспаспето было расположено «от Тбилиси и Арагви до Тасискари и Паравна» и охватывало почти всю Шидкартли. С этого времени территория Урбниси входит в административный район Саспаспето.

Возникновению города Урбниси, и в дальнейшем его развитию и процветанию в значительной степени способствовали некоторые географические факторы, и в первую очередь, то, что он был расположен, как было сказано выше, в устье реки Куры, в зоне известного транзитного караванного пути, проходившего через Закавказье и соединявшего восточные страны с античным миром. Опираясь на сведения античных авторов, в современной историографии относительно того пути выдвинуто два противоположных мнения. У большинства авторов реальность существования этого пути не вызывает сомнения. Ряд других авторов (В. Бартольд, Я. Манандян, Д. Томпсон, В. Тарн и др.)¹⁵ отрицает существование этого торгового пути. Более тщательное рассмотрение вопроса, с привлечением археологических данных, встречаем в специальных трудах, опубликованных в последнее время З. Ямпольским, Г. Гозалишвили и О. Лордкипанидзе¹⁶. Скептицизм в отношении торгового

¹⁵ В. В. Бартольд, Место прикаспийских областей в истории мусульманского мира, Баку, 1925, стр. 11; Я. А. Манандян, О торговле и городах Армении в связи с мировой торговлей древних времен, Ереван, 1954, стр. 53; Д. Томпсон, История древней географии, М., 1953, стр. 208; W. Tarn, The Greeks in Bactria and India, Oxford, 1955, стр. 468.

¹⁶ З. И. Ямпольский, К изучению древнего пути из Каспийского моря по реке Куре через Грузию к Черному морю, Труды института истории им. И. А. Джавахишвили, II, 1956; Г. К. Гозалишвили, О древнем торговом пути в Закавказье, там же; О. Д. Лордкипанидзе, О транзитно-торговом пути из Индии к Черному морю в античную эпоху. Сообщения Ак. Наук Груз. ССР, XIX, № 3, 1957.

пути, проходившего через Закавказье, не убедителен, мы относимся с сомнением только лишь к высказанным мнениям, якобы река Кура начиная с Каспийского моря приблизительно до Сурами служила сплошным водным путем. З. И. Ямпольский по этому поводу высказал мнение, что от Мингечаура до Шорапани дорога была сухопутной, а дальше продолжался водный путь¹⁷.

Наше сомнение относительно навигации по Куре подтверждается и сведениями античных авторов. Плиний говорит: «Варрон прибавляет также, что во время похода Помпея было исследовано, что из Индии можно в семь дней прийти в Бактрию к реке Бактру, впадающей в Окс, и с этой реки по Каспийскому морю проехать до реки Кира, и что индийские товары не более как в 5 дней могут быть доставлены сухим путем в Понт к Фасису»¹⁸. Аналогичное сведение дает и Солин: «От Кира он не более как в пять дней прибыл к руслу Фасиса сухим путем, волоча с собой суда»¹⁹. По всему видно, что маршрут этот, вдоль р. Куры до Рион-Квирильской магистрали был сухопутным. Мы не ставим себе целью рассмотрение всего пути, часть которого лежит в Закавказье, так же не входит в нашу задачу изучение ряда вопросов касающихся других маршрутов пути, для нас не оспоримой истиной является факт существования караванного пути вдоль Куры с которым связывались и другие пути, менее значительные, пролежавшие вдоль ущелий и рек; на месте соединения последних с главным путем возникали укрепленные места, одной из главных целей которых была защита дороги и ущелий от неприятеля. Несомненно о наличии таких дорог указывают обнаруженные у Пасанаури, в Арагвском ущелье, бактрийские монеты (подражания тетрадрахмам Эвтидема)²⁰. Для осмысления «большого пути» не безынтересно вспомнить бактрийские монеты, обнаруженные в 1874 г. в Тбилиси при закладке фундамента здания, в котором в данный момент помещается Гос. Музей Грузии²¹. Древние монеты обнаружены и в других местах, расположенных в зоне этого пути (Михета, Гори, Сурами и др.). Все это безусловно указывает на торговые сношения с соседними странами, что трудно представить без благоустроенных караванных путей.

Путь, о котором мы говорили, доходил до Сурами. Отсюда через ущелья Сурамета-Чхеримела достигал до Шорапани²², откуда начи-

¹⁷ З. И. Ямпольский, Ук. соч., стр. 180.

¹⁸ В. В. Латышев, Известия древних писателей о Скифии и Кавказе, ВДИ, 1949, № 2, стр. 307.

¹⁹ В. В. Латышев, Известия... ВДИ, 1949, № 3, стр. 245.

²⁰ Монеты обнаружены в 1959 г. Хранятся в Гос. Ист. Музее Москвы. Об этом было сообщено зав. отделом нумизматики Гос. Ист. Музея А. Казабановой заведующему отделом нумизматики Гос. Музея Грузии Д. Капанадзе. Пользуемся сообщением последнего.

²¹ Е. А. Пазомов, Клады Азербайджана и других республик и краев Кавказа, II, Баку, 1938, стр. 10; А. И. Зограф, Распространение находок античных монет на Кавказе, Труды отдела нумизматики, I, Ленинград, 1945, стр. 64—65.

²² Об археологических данных района см. Е. Придик, Новые кавказские клады, 1914; G. Tschubinashvili. Der Fund von Sargweschi, Известия Кавказского историко-археологического института, III, 1925, Тифлис; Г. Г. Цикитишвили. К вопросу об иберийском питнахшате в западной Грузии, Труды института Истории, I, 1955.

налась магистраль через колхидскую низменность к Фазису. По нашему предположению отрезок пути пролежавший через Иберию, был сухопутным и шел по левым берегам Куры, чем и объясняется расположение античных городов Картли по левобережью Куры (Урбниси, Гори, Уплисхиче, Каспи, Саркине, Михета, Рустави). Роль путем сообщения в жизни городов была исключительной, они как было сказано выше, до некоторой степени влияли и на их территориальное расположение. В связи с отмеченным нами путем не безынтересно знать с какого времени можно подразумевать его существование. Самое древнее сведение, как известно в специальной литературе, принадлежит Патроклу (IV в. до н. э.), служившему правителем южных берегов Каспийского моря, которому было и поручено исследование Каспийского моря. Основываясь на данных Патрокла, по мнению О. Лордкипанидзе, этот путь был уже известен в раннеэллинистическую эпоху²³.

Для выяснения вопроса о сношениях Урбниси с внешним миром, исключительно важны некоторые сведения письменных памятников, относящихся к святой Нине, просветительнице Грузии. Мы коснемся маршрута и использованного святой Ниной при путешествии из Армении в Грузию. «Я достигла между горами озера большого, которое называется Паравна и пробыла там два дня»... «Я отправилась и пошла по течению реки, которая вытекает из озера и течет к западу. Я шла по трудной и опасной дороге, испытывала величайшие бедствия от пути и страх от диких зверей, пока не достигла места, откуда река начинает течь к востоку. С этого времени началась радость моя: я нашла спутников и достигла пределов Картли, города Урбниси»²⁴. Как видно, св. Нина в Грузию приходит с юга. Всю трассу, пройденную св. Ниной дороги, невозможно восстановить. Автор источника лишь в некоторых случаях упоминает географические названия. По нашему мнению св. Ниной, до того как она достигла пределов Грузии, использован известный торговый путь, шедший из столицы Армении Арташат в город восточного причерноморья Себастополис. Этот караванный путь Арташат-Себастополис исследован в специальной литературе по данным *Tabula Peutingeriana* (вторая половина IV в.)²⁵. От Арташата путь проходил через Аштарак (Т. Р. — Strangira). Кондакес (Т. Р. — Sandeso), Кулиджан (Т. Р. — Misim) и доходил до южного берега Параванского озера у с. Пога (Т. Р. — Pagas). Этот последний пункт в грузинских письменных памятниках упоминается как Фокан. Отсюда начинается повествование о путешествии св. Нины по Грузии. Видимо св. Нина пришла в Пога (Фокан), где пробыла два дня. Путь упомянутый по Т. Р. проходил через Абоц (Ашоц) и шел к Параванскому озеру. И грузинские письменные памятники указывают, что путь из Грузии в

²³ О. Д. Лордкипанидзе, О транзитно-торговом пути... стр. 382.

²⁴ Обращение Грузии, Издание Е. С. Такайшвили, СМОМПК. XXVIII, стр. 65.

²⁵ K. Miller, *Itineraria Romana*... Stuttgart. 1916; Я. А. Манаян, О торговле и городах Армении, Ереван, 1954; С. Т. Еремян, торговые пути Закавказья в эпоху сасанидов, ВДИ, 1939, № 1; Н. Ю. Ломоури, К вопросу о торговых путях древней Грузии, Труды института истории им. И. А. Джавахишвили, IV, 1958.

Армению в первых веках н. э. лежал через Абоц: «Грузинские цари из Михета отправлялись в Армению через Абоц», ²⁶ говорит Леонти Мровели. По Т. Р. после Пога следует Арпипи, по всей вероятности соответствующий грузинскому Абул. Под таким названием известны гора к ОНО от Ахалкалаки и село к востоку от Ахалкалаки, на пути между Фокан и Ахалкалаки. Путь этот (через Самсарские горы) является кратчайшим для путешественников из Фокан в Ахалкалаки. Из Ахалкалаки можно следовать по двум направлениям: вдоль Джавахетской Куры, через Хертвиси к Ахалцихе, и через Цхрацкаройский перевал и Цихисджвари к ущелью Куры (этот путь ныне называется бакурианским). Второй путь выходил к Куре и соединялся с известным торговым путем, шедшим из Шорапани через ущелья. Чхеримела-Сурамела. Дальнейшая трасса нам уже известна. По источнику видно, что св. Нина использовала первый путь: из Параванского озера к западу, по течению реки, где она испытывала «величайшие бедствия от пути и страх от диких зверей», а потом вышла к Куре, «откуда река начинает течь к востоку».

В том же источнике встречаем еще одну интересную справку об Урбниси: «В один день сильная и несметная по числу толпа двинулась из этого города (Урбниси — Л. Ч.) и отправилась в большой город Михету, резиденцию великих царей, имея в виду торговые цели и поклонение своему богу Армазу»²⁷. Из вышеприведенной цитаты можно заключить следующее:

1. В столицу Михета отправляется «сильная и несметная по числу толпа» т. е. в Урбниси торговлей занимается большое число населения, которое возможно по имущественному положению заслуживает эпитет «сильных».

2. Главное святилище урбнисцев (видимо и всей Картли) находится в Михета, посещение которого совершается время от времени.

3. Одной из целей отправления урбнисцев в столицу является совершение ритуальных церемоний.

4. Отправление в Михета совершается в определенные дни («в один день»). Не исключена возможность, что в ритуальных празднествах устраивались ярмарки, куда отправлялись с разных концов страны, для поклонения «своему богу Армазу». По-видимому, мы имеем дело со всенародным религиозным праздником, в котором участвовал в царский двор.

По тому же источнику св. Нина в Урбниси остановилась в еврейском квартале. В Урбниси она видела парод «поклоняющийся неизвестным богам и обожающий огонь, камни и дерево». Существование этой троицы святых предметов (огня, камня и дерева) подтверждается и археологическими данными; во II главе книги рассмотрено погребение VI — V вв, где обнаружены два золотых предмета (табл. XI₃₋₄) и керамика (рис. 8, 9 табл. XI₂) с орнаментальными мотивами, по нашему мнению связанными с культом солнца, и, следовательно, с культом огня. В начале мы уже коснулись вопроса этимологического характера в связи с «квацхелеби—квацховели», что по нашему мнению увязывается с «живым камнем» (камень жизни ср. «древо жизни»). Что касается

²⁶ Картлис Цховреба (История Грузии), I, стр. 48.

²⁷ Обращение Грузии, СМОМПК, XXVIII, стр. 66.

культы дерева, то он был сильно распространен в Грузии, его отражение можно видеть, и в некоторых археологических предметах Урбниси.

В связи с вышесказанным, не безынтересно отметить также, что в Урбниси экспедицией раскопана часть языческого святилища (уч. XVI—2, 1957 г.). Здесь наряду с различными обломками глиняных посуды был обнаружен венчик от кувери с выцарапанной арамейской надписью ритуального назначения «принесенный в жертву» — так можно прочесть надпись²² (табл. XIV₄). По мнению проф. Г. В. Церетели надпись палеографически родственная армазской билингве, что указывает на распространение армазской письменности в позднеантичное время. Надпись и другие археологические данные дают право предполагать культовое сооружение, где кувери служили для хранения жидкости или предметов принесенных в жертву.

С уверенностью можно сказать, что позднеантичный период Урбниси представлен самым многосторонним и многочисленным археологическим материалом, подавляющее большинство которого составляет погребальный инвентарь. Могильник был расположен на восточной окраине Урбниси (уч. XXV) и служил продолжением могильников эпохи поздней бронзы и раннеантичного времени. Погребальный инвентарь, а именно керамика, стекло, монеты, геммы, драгоценности, указывают на разные отрасли городского хозяйства и социальные слои городского населения. Несколько синхронных погребений было раскопано и на западной части городища. Погребальный инвентарь сравнительно беден, представлен двумя глиняными сосудами, стеклянными маленькими сосудиками и бусами (рис. 27, 28; табл. XIII — XV). Заслуживает внимания несколько гемм, обнаруженных в одном из погребений (табл. XV₃₋₄). Синхронный материал встречаем и в культурных слоях городища.

Из памятников IV — V вв. в основном исследованы погребения и сооружения жилого и хозяйственного назначения. По некоторым характерным признакам мы постарались выделить одну группу могил, которую по инвентарю можно отнести к IV веку. Погребения эти в первую очередь отличаются богатым материалом. Особое внимание заслуживает керамика, в которой нами выделено несколько групп (рис. 30). В каждой группе помещены отдельные керамические изделия характеризующиеся своеобразными формами и обработкой поверхности сосудов (табл. XX — XXIII). Здесь следует вспомнить, что в синхронных погребениях Армазисхеви, Самтавро, Рустави и др. керамика редчайшее исключение. Урбнисская погребальная керамика IV в. по способам изготовления носит следы античной традиции, стенки сосудов тонкие, поверхность лощеная или крашеная, формы в большинстве случаев симметричные. В одном из погребений зафиксирован маленький глазированный сосудик, назначение которого не совсем ясно (рис. 31).

Стеклянные изделия в погребениях IV в. представлены шестью маленькими сосудиками (рис. 32, 33), один из которых, более древний, в погребение попал случайным образом (рис. 33₄).

В погребениях, помимо многочисленных бус (табл. XXV), украшений и зеркал (табл. XXIV), обнаружены и золотые предметы: перстни, серьги, бусы и др. (рис. 34). По нашему мнению, большинство

²² Надпись прочел проф. Г. В. Церетели.

из инвентарных погребений IV в. можно отнести к среднему сословию городского населения Урбниси.

В IV в. в Урбниси, как и раньше, для захоронения в основном применялись грунтовые погребения, были распространены и погребения составленные бревнами, нами названные деревянными саркофагами. Они в большинстве случаев применялись для коллективного захоронения (табл. XVII, XVIII₁). Погребения IV в. помещены на уч. XVI — 6 и XXXVI.

По некоторым особым признакам способа захоронения, и по инвентарю, мы постарались из всего числа погребений выделить несколько, расположенных по соседству с погребениями IV в. на уч. XXXIV (табл. XVIII₂). По захоронению они могут быть отнесены к христианско-языческим погребениям. По инвентарю они выглядят бедными по сравнению с погребениями IV в. Их можно датировать IV—V вв. В это же время употреблялись также и глиняные саркофаги применяемые, подобно деревянным саркофагам для коллективного или же семейного захоронения (табл. XIX). Погребальным инвентарем глиняные саркофаги бедны, представлены лишь только предметы одежды и украшения (рис. 36).

По всему заметно, что к концу V в., или же на рубеже V—VI вв. Урбниси подвергся уничтожению, вероятно от вражеских рук. Толстые слои золы и пепла прослеживаются по всей территории города. Это уже второй случай разорения Урбниси (город, как было сказано выше, первый раз подвергался уничтожению в эллинистическую эпоху).

Из памятников этого слоя, кроме погребений, экспедицией изучено и несколько сооружений. В первую очередь отметим склад для хранения зерна с полуметровым слоем сохранившегося запаса зерна, правда в обугленном виде. В амбаре засвидетельствована только пшеница мягкого сорта (*Triticum Vulgare* Host. Определение проф. В. Л. Менабде). Сооружение в дальнейшем было использовано под марани.

К слою амбаров относится также интересный жилой комплекс, состоящий из нескольких комнат (рис. 37 табл. XXVII, XXVIII). Археологический материал в помещениях сохранился *in situ* так, что их значение в этом отношении особое. В одной из комнат зафиксированы сосуды больших размеров (рис. 38—40), а в другой — на полу засвидетельствованы зернотерка, железная кольчуга, обломок меча и др. (рис. 41). Обнаружение железной кольчуги один из важных моментов археологии Урбниси, так как подобные предметы в Грузии обнаружены лишь в нескольких местах (в Тагилони и Кдееети I—II вв.²⁹ в Зуртакети Дманисского района XI в. и в Дманиси XII — XIII вв.).

В этой же комнате в одном из глиняных сосудов (табл. XXXIII₅) обнаружены виноградные косточки. До этого виноградные косточки засвидетельствованы в одном из погребений на уч. XXV, также на уч. XVI и XXXII. Первые из них находили в погребении позднеантичного времени. Согласно проф. М. А. Рамишвили эти косточки принадлежат к культурному сорту винограда, хотя точное определение пока

²⁹ А. Ампранашвили, Новая находка в низовьях р. Ингура, Материалы по археологии Грузии, Тифлис, 1935, стр. 37—41; Г. А. Ломтатидзе, Кдееетский могильник, Тбилиси, 1957, (на груз. яз. с русским резюме — могильник II в. н. э. в Кдееети), стр. 14, табл. VIII—2.

невозможно. Остальные виноградные косточки по морфологическим свойствам можно отнести к культурным сортам винограда «Хариствала» и «Горули миване». Часть виноградных косточек, обнаруженных в глиняном сосуде, принадлежит к культурному сорту винограда, точное определение которого пока невозможно, а часть имеет признаки дикого винограда.

К сооружениям этим можно отнести клад металлических вещей, по-видимому зарытый в землю в ожидании нападения врага. В составе клада медные котлы и блюда (табл. XXXIV, XXXV), железный ковш (рис. 45) и железный предмет неясного назначения.

Верхний культурный слой городища, датируемый VI — VIII вв., охватывает последний период жизни Урбниси—города. В первую очередь обращают на себя внимание жилые и хозяйственные сооружения. Стены сооружений возведены из сырца, на булыжном фундаменте. Полы отдельных помещений представляют собой глинобитную массу. Как видно, дома разрушены вражеским нашествием и поэтому в большинстве случаев на полу валялись массивные обломки полуобожженных и затвердевших глинобитных частей от крыши. По всей вероятности дома имели плоские перекрытия, что подтверждается отсутствием в этом слое черепиц. Видно также, что применялись деревянные конструкции; на обожженном сырце сохранились отпечатки бревен.

Керамика верхнего слоя до некоторой степени походит на керамику IV—VI вв., хотя встречаем и новые формы. Заметно, что если в керамике IV—VI вв. встречаем в большом количестве тонкостенные глиняные изделия с лощеной поверхностью, с явным влиянием античной традиции, то в верхнем слое подобное изделие отсутствует, или же составляет редкость. Основную массу составляют толстостенные глиняные изделия «квеври» (большие сосуды для хранения вина), винные сосуды разных размеров («хелада», «доки», рис. 46, 49, табл. XL, XLI, XLII), миски (рис. 47, табл. XLIV₁), горшки (рис. 48) и др. На венчике одного из «квеври» выцарапана грузинская надпись, состоящая из трех букв, выведенных старогрузинскими письменами (табл. XLIII₂). Все три буквы хорошо изображены (j j g), хотя надпись пока не расшифровывается. Грузинская надпись выцарапана и на другом сосуде (табл. XLIII₁). По-видимому это имя владельца «доки» (b g).

Тут не безынтересно отметить, что в обильных материалах Урбниси раннего средневековья не имеется глазированной керамики. Маленький глазированный сосудик, обнаруженный в погребении IV в., а также два маленьких обломка ничего существенного не говорят, так как сосудик скорее всего не местного производства, а поливные фрагменты зафиксированы в верхнем слое, где попадались и предметы позднего феодализма (монеты XVII, XVIII вв. и др.). Это обстоятельство безусловно следует учесть при разборе вопроса датировки глазированной керамики Грузии, так как Урбниси, особенно его западная часть, после VIII века не заселялась.

Верхний слой беден стеклом. Больше всех находили литые чаши, с круглыми выемками, обломки которых разбросаны по всему городищу (рис. 53)³⁰. Обнаружены также стеклянные пуговицы (рис.

³⁰ Л. А. Чпладзини, Некоторые моменты археологического исследования Урбниси, Вестник Гос. Музея Грузии, т. XXIV—В, 1963.

54₅₋₆), перстень, (рис. 58.) и незначительные другие фрагменты (рис. 58₅).

В слое обнаружено несколько костяных предметов, из которых особое внимание заслуживают предметы, головки которых изображают правую руку, верхнее кисть руки (рис. 54₁₋₃). Прототипом этих костяных предметов служит замечательная по работе медная булава, найденная в 1957 г., на уч. XX, в слое позднеантичной эпохи. Головка булавы изображает правую руку, с кольцом на мизинце. Она тщательно обработана и на ней заметны следы позолоты (табл. XV₁). Отметим также верхнюю часть костяной булавы, укрепленной изображением голов животных, обращенных в противоположные стороны (рис. 58₂).

Археологическими раскопками выявлено несколько винных погребов — «марани» по 13 — 15 кеври в каждом, что безусловно указывает на большую роль виноградарства и виноделия в экономике Урбинси. Следует отметить одну важную деталь: на некоторых из кеври на горлышке были выведены кресты, которых нельзя считать знаками мастеров-гончаров. Крест на кеври по нашему мнению указывает на церковную собственность кеври и их содержимого, как и возможно самого погребца—марани. Тут уместно вспомнить вышеотмеченную арамейско-армазскую надпись, выведенную на венчике одного из кеври позднеантичного времени. Мы надпись вместе с кеври отнесли к языческому святилищу, который подстилает слой марани с кеври отмеченными крестами. По всей вероятности марани с крестами эпохи раннего христианства являлись наследниками языческих марани армазской надписью.

Толстый слой пожара, разрушенные и сожженные сооружения, явно указывают на трагический конец города. Письменные источники о гибели города ничего не говорят, лишь только Вахушти Багратиони пишет: «Урбинси был городом до Глухого»³¹. При каких обстоятельствах свершилось это не совсем ясно. По данным источников, арабы razорили все города и множество крепостей Картли. Видимо и Урбинси пал жертвой нашествия арабов; не даром грузинские летописи называли арабского завоевателя Мервана II глухим «он не внимал мольбе...»³² — писал Джуаншер, историк XI в. Нашествие арабов совершилось в 30-х годах VIII в. Дата эта служит концом Урбинси—города.

Нашествие арабов само по себе, несмотря на безграничную жестокость и суровость завоевателя Мервана глухого, не могло бы окончательно уничтожить город. Главная причина была в том, что Урбинси не смог справиться с растущими экономическими трудностями. В VI—VII вв. по причине ирано-византийских столкновений и появления арабов на арену, торговый путь, в сферу действия которого включался и Урбинси, прекращает существование и в канун нашествия Глухого Урбинси уже находился перед грозной опасностью. Арабы razорили его и Урбинси как город уже не смог возродиться.

³¹ Вахушти Багратиони, Описание царства грузинского, Тбилиси, 1941, стр. 78 (на груз. яз.).

³² Картлис цховреба (История Грузии), I, стр. 233.

ტაბულების აღწერილობა

I. ურბნისის ნაქალაქარის გეგმა და განათხარი ობიექტების ტოპოგრაფიკა.
II. 1. ურბნისის ნაქალაქარი. ხედი დასავლეთიდან (აეროფოტო). 1. ხიზა-
ნანთ გორა, 2. ურბნისის ბაზილიკა.

2. ურბნისის ნაქალაქარის დასავლეთი მონაკვეთი 1959 წ. კამპანიის
ბოლოს (აეროფოტო).

III. ადრებრინჯაოს ხანის სამარხები:

1. XX-2 უბანზე გათხრილი ბავშვის სამარხი.

2. სამარხი № 5 (უბ. XXXVI, 1960 წ.).

IV. ადრებრინჯაოს ხანის სამარხები (უბ. XXXVI, 1960 წ.);

1. სამარხი № 44.

2. სამარხი № 29.

V. ადრებრინჯაოს ხანის სამარხები (უბ. XXXVI, 1961 წ.):

1. სამარხი № 28.

2. სამარხი № 45.

VI. კერამიკა ადრებრინჯაოს ხანის სამარხებიდან: 1. ორყურა ბადია (სამ.
№ 29); 2. ორყურა ბადია (სამ. № 5); 3. ცალყურა ჭურჭელი (სამ. № 16); 4. ორ-
ყურა ბადია (XX-2 უბ. გათხრილი სამარხი).

VII. კერამიკა ადრებრინჯაოს ხანის სამარხებიდან: 1. ორყურა ქილა (სამ.
№ 17); 2. ორყურა ჭურჭელი (სამ. № 5); 3. ცალყურა ჭურჭელი (სამ. № 45);
4. ცალყურა ტოლია (სამ. № 16).

VIII. კერამიკული ნაწარმი ადრებრინჯაოს ხანის სამარხებიდან: 1. 2. სამ-
ყურა ჭურჭლები XX-2 უბანზე გათხრილი სამარხიდან; 3. ტოლია (სამ. № 45);
4. ცალყურა ტოლია (სამ. № 28); 5. ცალყურა ტოლია (სამ. № 44); 6. ცალყურ-
ა ტოლია (სამ. № 16); 7. ყურმოტეხილი სასმისი (სამ. № 17); 8. ტოლია
(XX-2 უბ.).

IX. 1—4. შვეკეციანი ლანგრები გვიანბრინჯაოსა და ადრეკინის ხანის
დარღვეული სამარხებიდან. 5. ლანგარი 1957 წ. XVI-3 უბანზე გათხრილი სა-
მარხიდან.

X. 1. ბრინჯაოს ლავის ნაწილები 34-ე უბნიდან; 2. ბრინჯაოსაგან გამოქე-
დილი რგოლები; 3. სპილენძის ნივთი და 5. ქვის გაურკვეველი დანიშნულების
ნივთი XVI-3 უბანზე 1957 წ. გათხრილი სამარხიდან. 4. ძელის დაკბილული ნი-
ვთი სველ თიხაზე ორნამენტული სახეების გამოსაყვანად(?).

XI. 1. შეპრიალა ცალყურა ჭურჭელი. აღმოჩენილი ეკლესიის ეზოს თხრის
დროს; მოწაბლისფროდ გამომწვარი პატარა ჯამი (2), ოქროს ნაკლული საკინძი
(3) და ოქროს საკინძის თავი VI—VII სს. მდიდრული სამარხიდან.

XII. 1. შეპრიალა ცხენის ქანდაკების ნაწილი (I-უბნის ელინისტური ხანის
ნამოსახლარი); 2. ელინისტური ხანის სამარხავი ურნა (36-ე უბ. კედლების
ქვეშ); 3. სატყორცნი ქვები ელინისტური საწარმოს ნაშთების ტერიტორიიდან

XXIX.1X-2 უბანზე; 4. შეპირილა თიხისაგან ნაძერწი ცხოველის გამოსახულება XVI უბნიდან (1956 წ.).

XIII. 1. 3. თიხის კურკლები „წყვილადი სამარხიდან“; 2. წითელი საღებავით მოხატული ცალყურა ქილის ნაწილი (უბ. XVI-2, 1957 წ.); 4. რკინის ცულა (შემთხვევითი მონაპოვარი).

XIV. 1. ანტიკური ნაგებობის ნაშთი XXV უბანზე (1958 წ.); 2. მინის, თხელკედლიანი სანელსაცხებლე უვაროვას განათხარი მასალიდან (დაცულია მოსკოვის ისტორიულ მუზეუმში); 3. მინის თხელკედლიანი კურკელი. რელიეფურად შემკობილი გვერდებით (შემთხვევითი მონაპოვარი); 4. ქვევრის პირი არანეული წარწერით (XVI, 1957 წ.).

XV. 1. ხელის გამოსახულებიანი მოოქრული სპილენძის საყინძი, ნეკ თითზე წამოცმული ბეჭდით (XX-3 უბ. 1957 წ.); 2. გემმა ცხენის თავ-ქისრის გამოსახულებით („წყვილადი სამარხი“); 3. გემმა, გამოსახულია ხელის ჩამორთმევა („წყვილადი სამარხი“); 4. გემმა, გამოსახულია რომაული ლეგიონის ნიშნები. ცენტრში—არწივი პირში გვირგვინით („წყვილადი სამარხი“); 5. ვერცხლის ბეჭდის ნატეხი. ამოკაწრულია ფრინველი და რომელიღაც ხილის ნაყოფი (XX უბ. 1955 წ.); 6. სპილენძის ზარაკები 1959 წ. XVI-5 უბანზე გათხრილი ბავშვის სამარხიდან; 7. თიხის ბულა, ნაკლული. გამოსახულია ეტლში შემბმული მამლები (XX უბნის კოშკის მიწაყრილში, 1958 წ.); 8. სქელკედლიანი მინის კურკელი (შემთხვევითი მონაპოვარი).

XVI. 1. სამარხი № 11 (უბ. XXXVI).

2. სამარხი № 15 (უბ. XXXVI).

XVII. 1. სამარხი № 3 (უბ. XXXVI).

2. სამარხი № 42 (უბ. XXXVI).

XVIII. 1. სამარხი № 48 (უბ. XXXVI).

2. სამარხი № 3 (უბ. XXXIV).

XIX. 1. თიხის სარკოფაგი (I უბ. 1954 წ.).

2. თიხის სარკოფაგი №2 (უბ. XXXIV, 1959 წ.).

3. თიხის სარკოფაგი № 3 (უბ. XXXIV, 1959 წ.).

XX თიხის დოქები IV ს. სამარხებიდან:

1. წითელპირილა ცალყურა დოქი (სამ. № 3, უბ. XXXVI).

2. წითელპირილა დოქი (სამ. № 10, უბ. XVI-6).

3. ცალყურა დოქი (სამ. № 42, უბ. XXXVI).

4. წითელპირილა დოქი მხარზე ჩხვლეტილი ორნამენტით (სამ. №4, უბ. XXXVI).

XXI. თიხის დოქები IV ს. სამარხებიდან (უბ. XXXVI):

1. წითელპირილა ცალყურა დოქი (სამ. № 35).

2. წითელპირილა ცალყურა დოქი (სამ. № 23).

3. წითელპირილა ცალყურა დოქი (სამ. № 48).

4. ცალყურა დოქი. უხეში თიხის. შებოლილი (სამ. № 38).

XXII. თიხის დოქები IV ს. სამარხებიდან (უბ. XXXVI):

1. ყელწიბოვანი ცალყურა დოქი (სამ. № 11).

2. ყელწიბოვანი ცალყურა დოქი (სამ. № 3).

3. წითელყეცხიანი ყელწიბოვანი დოქი (სამ. № 3).

4. მოთეთრო თიხის ყელწიბოვანი. ცალყურა დოქი (სამ. № 25).

XXIII. თიხის დოქები IV ს. სამარხებიდან:

1. ყელწიბოვანი ცალყურა დოქი (სამ. № 27, უბ. XXXVI).

2. პირმოტეხილი დოქი (სამ. № 26, უბ. XXXVI).
3. ცალყურა პირგადაშლილი დოქი (სამ. № 32, უბ. XXXVI).
4. დაბალმუცლიანი ცალყურა დოქი (სამ. № 23, უბ. XXXVI).
5. ყელწიბოვანი ჭურჭელი (სამ. № 11, უბ. XXXVI).
6. წითელპრიალა დოქი (სამ. № 8, უბ. XVI-5).

- XXIV. 1. სპილენძის სარკე (სამ. № 25, უბ. XXXVI).
2. სპილენძის სარკე (სამ. № 15, უბ. XXXVI).
 3. სპილენძის სარკე (სამ. № 11, უბ. XXXVI).
 4. სპილენძის სარკე (სამ. № 48, უბ. XXXVI).
 5. სპილენძის სამაჯური (სამ. № 38, უბ. XXXVI).
 6. სპილენძის სამაჯური (სამ. № 15, უბ. XXXVI).

XXV. მძივები IV ს. სამარხებიდან (უბ. XXXVI);

1. № 25 სამარხიდან; 2. № 38 სამარხიდან.

XXVI. 1. რელიეფურად დამუშავებული მინის ჭურჭელი, ყელში დატანებული ძვირით (სამ. № 3, უბ. XXXVI); 2. გემმა. გამოსახულია სამსხვერპლოს წინ მდგარი მხედრიანი ცხენი, უკან ცხოვერების ხე და გველი (სამ. № 1, უბ. XVI-5); 3. გემმა, გამოსახულია ჰიფეა(?). (სამ. № 11, უბ. XXXVI); 4. ტანმალაღი მინის ჭურჭელი (თიხის სარკოფაგი №3, უბ. XXXIV); 5. ქალცოდონის საბეჭდავი სასანური მონოგრამით (XVI-4, 1959 წ.); 6. აქატის საბეჭდავის ქვა, მომზადებულია დასამუშავებლად (XVI-5, 1959 წ.); 7. თხელკედლიანი მინის ჭურჭელი (სამ. № 1, XXXIV).

XXVII. XX-4 უბნის „დამწვარი ნაგებობის“ გათხრები.

XXVIII. XX-4 უბნის „დამწვარი ნაგებობის“ გათხრები.

XXIX. 1. უბ. XX-4 „დამწვარი ნაგებობის“ მე-3 ოთახი. იატაკზე ჩანს მახვილი და რკინის ჯაჭვის პერანგი, დოქი და ლანგარი.

2. XXXIX-2 უბნის „დამწვარი ნაგებობა“. ჩანს დამტვრეული ჭურჭელი და ქვის ბაზა.

XX.X. ორყურა კოკა(1) და სქელკედლიანი ჭამი XX-4 უბ. „დამწვარი ნაგებობიდან“.

XXXI. 1. ცალყურა კოკა „დამწვარი ნაგებობიდან“ (XX-4); 2. ორყურა ქილა XXXIX-უბნიდან.

XXXII. 1. ცალყურა დოქი XXXIX უბნის „დამწვარი ნაგებობიდან“;

2. ცალყურა დოქი XX-4 უბ. დამწვარი ნაგებობიდან“ (ოთახი I, 1959 წ.).

XXXIII. 1. ცალყურა კოკა „დამწვარი ნაგებობიდან“ (XX-4 უბ. „დამწვარი ნაგებობა“, 1960 წ.);

2. ტანმალაღი, ყელწიბოვანი დოქი („დამწვ. ნაგებობა“, უბ. XXXIX, 1960 წ.);

3, 4. მინიატურული ცალყურა ამფორები XXXIX უბნის „დამწვარი ნაგებობიდან“.

5. ქილა XX-4 უბნის „დამწვარი ნაგებობიდან“. შიგ ყურძნის წიპწები ეყარა.

XXXIV. ლითონის ნივთების განძი გათხრების დროს (1958 წ. უბ. XX).

XXXV. 1. სპილენძის ლანგარი, ლითონის ნივთების განძიდან.

2. სპილენძის ქვაბი, ლითონის ნივთების განძიდან.

XXXVI. 1. სპილენძის ლანგარი, ლითონის ნივთების განძიდან.

2. სპილენძის ქვაბი. ლითონის ნივთების განძიდან.

XX XV II. 1. XVI-3 უბნის მარნის გათხრები (1957 წ.).

2. XVI-3 უბნის სამხრეთის ნაწილის გათხრები.

XX XV III. 1. ქვევრები აბანოს ერთერთ სათავსოში მოწყობილი მარნიდან. ჩანს ქვევრის მიერ ჩაქრილი კედელი (1959 წ.).

2. ქვევრის ქვედა ნაწილი კიპით (1959 წ. უბ. XVI-5).

XX.X I X. 1. XVI უბნის გათხრები. ძველი ფენის მარნის ქვევრზე გაღადის ზედა ფენის კედელი.

2. ქვევრი, რომელშიც ბავშვის ჩონჩხი აღმოჩნდა, წმენდის მომენტში (1959 წ. უბ. XVI-4).

XL. 1. ცალყურა კოკა XX X I X უბნიდან. (შემთხვევითი მონაპოვარი).

2. სამტურა დოქის ნაწილი. (აღმოჩნდა 1958 წ. XVI-4 უბანზე, ზედა ფენის ნაგებობის კედელზე. თარიღდება VIII ს. პირველი ნახევრით).

XL I. ზედა ფენის (VI—VIII სს.) კერამიკული ნაწარმი. აღმოჩენილია XX X I X უბნის ტერიტორიაზე 1960 წ.

XL II. 1. პრიალა ზედაპირიანი უყურო დოქი (შემთხვევითი მონაპოვარი).

2. ცალყურა დოქი (უბ. XIII, 1954 წ.).

3. 4. პატარა დოქები (აღმოჩენილია XX X I X უბნის ტერიტორიაზე).

XL III. 1. ცალყურა დოქი, პირმოტეხილი. ზედ ამოკაწრულია დაქარაგმებული ორი ქართული ასო სე (უბ. XVI-6, 1960 წ.).

2. ჭვრის გამოსახულება ქვევრზე. ტიპური ნაქალაქარის ზედა ფენაში აღმოჩენილი ჭვრის გამოსახულებებისა.

3. წარწერიანი ქვევრის პირი (უბ. XVI-5; 1959 წ.).

XL IV. 1. თოკის ორნამენტით შემკული ღარიანი ლანგარი.

2. კრაქი (უბ. XVI-4, 1958 წ.).

3. ქვის ჭვარი (უბ. XX-3, 1957—1958 წწ.).

4. სატყორცნი ქვები ზედა ფენიდან (უბ. XVI-4, 1958 წ.).

ОПИСАНИЕ РИСУНКОВ

1. Основные типы глиняных изделий из погребений раннебронзовой эпохи.
2. 1. Сосудик из погребения раннебронзовой эпохи (погр. № 16);
2. Деталь из ритуальной сцены, изображенной на триалетском серебряном ведерке среднебронзовой эпохи. 3. Кубок позднебронзовой эпохи из Триалети.
3. Медные предметы из детского погребения, раскопанного в 1957 г. на уч. XX—2.
4. Медные предметы из погребения № 44 (уч. XXXVI): 1. Булавка с двухспиральной головкой; 2. Браслет; 3. Литая подвеска; 4. Подвеска—спираль; 5. Литая бусина и подвески.
5. Булавки и подвески с двухспиральной головкой I типа:
1. Троя II; 2. Чанхударо; 3. Анау II; 4. Кобан; 5. Дамган (все по Э. Херифельду); 6, 7. Хисар II (по Э. Шмидту). Булавки и подвески II типа; 8. Квацхелеби (по Ал. Джавахишвили и Л. Глопти), 9. Урбниси, 10. Дзагина; 11. Корети.
6. Орнаментальные мотивы на керамике позднебронзовой эпохи.
7. Образцы керамики позднебронзовой эпохи.
8. Чернолощенная чаша из погребения VI — V вв.
9. Чернолощенный сосуд из погребения VI—V вв.
10. Красноглиняная чаша из поселения эллинистической эпохи (уч. I).
11. Чаша с лощеной поверхностью из поселения эллинистической эпохи (уч. I).
12. Обломок красноглиняной чаши с плоским дном (уч. I, эллинистическое поселение).
13. Фрагмент чернолощенной плоскодонной чаши из поселения эллинистической эпохи (уч. I).
14. Чернолощенная чаша маленького размера из поселения эллинистической эпохи (уч. I).
15. Чернолощенная маленькая чаша из поселения эллинистической эпохи (уч. I).
16. Профили чернолощенной и сероглиняной керамики IV—III вв.
17. Разрез восточного раскопа уч. XXXVI: 1. Фрагменты стен сооружений VI — VIII вв.; 2. Погребение IV в. н. э. 3. Остатки поселения эллинистической эпохи (пол сооружения, покрытый толстым слоем пепла; яма для хранения зерна, в которой обнаружены фрагменты чернолощенной и сероглиняной керамики, см. рис. 18, 19, 20).

18. Чернолощенные сосуды из эллинистического поселения на уч. XXXVI (обнаружены в яме).
19. Сероглиняный сосуд с полированной поверхностью с того же поселения (уч. XXXVI, в яме).
20. Сероглиняная лощеная чаша с того же поселения (уч. XXXVI).
21. План эллинистического производственного участка (уч. XXXIX—2).
22. Сероглиняная лощеная чаша с производственного участка.
23. Чернолощенный сосуд с производственного участка.
24. Стратиграфический разрез вала на уч. XXXVI: 1. сырцовые стены города VI — VIII вв.; 2. Часть сырцовых стен и каменного фундамента рубежа V — VI вв.; 3. Погребение IV в.; 4. Фрагмент стен первых веков н. э.; 5. Фрагменты стен с каменным фундаментом первых веков до н. э.
25. Буроглиняный сосуд (уч. XVI, 1956 г.).
26. Парное погребение позднеантичного времени. Сверху видна черноглиняная чаша позднебронзовой эпохи с разрушенного погребения.
27. Тонкостенные стеклянные изделия из погребения первых веков н. э. (погр. № 3, уч. XVI—5, 1960 г.).
28. 1. Костяная амулетница; 2. Бронзовая подвеска (обе из погр. № 3, уч. XVI—5, 1960 г.); 3. 4. Бусы из слоев позднеантичного времени.
29. Серебряная ложечка (первые века н. э., уч. XX—2, 1956 г.).
30. Основные типы керамики из погребений IV в.
31. Глазурованный сосудик (погр. № II, уч. XXXVI, 1960 г.).
32. Стекло из погребений IV в.
33. Стеклянные изделия из погребений IV в.
34. Золотые предметы из погребений IV в.
35. Костяная булава с изображением животного (погр. № 58, уч. XXXVI).
36. Инвентарь из погребений IV—V вв. (уч. XXXIV, 1959 г.), 1, 2. Медные булавы из глиняного саркофага № 3; 3. Медная булава с головкой сердолика (гл. сарк. № 1); 4, 5. Железные булавы с многогранными головками из пасты (погр. № 4); 6. Головка булавки (погр. № 4); 7. Головка булавки (паста с инкрустацией, гл. сарк. № 3); 8. Медное височное украшение (погр. № 3); 9. Медная фибула (погр. № 3); 10. Серебряная серьга, найденная на территории могильника; 11. Железное кольцо (гл. сарк. № 3); 12. Щит от перстня с изображением скорпиона (погр. № 3); 13. Железное кольцо (погр. № 4).
37. План «сгоревшего сооружения» (уч. XX—4, 1959—60 гг.).
38. 39. Большие глиняные сосуды с третьего помещения «сгоревшего сооружения».
40. Большой глиняный сосуд с веревочным орнаментом с третьего помещения «сгоревшего сооружения».
41. Фрагменты железной кольчуги и меча с того же сооружения.
42. Костяная пряжка с того же сооружения.
43. План уч. XXXIX.
44. Образцы керамических изделий Урбниси (I) и Лочини (2,3).
45. Железный ковш из клада металлических предметов.
46. Глиняные сосуды VI—VIII в. предназначенные для вина (уч. XVI—3, 1957 г.).

47. Красноглиняная миска.
48. Горшочек характерной для верхнего слоя формы.
49. Красноглиняный сосуд с верхнего слоя городища.
50. Красноглиняная облицовочная плита с изображением павлина (уч. XXXII, 1957 г.).
51. 52. Знаки на керамике раннего средневековья.
53. Толстостенные стеклянные литые чаши с выемками из слоя VI — VIII вв.
54. 1—3. Костяные предметы с изображением руки (1—3 на уч. XVI—5 1959 г.; 2. Хизанаант гора, 1951 г.); 4. Серебряная амулетница; 5, 6. Стеклянные пуговицы (уч. XVI — 5, 1959 г.).
55. Наконечники стрел различных видов. Обнаружены в верхних слоях городища и у городских стен VI—VII вв.
56. Железный наконечник копья (уч. XX, 1958 г.).
57. Предметы одеяния из верхнего слоя городища: железные (1, 2, 6) и медные (3, 4) фибулы, медные пряжки (5, 7, 8).
58. Мелкий инвентарь верхнего слоя: костяные пряжки, булава, украшенная изображением голов животных, обращенных в противоположные стороны и головка булавы (1—3); 4. Игральная кость, 5. Дно стеклянной чаши; 6. Стеклянное кольцо.

ОПИСАНИЕ ТАБЛИЦ

- I. План городища Урбниси.
- II. I. Вид Урбниси с запада (аэрофото): I — Хизанаант гора, 2. Урбнисская базилика V—VI вв.
2. Западная часть городища после раскопок 1959 года.
- III. Погребения раннебронзовой эпохи:
1. Детское погребение, раскопанное, в 1957 г. на уч. XX—2.
2. Погребение № 5 (уч. XXXVI, 1960 г.).
- IV. Погребения раннебронзовой эпохи:
1. Погребение № 28 (уч. XXXVI, 1960 г.).
2. Погребение № 29 (уч. XXXVI, 1960 г.).
- V. Погребения раннебронзовой эпохи:
1. Погребение № 44 (уч. XXXVI, 1961 г.).
2. Погребение № 45 (уч. XXXVI, 1961 г.).
- VI. Керамические изделия из погребений раннебронзовой эпохи (I, погр. № 29; 2. погр. № 5; 3. погр. № 16; 4. детское погр.; уч. XX—2).
- VII. Керамические изделия из погребений раннебронзовой эпохи (I погр. № 17; 2. погр. № 5; 3. погр. № 45; 4. погр. № 16).
- VIII. Керамические изделия раннебронзовой эпохи (1. 2. 8. детское погр. уч. XX — 2; 3. погр. № 45; 4. погр. № 28; 5. погр. № 44; 6. погр. № 16; 7. погр. № 17):
- IX. 1—4. Чернолощенная керамика из разрушенных погребений эпохи поздней бронзы и раннего железа. 5. Чернолощенная миска (погр. раскопанное в 1957 г. на уч. XVI—3).
- X. 1. Бронзовые удила (уч. XXXIV); 2, 3, 5. Инвентарь разрушенного погребения (уч. XVI—3, 1957 г.); 4. Костяной зубчатый предмет, для выведения орнаментов на керамике.
- XI. 1. Чернолощенная, тонкостенная кружка (раскопки на территории базилики); 2, 3, 4. Инвентарь погребения VI — V вв. (уч. XVI, 1956 г.).
- XII. I. Часть чернолощенной фигуры коня (уч. I, поселение эллинистической эпохи); 2. Погребальная урна эллинистической эпохи (уч. XXXVI); 3. Каменные ядра, обнаруженные на территории эллинистического поселения (уч. XXXIX—2); 4. Чернолощенная фигура животного (уч. XVI, 1956 г.).
- XIII. I, 3. Керамика из погребения позднеантичного времени, 2. Расписной сосуд с уч. XVI—2, 1957 г.; 4. Железный топор (Обнаружен на территории Урбниси).
- XIV. I. Фрагмент сооружения античной эпохи на уч. XXV (1958 г.); 2. Тонкостенный стеклянный сосудик из раскопок П. Уваровой (хранится в Гос. ист. Музее в Москве); 3. Тонкостенный стеклян-

ный сосуд (обнаружен на территории Урбисси); 3. Вепчик от «квеври», с арамейской надписью (уч. XVI, 1957 г.).

XV. Материалы позднеантичной эпохи: 1. Медная позолоченная булава с изображением правой руки, с кольцом на мизинце (уч. XX — 3, 1957 г.); 2. Гемма с изображением протомы коня; 3. Гемма с изображением рукопожатия; 4. Гемма, в центре орел с венком в клюве, с обеих сторон римские легионные знаки; 5. Часть серебряного перстня с изображением птицы (уч. XX, 1955 г.); 6. Медные бубенчики (детское погребение, уч. XVI—5, 1959 г.); 7. Часть буллы с изображением петухов в колеснице (уч. XX, в сырцовый башне, 1958 г.); 8. Толстостенный стеклянный сосуд (Обнаружен на территории Урбисси).

XVI. 1. Погребение № 11 (уч. XXXVI); 2. Погребение № 15 (уч. XXXVI).

XVII. 1. Погребение № 3 (уч. XXXVI); 2. Погребение № 42 (уч. XXXVI).

XVIII. 1. Погребение № 48 (уч. XXXVI); 2. Погребение № 3 (уч. XXXIV).

XIX. 1. Глиняный саркофаг (уч. I, 1954 г.); 2. Глиняный саркофаг № 2 (уч. XXXIV, 1959 г.); 3. Глиняный саркофаг № 3 (уч. XXXIV, 1959 г.).

XX. Глиняные сосуды из погребений IV в.: 1. Краснолощенный сосудик (погр. 3, уч. XXXVI); 2. Краснолощенный сосудик (погр. № 10, уч. XVI—6); 3. Сосуд красного обжига (погр. № 42, уч. XXXVI); 4. Краснолощенный сосудик (погр. № 4, уч. XXXVI).

XXI. Глиняные сосуды из погребений IV в.: 1. Краснолощенный сосудик (погр. № 35, уч. XXXVI); 2. Красноокрашенный сосуд (погр. № 23, уч. XXXVI); 3. Красноглиняный сосуд (погр. № 48, уч. XXXVI); 4. Красноглиняный сосуд грубой работы (погр. № 38, уч. XXXVI).

XXII. Глиняные сосуды из погребений IV в.: 1. Красноглиняный сосуд с ребром на горлышке (погр. № 11, уч. XXXVI); 2. Красноглиняный сосуд с ребром на горлышке (погр. № 3, уч. XXXVI); 3. Красноокрашенный сосудик с ребром на горлышке (погр. № 3, уч. XXXVI); 4. Белоглиняный сосудик с ребром на горлышке (погр. № 25, уч. XXXVI).

XXIII. Глиняные сосуды из погребений IV в.: 1. Сосуд с ребром на горлышке (погр. № 27, уч. XXXVI); 2. Красноглиняный сосуд (погр. № 26, уч. XXXVI); 3. Красноглиняный сосуд с широким венчиком (погр. № 32, уч. XXXVI); 4. Красноглиняный сосуд с плоским дном (погр. № 23, уч. XXXVI); 5. Маленький сосудик грубой работы (погр. № 11, уч. XXXVI); 6. Краснолощенный сосудик (погр. № 8, уч. XVI—5).

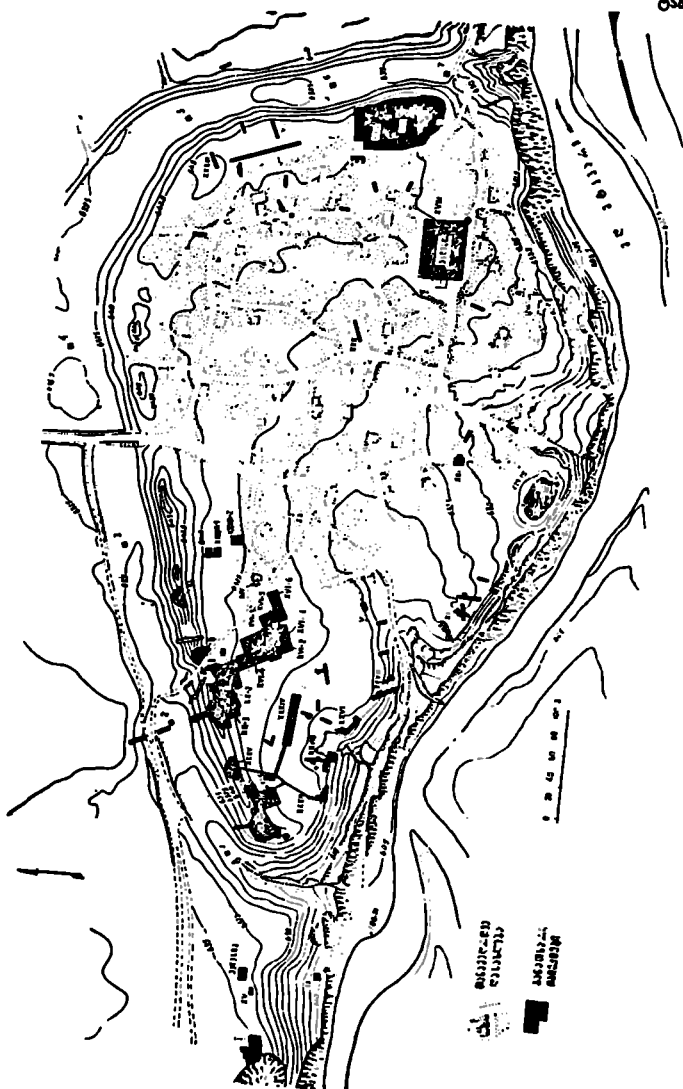
XXIV. Медные зеркала и браслеты из погребений IV в. (уч. XXXVI): 1. Из погр. № 25; 2. Из погр. № 15; 3. Из погр. № 11; 4. Из погр. № 48; 5. Из погр. № 38; 6. Из погр. № 15.

XXV. Бусы из погребений IV в. (уч. XXXVI): 1. Из погр. № 25; 2. Из погр. № 38.

XXVI. 1. Стеклянный сосудик с рельефообработанными толстыми стенками (погр. № 3, уч. XXXVI); 2. Гемма — конь со всадником перед жертвенником, позади коня древо жизни и змей (погр. № 1, уч. XVI—5); 3. Гемма с изображением Гиги (? (погр. № 11, уч. XXXVI); 4. Тонкостенный стеклянный сосудик (гл. саркофаг № 3, уч. XXXIV); 5. Халцедоновая печать с изображением сасанидской монограммы (уч. XVI—4, 1959 г.); 6. Агатовой печат-

- ный камень, приготовленный для обработки (уч. XVI—5, 1959 г.);
7. Тонкостенный стеклянный сосудик (погр. № 1, уч. XXXIV).
- XXVII. Раскопки «сгоревшего сооружения» на уч. XX—4.
- XXVIII. Раскопки «сгоревшего сооружения» на уч. XX—4.
- XXIX. 1. Помещение № 3 сооружения на уч. XX—4. На полу видны фрагменты железного меча и кольчуги, и глиняные сосуды; 2. Уч. XXXIX. На полу одного из разрушенных сооружений разбросаны обломки глиняных сосудов, там же лежит и каменная база.
- XXX. Глиняные сосуды из «сгоревших сооружений» уч. XX—4.
- XXXI. Глиняные сосуды с уч. XX—4 (1) и XXXIX (2).
- XXXII. 1. Толстостенный маленький сосудик (уч. XXXIX);
2. Такой же сосудик из первой комнаты «сгоревшего сооружения» (уч. XX—4, 1959 г.).
- XXXIII. 1. Толстостенный сосуд («сгоревшее сооружение» уч. XX—4);
2. Сосуд с плоским дном (уч. XXXIX, 1960 г.); 3, 4. Миниатюрные амфориски (уч. XXXIX); 5. Глиняный горшочек. В нем обнаружены виноградные косточки (уч. XX—4 «сгоревшее сооружение»).
- XXXIV. Раскопки клада металлических предметов (уч. XX, 1958 г.).
- XXXV. Медное блюдо (1) и медный котел (2) из клада металлических предметов.
- XXXVI. Медное блюдо (1) и медный котел (2) из клада металлических предметов.
- XXXVII. 1. Раскопки «марани» на уч. XVI—3 в 1957 г.
2. Раскопки южной части того же марани.
- XXXVIII. 1. Крупные сосуды — кувшины для хранения вина. Под марани использовано одно из помещений древней бани (видна разрушенная стена бани, раскопки 1959 г.). 2. Нижняя часть, кувшины с рельефным отверстием около дна сосуда (раскопки 1959 г. уч. XVI — 5).
- XXXIX. 1. Раскопки на уч. XVI. Остатки стены над кувшинами.
2. Кувшины в одном из помещений на уч. XVI — 4, в котором был обнаружен детский костяк (1959 г.).
- XL. 1. Толстостенный сосуд (обнаружен на территории уч. XXXIX).
2. Верхняя часть от «хелада» — сосуда, предназначенного для вина. Обнаружена на стене разрушенного сооружения верхнего слоя. Датируется 30-ми годами VIII в. (уч. XVI—4, 1958 г.).
- XLI. Керамика верхнего слоя городища (VI—VIII вв.). Обнаружена на территории уч. XXXIX.
- XLII. Керамика из верхнего слоя городища (VI—VIII вв.):
1. Маленький сосудик с лощеной поверхностью и плоским дном (обнаружен на территории Урбниси); 2. Красноглиняный сосуд (уч. XIII, 1954 г.); 3, 4. Маленькие сосуды грубой работы (обнаружены на территории уч. XXXIX).
- XLIII. 1. Сосуд верхнего слоя. Выцарапана грузинская надпись, составленная из двух букв (ბ ო). Уч. XVI—6, 1960 г.
2. Изображение креста на одном из кувшинов.
3. Венчик от кувшина верхнего слоя с грузинской надписью.
- XLIV. 1. Толстостенная глиняная миска, окаймленная веревочным орнаментом. 2. Светильник из грубообработанной глины (уч. XVI—4, 1958 г.); 3. Каменный крест (уч. XX—3, 1957—1958 гг.). 4. Каменные ядра из верхнего слоя городища.

ဝိသုဒ္ဓိသုတ္တံ

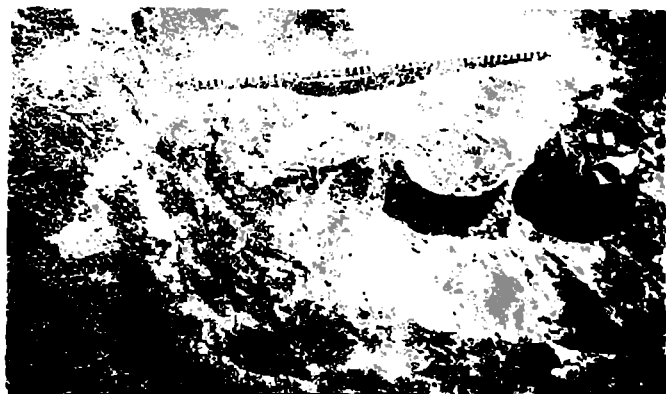
1

2

1

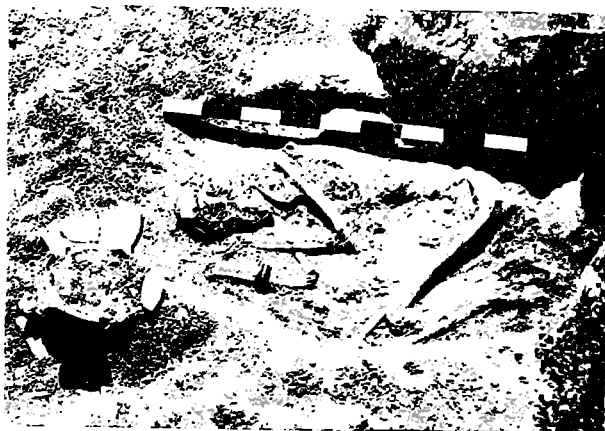

2

1

2

1

2

3

4

5

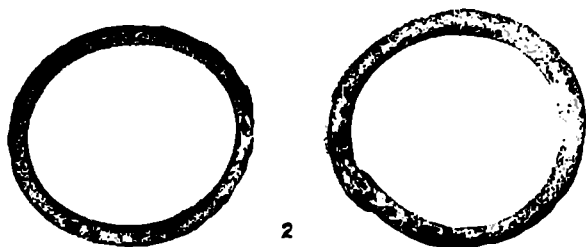
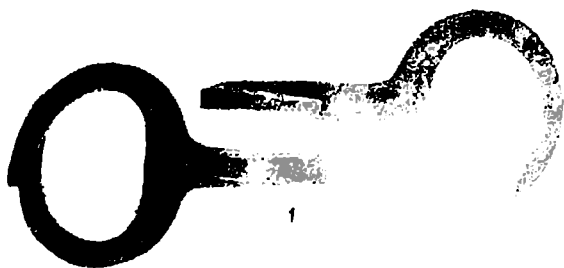
6

8

1

2

3

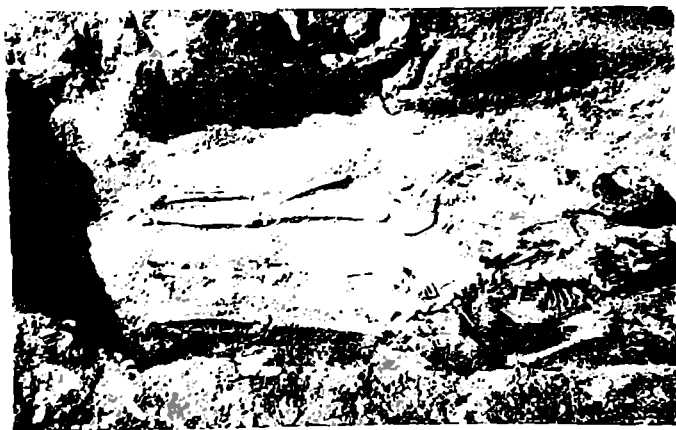

4

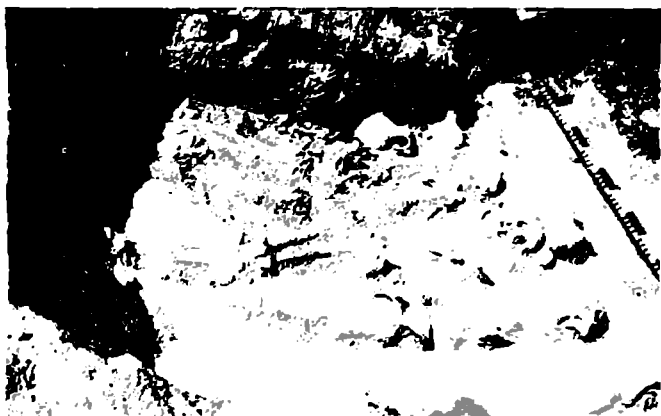

1

2

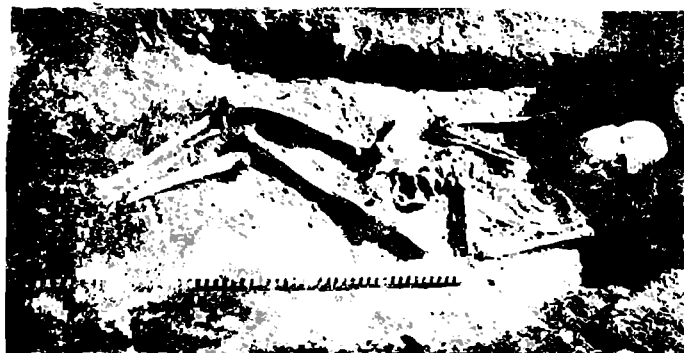
1

1

1

2

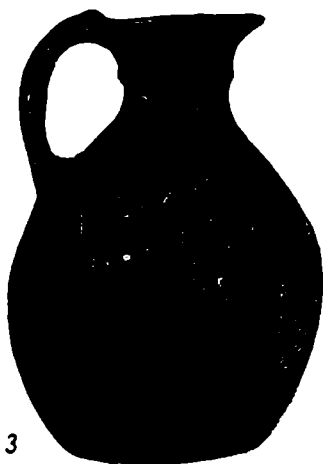

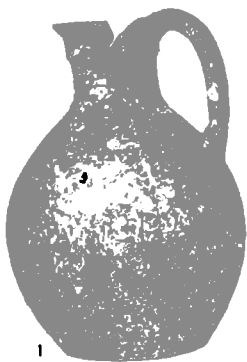
2

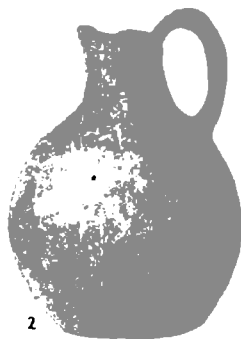
3

4

۱

۲

۳

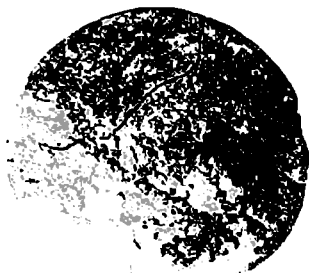
۴

۵

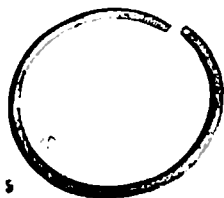
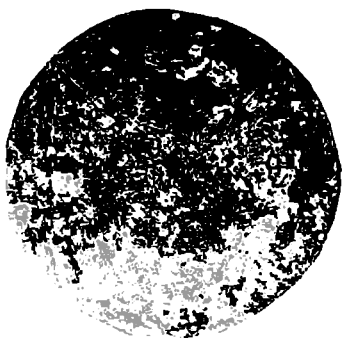
۶

2

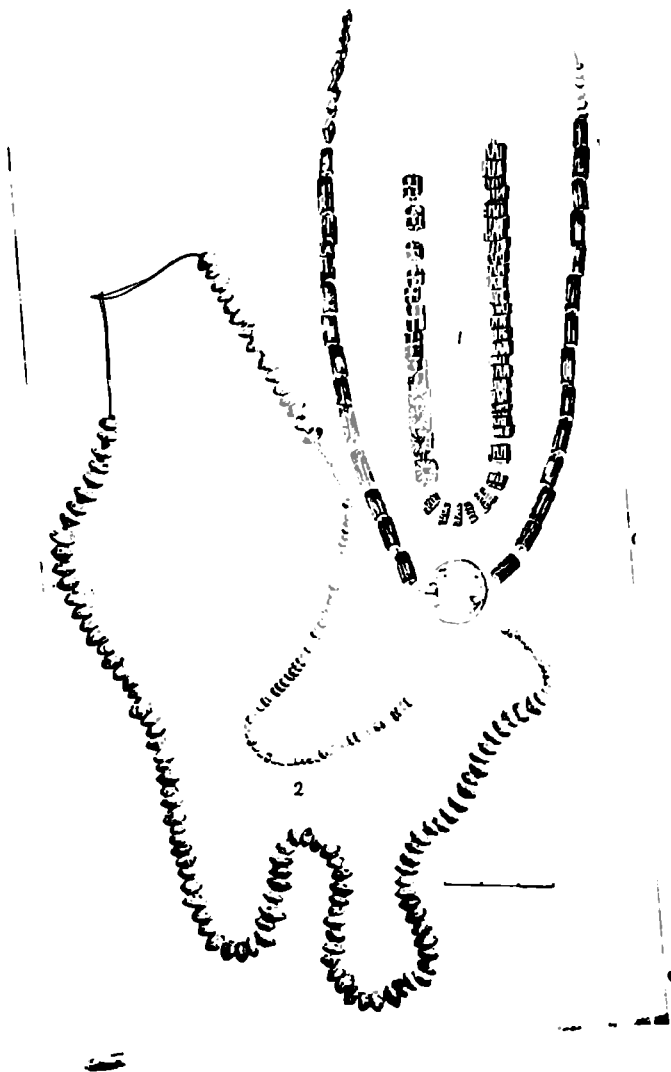
3

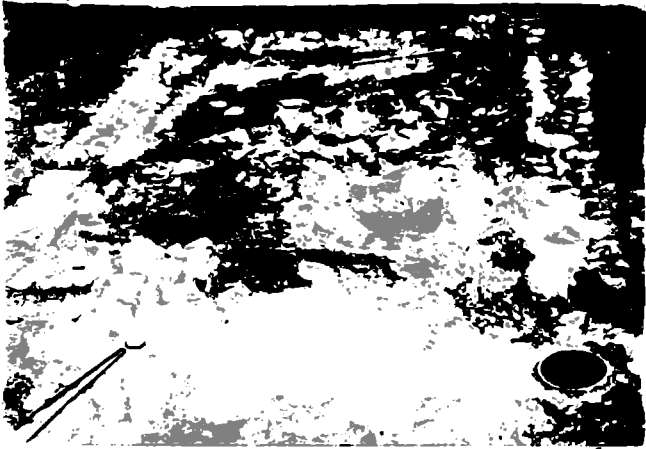
5

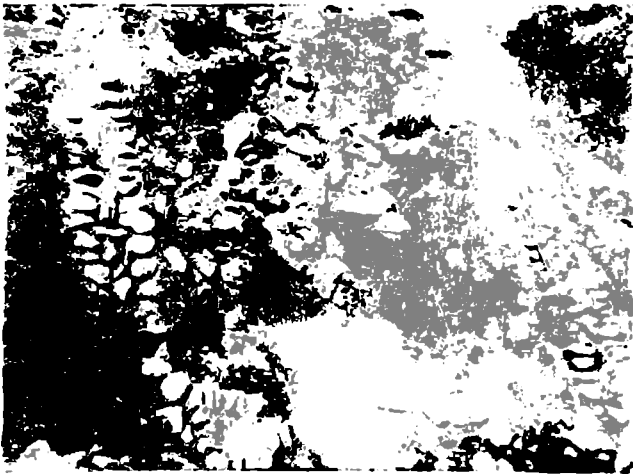
6

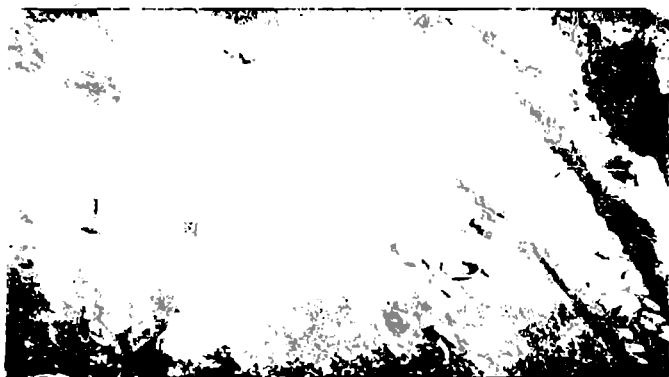

1

2

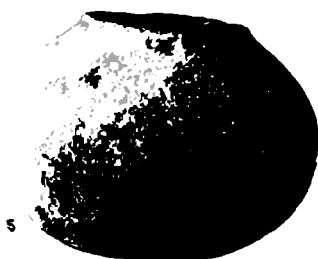
2

3

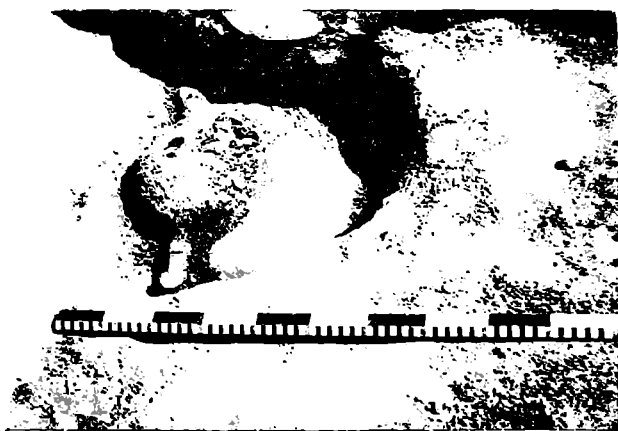
4

5

1

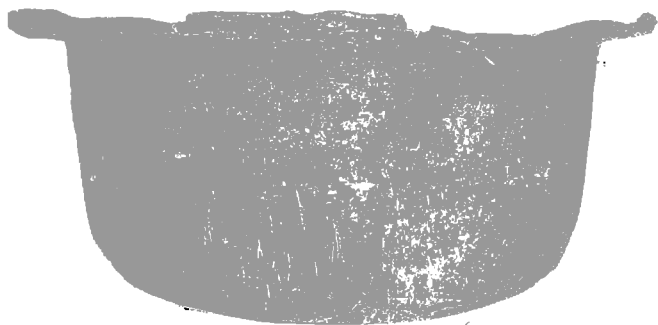
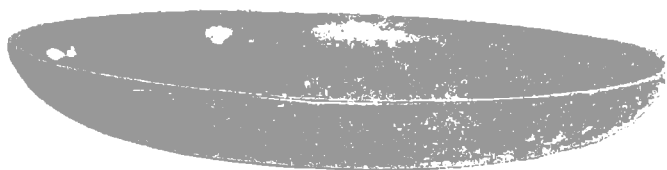

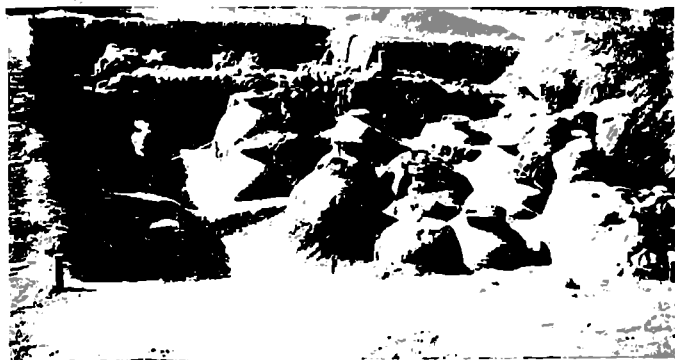
2

Obj. XXXV

об. XXXVI

1

2

1

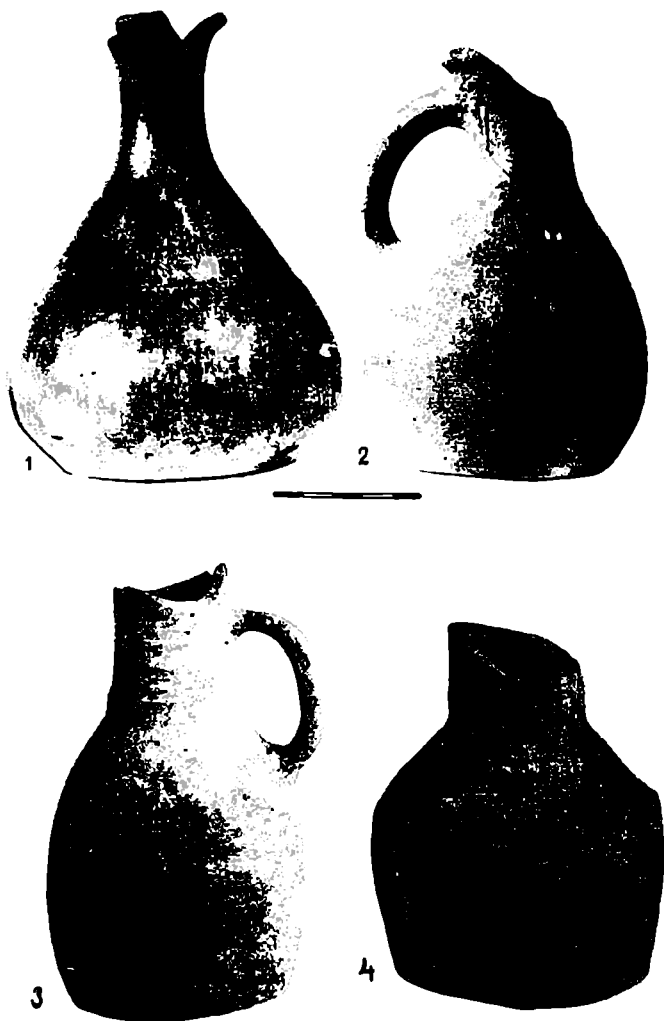

2

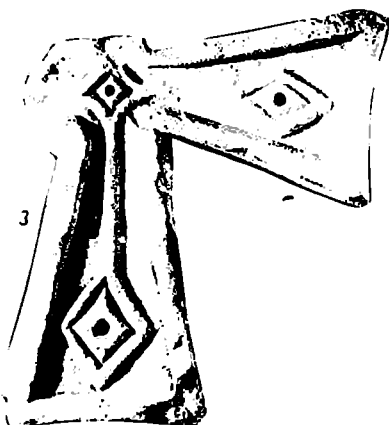
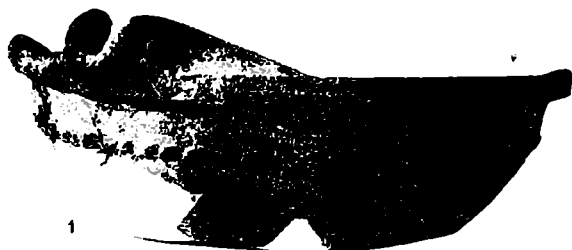
1

2

3

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

*

რედაქტორი პ. ზაქარაია
გამომცემლობის რედაქტორი ც. თაყაიძე
ტექნორედაქტორი ნ. ჯაფარიძე
კორექტორი ლ. გაგოშიძე
მხატვარი გ. ნადირაძე

გადაეცა წარმოებას 7.12.1963; ანაწყოების ზომა 7×12 ;
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 28.5.1964; ქაღალდის ზომა $70 \times 108 \frac{1}{16}$;
ქაღალდის ფურცელი 7,18; საბეჭდი ფურცელი 19,70; საავტორო
ფურცელი 16,12; საადრისებო-საგამომცემლო ფურცელი 16,30;
შეკვეთა 1312; უფ 02702; ტირაჟი 1000
ფასი 1 მან. 32 კაპ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა,
თბილისი, გ. ტაბიძის ქ. № 3/5

